

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

7120

Հ Ո Ր

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ի Պ Է Տ Ս

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎՍՐԺԱՐԱՆԱՅ

Ի Ս. ԱՍԼԱՆԵԱՆԻ

91(075)

Կ-74

Կ. ՊՕԼԵՏ

ԽՈՒՆԵ ԱՐՄԱՆԵՆ

1874

Ի ԳՐԱՅ

ՃԵՄԱՐԱՆԻ Ս. ԷԶԵՐԱԺՆԻ

Խ. 8.

55
41
I 5

24
IX ~~54~~

~~2425~~

ՆՈՐ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ. — ՏՊԱԳՐ. ԱՐԱՄԵԱՆ
Չագմագճըլար, Ակոբեան Խան, Թիւ 13.

91 (075)

Կ-74

✓

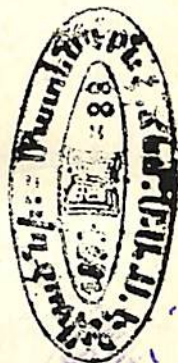
ՆՈՐ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ի ՊԷՏՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՅ

Ի Ա. ԱՍԼԱՆԵԱՆԷ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐ. ԱՐԱՄԵԱՆ

1873

2012

25795-43.

2004

25795-43

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

—o—

Վերջի տարիներս պատահած քաղաքական փոփոխությունները Աշխարհագրութեան Նոր Դասագրքի մը հարկաւորութիւնը կ'ապացուցանեն. վասնզի, Հայերէն աշխարհագրութիւնները բաւական տարիներէ ի վեր չեն սրբագրուած :

Ահա այս դիտողութիւնը մեզ գրգռեց ներկայ աշխարհագրութիւնս հրատարակել, Ազգային Վարժարանաց ծառայութիւն մ'ընելու փափաքանօք :

Ասկէ յառաջ տպագրուած Աշխարհագրութեանց դրութիւնք չենք ուզած այլայլել, և անոնց նման այս Գրքին ալ սկիզբը Բնական Աշխարհագրութեան գիտելիքներ դրած եմք :

Միայն պէտք է յիշել թէ ջանացինք ըստ կարի Թուրքիոյ վերայ ընդարձակօրէն խօսիլ, որովհետեւ պէտք է մեր Ազգի մեծագոյն մասին բնականօրէն տեղիւրը մանրա-

մասնաբար ճանաչել, նա մանաւանդ որ
մինչեւ ցարդ Աշխարհագրութեանց մէջ
այս հոգը ուշադրութիւն գտած չէ:

Աշխարհագրութեանս մէջ դրուած չա-
փերը Ֆրանսացւոց դրութեամբն են, զոր
Եւրոպական շատ կառավարութիւններ
ընդունած են՝ ինչպէս նաեւ Թուրքիոյ կա-
ռավարութիւնը:

Դեկտեմբեր 1873.

ՀԵՂԻՆԱԿՆ

Ն Ո Ր

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻՔ

1. Աշխարհագրութիւնը երկրիս ստորագրութիւնն է :

2. Երկիրս կլոր է եւ գնդի մը ձեւն ունի, վասն զի, երբ հեռուէն լեռան մը մօտեցանք, նախ գագաթը կը տեսնենք եւ յետոյ խարիսխը. եթէ երկիրս տափարակ րլար, հեռուէն՝ քէպէս եւ փոքր, այլ իրերը ամբողջ պէտք էր տեսնել: Նմանապէս, ծովու վերայ, փոխանակ ամբողջ նաւ մը տեսնելու, նախ իւր կայմերն եւ յետոյ նոյն իսկ նաւը կը տեսնենք: Երկարասեւ նաւարկութիւնները երկրիս գնահատութեան յայտնի ապացոյց են: Այն նաւապետներն որ նաւահանգստէ մը հեռանալով միշտ մի եւ նոյն ուղիւրեամբ նաւարկած են, վերստին առաջի նաւահանգիստը կամ քաղաքը

գսած են: Վերջապէս փորձ մ'ալ Լուսնոյ խաւարման ժամուն կրնանք ընել եւ տեսնել արդարեւ քէ երկրիս շուրք, միշտ գնացիւն մարմնոյ մը շուրքն է:

3. Առանցք՝ կ'ըսուի այն տրամագիծը, որոյ վերայ երկիրս միակերպ շարժում մ'ունի. երկրիս առանցքին երկու ծայրերը *բևեռք* կ'անուանին:

4. Երկրիս բևեռները քիչ մը տախակցած են (գրեթէ $\frac{1}{300}$ -ն շառաւիղին չափ), բայց եւ այնպէս պէտք է հանաչել գերկիրս գնացածն, որովհետեւ բևեռաց տախակութիւնն ու լեռանց բարձրութիւնը հարնջի մը վերայ գտնուած խորս ու բորս տեղաց չափ ազդեցութիւն չ'ունին:

5. Երկրիս վերայ գտնուած *մարմինները՝ ֆարշման գորութեանը՝* միշտ անոր կեդրոնը երբաւում կը հակամտին, որով աշխարհիս վերայ ամէն բան ծանր եւ հանդարտ կրնայ մնալ:

6. Երկիրս երկու կերպ շարժումն ունի, մէկը իւր օրական քառաշաբաթ, որով 24 ժամու մէջ իր առանցքին վերայ կը դառնայ, անանկ որ իւր մակերեւոյթին ամէն կէտերը յաջորդաբար արեգական դիմացը գալով գիշեր, ցերեկ, առաւօտ, երեկոյ, կէս օր եւ կէս գիշեր՝ վերջապէս օրուան զանազան ժամերը յառաջ կուգան: Մէկ մ'ալ իւր տարեկան շարժումը, որով տարուան միջոցին մէջ արեգական շուրջը ձուլածն կը գծէ, անանկ որ գիշերուան եւ ցերեկուան անհաւասարութիւնն եւ չորս եղանակաց կանոնաւոր փոփոխութիւնները յառաջ կուգան:

7. Երկրիս վերայ *Յամաք*, *Ջուր* եւ շուրջն ալ *Մթնոլորտ* մը կայ:

Երկրիս մակերեւոյթին $\frac{1}{4}$ -ն մասը ցամաք է, մնացած $\frac{3}{4}$ -ն մասն ալ ջուր:

Մթնոլորտը քանի մը կազերու խառնուրդ մ'է եւ որ երկրիս շուրջը բոլորովին կը պատէ:

Զ Ո Ւ Ր

8. Ջուրը սովորաբար հեղուկ մարմին մ'է, որ տաքութեամբ գոլորշի կը դառնայ եւ պաղութեամբ կը սառնի:

Ջուրն ընդհանրապէս երեք վիճակաց մէջ մեզ կը ներկայանայ. Հասարակ ջուր, Հանձային ջուր եւ Ծովային ջուր:

Հ Ա Ս Ա Ր Ա Կ Զ Ո Ւ Ր

9. Հասարակ կամ Անուշ կ'անուանենք այն ջուրը որ ոչ աղի է եւ ոչ հանձային համ ունի. ասանկ են Աղբիւրներն, Գետերն ու Լիճերը:

10. Վազող ջուրց սկսած կամ բոլորած տեղը Ակն, Ակունք կամ Աղբիւր կ'ըսուի: Աղբիւրները միշտ դէպ ի ցած տեղերը կը վազեն, որով ջրի ընթացքներ յառաջ կուգան:

11. Փոքր ջրի ընթացքները Առու կ'ըսուին: Այն ջրի ընթացքները որ սասկութեամբ կը վազեն Հեղեղ կ'ըսուի:

12. Դէս կ'ըսուի մեծ ջուրց ընթացքը, որ ուղղակի ծովը կը վազէ. քափած տեղն ալ գետի *Բեռակ* կ'ըսուի :

13. Վսակ կամ Դեսակ կ'ըսուի ջրի մը ընթացքը, որ գետի մը կամ ուրիշ ջրի ընթացքի մը մէջ կը վազէ: Այն ջրի ընթացքներն որ ուղղակի ծովը կը վազեն, բայց գետ ըսուելու չափ մեծ չ'են, *Վսակ* կ'ըսուին :

Վսակներուն կամ գետերուն իրար խառնուած կամ միացած տեղը *Դեսնախառնուակ* կ'ըսուի :

14. Դետերը շատ անգամ փանի մը նիւղերու բաժնուած ծովը կը քափին: Երկու ջուրց ընթացքներու եւ ծովու մէջ մնացած ցամաքին մասը *Տէշրա* կ'ըսուի, որ ընդհանրապէս եռանկիւնի ձեւով կ'ըլլայ :

15. Զրի ընթացքի մը Սջ ու Զախ եզերքն ըսելով կը հասկըցուի մարդու մը իր աջ ու ձախ կողմերը՝ երբ նա իւր երեսը ջրոյն վազած կողմը կը դարձրնէ :

16. Դետի մը Աւազակը իւր աղբիւրներովն, առուներովն ու վսակներովն բռնած զառ ի վայր միջոցն է :

17. Ծովու մ'Աւազակը կամ Զառ ի վայրը ցամաքի մ'այն կտորն է, ուր կը վազեն իր մէջ քափող բոլոր ջրի ընթացքները :

18. Դետերէն ոմանք երբեմն երկրին սակը կանցնին եւ ուրիշ տեղէ մը յերեւան կ'ելնեն. (Տես երկրաբանութիւն). ոմանք ալ ոսկւոյ հանքաց

մէջէ անցնելով՝ ոսկեխառն աւազ կը բերեն. Ինչպէս՝ Զայիւրէ եւ Կամախա գետերը, Ափրիկէի մէջ :

19. Շատ անգամ գետերը ժայռի մը հանդիպելով յանկարծական անկում կուցենան նոյն տեղերը *Զրլեժ* կամ *Սահակ* կ'ըսուին :

20. Երկրի մը վաճառականութիւնը կամ մշակութիւնը ծաղկեցնելու եւ կամ վնասակար ջուրերը վերցնելու նպատակաւ *Զրանցներ* շինուած են, որոնք իրենց նպատակին համեմատ *Յանկեցուցիչ*, *Նաւարկելի*, եւ *Ռոնգոդ* անուաններ ունին:

Հ Ա Ն Բ Ա Յ Ի Ն Զ Ո Ի Ր

21. Հանգային ջրերը հանքաց մէջէն անցնելով անոնց համն ու շատ անգամ ալ գոյնը կառնուն, որով ոմանք երկաքի, ոմանք պաղլեղի եւ ոմանք ծծմբի եւ այլ հանգային նիւթոց գոյն ու համ կ'առնուն :

22. Երկիրս բնական սափութիւն մ'ունի, որուն կեղտոնին որչափ մօտենանք, կ'աւելնայ. փորձը կը տեսնուի խոր հորերու ջուրց վերայ, որոնք միշտ փանի մ'աւստիան աւելի բարեխառնութիւն ունին: Երկիրս բնական սափութեամբը կրնանք մեկնել *Ջերմուկներն*, որ եկրէն բոխած բնական սափ ջրեր են :

Ծ Ո Վ Ա Յ Ի Ն Զ Ո Ի Ր

23. Ծով կամ Ռվկիսնոս կ'ըսուի աշխարհիս մակերեսոյթին մեծ մասը պատող աղի ջուրը. սո-

վորաբար Ովկիանոս կ'ըսուի մեծամեծ ցամաքաց
դրսի ընդարձակ ջուրը. իսկ Ծով՝ ներս մտած մեծ
կտորը :

24. Ծոց կ'ըսուի ծովուն այն մասը որ դէպ
ի ցամաք մտած է. ասոր մեծերը Ծով ալ կ'ըսուին:
Ինչպէս. Արաբիոյ ծոցը՝ որ *Կարմիր ծով* ալ
կ'ըսուի. *Վեներիկի ծոցը*՝ որ *Ադրիատիկ ծով* ալ
կ'ըսուի :

25. *Նեղուց* կ'ըսուի ծովուն այն նեղ մասը
որով երկու ծովեր իրարու կը միանան: Ինչպէս.
Պօլսոյ նեղուցը կամ *Վոսիորը* :

26. Շաս անգամ ծովու մէջ՝ նաւարկութեանց
համար վտանգաւոր ժայռեր կը գտնուի, որոց
կ'ըսուի *Խուրթ* կամ *Վիտուս* :

27. Հովերը որ կը փչեն ծովուց եւ լներուն
վերայ, յառաջ կը բերեն անոնց մէջ շարժուն բարձ-
րութիւններ, որք կ'ըսուին *Ալիք*, *Ծիսակ* :

28. Ծովու մէջ՝ այլ եւ այլ դիրքէ յառաջ ե-
կած տեղ տեղ ջրի *հոսանքներ* կը գոյացան եւ այս
ինչ ուղղութեամբ կը վազեն: Հոսանքը ջրի յատ-
կին մէջցնուած ժայռերու եւ խոր տեղերու հանդի-
պելով կ'որ *պոյս* կ'ընէ, որուն կ'ըսուի *Յորձակ* :

29. Լուսնոյ փառման զօրութեամբ Ովկիանոսը
եւ իր մասերը բարձրանալով կը կոխեն ծովե-
զերքը, եւ ցածնալով կը փառուին փոփոխակի,
որն երկու անգամ: Զրին բարձրանալը *Մակընթա-*
ցութիւն եւ ցածնալը *Տեղասուութիւն* կ'ըսուի :

30. Արդէն յիշեցինք թէ ցամաքը երկրիս մա-
կերեւոյթին $\frac{1}{4}$ ը պատած է: Երկրիս ցամաքը երեք
մեծ մասանց բաժնուած է՝ որոց հետեւեալ անուն-
ները կուտանք .

Ա. ԵՒՐՈՊԱ. ԱՍԻԱ ԵՒ ԱՓՐԻԿԷ

Բ. ԱՄԵՐԻԿԱ.

Գ. ԱՌՍՏՐԱԼԻԱ.

31. Ասոնցմէ վոտր որ եւ իցէ *Հող*՝ որոյ շուրջը
բոլորովին ջրեր պատած են. *Կղզի* կ'ըսուի :

Երբ ծովու մը մէջ իրարու մօտ շատ մը կղզի-
ներ գտնուի, ընդամենը *Արշիպէղաֆոս* կամ *Խուրթ*
կղզեաց կ'ըսուի, ինչպէս. *Յունաստանի Արշի-*
պէղաֆոսը :

32. *Թերակղզի* կ'ըսուի ցամաքի մ'այն կտորը,
որոյ բոլորսիքը ջուր պատած է, եւ միայն մէկ
կողմէն նոյն իսկ ցամաքին հետ կը հաղորդակցի,
ինչպէս. *Մօրայի Թերակղզին*՝ Յունաստանի հա-
րաւային կողմը :

33. Յամաքի մ'այն մասը, որով Թերակղզի մը
ցամաքին հետ միացած է, *Պարանոց* կ'ըսուի,
ինչպէս. *Կորնթոսի պարանոցը*՝ Յունաստանի մէջ:

34. Երկրիս վերայ գտնուած շիտակ ու տափա-
րակ տեղին *Դաշ* կ'ըսուի :

Այն դաշտերն որ անբեր կամ աւազուտ են՝
Անապատ կ'ըսուին, ինչպէս. *Սահարա անապա-*
տը՝ Ափրիկէի մէջ :

35. Մեծամեծ անապատաց մէջ տեղ տեղ ջրոտ բարեբեր երկիրներ կը գտնուին, որոնք *Ռիսախ* կամ *Անապատի կղզի* կ'ըսուին :

36. Երկրիս վրայի բարձր տեղերը *Լեռ* կ'ըսուին եւ երբ քանի մը լեռներ իրարու փակած ըլլան՝ *Լեռանց Դոտի* կ'ըսուին, ինչպէս. Եւրոպիոյ մէջ *Ալպեանց գոտին* :

Աւստրիա ամենէն բարձր լեռն է Ասիոյ Հիմալայա գոտւոյ մէջ *Տախալսկերինը*, որ 8589 մէթր բարձրութիւն ունի :

37. *Բլուր* կ'ըսուի փոքր լեռ մը, որ ուրիշի մը հետ կապած չէ :

38. Հողին դէպ ի ծովը մտած կտորը *Գլուխ* կ'ըսուի. եւ երբ բարձր կամ լեռնային է *Հրուանդան* :

39. *Այր* կ'ըսուի երկրիս խորը կամ լեռան մը տակ եղած մեծ ծակը :

Աւստրիա մէջ ամենէն խորունկն է Անգլիայի մէջ *Էյշեն այրը*, որ 2900 մէթր խորութիւն ունի. Աւստրիոյ մէջ Թրեսի մօտ *Ասեշպերկ* այրը ընդարձակութեան կողմանէ անուանի է, 7 հազարամէթր մեծութիւն ունի :

40. Երկու լեռանց մէջ գտնուած խորութիւնը *Չոր* կ'ըսուի :

Հրաբուխ կ'ըսուին մուխ հանող եւ երբեմն երբեմն ալ կրակ դուրս տուող լեռները: *Խառնարան* կ'ըսուի հրաբխի մը բերանը :

Հրաբխաց դուրս արձակած մարմինները տե-

սակ տեսակ են. ընդհանրապէս ծծումբ եւ կրակալ քարեր, որոնք պաղելով լեռան ստորոք կը կարծրանան: Հրաբուխ երբեմն այնչափ զօրաւոր կ'ըլլան, որ յանկարծ նոր լեռ մը յերեւան կ'ելնէ. կամ նոր կղզի մը, երբ հրաբուխը ծովային է :

Հրաբուխ միշտ դուրս կրակ չեն տար, ոմանք քանի մը տարիներ մտած կը մնան յետոյ վերստին կ'սկսին բռնկիլ. ոմանք ալ բոլորովին մտած են :

42. *Երկրաշարժ* կամ *Դեհնաշարժ* կ'ըսուի երկրիս մէկ կտորին դողդալը: Երկրաշարժը ծմբային եւ կայային արժաւորութիւններէ յառաջ կուգայ եւ ընդհանրապէս հրաբխաց նոր հուր արձակած ժամուն տեղի կունենան, բայց շատ անգամ մեծ հեռաւորութեամբ կ'ազդէ :

Մ Թ Ն Ո Ղ Ո Ր Տ

43. *Մրնուորեն*, ինչպէս որ յիշեցինք, քանի մը կազերու խառնուրդ մ'է :

Մրնուորեն բարձրութիւնը ընդհանրապէս 70—90 հազարամէթր է.

44. *Օղը* քափանցիկ է եւ երբ երկինք մտնուր ըլլան, գեղեցիկ կապոյտ գոյն մը կ'առնու: Օղը երկրիս երեսը աւելի բարձր եւ աւելի ծանր է քան քի բարձր լեռանց զաւարթ: Օղին ջերմութիւնը քանի որ բարձրանալով անհա այս

պատճառաւ է որ բարձր լեռները մեծցեցնաւոր ձեամբ ծածկուած են :

15. Մթնոլորտին բարեխառնութիւնը ամէն տեղ միակերպ չէ. տեղ տեղ, օդը ցրէն կը խտանայ եւ տեղ տեղ խտնէ կը ծաւալի, որով միշտ մթնոլորտին մէջ յառաջ կուգան հոսանքներ զոր մասնաւոր անուամբ Հոյ կը կոչենք :

Օդոյ հոսանքները միշտ եւ մի եւ նոյն արագութիւնը չ'ունին. եւ իրենց արագութեանց համեմատ հետեւեալ անունները կ'առնուն :

ԱՐԱԳՈՒԹԻՒՆ ՀՈՂՄՈՅ

Մեկ երկ- րորդիմեջ	Մեկ ժամու մեջ	
0, մ. 50	1800 մ.	Հով զոր հագիւ կը զգանք.
2, 00	7200 մ.	Մեղմ հով.
10, 00	36000 մ.	Սասիկ հով.
20, 00	72000	Ամենասասիկ հով.
22, 40	81000	Փոքորիկ.
27, 00	97200	Մեծ փոքորիկ.
56, 00	129600	Մոռիկ կամ ուրական.
45, 00	162000	Ուրական որ ծառերն ու շէն- քերը կը քաղալէ.

16. Երբ մթնոլորտին բարձր տեղերը երկու կամ ալ աւելի հովեր փչեն, մեծ պոյսներ յառաջ կուգան, որն որ *թարսո* կամ *Վիշապ* բռնած օրերեւոյթներն են :

17. Շարունակ կամ Կանոնաւոր հովերն անոնք են, որ միշտ մի եւ նոյն ուղղութեամբ կը փչեն. ինչպէս են *սարեկսն հովերը* (vents alizés) որ կը փչեն անդադար Արեւելէն յԱրեւմուտս երկու արեւադարձից միջոցին :

18. Ասոր նման են *Շրջանաւոր հովերը* (moussons) որ Հնդկաց ուկիսանոսին վերայ՝ Ապրիլէն մինչեւ Հոկտեմբեր վեց ամիս շարունակ Հարաւային արեւմուտէն կը փչեն, եւ վեց ամիս ալ Հիւսիսային արեւելէն :

19. *Անկանոն հովերը* բարեխառն գօտիներու մէջ կը փչեն եւ ընդհանրապէս սոսկալի մոռիկներէ զուրկ են :

50. *Խորշակ* կ'ըսուի այն վնասակար հովը, որ ապականեալ լինելու կամ խառնապատեալ վրայէն փչելով, քէ մարդկանց եւ քէ կենդանեաց կը վնասէ :

Զ Ր Ե Ղ Է Ն Մ Է Տ Է Ո Ր Ա Յ Բ

51. *Զրեղեմ մեշտորայք* կ'ըսուին երկրիս գոլորտիներէն յառաջ եկած մեշտորաները, որք են *Մեղ*, *Յող*, *Ամպ*, *Եղեամ*, *Անձրեւ*, *Զիւն* եւ *Կարկուտ* :

52. Երբ խառն օր մը ջրալից աման մը բաց օդի մը մէջ դնենք, կը տեսնենք որ երբայով ջուրը կը պակսի, որովհետեւ կ'սկսի *գոլորշիանալ*, այսինքն՝ ջուրը շոգիանալով օդոյն մէջ կը տարածի եւ

անգոյն 'քափանցիկ կազերու նման մեր աչե-
րէն աներեւոյթ կ'ըլլայ . կրնայ դարձեալ մեզ
երեւալ' երէ իւր առաջի ծորելի վիճակն առնու :

53. Երկրիս երեսը սարածուած ու ցրուքեամբ
խտացած մուխի նման շոգի՜ն Մեզ կամ Մառա-
խուղ եւ կամ Մշուշ կ'ըսուի :

Սովորաբար մէզը յառաջ կուգայ, երբ ծովու
կամ գետի ջուրն կամ խոնաւ երկիրը աւելի շաք
ըլլայ քան քէ մթնոլորտը :

Գլխաւորաբար մէզը աւնան ժամանակ գետե-
րու, ծովուց եւ խոնաւ մարգերու վերայ կը կազմուի :

54. Ամպը օդին բարձր տեղերը զտնուող մէզ
մ'է : Երկրէս վեր ելած գոլորտիք պաղ օդի հան-
դիպելով կը քանձաւանան, իրենց քափանցկու-
քիւնը կը կորսնցնեն, եւ օդոյ մէջ կը շարժին
ամպ կազմելով : Ամպերը իրենց դրից եւ կազ-
մուածքին համեմատ տեսակ տեսակ անուններ
կ'առնուն : Ինչպէս . *Գանգուր* (Cirrus), *Կուսակ*
(Cumulus), *Սիխու* (Stratus) :

55. Յօղը գիւտերը դաշաց վերայ եղած անձրեւի
նման քացուքիւնն է : Գիւտերուան ցրուքեմէն ,
երկրիս վրայի մարմինները կը պաղին, բայց ա-
մէնն ալ հաւասարապէս չեն պաղիր . հապա
ոմանք շատ, ոմանք քիչ, քէ իրենց կազմուածքին
եւ քէ իրենց դրից համեմատ : Բնութեամբ շատ
պաղող մարմնոց վերայ շատ ցոյ կը նստի, եւ քիչ
կամ ամենեւին չպաղողներուն վերայ քիչ' կամ
ամենեւին ցոյ չի նստիր :

Յօղը աւելի առաւօտեան դէմ կ'ըլլայ : Ամպոս
գիւտերները ցոյ չ'իջնար . որովհետեւ ամպոս գի-
ւտերները' պարզ գիւտերներէն աւելի շատ շաք
կ'ըլլան :

56. *Եղեամբ* Գարնան ու Աւնան ասեմ գետնի
վերայ կ'իջնայ սպիտակ սառի նման . գիւտերուան
այս ցոյն է որ Գարնան սկիզբներն եւ Աւնան
վերջերը սաստիկ ցրուքեմէ կը պաղի :

57. *Անձրեւը* օդոյ մէջ եղած շոգւոյ հետզհետէ
խտանալէն կը յառաջանայ . գոլորտիք կը մեծնան,
իրարու բով գալով կը միանան եւ կասարեալ
ջրի կաթիլներ կը ձեւացնեն : Անձրեւահասները
ի սկզբան փոքր կ'ըլլան, բայց իջնալու ասեմ եր-
բալով կը մեծնան :

Աւխարհիս ամէն կողմերը միակերպ անձրեւ
չգար, բնդհանրապէս Հասարակածին մօտերը ա-
ւելի շատ անձրեւ կուգայ, եւ Բելեռաց մօտ աւելի
քիչ : Անձրեւը աւելի լեռանց վերայ կուգայ քան քէ
դաշաց, որովհետեւ լեռանց օդը աւելի պաղ է :

Արեւադարձերուն միջոցին միշտ *կանոնաւոր*
անձրեւներ կուգան . վասն զի հովերն ալ կանո-
նաւոր կը փչեն :

58. Երբ գոլորտիք օդոյ մէջ յանկարծ պաղե-
լով վեցանկիւնի կամ բազմանկիւնի ձեւերով
սառին ու վար իջնան' ձիւն կուգայ :

59. *Կարկուտն* է ձիւն կամ ձիւնախառն անձ-
րեւ, որ օդոյ մէջ երկու հակառակ ելեքսրակա-
նութեամբ մէկ դիէն մէկալ դին նետուելով կը

խոսորնայ եւ պաղուքենէն կարծր սառոյցի կը-
սորներ կ'ըլլայ եւ ուժով վար կը բափի: Մինչեւ
կէս փոխրամ ծանրութեամբ կարկուտ եկած է:

Ձ Ե Ր Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

60. Արեւը աշխարհս կը լուսաւորէ եւ կը ջեր-
մացընէ. երկրի ջերմութիւնը ամէն տեղ միա-
կերպ չէ. պատճառն երկրի արեգական դէմ ու-
նեցած դիրքն է:

61. Յերեկը արեւուն նառագայքները երկիրս
կը փայտեն. բայց արեւը մտնելէ ետեւ, երկիրս
իւր փայտիւնը դէպ ի յերկինս կը նառագայքէ,
այս պատճառաւ գիշերն երկրի տեսք կը պաղի:

62. Հասարակածին շակ գիշերն ու ցերեկը
բոլոր տարին կը հաւասարին. բայց քանի որ Բե-
ւեռաց մօտենանք հաւասարութիւնը կը կորսուի:
Ինչպէս.

Բեւեռի բարձր.

Ամենէն երկայն օրերը

0	12 ժամ
16°. 44'	15 »
66°. 52'	24 »
67°. 25'	1 ամիս
90°.	6 »

63. Բնագէտները՝ ջերմաչափական շատ դի-
տողութիւններէ ետեւ՝ քանի մը փառաբաց մի-

ջին բարեխառնութիւնը գտած են: Ինչպէս.

Համպուրկի տարեկ. միջին բարեխառն.	8°. 6
Լոնսօնի	10°. 4
Փարիզու	10°. 8
Պոլսոյ	15°. 7
Իզմիրի	18°. 2
Կալկաթայի	28°. 5

64. Նաեւ փորձուած է քէ ինչ եւ իցէ լայ-
նութեան շրջանակի մը վերայ եղած զանազան
կէտեր, մի եւնոյն միջին բարեխառնութիւնը չ'ու-
նին. երբ հաւասար ջերմութիւն ունեցող կէտերը
իրարու միացնենք՝ կոր գիծ մը յառաջ կուգայ,
որն որ հաւասարաջերմ գիծ (isof serm) կ'ըսուի:

65. Երկրի հարաւային կիսագունքը աւելի
պաղ է. ասոր պատճառը հարաւային կիսագնդի
ծովուց մեծ տարածութիւնն է, որ ցամաքէն ա-
ւելի քիչ կը փայտան եւ ջերմութեան մեծ մասը
կը ցողացնեն:

Լ Ո Յ Ս

66. Արեգական նառագայքից՝ կամ ինչ եւ իցէ
ջերմութեան մը՝ մեր աչաց վերայ ունեցած ազդե-
ցութեան Լոյս անունը կուտանք:

67. Լոյսը տուկերուն եւ անասնոց անհրա-
ժեշտ պէտք է. առանց լուսոյ գործարանաւոր
մարմինները ոչ կենդանի կըրնան մնալ եւ ոչ
կըրնան զարգանալ:

68. Երկինք միշտ կապոյս կ'երեւան եւ մթնոլորտին վիճակին համաձայն՝ երբեմն բաց երբեմն գոց կապոյս գունով. բարձր լեռանց վրայէն խիստ կապոյս գունով եւ երբեմն ալ գրեթէ սեւ գունով. ասոր պատճառը օդն զոյս ցոլացնելն կամ ցունելն է. եթէ օդը բացարձակ քափանցիկ ըլլար, բոլոր երկինք սեւ գոյն մը կ'առնէին :

69. Գիտենք որ ներմակ հառազայրը եօրը զըլխաւոր գոյներէ բաղկացած է, ինչպէս. կարմիր, նարնջի, դեղին, կանաչ, կապոյս, լեղակի եւ մանուշակագոյն :

Անձրեւի ասեմ, երբ արեւը յարմար դրժի մը մէջ անձրեւի կաթիլներուն վերայ զարնէ, վերի եօրը գոյները զատ զատ կ'երեւան՝ երկնից վերայ կամար մը ձեւացնելով. որոյ կ'ըսուի *Ծխածան* կամ *Ծիրանի գօտի* :

Ասոր նման երբեմն փոքր ամպերուն վերայ ձեւանալով՝ երկու ծիրանի գօտիներ կ'երեւան :

70. Երբեմն արեւուն լոյսը դիմացի ամպերուն վերայ այնպէս կը զարնէ, որ այն ամպերուն վերայ ուրիշ արեւներ ալ կ'երեւան. այս երեւոյթը *Արեւամանուրիւն* կ'ըսուի :

71. *Բակ արեւու* կ'ըսուի ծիածանի նման գոյն զգոյն կլոր երջանակը որ ամառը երբեմն արեւուն շուրջը կը տեսնուի :

72. *Ձողխախոսի լոյս* կ'ըսուի այն սկար լոյսը որ մասն ամսոյ սկիզբներն՝ արեգական մեներէն ետեւ՝ երկնից երեսը բուրդի ձեւով կ'երեւայ :

73. Ամառը տաք ասեմ դառնալու մէջ եղած շէնքը կամ ծովու մէջ եղած նաւը վրայէ վերայ երկու հաս կ'երեւայ, մէկը միւսին վերայ գլխիվար. այս երեւոյթը կ'ըսուի *Կրկնեւոյթ* :

Ե Լ Ե Ք Տ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

74. Երկրիս վերայ ջերմութենէ եւ լուսէ որոշ երրորդ Ֆիզիգական զօրութիւն մ'ալ կայ. որ փանի մը երեւոյթներու տեղի կուտայ: Այն է *Ելեֆ-տրականութիւնը* :

Ելեֆտականութիւնը մթնոլորտին մէջ յայտնի կ'երեւայ՝ ձայն, կրակ եւ լոյս հանելով .

75. *Հիւսիսայրը* ցրային գօտիներու մէջ կ'երեւայ. որ գեղեցիկ ու պայծառ տեսարան մ'է. այս երեւոյթը մաքնիսական ելեֆտականութենէն յառաջ կուգայ :

76. Ելեֆտականութիւնը նմանապէս երկրիս եւ իր վերայ գտնուող մարմնոց մէջ ալ կայ. երկրիս վրայի ելեֆտական հոսանքները տեղի կուտան փանի մ'երեւոյթներու, ինչպէս. *Մաքնիսական ասեղին* միշտ հիւսիսային բեւեռը նայելու յասկութիւնը :

Ե Ր Կ Ր Ա Դ Ո Ի Ն Տ

77. Աստղաբաշխ փանի մը մտացածին գիծեր հնարած են երկրիս դիրքը եւ իր վերայ եղած փա-

դաճները աղէկ որոշելու համար, ինչպէս: Ա-
ռանցք, Բեռնոք, Հասարակած, Միջօրեայ. եւ այլն:

78. Հասարակած կ'ըսուի այն մեծ շրջանակը,
որ երկրիս կեդրոնէն կ'անցնի եւ իր առանցքին
ուղղահայեաց է. հասարակածը զերկրագունեն
երկու հաւասար կտորի կը բաժնէ, Հիւսիսային
կիսագունէս եւ Հարաւային կիսագունէս:

79. Միջօրեայ կամ Միջօրեական կ'ըսուի այն
մեծ շրջանակը, որ հասարակածին մակնորդա-
կին ուղղահայեաց է: Միջօրեան՝ գունձը երկու
հաւասար կտորի կը բաժնէ, Արեւելեան եւ Արեւ-
մըսեան կիսագունէս:

80. Եթէ հասարակածին զուգահեռական 25°
27' դէպ ի հիւսիս շրջանակ մը մտնենք եւ
նայնպէս երկրորդ մ'ալ դէպ ի հարաւ, երկու ա-
րեւադարձները կուենանք. դէպ ի հիւսիս եղա-
ծին կ'ըսուի Արեւադարձ խեցգետնի եւ դէպ ի
հարաւ եղածին՝ Արեւադարձ այծեղջեր:

Երկու արեւադարձից միջոցը Տափ կամ Այրե-
ցեայ գոտի կը կոչուի:

Արեւադարձի մ'ու քեւեռական շրջանակի մը
(հասարակածէն 66° 52' հեռաւորութեամբ) մի-
ջոցը կ'ըսուի Բարեխառն գոտի:

Բեւեռական շրջանակէն մինչեւ Բեւեռները
կ'ըսուի Սառուցեայ գոտի:

81. Այրեցեայ գոտւոյ մէջ միայն երկու տեսակ
եղանակ կ'ըլլայ. Զոր եւ Անձրեւային:

Բարեխառն գոտիներու մէջ չորս եղանակ կայ՝

որ կանոնաւորապէս իրարու կը յաջորդեն. եւ
են, ԳՍՐՈՒՆ, ՍՄՍՈ, ԱՇՈՒՆ եւ ԶՄՆՈ:

Սառուցեայ գոտւոյ մէջ սասիկ ցուրտ կ'ըլլայ
եւ գրեթէ անձրեւ չգար:

82. Երկրիս մակերեսոյթին վերայ ինչ եւ իցէ
կէտի մը դիրքը որոշելու համար երկու կերպ գիծ
հնարուած է.

Ա. Երկայնութեան գիծեր կամ Միջօրեական

Բ. Հայնութեան գիծեր:

Երկայնութեան աստիճանները Հասարակածին
վերայ նշանակուած են, առաջին Միջօրէին Արե-
ւելեան եւ Արեւմտեան կողմերէն սկսեալ մինչեւ
180°. Երկայնութեան աստիճաններով կը հասկը-
ցուի, որ տեղ մը Առաջին Միջօրէին քանի աստի-
ճան հեռու է, կամ երկու տեղ իրարմէ Արեւել-
էն դէպ ի յԱրեւմուտս քանի աստիճան հեռաւո-
րութիւն ունին. Երկայնութեան առաջին աստի-
ճանը սկսած կէտին վրայէն անցած միջօրեակա-
նը Առաջին Միջօրեայ կ'ըսուի. Ամէն ազգ իրեն
յատուկ անշարժ միջօրեայ մ'ընդունած է եւ ան-
կէ սկսեալ Միւսները կը հաշուէ. Փոստասցիֆ
Փարիզու դիտարանէն անցածը, Առաջին Միջօր-
եայ կը սեպեն, Անգլիացիֆ Կրինիչի դիտարանէն,
Առաջին Միջօրեայ կ'ընդունին. իսկ հիւսիսային
կողմէն անցածը, Առաջին Միջօրեայ կը բռն-
նէին. Զոր օրինակ. Կ. Պոլիս 41°. 1' Հիւսիսա-
յին լայնութեան, 26°. 56' Արեւելեան երկայնու-
թեան տակ է ըսելով կը հասկցուի որ Կ. Պոլիս

Հասարակածէն 41°. 1 դէպ ի Հիւսիս եւ Փարիզէն 26°. 36' դէպ ի Արեւելս է .

Լայնութեան գիծերը կամ ասփնանները միջօրէականին վերայ նշանակուած են . Հասարակածէն մինչեւ Բեւեռ 90° է . որով երկու կերպ լայնութեան ասփնան կայ, *Հիւսիսային լայնութիւն* եւ *Հարաւային լայնութիւն* . Լայնութեան ասփնաններով կը հասկցուի որ տեղ մը Հասարակածէն դէպ ի Հիւսիս կամ դէպ ի Հարաւ քանի ասփնան հեռու է . կամ երկու տեղ իրարմէ Հարաւէն դէպ ի Հիւսիս քանի ասփնան Հեռաւորութիւն ունին .

83. Հասարակօրէն տեղի մը դիրքը գիտնալու համար նոյն տեղին չորս կողմերը կը յիշենք, որք են՝ ԱՐԵՒԵԼՔ, ԱՐԵՒՄՈՒՏՔ, ՀԻՍՄԻՍ եւ ՀԱՐԱՒ .

Արեւելք կ'ըսուի արեգակնային ելած կողմը (Մարս 19 ին) . *Արեւմուտք*՝ արեւուն մտած կողմը . *Հիւսիս* կ'ըսուի մարդու մը ձախ կողմը երբ երեսը դէպ ի յԱրեւելս դարձնէ . *Հիւսիսի* հակառակ կողմն ալ *Հարաւ* կ'ըսուի .

84. Աշխարհացոյց *սախսակք* կ'ըսուին այն քղերը կամ *սախսակները*, որոց վերայ գծագրեալ են երկրի մակերեսոյթը կամ իր մէկ մասը . Այն աշխարհացոյցը որ ամբողջ երկրի մակերեսոյթը կը ցուցնէ կ'ըսուի *Համասարած* . երբ կ'որ դիրքը մակարդակի մը վերայ ցուցնենք՝ ան ասեն Համասարածը երկու *կիսագնաց* կը բաժնուի . երբ երկրի մակերեսոյթը մակարդակ կերպով ցուցը-

նենք, առանց անոր կ'որ ձեւ մը տալու, այն ասեն Համասարածը *հառակուսի* ձեւ մը կ'առնու .

Ամէն աշխարհացոյց *սախսակներու* վերի կողմը *Հիւսիս*, վարի կողմը *Հարաւ*, աջ կողմը *Արեւելք* եւ ձախ կողմը *Արեւմուտք* է .

Աշխարհացոյցներու վերայ Միջօրէականները *Հիւսիսէն* դէպ ի *Հարաւ* քաշուած գիծերով ներկայացած են . լայնութեան գիծերն ալ *Արեւելքէն* դէպ ի *յԱրեւմուտք* քաշուած գիծերով .

Յեղ. ՄԱՐԴՈՅ, ԱԶԳ, ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻԻՒՆ, ԿՐՕՆՔ, ԼԵՁՈՒ

85. Աշխարհիս բնակչաց քիւն է 1566 միլիօն . մարդիկ ամէնքն ալ մէկ դաս արարած կը կազմեն, բայց իրենց բնական տեղին, կլիմային, կենաց եւ ուրիշ անձանօք պատճառներու համար զանազան որոշ *ցեղերու* կը բաժնուին .

Ընդհանրապէս աշխարհագրէ հինգ զիսաւոր ցեղ կ'ընդունին, բայց այս դասագրութիւնը (classification) գոհացուցիչ բան մը չէ .

Ահաւասիկ այս հինգ ցեղերը .

<i>Կովկասեան</i>	կամ	<i>Սպիտակ</i>	<i>ցեղ</i>
<i>Մոնղոլեան</i>	»	<i>Դեղին</i>	»
<i>Ափրիկեցի</i>	»	<i>Սեւ մարդ</i>	
<i>Վայրենի Ամերիկացի,</i>		<i>Պղնձագոյն</i>	»
<i>Մալայեան ցեղ,</i>	»	<i>Զիքեմագոյն</i>	»

Կովկասեան ցեղին սկզբնասխար Կովկաս լե-
րանց բնակիչներն են. ասոնք սպիտակ եւ վար-
դագոյն կ'ըլլան, քէպէս եւ քիսագոյն (*Էսմէր*) ալ
կը գտնուի. գլուխնին ձուածել, աչքերնին
մեծ, կապուտ եւ սեւ, քերնին բարակ ու կոր,
այսինքն արծուական, բերաննին քիչ նեղուած,
երբունքնին պզտիկ, մազերնին խարսեաւ ու սեւ է:
Կովկասեան ցեղը կը պարունակէ գրեթէ բոլոր
Եւրոպացիներն եւ անոնցմէ ելած բոլոր Ամերի-
գացի եւ Ովկիանիացի գաղթականները. ինչպէս
նաեւ Հայերն ու Պարսիկները :

Մոնկոլեան ցեղին մոտքը դեղին կամ աղտոտ
քիսագոյն է, երեսնին մեծ եւ սափակ, գլուխնին
մեծ եւ կլոր, բերաննին մեծ քերնին սափակ.
աչքերնին երկայն նեղ եւ դուրս ընկած է :

Մոնկոլեան ցեղը կը պարունակէ բոլոր Զինե-
րը, Ճափոններն ու Քարբարները: Ափրիկէի ցեղը
կը պարունակէ Ափրիկէի բոլոր բնիկները, Հա-
պէտ ու Սահարա ըսուած անապատին Հարաւա-
յին կողմէն՝ մինչեւ Բարեյուսոյ Գլուխը. նաեւ
Աւստրալիայի, Նոր Կուինէլայի եւ Նոր Քալէսո-
նիայի բնակիչները :

Ասոնց գոյնը շատ կամ քիչ սեւ է. նակասնին
սափակ, ծնօտնին յառաջացած, Երբունքնին հաս,
ակուանին երկայն, բերաննին մեծ, մազերնին սեւ
բայց բաւ է: Այս ցեղը քաղաքակրթուած չէ եւ
պակասամիտ կը կարծուի :

Ամերիգացի ցեղը կը պարունակէ Ամերիգայի

բոլոր բնիկները. *Էսթիւնոյ* ըսուած ցեղէն զատ,
որ Մոնկոլեան է :

Մալայեան ցեղը կը պարունակէ Ովկիանայի
բնակիչները :

86. Մարդիկ ընկերութեան մէջ միանալու
պէտք ունին : Քաղաքակրթութեան մէջ աւելի յա-
ռաջացած մարդոց միութիւնը ազգեր կամ ժողո-
վուրդներ յառաջ բերած է, ինչպէս. Հայերը,
Ֆրանսացիք, Անգլիացիք :

Քիչ քաղաքակրթեալ մարդոց միութիւնը խռմ-
բեր կը կազմէ, որոնք ընդհանրապէս հաստատուն
բնակութիւններ չ'ունին, ինչպէս. Քիւրները :

Վայրի մարդիկ որ ամէն տեսակ հարստու-
թիւններէ զուրկ են առանձին ընտանիք կը ձեւա-
ցընեն եւ բնակութիւննին աստանդական է :

87. Լուսաւորեալ ազգերը արհեստից եւ գիտու-
թեանց մէջ յառաջադէմ են եւ իմաստուն օրէնք-
ներով կը կառավարուին :

Բարբարոսները կրօնք եւ օրէնք ունին շատ մ'ալ
արհեստներ կը ճանչնան, բայց կրթութենէ ու քա-
ղաքականութենէ զուրկ են :

88. Քաղաքակրթեալ ազգերը քաղաք, աղիւսէ եւ
փայտէ շինուած հաստատուն տանց մէջ կը բնա-
կին. Շատ մը տուներ ի միասին Քաղաք կ'ըսուի,
պզտի քաղաքը՝ Առաւ, պզտի աւանը՝ Գիւղ, եւ
պզտի գիւղն ալ Շէն կ'ըսուի. քաղաքին բերդէն
դուրս ելած մասն Արուարձան կ'ըսուի. Քանի
մը քաղաք իրենց անուններովն ու գիւղերովն

հանդերձ *Դաւառ* կ'ըսուի : Քանի մը գաւառներ ի միասին, որ *Փոխարհայի* մը կառավարութեան յանձնուած է *Նահանգ* կ'ըսուի : Աշխարհ կամ *Տերութիւն* կ'ըսուի մի եւ նոյն կառավարութեան սակ եղած երկիրները :

Մայրաքաղաք կ'ըսուի ուր քաղաւորը կը բնակի. *Դիւանար քաղաք* կ'ըսուի ուր նահանգի մը Փոխարհայն կամ Կուսակալը կը բնակի :

Վայրենի խումբերը հողէ, ճիւղերէ, տեղերէ եւ եղէգներէ շինուած ռոյրմելի *խանիքներու* կամ *հիւղերու* եւ երբեմն ալ *անձաւներու* մէջ կը բնակին : Շատ անգամ ալ կենդանեաց մորբերով կամ հաստ կտակներով ցիցերու վերայ հաստատուած *վրաններու* մէջ կը բնակին :

89. Երկրիս վերայ զսնուող ազգերն որ զանազան տեղեր կոյս կոյս ժողովուած են, ամենքն ալ *կառավարութեանց* ներքեւ կը հնազանդին եւ իրենց համար յատուկ օրէնքներ ունին. ամէն երկիր կառավարութեան գլուխ մը կայ, որ *Արհայ, Թագաւոր, Նախագահ* եւայլն. անուն կառնու :

Կառավարութիւնք իրարու հետ բաղդատուելով մեծ տարբերութիւններ կը ներկայացնեն. կառավարութեան մը վերայ անմիջապէս գաղափար մը ունենալու համար նետեալ բաժանումը կըրնանք ընդունիլ :

Ա. *Միասնական կառավարութիւն*, որոյ Գլուխը, այսինքն Թագաւորը ազատօրէն կ'իշխէ, ուզած օրէնքը, կարգերն ու կանոնները ժողո-

վրդեան ընդունել տալով առանց բացառութեան : Ասիոյ կառավարութիւններն, ինչպէս նաեւ Եւրոպիոյ մէկ քանիներն ասոր նման են :

Բ. *Մահմանադրական կառավարութիւն*, որ ժողովրդէն բնօրուած Երեսփոխանաց ժողով մը կայ եւ Թագաւորն առանց ժողովին հաւանութեան կարող չէ օրէնք դնել կամ պատերազմ հրատարակել : Եւրոպիոյ կառավարութեանց շատերն այս սկզբամբ կը վարուին :

Գ. *Հասարակապետութիւն* կամ *Հանրապետական կառավարութիւն*, որուն մէջ կառավարութիւնը ազգին գլխաւորներուն կամ բոլոր ազգին ձեռքն է. ընդհանրապէս *Նախագահ* մը կայ ժողովրդեան փոխարինմամբ բնօրուած : Այս տեսակ կառավարութիւնները Ամերիգայի մէջ ամենէն բազմաթիւ են :

90. Բոլոր աշխարհի առ հասարակ կը հաւատան որ տեղեւոր տեղիւն Պերագոյն *Էնթիւն* մը կայ. բայց ամէնը այս գերագոյն էակը մէկ կերպ չեն պատշեւ. որով աշխարհիս մէջ շատ *կրօնք* յառաջ եկած են : Գլխաւորաբար երկու Կրօնք կայ. *Աստուծապաշտ* եւ *Չաստուծապաշտ* :

Աստուծապատէ կրօնից մէջ են *Քրիստոնէութիւն*, *Հրեայութիւն* եւ *Մահմանականութիւն* :

Ա. Քրիստոնէութիւնը Քրիստոսի յայտնած կրօնն է որ մարդկային ազգին բարի սկզբունքներ հաղորդելով մեծամեծ բարեաց տեղի տուած է : Լուսաւորեալ ազգերն ընդհանրապէս *Քրիստոնէայ* են :

Քրիստոնէութիւնը դարձեալ քանի մը նիւղեռու
բաժնուած է. որք եմ,

Արեւելեան եկեղեցի, որ է Մեր, Յունաց եւ
Ռուսաց, եւ իրենց հետեւող Ազգաց եկեղեցիները :

Արեւմտեան եկեղեցի, որ է Հռովմէական
եկեղեցին, որուն հոգեւոր գլուխն է Հռովմի
Պապը :

Բողոքականութիւն, որ շատ տեսակներու կը
բաժնուի, որոց գլխաւորներն են՝ *Լութերականու-*
թիւն կամ *Աւետարանական եկեղեցի*, *Անգլիական*
եկեղեցի, *Տակաւին անքիւ տեսակ Բողոքական-*
ներ կան, ինչպէս. *Երիցական*, *Պարզակրօն*,
Անկախ կամ *Ժողովական*, *Միանձնական* կամ
Սոկրնեան եւ այլն. եւ այլն :

Բ. Հրեութիւն. Հրէից կրօնն է, որոնք բոլոր
աշխարհ ցրուած են եւ մինչեւ այսօր կը պահեն
Մովսիսական հին օրէնքը. Հրեայք ալ քանի մը
տեսակներու կը բաժնուին. *Գաւալիս*, *Թալմու-*
սական *Հոնէքեան* :

Գ. Մահմետականութիւն, որուն հետեւողները
Արաբացի Մահմէտն Աստուծմէ զրկուած իբրեւ
մարգարէ կ'ընդունին, որն որ՝ հին եւ նոր կտա-
կարանաց տեղեակ՝ Նոր օրինաց զիբ մը յերեւան
հանած է, եւ զոր *Գուրան* կ'անուանեն :

Մահմէտական երկու գլխաւոր նիւղեռու կը
բաժնուին.

Սիւննի, որուն հետեւողները *Գուրանէն* զատ *Սիւն-*
նա ըստած աւանդական զիբ մ'ալ կ'ընդունին.

Շէիք կամ *Ալիի* (*աշակերտ* *Ալիի*) , որք կը
մեծեն Սիւննան :

Չասուածապատէ կամ տարապատէ, աշխար-
հիս վերայ գտնուած գրեթէ ամէն կենդանի կամ
անկենդան իրերու հաւասք կ'ընծայեն եւ մեծ ա-
ւելորդապատշուրեամբ՝ անոնց ամէն մէկին վե-
րայ գերբնական զօրութիւն կամ յատկութիւն մը
երեւակայելով՝ անոնց երկրպագութիւն կընեն եւ
պատշաճումն կը մատուցանեն, զոմանս չար եւ
զոմանս բարի չասուածներ կոչելով. Կրօնից մէջ
դժբաղդ եւ ամենէն նողկալին այս է, որուն հետե-
ւողներն ալ՝ այս պատճառաւ՝ խորին տգիտու-
թեան մէջ քաղուած են :

Այս երկուէն դուրս կան նաեւ երկու աղանդ-
ներ որ Պոլսա եւ Պրահմա կը կոչուին.

Ա. Պրահմայի աղանդը, որուն հետեւողները
շատ մը եկրորդական չասուածներու պատիւ
կ'ընեն :

Բ. Պոլսայի աղանդը, որուն հետեւողներն ալ
եկրորդական չասուածներ կ'ընդունին, որ շատ
նիւղեռու կը բաժնուի. Մէկը՝ գլուխ ունի *Տա-*
լայի-Լաւա, որ ըմբռնելով քէ սրբացեալ քահա-
նայ մ'է, Աստուծոյ պէս, կ'ըսեն քէ երբէք չի
մեռնիր. Միւսը՝ *Յօի* կրօնը *Չիւնու* մէջ. *Սինթօի*
կրօնը, որուն կը հետեւին ձաթօնները. *Սէիֆի* կը-
րօնը Հնդկաց մէջ. Նաեւ *Կոնֆիւսիոսի* աղանդը
Չիւնու մէջ. եւ այլն :

91. Աւսարհիս բնակչաց քիւր հետեւեալ կերպով կը բաժնուի .

Քրիստոնեայք	572	միլիօն
Մահմէտականք	120	»
Հրեայք	14	»
Կուսալաւսք	860	»
	<u>1566</u>	»

Նաեւ Քրիստոնեայք շատ նիւղեր կը կազմեն .

Հռովմէադաւանք	180	միլիօն
Բողոքականք	120	»
Արեւելեան եկեղեցի	64	»
Հայք	4	»
Ուրիշ քանի մը նիւղեր	4	»
	<u>572</u>	

92. Մարդկային բնկերութեան գլխաւոր կապըն է *Լեզուն*, որ *կենդանի* եւ *մեռեալ* լեզուաց կը բաժնուի .

Կենդանի լեզուները մինչեւ ցարդ երկրագնիս վերայ այլ եւ այլ Ազգաց մէջ կը խօսուին : Ինչպէս . Հայերէն, Ռուսերէն, Յունարէն, Անգլիարէն, Ֆրանսերէն, Իսպաներէն, Գերմաներէն, Արաբերէն, Թուրքերէն . եւ այլն :

Մեռեալ լեզուներն անոնք են որ ժամանակաւ կը խօսուէին, բայց նիւայ եւ ոչ ազգ մը զանոնք կը գործածէ :

Քանի մ'աւսարհագէտք լեզուաց քիւր մինչեւ

2000 ի կը հանեն . եւ խիստ ծանօթները հետեւեալ կերպով կը բաժնեն ,

Եւրոպիոյ	մէջ	55
Ասիոյ	»	155
Ափրիկէի	»	115
Ամերիգայի	»	118
Ովկիանիայի	»	442

Զորս եւ զխաւոր լեզուներ կ'անուանեն :

ԿԵՆԴԱՆԻՔ, ՀԱՆՔ ԵՒ ԲՈՅՍՔ

93. Երկիրս ունի շատ տեսակ կենդանիներ , որոնք իրենց ձեւովն ու կազմութեամբը կը զանազանին . ոմանք ցամաքի վերայ կ'ապրին , ոմանք ջրի մէջ եւ ոմանք ալ օդոյ մէջ :

Անասունները երկու մասանց կրնանք բաժնել . *Պիտանի* եւ *Անպիտան* անասունք : Պիտանի կենդանեաց գլխաւորներն են Զի, Էշ, Կով , Ոչխար, Եզն, Ուղտ, Զորի, տեսակ տեսակ Թռչուններ եւ Զուկեր :

Բարեկարգեալ երկիրներու մէջ պիտանի անասունները կը շատնան եւ վնասակարները կը նուազին :

Անպիտան կենդանեաց գլխաւորներն են ,

Սպիտակ Արջ , Աղուէս , Ափս , Արջ , Գայլ , Արծիւ , Առիւծ , Վագր , Կոկորդիլոս , Յովազ , Բորենի , Օձ . եւ այլն եւ այլն :

Սպիտակ Արջ, Եղջերու, Աղուէս եւ բնոյնաբար պէս բոլոր մուշակ ունեցող կենդանիները պաղ երկիրներ կը բնակին . Ընճանի եւ պիտանի

կենդանեաց մեծագոյն մասը բարեխառն գօտիներու մէջ՝ վնասակար ու զարհուրելի կենդանիներն ալ շա՛ք երկիրներու մէջ կը բնակին :

94. Տունկերը կամ *Բոյսերը* գործարանաւոր մարմիններ են , որք կը սնանին եւ կ'անին, բայց կենդանեաց նման չեն շարժիր :

Բոյսերը ամէն կլիմայի մէջ հաւասարապէս չեն անիր . իւրաքանչիւր բոյս իրեն յատուկ բարեխառնութեան աստիճան մ'ունի :

Սառուցեալ Գօտոյ մէջ քիչ սեսակ բոյս կայ . Բարեխառն Գօտիներու մէջ ամէն սեսակ հունձք, արմէիք, ընդեղէններ եւ պտուղներ յառաջ կուգան :

Այրեցեալ Գօտոյ մէջ կը սեսնուին աւելի սըրընդարար պտուղներ եւ ազնիւ նաշակ ունեցող համեմներ :

95. Հանք կ'ըսուին երկրիս երեսը կամ խորը գտնուած անկենդան մարմինները :

Գործածուած հանքերն են .

Ա. Պատուական եւ մեծագին *քարեր* , ինչպէս . Ադամանդ, Կարկեհան, Սուսակ, Զմրուխտ, Տալազիոն . եւ այլն : Նաեւ շինութեանց եւ զարդի վերաբերեալ քարեր . ինչպէս, Մարմարիոն , Պորփիր , Կիր , Աւազ , Կրանիթ . եւ այլն :

Բ. *Մշտողները* , որոնց գլխաւորներն են Բլադին , Արծաթ , Ոսկի , Երկաթ , Պղինձ , Կապար , Անագ , Ծարիր , Զինկ , Մանկանէզ , Սնդիկ . եւ այլն :

Գ. *Այրելի նիւթեր* , ինչպէս . Հանքային ածուխ , Սաք , Ծծումբ , Կուպր . եւ այլն :

Գ Լ Ո Ւ Ե Բ .

ԵՒՐՈՊԱ, ԱՍԻԱ, ԱՓՐԻԿԷ, ԱՄԵՐԻԳԱ

ԵՒ ՈՎԿԻԱՆԻԱ

ԵՐԿՐԻՍ ՀԻՆԳ ՄԵԾ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

96. Երկրաչափները երկրիս վերայ տեղ տեղ աղեղներ չափելով, իւր շառաւիղը հաշուելու կարող եղած են :

Երկրիս շառաւիղն է 6366 հազամարամէք որով իւր մակերեսոյթն է .

$4 \times 3. 14 \times 6366^2 = 5,090,006,004$. քառորդ որուն $\frac{1}{4}$ ը ցամաք է եւ հինգ գլխաւոր մասանց կը բաժնուի, ինչպէս

Տարածութիւն .

ԵՒՐՈՊԱ	9,600,000	հազամ. քառ.
ԱՍԻԱ	43,000,000	» »
ԱՓՐԻԿԷ	30,000,000	» »
ԱՄԵՐԻԳԱ	42,000,000	» »
ՈՎԿԻԱՆԻԱ	10,500,000	» »

Եւրոպան, Ասիան եւ Ափրիկէն Հիւսիսէն եւ Ամերիգան ու Ովկիանիան Նոր Աշխարհ կ'ըսուին :

97. Յամաքը պատող ովկիանոսաց հետեւեալ անունները կը տրուին :

1° Հիւսիս-Արեւմտեան ՍԱՌՈՒՅԵԱՆ ՈՎԿԻԱՆՈՍ, որ Հիւսիսային բեւեռը կը բռնէ, Եւրոպիոյ, Ասիոյ եւ Ամերիգայի Հիւսիսային կողմը :

2° ԱՏԼԱՆՏԵԱՆ ՈՎԿԻԱՆՈՍ, մէկ կողմէն Եւրոպիոյ եւ Ափրիկէի, միւս կողմէն ալ Ամերիգայի եզերքները կը տարածի :

3° ԽԱՂԱՂԱԿԱՆ ՈՎԿԻԱՆՈՍ Ասիոյ եւ Ամերիգայի մէջ :

4° ՀՆԴԿԱՅ ՈՎԿԻԱՆՈՍ Ասիոյ Հարաւային կողմը :

5° ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ՍԱՌՈՒՅԵԱՆ ՈՎԿԻԱՆՈՍ, որ Հարաւային բեւեռը կը բռնէ :

Ե Ի Ր Ո Պ Ա.

98. Եւրոպիոյ սահմանն է Հիւսիսէն՝ Սառուցեալ ովկիանոսը. Արեւելէն՝ Ուրալ լեռները Կասպից ծովն ու Սեւ ծովը. Հարաւէն՝ Կովկաս լեռները, Սեւ ծովն եւ Միջերկրական ծովը. Արեւմուտէն՝ Ատլանտեան ովկիանոսը :

Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ք

99. Եւրոպան կը բաժնուի 15 մասանց կամ կառավարութեանց, որոնց չորսը Հիւսիսային կողմն են, վեցը մէջ տեղը, հինգն ալ Հարաւային կողմը :

Հիւսիսային չորս աշխարհներն են.

1° Անգլիա կամ Մեծ Բրիտանեա, Մայրաք Լոնսոն

2° Տանրմարգա, Մայրաքաղ. Քոբէնհալ

3° Շուէս—Նորվեկիա Սթոկհոլմ

4° Ռուսիա Փէթերբուրկ

Միջին վեց աշխարհներն են.

1° Ֆինլանդ Մայրաքաղ. Փարիզ

2° Պրուսիա Պրիսկ

3° Հոլանտա » Հայ

4° Զուիցեր » Պալ

5° Բրաբանտ եւ Գերմանիա » Պերլին

6° Աւստրիա » Վիեննա

Հարաւային հինգ աշխարհներն են.

1° Փորթուգալ Մայրաքաղ. Լիզպոն

2° Սպանիա » Մադրիս

3° Իտալիա » Հոնով

4° Հելլադա » Աթենք

5° Թուրքիա » Կ. Պօլիս

Ծ Ո Վ Ք

100. Եւրոպան ունի Տասն եւ հինգ ծով, որոց երեքը մեծ եւ տասն եւ երկուք փոքր են :

Երեք մեծ ծովերն են.

Սառուցեալ ովկիանոս Հիւսիսային կողմը.

Աշխանեան ովկիանոս Արեւմտեան կողմը.

Միջերկրական ծով Հարաւային կողմը.

Տասն եւ երկու փոքր ծովերն են.

Պաշտիկ ծով, Հիւսիսային կամ Գերմանական ծով, Մանչ, Իռլանտայի ծով՝ Ասլանտեան ովկիանոսէն ձեւացած :

Սպիտակ ծով՝ Սառուցեալ ովկիանոսէն ձեւացած :

Ադրիական ծով, Յոնիական ծով, Արշիպելագոս, Մարմարայի ծով, Սեւ ծով եւ Ազախու ծով՝ Միջերկրական ծովէն ձեւացած :

Կասպից ծով՝ որ ուրիշ ծովուց հետ հաղորդակցութիւն չունի :

Ն Ե Ղ Ո Ւ Յ Ք

101. Եւրոպիոյ մէջ տասն եւ վեց գլխաւոր նեղուց կայ, որոց ինը Հիւսիսային կողմն է եւ եօթը Հարաւային կողմը :

Հիւսիսային ինը նեղուցներն են.

Վալկապի նեղուցը՝ Ռուսիոյ Հիւսիսային կողմը :

Սփակեռափ, Քարսէկաք, Սունս, Մեծ—Պէրք Փոքր—Պէրք՝ Պալդիկ եւ Հիւսիսային ծովուց միջոցը :

Բա—սը—Գալի կամ Տուրի նեղուցը՝ Անգլիոյ եւ Ֆոանսայի մէջ :

Հիւսիսային ջրանցք եւ Սուրբ Գեորգայ ջրանցք՝ Իռլանտայի ծովուն եւ Ասլանտեան ովկիանոսին միջոցը :

Հարաւային եօթը նեղուցներն են.

Զիպրալթար՝ Ափրիկէի եւ Սպանիոյ մէջ :

Պոնիֆաչիո՝ Քորսիկա եւ Սարսենիա կղզեաց մէջ :

Մեսինայի նեղուց՝ Իսալիոյ եւ Սիկիլլայի մէջ :

Օքրանթի ջրանցք՝ Յոնիական եւ Ադրիական ծովուց մէջ :

Զանափ—Գալիկի կամ Տարսանէլի կամ Կալիպոլի նեղուց՝ Արեւալդափոսի եւ Մարմարա ծովուն միջոցը :

Վոսթոր կամ Կոստանդնուպոլսոյ նեղուց՝ Մարմարայի եւ սեւ ծովուց միջոցը :

Եհնի—Գալիկի նեղուց՝ Սեւ եւ Ազախու ծովուց միջոցը :

Ծ Ո Յ Ք

102. Եւրոպիոյ մէջ տասն երեւելի ծոց կայ : Պոքնեան, Ֆիլիպպինեան, Բիլլայի կամ Լիւնեան ծոց՝ Պալդիկ ծովուն մէջ :

Զուիսերգի՝ Հիւսիսային ծովուն մէջ :

Կասփոնեան ծոց՝ Ասլանտեան ովկիանոսին մէջ :

Լիօնի եւ Զեմբլայի ծոց՝ Միջերկրական ծովուն մէջ :

Թարհնքոյի եւ Լէքսանթի ծոց՝ Յոնիական ծովուն մէջ :

Սեքանիկի ծոց՝ Արեւալդափոսին մէջ :

103. Եւրոպիոյ գլխաւոր կղզիներն են.
Սառուցեալ ուկրաինոսին մէջ՝ *Սփեցպերկ*
Նոր—Չեկեա, *Վայկաց Քալկուշիլ* եւ *Լօփֆօսկեն*
կղզիները :

Պաղիկ ծովուն մէջ՝ *Աշանս*, *Տակօ*, *Էօգէլ*,
Կօրլանս, *Օշանս*, *Պօրնիօլմ*, *Րիւկեն*, *Ֆալսքեր*,
Լաշանս, *Չէլանս* եւ *Ֆիօլիս* :

Իռլանտի ծովուն մէջ՝ *Մեն* եւ *Էնկլիսի* :
Ասլանտեան ուկրաինոսին մէջ՝ *Իսլանտա*, *Ֆե-*
րհօր, *Իռլանտա*, *Անգլիա*, *Շէքթենս Որկադեան* եւ
Հէքքեսեան կղզիները :

Միջերկրական ծովուն մէջ՝ *Մալթա*, *Միկօր-*
ֆա, *Իվիցա*, *Քօրսիֆա*, *Սարսկենիա*, *Սիկիւռիա*,
Լիպարեան կղզիները, *Էջպա* եւ *Մալդա* :

Յունիական ծովուն մէջ՝ *Քօրֆու*, *Փաֆա*, *Սան-*
քա—Մաւրա, *Թեաֆի*, *Ջանդա* եւ *Չերիլօ* :

Արեւիկափոսին մէջ՝ *Լիւննօս*, *Էյրիպօզ*, *Նաֆ-*
սոս, *Շիրա* եւ ուրիշ մանր կղզիներ :

104. Եւրոպիոյ մէջ Վեց գլխաւոր քերակղզի
կայ. երեքը մեծ եւ երեքը փոքր :

Շուէս՝ Ռուսի Լաքօնիայի հետ. *Սպանիա*՝
Փօրթուգալի հետ եւ *Իսպիա* :

Երեք փոքրերն են *Եուրպանս*՝ Տանըմարգալի մէջ,
Մօնա կամ *Պէլոպոնէս*՝ Հելլադայի մէջ, *Խրիս*՝
Ռուսիոյ մէջ :

105. Եւրոպիոյ մէջ 2 գլխաւոր պարանոց
կայ, *Կորնթոսի* պարանոց՝ որ կը միացնէ *Մօնա*
ցամաքին հետ, *Բերիֆոքի* պարանոց՝ որ կը միաց-
նէ Խրիմը Ռուսիոյ հետ :

106. Եւրոպիոյ մէջ 11 երեւելի հրուանդան
կայ, *Նօրս-ֆիւն*՝ Շուէսի Հիւսիսային կողմը, *Մի-*
գեն՝ Իռլանտի Արեւմտեան Հարաւային կողմը.
Լիւնս-հեն՝ Մեծ Բրիտանիոյ Արեւմտեան Հարաւա-
յին կողմը. *Սուրբ-Վիչեն*՝ Փօրթուգալի Արեւմտե-
ան Հարաւային կողմը. *Ֆիւնիսքերրա*՝ Սպանիոյ
Արեւմտեան կողմը. *Քօրս*՝ Քօրսիֆա կղզւոյն Հիւ-
սիսային կողմը. *Բասսարօ*՝ Սիկիլիոյ Հարա-
ւային կողմը. *Մաւրթիլէնթօ*՝ Իսպիոյ Հարաւա-
յին կողմը. *Մաքաիսան*՝ Մօնայի Հարաւային
կողմը :

107. Եւրոպիոյ մէջ 9 գլխաւոր լեռանց գօտի-
ներ կան .

Քիօլեն Սփանիաւեան լեռին՝ Շուէսի եւ
Նօրվէկիոյ միջոցը. *Ուրալ* լեռնն՝ Եւրոպիոյ եւ
Ասիոյ միջոցը. *Կովկաս*՝ Սեւ եւ Կասպից ծովոց
միջոցը. *Պալան*՝ Թուրքիոյ մէջ. *Կարպատ*՝ Աւս-
րիոյ կայսրութեան մէջ. *Ալպեան* լեռին՝ Ֆրան-
սայի, Իսպիոյ եւ Ջուիցերիոյ մէջ. *Ապենինեան*

լերին՝ Իսաիոյ մէջ. *Պիրինեան* լերին՝ Փռանսայի եւ Սպանիոյ միջոցը :

Հ Ր Ա Բ Ո Ի Ղ Խ Ք

108. Եւրոպիոյ մէջ 3 մեծ հրաբուդիս կան, *Հեֆլա՝* Իռլանտիոյ մէջ. *Վեսուվ՝* Նաբոլի քաղաքին մօտ Իսաիոյ մէջ. *Եսնա՝* Սիկիլիայի մէջ :

Լ Ի Ճ Ք

109. Եւրոպիոյ մէջ 23 երեւելի լիճեր կան. որոց 9 Հիւսիսային 7 միջին եւ 7 ալ Հարաւային աշխարհաց մէջն են.

Վեկնեք, Վեքեք, Մեյար՝ Շուէտի մէջ.

Մայնա, Լասոկա, Օնեկա, Իլմեն, Պեյո, Փեյրիու Ռուսիոյ մէջ.

Նեօշաքէլի, Ճինեկլայի, Լույեռնայի, եւ Յուրիֆի լիճերը՝ Զուիցերի մէջ.

Նայզիսկ եւ *Պալաքոն՝* Աւստրիոյ մէջ.

Քօնսքանս՝ Զուիցերի եւ Գերմանիոյ մէջ.

Մանօրե, Քօլօ, Կարսա, Փերուճիս, Պօլսինա եւ *Սեօլանօ՝* Իսաիոյ մէջ :

Գ Ե Տ Ք

110. Եւրպիոյ մէջ 56 գլխաւոր գետ կայ.

Մէկը կը բափի Սպիտակ ծովը, որ է *Տըվինա*. Վեցը կը բափին Պալդիկ ծովը, *Թօրնեա, Նեկա, Տունա, Նիկեմեն, Վիսքուլա* եւ *Օսկր* :

Վեցը կը բափին Հիւսիսային ծովը, *Էլպա, Վեգեր, Ռեն* կամ *Հոքենու, Մեօգ, Էսօ, եւ Թափիզ* :

Մէկը կը բափի Մանչի ծովը, որ է *Սեն*. 10ը կը բափին ովկիանոսը. *Շենըն, Սեյրըն, Լուար, Կարօն, Ասուր, Մինհօ, Տուրօ, Թալօ, Կուասիանա, եւ Կուասալիլիր* :

Զորսը կը բափի Միջերկրական ծովը. *Էպրօ, Ռօն, կամ Հոդդանու, Արնօ, Տիքերիս* :

Երկուքը կը բափին Ագրիական ծովը. *Փօ, Ասիճե* :

Երեքը կը բափին Սեւ ծովը. *Դանուբ, Տենքեր, Տենքեր* :

Մէկը կը բափի Ազախու ծովը, որ է *Տօն* :

Երկուքը կը բափին Կասպից ծովը՝ *Վօլկա* եւ *Ուրալ* գետերը :

Ա Ս Ի Ա

~~~~~

111. Ասիոյ սահմանն է Հիւսիսէն՝ Սառուցեալ ովկիանոսը, Արեւելէն՝ Խաղաղական ովկիանոսը, Հարաւէն՝ Հնդկաց ովկիանոսը, Արեւմուտէն՝ Ուրալ լեռները, Կասպից ծովը, Կովկաս լեռները, Միջերկրական ու Կարմիր ծովերը :

Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ք

112. Ասիան տասն եւ մէկ տարբեանց կը բաժնուի, որոց մէկը Հիւսիսային կողմը, չորսը

մէջեղը եւ վեցն ալ՝ Հարաւային կողմը կիյնան։
Հիւսիսային մէկ աշխարհն է, Սիպերիա կամ
Ասիական Ռուսիա, գլխաւոր քաղաք Թոմսկը։

Միջին 4 աշխարհներն են.

1°. Ասիական Թուրքիա, գլխաւոր քաղաք Են
Իզլը, Հալէպ, Շամ, Պաղատ, Էրզրում.

2°. Թաթարիստան, մայրաքաղաք Պուստա.

3°. Զին, » Փէֆին

4°. Ճաթոն, » Եսո.

Հարաւային 6 աշխարհներն են.

1°. Արաբիա, գլխաւոր քաղաք Մէքէ, Մէքհէ.

2°. Պարսկաստան, մայրաքաղաք Թէհէրան.

3°. Աֆղանիստան, » Քապուլ.

4°. Պէլունիստան, » Քէլաք.

5°. Հնդկաստան, » Կալկաթա, Պի-

նարէս, Մասրա եւ Պոմպայ.

6°. Հնդկա-Զին, գլխաւոր քաղաք Ալա, Սէյ-
կոն։

Ե Ո Վ Ք

103. Ասիոյ եզերքը կը քրջեն 15 ծովեր, որոց
4 մեծ եւ 9 փոքր են.

Չորս մեծ ծովերն են, Սառնոցեալ ուկիանոս՝
Հիւսիսէն, Միջերկրական ծով՝ Արեւմուտէն, Հնդ-
կաց ուկիանոս՝ Հարաւէն, եւ Խաղաղական կամ
Մեծ ուկիանոս՝ Արեւելէն։

Ինը փոքր ծովերն են. Կասպից ծով, Սեւ ծով,
Մարմարա, Արշիպիղոսֆոս՝ Արեւմուտէն։

Զինաց ծով, Դեղին ծով, Ճաթոնի ծով, Օխոց-
ֆի ծով, Պէհրիկիայի ծով՝ Արեւելէն։

Ե Ե Ղ Ո Ի Յ Ք

114. Ասիոյ մէջ ուրը գլխաւոր նեղուց կայ.
Արեւմուտէն Կ. Պոլսոյ եւ Չանաֆ-Գալէսիի
նեղուցները, Տանկի Ասիոյ եւ Տանկի Եւրոպիոյ
միջոցը։

Հարաւէն Պապ-Իւլ-Մանսկայի նեղուցը, Արա-
բիոյ եւ Ափրիկէի մէջ։

Օրմուզի նեղուցը, Արաբիոյ եւ Պարսկաստանի
միջոցը.

Բալթի նեղուցը, Հնդկաստանի Հարաւային
կողմը.

Մալաքկայի նեղուցը, Հնդա-Զինու Հարաւա-
յին կողմը։

Արեւելէն՝ Քորէայի նեղուցը, Ճաթոնի եւ Զի-
նու միջոցը։

Պէհրիկիայի նեղուցը, Ասիոյ եւ Ամերիգայի
միջոցը։

Ե Ո Յ Ք

115. Ասիոյ ինը մեծամեծ ծոցերն են.
Պարսից ծոցը, Օմանի ծոցը, Պէհրիկիայի ծոցը՝
Հնդկաց ծովէն ձեւացած։

Սիւալի ծոցը, Թոնկինի ծոցը՝ Զինաց ծովէն
ձեւացած։

Քալէպսոսի ծոցը՝ Օխոցֆի ծովէն ձեւացած։
Անասերի ծոցը՝ Պէհրիկիայի ծովէն ձեւացած։

Օպիի ծոցը, Լեւնայի ծոցը՝ Սառուցեալ ուկի-
անոսէն ձեւացած :

Կ Ղ Զ Ի Ք

116. Ասիոյ տասներեք գլխաւոր կղզիներն են.
Սաքըզ, Հոռոդոս եւ Կիպրոս՝ Միջերկրական
ծովուն մէջ :

Պահրէյն կղզիները՝ Պարսից ծոցին մէջ :

Մալտիւեան, Լաֆէտիւեան, Սեյրան, Անտանան
եւ Նիֆոպար կղզիք՝ Հնդկաց ուկիանոսին մէջ :

Հայնան եւ Մաֆաո՝ Զինաց ծովուն մէջ :

Յորձոգա եւ Ճափօնի կղզիք՝ Խաղաղական ուկ-
իանոսին մէջ :

Թ Ե Ր Ա Կ Ղ Զ Ի Ք

117. Ասիոյ ուրբ բերակղզիներն են.

Անաթոլի Թուրքիոյ մէջ . Արաքիս, Հարաւա-
յին Հնդկաստան եւ Հնդկա-Զին :

Կիւզարաք՝ Հնդկաստանի Արեւելեան կողմը :

Մալաքքայի բերակղզին՝ Հնդկա-Զինի հարա-
ւակողմը, Բորեա՝ Զինու Արեւմտեան կողմը.

Քանչաքֆա՝ Սիպերիոյ Արեւելեան կողմը :

Հ Ր Ո Ի Ա Ն Դ Ա Ն Ք

118. Ասիոյ մէջ եօթը հրուանդան կայ.

Պապա-Պոռնու՝ Փոքր Ասիոյ Արեւմտեան կողմը.

Պապ-Իւլ-Մանիկայ, Ռազալիսք՝ Արաբիոյ Հա-
րաւային կողմը.

Քոնօրին՝ Հնդկաստանի Հարաւակողմը.

Ռօմանիս՝ Մալաքքայի Հարաւակողմը.

Արեւելեան գլուխ՝ Սիպերիոյ Արեւելեան կողմը.
Գլուխ Հիւսիսային կամ Սիվերօլօսթօցնօ՝ Սի-
պերիոյ Հիւսիսային ծայրը :

Լ Ե Ր Ի Ն Ք

119. Ասիոյ մէջ տասներեք գլխաւոր լեռ կամ
լեռանց գօտի կայ.

Արարատ կամ Մասիս՝ Հայաստանի մէջ . Տորոս
եւ Լիքանան՝ Թուրքիոյ մէջ . Կովկաս՝ Կասպից
եւ Սեւ ծովերուն միջոցը :

Ուրալ լեռինք՝ Եւրոպիոյ եւ Սիպերիոյ մէջ.

Ալքա՝ Սիպերիոյ եւ Զինու միջոցը.

Պօլօր լեռինք՝ Թաքարիստանի եւ Զինու միջոցը.
Ցուկիէնկ, Կասժար լեռինք՝ Զինու կայսրութեան
մէջ :

Հիւնաշայա լեռինք՝ Հնդկաստանի եւ Զինու
միջոցը :

Էլիանս լեռինք՝ Տանկի Ասիոյ եւ Պարսկաստա-
նու միջոցը :

Էլ-Արէս լեռինք՝ Արաբիոյ մէջ :

Կադ լեռինք՝ Հնդկաստանի մէջ :

Հ Ր Ա Բ Ո Ի Ղ Խ Ք

120. Ասիոյ հրաբլխաց շատը հիմա մարած
են, վառ հրաբլխաց մեծ մասը Քանչաքֆայի,
Քուրեւեան կղզեաց եւ Ճաթօնի մէջ կը գտնուի :

Լ Ի Զ Ք

121. Ասիոյ տասներեք գլխաւոր լիներն են.

Վանայ կամ Բզնունեանց ծովը եւ Սեւանայ լիճը, Հայաստանի մէջ. Ասփաշքիք լիճը կամ Մեռեալ ծովը՝ Թուրքիոյ մէջ :

Որմիայ լիճը՝ Պարսկաստանի մէջ :

Չանի, Պաշալ եւ Պաշաշի լիճերը՝ Սիպերիոյ մէջ :

Արալ՝ Թաքարիստանի մէջ :

Չայսան, Խուխունուր, Բալիե եւ Թունկ-Թինկ լիճերը՝ Չինու կայսրութեան մէջ :

Սերրեհն՝ Աֆղանիստանի մէջ :

Գ Ե Տ Ք

122. Ասիոյ գլխաւոր գետերը :

Օպ, Ենիսեյ եւ Լիճա, Սառուցեալ ովկիանոսը կը բալիին :

Ուրալ՝ Կասպից ծովը :

Ամուր՝ Օխոցի ծովը :

Հօանկ-Հօ եւ Բիսակ՝ Դեղին ծովը :

Մեյ-Բօնկ եւ Մեյ-Նաւ՝ Չինու ծովը :

Պրահպաքուքա, Դանգես եւ Կօսալիքի՝ Պենկալայի ծոցը :

Ինդոս՝ Օմանի ծոցը :

Տիգրիս եւ Եփրատ՝ Պարսից ծոցը :

Յորտի, Ալիս կամ Գըզըլ-Լումագ՝ Սեւ ծովը :

Սեհուն եւ Ֆիհուն՝ Արալ լիճը :

Ա Փ Ր Ի Կ Է

123. Ափրիկէի սանմանն է Հիւսիսէն՝ Միջերկրական ծովը. Արեւելէն Կարմիր ծովն ու Հնդկաց ովկիանոսը. Հարաւէն՝ Հարաւային ովկիանոսը. Արեւմուտէն՝ Ատլանտեան ովկիանոսը :

Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ք

124. Ափրիկէն կը բաժնուի 16 տարածքանց կամ մասանց, որոց 3 Հիւսիսային կողմը. 6 մէջ տեղը. 7 Հարաւային կողմը :

Հիւսիսայիններն են.

1°. Եգիպտոս, գլխաւոր քաղաք Կահիրէ.

2°. Պէրպիւստան, գլխաւոր քաղաք Ֆէս, ձեռքայի, Թունուս.

3°. Սահարա կամ Մեծ Անապատ :

Միջիններն են.

1°. Սենեկալիա, գլխաւոր քաղաք Թիանյո.

2°. Հիւսիսային Կուինէա, գլխաւոր քաղաք Քուսասիա.

3°. Նիկրիտիա կամ Սուսան, գլխաւոր քաղաք Քանո.

4°. Նուպիա, գլխաւոր քաղաք Սինէար.

5°. Եթովպիա » » Կօնսար.

6°. Սօմալ կամ Սօմալիս, գլխաւոր քաղաք Չէլլա :

Հարաւայիններն են .

1°. Հարաւային Կուինէա , գլխաւոր քաղաք
Լօանկօ .

2°. Օքենքալոն քաղաք .

3°. Բարեյուսոյ գլուխ , գլխաւոր քաղաք Գլուխ
կամ Քաթ .

4°. Քաթրասան .

5°. Մօզամպիկ , գլխաւոր քաղաք Մօզամպիկ .

6°. Չանկէպար » » Պրալա .

7°. Անծանօք քաղաք .

Ծ Ո Վ Ք

125. Ափրիկէի եզերքը կը թընեն 4 ծովեր ,
որ են . Միջերկրական՝ Հիւսիսային կողմը . Աս-
լանտիկոս ծովի մոտ՝ Արեւմտեան կողմը . Մեծ
ծովի մոտ՝ Հարաւային կողմը . Հնդկաց ծովի մոտ՝
Արեւելեան կողմը :

Ծ Ո Յ Ք

126. Ափրիկէի ծոցերն են .

Կուինէայի ծոցը՝ Ասլանտիկոս ծովի մոտ :

Արաբիոյ ծոցը կամ Կարմիր ծովը՝ Հնդկաց
ծովի մոտ :

Սիրիի եւ Բապիսի ծոցերը՝ Միջերկրական ծո-
վուն մէջ :

Կ Ղ Ձ Ի Ք

127. Ափրիկէի մէջ տասներեք կղզի կամ
կղզեաց խումբ կը համբուի :

Եօրը Ասլանտիկոս ծովի մոտ , որ են .
*Ասօրէական , Քանարեական , Մասքա , Դաշարի գլու-
խոյ , Կուինէայի ծոցի կղզիները , Համբարձման
եւ Ս . Հեղինէ կղզիները :*

Վեցը Հնդկաց ծովի մոտ , որ են . *Սօֆո-
թորա , Սեշէլեական , Չանգիպար , Բօմօրի , Մասա-
կասֆար , Պուրպուրի կղզին , Յոաննայի կղզին եւ
Ռօսրիկէ :*

Հ Ր Ո Ի Ա Ն Դ Ա Ն Ք

128. Ափրիկէի գլխաւոր հրաւանդաններն են .
*Սկորա եւ Պօն հրաւանդանները՝ Պէրպէրիսանի
մէջ :*

Պանի կամ Սպիտակ գլուխ՝ Սահարայի մէջ :
*Դաշարի գլուխը , Ս . Մարիա՝ Սենեկամպիոյ
մէջ :*

Բալնի՝ Հիւսիսային Կուինէայի մէջ :
Լօրէկ եւ Նեկրօ՝ Հարաւային Կուինէայի մէջ :
*Գլուխ Բարեյուսոյ՝ Ափրիկէի Հարաւային
ծայրը :*

Տեկլիսօ՝ Մօզամպիկի Հիւսիսային կողմը :
Կարսաֆիլի՝ Ասէլի Արեւելեան կողմը :
Նարալ՝ Մասակասֆարի Հիւսիսային ծայրը :

Լ Ի Ճ Ք

129. Ափրիկէի մէջ 6 գլխաւոր լիճեր կան .
Չաս՝ Նիկրիսիոյ մէջ :
Տանկա՝ Եթովպիոյ մէջ :

Ճաստի՛ Մօզամպիֆի Արեւմտեան կողմը :
Ուֆրեֆե, Թանկանեֆա եւ Նեաւի՛ Անձանօք
երկրին մէջ :

Գ Ե Տ Ք

130. Ափրիկէի գլխաւոր գետերը :
Նեղոս՝ որ Միջերկրական ծովը կը բափի :
Սենեկաշ, Կանյիս, Նիկիւր, Զայերե, Բօանգա,
եւ Կարիֆի՛ Ասլանտեան ուկիանոսը :
Զանյեզ եւ Ճոնպա՛ Հնդկաց ուկիանոսը :

Ա Մ Ե Ր Ի Գ Ա

131. Ամերիգան կը բաժնուի 2 մեծ մասանց՝
Հիւսիսային Ամերիգա, Հարաւային Ամերիգա,
որ Բանամայի պարանոցով իրարու կպած են :
Հիւսիսային կողմէն պատած է Սառուցեալ
ուկիանոսը. Արեւելէն՝ Ասլանտեան ուկիանոսը.
Հարաւէն՝ Հարաւային ուկիանոսը. Արեւմուտ-
սէն՝ Խաղաղական ուկիանոսը:

Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ք

132. Ամերիգան 16 տարւոյեանց կը բաժնուի.
Յը Հիւսիսային Ամերիգայի մէջ. 10ն ալ Հա-
րաւային Ամերիգայի մէջ:

Հիւսիսային Ամերիգայի աշխարհներն են.
1⁰. Ռուսի Ամերիգա կամ երկիրն Ալասայի.
2⁰. Կոէնկանա,
3⁰. Նոր—Բրիտանիա, մայրաքաղաք Մօնրէալ.
4⁰. Միացեալ—Նահանգք, » Վաշինկթօն.
5⁰. Մեքսիգա, » Մեքսիկօ.
6⁰. Կուաքէմալա » Կուաքէմալա.
Հարաւային Ամերիգայի աշխարհներն են.

1⁰. Բօլոմպիա { Նոր-Կրանասա գլ. ք. Պօկօթա
» Վէնէզուէլա » Բարաբաս
(Էֆուսօր » Բուիքօ

2⁰. Կուալանա գլխաւոր քաղաք Փարամարիպօ,
Ճիօնքալն, Քայէն.

3⁰. Պրազիլ մայրաքաղաք Ռիօ—Եանէյրօ.
4⁰. Բէրու գլխաւոր քաղաք Լիմա.

5⁰. Պօլիվիա » » Զիւֆիսագա.

6⁰. Բարակէ » » Վերափոխումն.

7⁰. Լա-Բլադա » » Պուէնօս-Ալբէզ.

8⁰. Էուրուկէ » » Մօնթեվիէօ.

9⁰. Շիլի կամ Զիլի » » Սանթիաօ.

10⁰. Փաքալօնիա.

Ե Ո Վ Ք

133. Ամերիգան 6 սահմանակից ծով ունի.
Սառուցեալ ուկիանոս եւ Պաֆիկի ծով՝ Հիւ-
սիսային կողմը :
Ատլանտեան ուկիանոս եւ Անդիլէան ծով՝ Ա-
րեւելեան կողմը.

Խաղաղական ուկիանոս եւ Պեհրինկայ ծով՝
Արեւմտեան կողմը :

Շ Ե Ղ Ո Ի Յ Ք

134. Ամերիգայի գլխաւոր նեղուցներն են .
Պեհրինկայ նեղուցը՝ Ամերիգայի եւ Ասիոյ մէջ :
Լեւնաւք, Տեվիս, Հուսուճ՝ Նոր—Բրիտանիոյ
Հիւսիսային կողմը .
Պահամայի ջրանցքը՝ Միացեալ—Նահանգաց
Հարաւային կողմը :
Մակիյանի նեղուցը՝ Փարսկօնիայի Հարաւա-
յին կողմը :

Ծ Ո Յ Ք

135. Ամերիգայի մէջ 17 գլխաւոր ծոց կայ,
որոց 5ը մեծ եւ 12ը փոքր են .
Ամերիգայի 5 մեծ ծոցերն են .
Հուսուճի ծոցը՝ Պաֆինի ծովէն ձեւացեալ :
Սուրք Լաւրենսիոս կամ Սեն—Լորան ծոցը՝
Ասլանտեան ուկիանոսէն ձեւացեալ :
Մեքսիկայի ծոցը, Հոնտուրաս ծոցը՝ Անդիլ-
եան ծովէն ձեւացեալ .
Քալիֆորնիոյ ծոցը՝ Խաղաղական ուկիանո-
սէն ձեւացեալ .

Ամերիգայի 12 փոքր ծոցերն են .
Յունսի, Տեյալար եւ Չեզարեկ ծոցերը՝ Միա-
ցեալ—Նահանգաց Արեւելեան կողմը :
Տարիեն, Մարաֆայիսո եւ Բարիս՝ Քօլումպիոյ
Հիւսիսային կողմը :

Ծոց Ամենայն Սրբոց՝ Պրագիլի Արեւելեան
կողմը :

Ս. Անսոնի ծոցը՝ Լա—Բլադայի Հարաւային
Արեւելեան կողմը :

Ս. Դեորգի ծոցը՝ Փարսկօնիայի Արեւելեան
կողմը :

Կուայագիլի եւ Բանամայի ծոցերը՝ Քօլումպիոյ
Արեւելեան կողմը .

Սան—Ֆրանչիսկոյի ծոցը՝ Միացեալ—Նահան-
գաց Արեւմտեան կողմը :

Կ Ղ Զ Ի Ք

136. Ամերիգայի գլխաւոր կղզիներն են .
Սառուցեալ ուկիանոսին մէջ՝ Կրօկնլանտ .
Ասլանտեան ուկիանոսին մէջ՝ Սեն—Լորան
ծոցին կղզիները, Նիւ—Յայրլենդլանտ, Լօնկ-Այ-
լենտ Պերմուտեան, Լոֆայեան, Մեծ—Անթիլ-
եան եւ Փոքր Անթիլեան :
Խաղաղական ուկիանոսին մէջ՝ Մակիյան
կամ Երկիր—Հրոյ, Զիլօե եւ Կալիֆորնիոյ կղզի-
ները :

Թ Ե Ր Ա Կ Ղ Զ Ի Ք

137. Ամերիգայի մէջ 6 բերակղզի կայ .
Լապրուսօր եւ Նոր-Սկոտլանտ՝ Նոր-Բրիտանիոյ
մէջ :
Յիօրիսա՝ Միացեալ—Նահանգաց մէջ .

Հարաւային Քաղիփօրնիս եւ Եոնփաքան՝ Մեփ-
սիգայի մէջ. Աշաւփա՝ Ռուսի Ամերիգայի մէջ :

Հ Ր Ո Ւ Ա Ն Դ Ա Ն Ք

138. Ամերիգայի գլխաւոր հրուանդաններն են.

Քեյփ-Ֆերռեյ՝ Կրօէնլանտայի հարաւակողմը.
Ռօսթէնհօլմ եւ *Չերչա*՝ Լապրատօրի մէջ.
Սապլ՝ Նոր-Սկոթլանդի հարաւակողմը.
Թանփա՝ Ֆլօրիսայի Հարաւակողմը.
Սան-Ռօֆ՝ Պրագիլի Արեւելեան կողմը.
Հօն՝ Հարաւային Ամերիգայի հարաւաձայրը.
Սան-Լուիսա՝ Քալիֆօրնիոյ հարաւակողմը.
Արեւմտեան գոռիս՝ Ռուսի Ամերիգայի Արեւ-
մբսեան կողմը :

Լ Ե Ր Ի Ն Ք

139. Ամերիգայի մէջ 5 գլխաւոր լեռանց գօ-
տի կայ.

Ալեկանի՝ Միացեալ Նահանգաց մէջ.
Ապառաժոտ լեռինք կամ *Ռօքն Մայրնքեյնս*,
Քօրսիլեան լեռինք՝ որոնք Հիւսիսային Ամերիգայի
մէջ Հիւսիսէն դէպ ի Հարաւ կը տարածին.
Անտկ գօտին՝ Հարաւային Ամերիգայի Արեւ-
մբսեան կողմը, Հիւսիսէն դէպ ի Հարաւ.
Պրագիլի լեռինք՝ Համանուն կայսրութեան մէջ:

Հ Ր Ա Ր Ո Ւ Ղ Խ Ք

140. Ամերիգայի մէջ անքիւ հրաբուլխներ
կան, որոց գլխաւորներն են.

Ս. Եդիս՝ Ռուսի Ամերիգայի մէջ.
Փօփօփաքէիքլ՝ Միսսիսիպի մէջ.
Քօրօլիսփա եւ *Փիլիփփա*՝ Քօլումպիոյ մէջ.
Արեփրիս՝ Փէրուի մէջ :

Լ Ի Ճ Ք

141. Ամերիգայի 11 գլխաւոր լիներն են.

Գերեաց եւ *Վիկտորիակ* լիները՝ Նոր-Բրիտանիոյ
մէջ.
Սիւրիփրիյըր կամ *Վերին* լիւն, *Միլիկան*, *Հու-
րօն*, *Էրիկ* եւ *Օնթարիօ*՝ Միացեալ Նահանգաց մէջ.
Նիստակուա լիւն՝ Կեղրոնական Ամերիգայի մէջ.
Թիքիփափա՝ Փէրուի մէջ.
Մարափայիպօ՝ Քօլումպիոյ մէջ.
Լօս-Բարօս՝ Պրագիլի մէջ :

Գ Ե Տ Ք

142. Ամերիգայի գլխաւոր գետերն են.

Մալընգի՝ Նոր Սառուցեալ ովկիանոսը կը թափի.
Նեքսօն՝ Հիւսսօնի ծոցը.
Սեն-Լօրան կամ *Ս. Լաւրէնտիոս*՝ Ատլանտեան
ովկիանոսը.
Միսսիսիպի եւ *Ռիօ-Կրան*՝ Մեքսիկայի ծոցը.
Օրիկօն կամ *Քօլումպիա*՝ Խաղաղական ովկիա-
նոսը.

Օրինոֆ, Անագոնաց գետ, Թոֆանքին եւ Լա-Բը-
շադա՝ Ասլանեան ուկիանոսը :

Ո Վ Կ Ի Ա Ն Ի Ա.

143. Ուկիանիս կ'ըսուի Հարաւային ուկիա-
նոսի մէջ ցրուած անթիւ կղզեաց ամբողջ խումբը:

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ի Մ

144. Ուկիանիոյ բոլոր կղզիները 5 գլխաւոր
մասանց կը բաժնուին.

1°. Նոդագիա կամ Մալէգիա.

2°. Աւստրալիա.

3°. Փօլինէզիա.

145. Մալէգեան կը պարունակէ հետեւեալ
գլխաւոր կղզիները.

Ճաւա գլխաւոր քաղաք Պաքալիա

Սումադրա » » Աւելմ, Բասանկ.

Պօրնէօ » » Պօրնէօ.

Մօլուքեանք՝ որոց գլխաւորներն են. Ճիլօլօ,
Պուրօ Սէրամ.

Փիլիպպեանք՝ որոց գլխաւորներն են.

Լուսօն գլխաւոր քաղաք Մանիլա.

Մինսանա » » Մինսանա.

Բալուան :

146. Աւստրալիան կը պարունակէ հետեւեալ
կղզիները.

Աւստրալիա կամ Նոր-Հօլանտա՝ աշխարհիս ա-
մենէն մեծ կղզին. Վան-Տեւեկն, Նոր-Կուինէա,
Նոր-Բրիտանիա, Նոր-Իռլանտա, Սոդալանի կղզիք,
Նոր-Ջեյլանտա :

147. Փօլինէզիան կը բաժնուի երկուքի. Մի-
րօնէզիա եւ բուն Փօլինէզիա.

Գլխաւոր կղզիներն են.

Մարեան Աննա կամ Մարիանեան կղզիք կամ
Աւազակաց կղզիք, Քարօլինեան կղզիք, Արշիպե-
ղաֆոս Անտօնի, Միլկրալ, Սեւեռիզ, կամ Հալիս
կղզիք, Մարիպեան կղզիք, Նաւորդաց կամ Յիմի,
Թօնկա կամ Բարեկաւաց, Ընկերութեան կամ
Թանիքի կղզիք, Պասէս կամ Սոնրին՝ որ կը պա-
րունակեն Վեստսկար ծովու Արշիպեղաֆոսն ու
Վեսանգաւոր Արշիպեղաֆոսը :

Ե Ի Ր Ո Պ Ա .

Բնակիչ 289,467,000

Տարածութիւն 9,600,000 Հազարամեդր քառակուսի

ՊԱՏՄՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

148. Եւրոպիոյ հին աշխարհագրութիւնը աղէկ մեկնուած չ'է, ի սկզբան Յոյները փոքր ինչ ծանօթութիւն ստացան, բայց ասոնք Հելլադա միայն աղէկ կը հանչնային եւ քիչ մ'ալ Միջերկրական ծովուն եզերքները, ինչպէս՝ Իսալիա եւ Սպանիա: Քրիստոսէ 500 տարի յառաջ Աղեքսանդրացի մէկ քանի աշխարհագէսներ Անգլիոյ եւ Գերմանիոյ վրայ տեղեկութիւններ տուած են, սակայն զոհացուցիչ ծանօթութիւններ չ'են պարունակէր իրենց նկարագրութիւնները: Վերջապէս Եւրոպիոյ ծանօթանալը Հռովմայեցոց աշխարհագրութիւններէն ի վեր է: Հռովմայեցիք միայն յայտնեցին քէ շատ մը բարբարոս ազգեր կը բնա-

կէին երկրիս այս մասին մէջ, ինչպէս՝ Կիւքրացիք, Սկիւքացիք, Յունգիք, Գոքացիք, Լոնկարացիք եւ այլն: 5^{րդ} դարուն մէջ բարբարոս յիսալիա արեւելոյ ջնջեցին զՀռովմայեցիս. այնուհետեւ Մեծն Կարոլոս յերեւան ելաւ եւ բարբարոսները նուանելով հաստատեց Գերմանիոյ Կայսրութիւնը:

Կարոլոս Մեծէն յետոյ Եւրոպա բազմաքիւ տէրութեանց եւ կառավարութեանց բաժնուեցաւ, հետզհետէ մեծամեծ փոփոխութիւններ կրելով: Հիմա Եւրոպիոյ մէջ 15 որոշ կառավարութիւն կայ:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

149. Եւրոպան Արեւելէն միայն Ասիոյ հետ կապած է. մնացեալ երեք կողմերը ջրով շրջապատուած են:

Լայնութեան ասիմաններն են 12^{րդ} եւ 62^{րդ} երկայնութեան ասիմանները՝ 51^{րդ} եւ 71^{րդ}:

Ամենէն մեծ երկայնութիւնն է՝ Քարայի ծոցէն մինչեւ Ս. Վիգէնի հրումաղանը՝ 5500 հազամ. եւ ամենէն մեծ լայնութիւնը՝ 5860 հազարամէր:

Եւրոպիոյ Հիւսիսային կողմերը. Ֆուանսայէն սկսելով մինչեւ Ուրալ լեռանց գոտին բնդարձակ դաշտ մ'է եւ շատ տեղերու ծովեզրը ծովուն ջրէն ցած է. ասոր համար քանի մը երկրաբաններ կը կարծեն, քէ՝ Եւրոպիոյ Հիւսիսակողմը տեսնով մեծ ծով մ'էր: Հարաւակողմն ալ ասոր հակառակ

բարձր լեռներ շատ ունի, ինչպէս. Աշպէսն գօտին, որ մինչեւ 4810 մէքր բարձրութեամբ գագաթներ ունի :

Նւրուպիոյ մէջ ջրի ընթացքներ շատ կայ. ասոնց մէկ մասը դէպ ի Հիւսիս, մէկ մասն ալ դէպ ի Հարաւ կը վազեն. այս աւազաններուն բաժանման գիծը բարձր լեռներէ կը բաղկանայ եւ Սպանիայէն սկսելով կ'երթայ մինչեւ ի Ռուսիա :

Նւրուպիոյ հողը ընդհանրապէս բարեբեր է եւ շատ աղէկ մշակուած. Գլխաւոր բերքերն են ցորեն, գարի, եգիպտացորեն, գետնախնձոր, կանեփ, ձէր, ծխախոտ, խաղող եւ ամէն ճեսակ պտուղներ ու ընդերձեններ :

Երկրիս այս մասին մէջ վայրի³ եւ վնասակար կենդանիները պակասած են, անհառաց մէջ միայն արջ եւ գայլ կը ճեսնուի եւ բարձր լեռանց մօտ արծիւ ու ֆանիւր ֆիշակեր բռնուններ. ասոր հակառակ օգտակար եւ պիտանի կենդանիներն ալ ամէն ճեղ շատնալով երկրագործութեան ու ամէն ճեսակ մեքենական գործողութեանց մեծապէս կը նպաստեն :

Նւրուպիոյ հանքերը հարուստ չեն բաց ի հանքային ածխէն եւ երկաթէն, որ աղէկ կը բանուի եւ մեծ հարսութիւն կուտան, մինչդեռ երկրիս միւս մասանց հանքերը շատ ճեղ երեսի վերայ ձգուած են. Գլխաւոր հանքերն են՝ հանքալիւն ածուխ, երկաթ, պղնձ, անագ, կա-

պար, աղ, սնդիկ, ոսկի, արծաթ եւ ճեսակ ճեսակ փմիական նիւթեր :

Նւրուպա բարեխառն գօտւոյ ճակ կ'իյնայ. Հիւսիսային կողմերը սառնիկ ցուրտ կ'ըլլայ, Հարաւակողմեան կլիման մեղմ ու առողջարար է :

ԲՆԱԿԻԶ.— ԲԱՂԱԲԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

150. Նւրուպան քէպէսեւ աշխարհիս միւս մասերէն փոքր, բայց ամենէն աւելի փաղափանցեալ եւ համեմատաբար աւելի բազմամարդ է: Ուսմանց, գիտութեանց եւ արհեստից կողմանէ խիստ ծաղկած է. ձեռագործները, զարդի նիւթերը, ապակեղէններն ու արհեստական շինութիւնները կասարելութեան հասած են եւ աշխարհիս ամէն կողմերը կը տարածուին: Վաճառականութիւնը բոլոր աշխարհիս հետ հաղորդակցութիւն ունի: Բնակչութիւններն ու փաղափներն ընդհանրապէս մաքուր ու կանոնաւոր են. հանքաները, ջրանցներն ու երկաթուղիները ամէն երկրի մէջ գրեթէ ընդհանրացած են:

Նւրուպա նշանաւոր է նաեւ երկրիս ուրիշ մասանց վերայ ունեցած ազդեցութեամբը. Նւրուպայի գտան Նոր-Աշխարհը եւ անոր մեծագոյն մասին տիրեցին, ինչպէս նաեւ Հին աշխարհի շատ կողմերուն. գրեթէ ամբողջ Ովկիանիան իրենց ձեռքն է եւ իրենց փաղափական ազդեցութիւնը բոլոր աշխարհի վերայ կը տարածուի: Նւրուպիոյ մէջեղերը

եւ Արեւմտեան կողմը աւելի բազմամարդ են քան
քէ Հիւսիս եւ Հարաւային կողմերը. ասոր պատ-
մանը Հիւսիսային կողման ցուրտ ըլլալն ու Հա-
րաւային երկրից անկանոն կառավարութիւնն է:

Եւրոպիոյ բնակչաց ամենն ալ *Կովկասեան*
կամ *Հնդկի-Եւրոպական* ցեղէն են, բայց իրենն
մէջ քանի մ'որոշ *ընտանիքներու* կամ *ցեղերու* կը
բաժնուին, ինչպէս.

1°. *Լասիկ* ցեղը (89 միլիոն) որ կը պարունա-
կէ Իսլացիք, Ֆուանացիք, Պէլնիզացոց մէկ
մասը, Սպանացիք ու Մօլսօ-Վալաքիացիք.

2°. *Գերմանական* ցեղը (75 միլիոն) որ կը
պարունակէ Գերմանացիք, Հօլանդացիք, Ֆլա-
մաններ, Անգլիացիք եւ Անկլօ-Սաֆսոններ,
Շուէս ու Նորվեգիացիք:

3°. *Սլաւ* ցեղը (84 միլիոն) որ կը պարունակէ
Ռուսք, Լեհք, Պօնդիացիք, Սերվիացիք. եւ այլն.

Այս ցեղին պէս է աւելցնել նաեւ Յոյները կամ
Հելլադացիք. Կօլուաններ՝ (11 միլիոն) որ Ֆուան-
ային Արեւմտեան Հիւսիսի կողմերը կը բնակին:

Եւրոպիոյ մէջ կը գտնուի նաեւ երկու որոշ ցեղեր,
որվերիւններուն հետ յարաբերութիւն չ'ունին. *Հրեայք*
(5 միլիոն) եւ *Ֆեհք*, որ կը պարունակէ Ռուսիոյ
Քաթարները, Հունգարացիք եւ Թուրք (2 միլիոն)
բայց այս վերջիները կարեւորութիւն չ'ունին
եւ կրնանք ըսել քէ ամբողջ Եւրոպան Լասիկն,
Գերմանական եւ Սլաւ ցեղերուն ձեռքն է:

Եւրոպիոյ բնակիչք մեծաւ մասամբ Քրիս-

տոնեայ են, բայց կան նաեւ Մովսիսականք եւ
Մահմէտականք:

Եւրոպական Տէրութիւնները երկու մաս կը
բաժնուին.

1°. *Մեծ Տէրութիւններ*. Անգլիա, Աւստրիա,
Գերմանիա, Ռուսիա եւ Ֆուանսա.

2°. *Երրորդական Տէրութիւններ*. Թուրքիա,
Իսպիա, Հօլանդա, Շուէս, Պէլնիզա, Սպանիա,
Փորթուգալ. եւ այլն:

Ի ՎԵՐԱՅ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒՐՈՊԻՈՅ

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՔ

1⁰ ԱՆԳԼԻԱ

ԿԱՄ

ՄԵԾՆ-ԲՐԻՏԱՆԻԱ

ԲՆ. 29,000,000

Տրծ. 501,000 Հզմ. ԲԱՆ.

Սահմանադրական Կառավարութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

151. Անգլիան, որ երբեմն Բրիտանիա կ'ըսուէր, Հռովմայեցիք 55 ին, նախ քան զՔրիստոս, արեւելեցին եւ Քրիստոսէ յետոյ 45 էն սկսեալ մինչ ի 78 հետզհետէ արեւելով՝ մինչեւ Կրտսեան լեռանց տեղեցին. եւ 448 ին բոլորովին ձգեցին: Բրիտանացիք Սկոթիացոց ձեռքէն նեղուելով՝ 449 ին օգնութիւն խնդրեցին Անկլո-Սաքսոններէն, որք եկան երկրին տեղեցին եւ անունը *Անգլիա* դրին: Տանըմարֆայի քաղաւոր 1014 էն մինչեւ 1041 այս երկրին տեղեց, բայց յետոյ վանսուեցաւ:

1066 ին Նորմանիոյ Կիլեօմ դուքսը տեղեց Բրիտանիոյ եւ ուր Նորմանիայէն բնակիչներ բերաւ. այնուհետեւ Անգլիան երբաւով մեծցաւ, Սկոթիան, Իռլանտան եւ ուրիշ կղզիներն ալ իւր հետ միացեալով՝ բաւեցաւ *Միացեալ Թագաւորութիւն Մեծին Բրիտանիոյ*:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

152. Անգլիան Եւրոպիոյ Արեւմտեան կողմն է, եւ Ասլանտեան ուկիանոսին մէջ՝ երկու զըլխաւոր եւ քանի մ'ալ եկրորդական կղզիներէ կը բաղկանայ: Երկիրն ընդհանրապէս լեռնոտ է, մանաւանդ Սկոթիան:

Հողը բնութեամբ բարեբեր չէ, բայց շատ աղէկ մշակուած: Անուանի են ձիւն ու ոչխարի բուրդը:

Օդը ցուրտ ու քաց է. այս պատճառաւ երկիրն ալ խաղող չի հասցներ:

Երկրին արմատեաց քանակութիւնը բնակչաց բազմամարդութեան չի բաւեր, անանկ որ Անգլիացիք սնիպուած են ամեն տարի իրենց պիտոյից համեմատ ցորեն գնել:

Անգլիոյ մէջ են աշխարհիս ամենէն մեծ հանքերը, որք տարեկան 1065 միլիօն Ֆրանքի հատոյք կուտան: Գլխաւոր հանքերն են. հանքային ածուխ, երկաթ, կապար, անագ, պղնձ. Էւայլն: Ամենէն մեծ ածխոյ հանքերը *Քորնվալլ* նահանգին մէջ են:

Արհեստներն ու վաճառականութիւնը խիստ

ծաղկած են. ձեռագործներն ու երկաթեղէնները վերջին կասարելութեան հասած են :

Վանառական նաւուց քիւր 40000 էն աւելի է, որոնք ամեն տէրութեանց հետ յարաբերութիւն ունենալով՝ այսօր բոլոր աշխարհիս հարսութեան կեդրոնն ու աղբիւրը Անգլիան համարուած է :

Ուսումնակն ալ շատ յառաջ գացած է Անգլիոյ մէջ. անուանի են Օքսֆորտի, Քէմբրիճի եւ Էքսպուրէի համալսարանները :

Բոլոր երկիրն երկաթուղիներով զարդարուած է, որոց կեդրոն է Լոնտօն: Նաեւ ներքին վանառականութիւնը դիւրացնելու համար շատ մ'ալ ջրանցքներ շինուած են :

Անգլիոյ ժողովուրդը գրեթէ երկու մասանց կը բաժնուի .

1°. Ազնուականք, որք կալուածատէր են .

2°. Գործատուք, որոնք ստիպուած են գործաւանաց մէջ չարաչար աշխատիլ եւ իրենց հացը նարել :

Երկրին լեզուն է Անգլիարէն, բայց Իռլանտիոյ եւ Սկոթլանդի մէջ ուրիշ լեզու մ'ալ կը խօսուի, որ հին Կելտերէնի մէկ տեսակն է :

Կրօնքն է Անգլիոյ մէջ՝ բողոքականութիւն, եպիսկոպոսական եւ Սկոթլանդի մէջ՝ երիցական բողոքականութիւն . իսկ Իռլանտիոյ մէջ Հռոմէականութիւն :

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

153. Երկրին գլխաւոր լեռներն են. *Կրամրեան* գօտին՝ Սկոթլանդի մէջ, (որոյ ամենէն բարձր զագարներն են *Պեկ-Նեվիս*, 1355 մէր. բարձրութեամբ եւ *Պեկ-Մաքքլի*, 1350 մէր բարձր.):

Քեմպրեան գօտին՝ Անգլիոյ մէջ :

Իռլանտիոյ ամենէն բարձր լեռն է *Բարն-Թուալ* (1040 մէր բարձրութեամբ) :

Անգլիոյ մանր կղզիներն են .

Շեքսպէր կղզիք, *Որիսթեան* կղզիք, *Հեքրիսեան* կղզիք, *Մեկ*, *Էնկլիսի*, *Ուայք*, *Ժեքրուք*. եւ այլն :

Գլխաւոր գետերն են .

Թամիզ (*Թայմզ*) որ Լոնտօնի մօտ Հիւսիսային ծովը կը քափի . (520 հազարամ. երկ.) :

Սեյն Պրիսթըլայ ծոցը՝ յովկիանոս կը քափի. *Պեկըն*՝ Իռլանտիոյ մէջ՝ Ատլ. Ովկիան. կը քափի :

Մեքսի՝ որոյ բերնին մօտ է Լիվըրքուլ քաղաքը :

Քլայք՝ Սկոթլանդի մէջ, Կլէսկօ քաղաքին մօտ Իռլանտիոյ ծովը կը քափի :

Սիլիք՝ Սկոթլանդի Հիւսիսային ծովը կը քափի :

Իռլանտիոյ եւ Սկոթլանդի մէջ շատ լիներ կան. որոց գլխաւորներն են *Լոտօն*, *Նեյս*, (Սկոթլանդի մէջ) . *Էրն*, *Նիլ* եւ *Ռի* (Իռլանտիոյ մէջ) :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

Բրիտանիան 4 գլխաւոր մասանց կը բաժնուի . *Անգլիա*, *Սկոթլան*, *Իռլանտ* եւ *Մանր կղզիներ* : Դարձեալ՝ Անգլիան 52, Սկոթլանդն եւ Իռլան-

սան՝ իւրաքանչիւր 52 կոմսութեանց կը բաժնուին: Հոս գլխաւոր քաղաքները միայն յիշենք

ԳԼԽԱՌՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

1° Ա. Ն. Գ. Լ. Ի. Ա.

154. ԼՕՆՏՕՆ կամ ԼՕՆՏՐԱ (5,000,000 բն.) Թայվ գետին վերայ տեւութեան մայրաքաղաք: Եւրոպիոյ ամենէն բազմամարդ եւ բոլոր աշխարհիս մէջ ամենէն վաճառաւան քաղաքն է: Շէնքերուն մէջ անուանի են. Ա. Պօղոսի եկեղեցին, Վիսամէնսքի եկեղեցին, որոյ մէջ քաղաւորաց եւ մեծամեծ մարդկանց գերեզմաններ կան. Թագաւորական պալատները, Բարլամէնքը, կամուրջները, Թայվ գետին ճակի, Թընըլ անուն մեծագործ նանքան եւ հնուրանց պահարանները:

Լօնսօն՝ բնդհանրապէս խօսելով Եւրոպիոյ միւս մայրաքաղաքաց գեղեցկութիւնը չունի, օղը ցուրտ, խոնաւ ու մէգով պատած է:

Այս քաղաքը Պաքսնի, Միլսնի եւ Փոփի հայրենիքն է. Նէվսօն ալ իր կենաց մեծ մասը հոս անցուցած է եւ իւր մարմինը Վիսամէնսքի եկեղեցին է:

Մանչեսթըր (400000 բ.) Բամպսկեղէն գործուածոց համար Անգլիոյ առաջին քաղաքն է. Մանչեսթըրի մօտ են Սէլֆօրս (115000 բն.) Իրէսթօն

(85000 բն.) եւ Պօլքըն (80000 բն.) Բազմամարդ քաղաքները, որ նմանապէս բազմաթիւ գործարաններ ունին:

Լիվըրքուլ (492000) բնդարձակ նաւահանգիստ եւ բանուկ վաճառականութիւն ունի աշխարհիս ամեն կողմերուն հետ:

Պերիփնիկ (544000) երկաթեղէնի կողմանէ բոլոր աշխարհիս առաջին գործարանն է. մեծ վաճառականութիւն ունի. մօտերը երկաթի եւ ածխոյ հարուս հանքեր կան:

Պրիսթըլ (166000) } Բանուկ նաւահանգիստներ են.
Փըլիմըք (65000) }
Եարմուք (55000) }

Տոլը (25000) Անգլիայէն Ֆրանսա անցնելու սովորական կարն նանքան առ է:

Փօրքըսմուս (95000) Պատերազմական նաւահանգիստ է:

Ֆեֆֆէ (252000) Մեքալաց գործարաններ ունի. կտրոցները անուանի են:

Լիս (252000) Իրգեղէններու շատ գործարաններ ունի:

Նիւֆեքըլ (127000) Բանուկ նաւահանգիստ է. ստոր քովն է Անգլիոյ ամենէն մեծ ածխահանքը:

Կրիմիչ (120000) Լօնսօնի մօտ. անուանի են աստղաբաշխական դիտարանն ու ծովային հիւանդանոցը:

Պաք (55000) Անուանի հանքային ջրեր ունի:

Ofpudors (28000) } Ասոնց համալսարանները
Քեմերիան (28000) } խիստ անուանի են :
Եօրֆ (40000) Հին ֆաղափ է եւ ասեցնով Անգլիոյ երկրորդ մայրաքաղաքն էր. փառաւոր Մայրեկեղեցի մ'ունի :
Մերքիր-Թիսուիլ (84000) Մեծ երկաթահանք ունի :
Սուանսի (42000) Աշխարհիս ամենէն մեծ պղնձի գործարանները հոս են :
Քարսիֆ (20000) Բանուկ նաւահանգիս է :

2° Ս Կ Ո Վ Տ Ի Ա.

ԷՏԻՄՊՈՒՐԿ (176000 բն.) Սկոլսիոյ մայրաքաղաքը ծովէն 4 հզրմ. հեռաւորութեամբ. Անուանի են համալսարանն ու մէկ ֆանի շէնքերը :

Կիեսլօ (90000) Քլայս գետին վերայ. անուանի է համալսարանը : Հոս շատ երկաթէ շոգեմուկներ կը շինուին :

Տընսի (90000) Ասեցնով Սկոլսիոյ երկրորդ Մայրաքաղաքն էր. անուանի են կտակաւորները :

3° Ի Ռ Լ Ա Ն Տ Ա.

ՏԷՊԼԻՆ (519000) Իռլանդիոյ մայրաքաղաքը, բանուկ նաւահանգիս ունի. անուանի է նաեւ համալսարանը :

Պեյփեսք (119000) Համանուն ծովին վերայ. շատ գործարաններ ունի :

Քորֆ (79000) Վաճառաւոր ֆաղափ է. գեղեցիկ ու բանուկ նաւահանգիս մ'ունի :

Լիմերիֆ (45000) } Բանուկ նաւահան-
Վոսթերֆորս (25000) } ցիսներ են :

Անգլիոյ Տակ են նաեւ *Ճիպրալքար* ֆաղափն ու *Մաշլա* կղզին՝ Միջերկրական ծովուն վերայ :

Ճիպրալքար, Համանուն նեղուցին վերայ՝ 1704 էն ի վեր, Անգլիացոց ձեռքն է. պատերազմական ընդարձակ նաւահանգիս մը եւ մեծ ամրութիւններ ունի :

Մաշլա կղզին (128000 բն.) 415 հզրմ. ֆառ. տարածութեամբ. մեծ ամրութիւններ ու պատերազմական նաւահանգիս մ'ունի. գլխաւոր ֆաղափն է *Լալլալք* :

ԱՆԴԼԻԱՅԻՈՅ ԵՒՐՈՊԱՅԷՆ ԴՈՒՐՍ ՈՒՆԵՑԱԾ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

155. 1° ԱՍԻՈՅ ՄԷՋ. Հնդկաց մեծ մասը, *Սեյշան* կղզին, *Պիլմանի* մէկ կտորը, *Մալաքքա*, *Սինկափօր* կղզին. Զինու մէջ՝ *Հօնկ-Քօնկ* կղզին Քանթօնի մօտ. Սաբիոյ մէջ՝ *Ասկն* (155,000,000 բն.) :

2° ԱՓՐԻԿԷՒ ՄԷՋ. *Սիէրրա-Լեօն*, *Կանկիայի* մեծ մասը, *Բարեյուսոյ զոլսը*, *Նաքալի* զաղքականութիւնը. Նաեւ *Ս. Հեղինէի*, *Վերափոխ-*

ման, Ռոսրիկդի, Յոսանայի ու Սեյշելեան կղզիները (1,200000 բնակիչ) :

3° ԱՄԵՐԻԳԱՅԻ ՄԷՋ. Նոր-Բրիսանիա, Եոսաքանի մէկ կտորը, Կույանա, Պաֆէնի ծովու եւ Ս. Լորան ծոցի կղզիները, Պերուքեան, Լուսայեան, Փոֆր-Անթիլեան կղզեաց մեծ մասը, Եանույիֆա կղզին (3,200000 բնակիչ) :

4° ՈՎԿԻՍՆԻՈՅ ՄԷՋ. Նոր-Հոլանտա կամ Աւստրալիա, Վան-Տեմկեն, Նոր-Զելանտա (1,700000 բն.) :

1° ՏԱՆԸՄԱՐՔԱ

Բն. 1,784,000

Տրծ. 136,000 Հզմ. ֆառ.

Միապետական Կառավարութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

156. Տանըմարֆայի ցամաքային մասը երբեմն Կիմբրեան Բերոսկեան կ'ըսուէր, այսինքն հայրենիքն Կիմբրացոց, որք Քրիստոսէ 100 տարի առաջ առեանցին համայն Եւրոպա: Տանըմարֆացիք 855 էն սկսեալ մինչեւ 1042 Անգլիոյ վերայ շատ անգամ յարձակեցան եւ 25 տարի ամ-

բողջ տիրեցին: 1864 ին Տանըմարֆայի քաղաւոր Գերմանացոց դէմ պատերազմելով՝ Շչեզվիկի, Հոլըշթեյնի եւ Լաւենպուրկի դատարաններն ըստպուեցաւ անոնց ձգելու :

Հիմայ Տանըմարֆան Եւրոպիոյ ցամաքին վերայ ամենափոքր տեղ մ'ունի :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՐ

157. Տանըմարֆան կը պարունակէ Բուն Տանըմարֆա կամ Արշիպեղոսֆոս Դանեաց՝ Պալդիկ ծովուն մէջ, Զելանտ կղզին եւ Եուրպան քերակղզին: Սահմանն է Հիւսիսէն Քարէկաք նեղուցը. Արեւելէն Պալդիկ ծովը, Հարաւէն Գերմանիան, Արեւմուտէն Եուրպանի քերակղզին :

Եուրպանի երկիրը դաշային ու անբեր է. կղզիները բազմամարդ ու բարեբեր են :

Օդն ընդհանրապէս ցուրտ, խոնաւ ու փոփոխական է :

Արհեստից ու տարազագործութեանց մէջ, Եւրոպիոյ միւս երկրից նման Տանըմարֆա առաջ գացած չէ :

Գլխաւոր բերքերն են. Բիւնկա ձուկը, որ մարտ ամսոյ մէջ շատ կ'ելնէ. հոշակաւոր են ձին ու մանաւանդ ծովային բուշնոց փեղուրները :

Երկարուղիները քիչ են. առաջին գիծ մը Եուրպանի քերակղզոյն մէկ ծայրէն միւս ծայրը կերբայ. երկրորդ գիծ մ'ալ Զելանտ կղզոյն մէջ կայ, Քօթէնհակ երբալու համար :

Ուսմունքը եւ հասարակաց կրթութիւնը խիստ ծաղկած են :

Կրօնը Բողոքականութիւն, լեզուն ալ Գերմաներէնի մէկ տեսակն է :

Բ Ա Յ Ա Ն Ո Ւ Մ

158. Տանրմարման կը պարունակէ .

1°. Արշիպէղաֆոս Դանեաց .

2°. Եռքլանս .

3°. Իսկանսա կղզին :

ԳԼԽԱԽՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

1° ԱՐՇԻՊԵՂԱՔՈՍ ԴԱՆԵԱՅ

ԳՐԵՆԶԱԿ (181000) Զէլանս ու Ամալիէր կըղզեաց վերայ շինուած մայրաքաղաքն է . բանուկ ու վանառաշան նաւահանգիստ մ'ունի: Արհեստից, գիտութեանց ու նարսարութեանց կողմանէ Եւրոպիոյ երեւելի քաղաքներէն մէկն է :

Հէլսինկոր (8000) Սուոն նեղուցին բերանը ափուր ու վանառաշան քաղաքն է :

Յիսլենկա կղզին (140000 բն.) որ 2500 հզմ. բառ. տարածութիւն ունի, ամենէն բարեբերն ու սղլէկ մշակուածն է: Գլխաւոր քաղաքը նոյն անունն ունի :

Օսկենսի (10000) Զբանցով մը ծովուն հետ կը հաղորդակցի, օճառի եւ չուսպի գործարաններ ունի:

Լապլանս կղզին (50000 բնակ.) 960 հզմ. բառ. տարածութեամբ: Գլխաւոր քաղաքն է Մարիգոն :

2° ԵՌԻԹՂԱՆՏ ԹԵՐԱԿՂԶԻՆ

(646000 բն.)

Վլայորկ (5500) Անուանի է տնտեսաբան :

Ալայորկ (11000) Պարսպապատ քաղաքն է :

3° ԻՍԼԱՆՏԱՆ ԿՂԶԻՆ

(58000 բն.)

Ասլանտան ովկիանոսին մէջ մեծ կղզի մ'է, որ առաւել Ամերիգայի կը վերաբերի քան թէ Եւրոպիոյ :

Երկիրը լեռնային ու հրաբոխային է, հոս է Հէֆլա լեռն իր անուանի հրաբուխով, (1557 մ. բարձր.) որուն մօտերը բնական տաք ջրհորներ կան:

Երկրաբանները դիտած են թէ Իսլանտայի երկիրը օր ըստ օրէ ծովուն մէջ կը կորսուի :

Օղը սաստիկ ցուրտ է :

Գլխաւոր բերքերն են. ձուկ, ձի եւ կով :

Այս կղզւոյն մէջ՝ Սֆալհոլթէն ուրիշները քաղաք ստեղծ արժանաւորութիւն մը չ'ունին :

ՏԱՆԸՄԱՐԳԱՅԻՈՅ ԵՒՐՈՊԱՅԷՆ ԳՈՒՐՈ

ՈՒՆԵՅԱԾ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

159. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ մէջ. Կրկոնլանսա եւ Ս. Խաչ կղզիք՝ Կուսանաց կղզեաց մէջ (55000 բն.)

ՀՈՒՔՏ—ՆՈՐՎԷԿԻԱ

ՔՁ. 5,900,000

Տրծ. 759,000 Հզմ. ֆառ.

Սահմանադրական Կառավարութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

160. Շուէտի մէջ առաջ կը բնակէին Ֆինն կամ Ֆինլանտացիք. որոց ցեղը սակաւին կայ՝ Շուէտի եւ Ռուսիոյ Հիւսիսային ծայրը՝ Լաքոնիայի մօտ. ետքը Գոթացիք առին։ Իսկ Նորվեկիան, որ ասեցնով Տանրմարգայի կտորն էր, 1814ին Շուէտի տէրութեան հետ միացաւ։

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

161. Շուէտի սահմանն է Հիւսիսէն՝ Սառուցեալ ծովը. Արեւելէն՝ Ռուսիան. Հարաւէն՝ Պալդիկ ծովը. Արեւմուտէն՝ Ատլանտեան ովկիանոսը։ Շուէտի երկիրը դառնային ու ջրոտ է, Նորվեկիան լեռնոտ ու փայտէն։

Ձմրան մէջ օդը սառնիկ ցուրտ է եւ ամրան մէջ բարեխառն։

Հողը բարեբեր չէ, բայց երկաթի, պղնձի եւ արծաթի հանք ունի։

Մեծամեծ անտառներ կան, որոնք շինութեանց համար շատ փայտ կը մատակարարեն։

Կենդանեաց մէջ անուանի են Հիւսիսային եղնիկն եւ ուրիշ բուրգոտ վայրի կենդանիները։

Շուէտի մէջ երկաթուղեաց ֆանի մը գիծեր եւ շատ մ'ալ ջրանցքներ կան։

Ուսմունքն ու գիտութիւնները բաւական ծաղկած՝ արհեստներն ալ յառաջադիմութեան մէջ են։

Կրօնքը Բողոքականութիւնն է։

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

162. Շուէտի եւ Նորվեկիոյ միջոցն է *Քեռլեն* գօտին, որուն ամենէն բարձր գագաթներն են,

Սիւլբէլմա (2589 մէր. բարձր.) Սիլֆնէլլան (2550 մէր. բարձր.)

Շուէտի մէջ շատ լիներ կան, որոց մեծագոյն մասը ջրանցքներով իրարու հետ միացած են։

Շուէտի լիները շատ ձուկ կը հասցնեն եւ ներքին վաճառականութիւնը կը դիւրացնեն. Գլխաւորներն են. *Վեփեր*, *Վեկներ*, եւ *Մեյար*։

Գլխաւոր գետն են. *Թորնէա*՝ (500 հազար մէր երկայնութամբ) որ կը բաժնի ի Պալդիկ ծով։

Կեօրա, որ Վեկներ լիներ ծովուն հետ կը միացնէ Կօրէնպուրկ ֆաղափին մօտ։

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ի Մ

163. Բոլոր երկիրը երկու մաս կը բաժնուի .

1°. Բուն ՇուէՏ (4200000) .

2°. Նորվեկիա (1700000) .

Վարչութեամբ՝ Շուէտը 24 գաւառ կը պարու-
նակէ . իսկ Նորվեկիան 4 մասի կը բաժնուի :

1° ՇՈՒԷՏ

Գ Լ Խ Ա Ի Ո Ր Բ Ա Ղ Ա Ք Ն Ե Ր Ը

164. ԱՅՕԹՕԼՄ (154000 Բ.) Մելարն լճին մէջ Բա-
նի մը մասն ու մեծ կղզեաց եւ երկու քերակղզեաց
վերայ գեղեցիկ կերպով շինուած՝ Տէրութեան մայ-
րաքաղաքն է : Անուանի ուսումնարաններ, լաւ ձե-
ռագործներ եւ բանուկ վաճառականութիւն ունի :

Կօփենհաւը (57000) . Բարէկարի վերայ՝ բանուկ
նաւահանգիստ մըն է . արհեստից ու վաճառակա-
նութեան կողմանէ՝ Սթոքհոլմէն յետոյ՝ այս է երեւելի
քաղաքը :

Բարյաֆրոնա (17000) . Տէրութեան բանուկ նա-
ւահանգիստներէն մինն է . շատ ամուր բերդեր ունի :

Ուփսալա (11000) . Մինչեւ ի 17^ր դար Շուէտի
քաղաւորները հոս կը բնակէին : Անուանի է հա-
մալսարանը, ուր Լիննէոս բնախօսը դասաւո-
նելած է :

Այս քաղաքին մօտ մեծ ու անուանի երկաթա-
հանք մի կայ :

2° ՆՈՐՎԷԿԻԱ

165. ԲԻԻՍԹԻԱՆԻԱ (66000 Բն.) . Հոմանունն ծո-
ցին վերայ Նորվեկիոյ մայրաքաղաքն է . քաղաքակի
եւ երկարի մեծ առուստը ունի :

Պերմեն (70000) . Նորվեկիոյ ամենէն վաճառա-
շան քաղաքն է : Հոս է Տէրութեան նաւարանը
եւ ուր շատ վաճառականի նաւեր կը շինուին :

Թրոնդշեմ (19000) . Հին ասեմը Նորվեկիոյ
քաղաւորը այս տեղ կը բնակէր : Անուանի են
ձեռագործներն ու զարեջուրը :

Ռէյրաս — Անուանի են պղնձի հանքեր .
ստոր դիրք խիստ բարձր է, հետեւապէս կլիման
ալ սաստիկ ցուրտ :

Բրիսթիանգլան (8000) . Ամուր բերդեր եւ աղ-
ուոր նաւահանգիստ մ'ունի : Հոս շատ նաւեր կը
շինուին :

3° ՇՈՒԷՏԻ ԿՂԶԻՆԵՐԸ

Ա. Պալդիկ ծովուն մէջ .

Կօփլան (50000) Մեծ ու գեղեցիկ կղզի է :
Անուանի են անտառներն ու ոչխարները : Գըլ-
խաւոր քաղաքն է *Վուլփսի* (4000 Բն.)

Էօլան (52000) Բարեբեր կղզի է . անուանի
են ձիերը :

Բ. Ովկիանոսին մէջ .

Լոֆոսկեն կղզիք . *Հելիկլան* կղզիք եւ *Թրոմ-*

աւել կողիւք. — Լոմոսէն կողեաց Հարաւային կողմերն է *Մալսրիօւ* անուն հռչակաւոր յորձանգն, ուր երբեմն մեծ նաւեր ծովասոյց կը լինին :

Այս յորձանգը օրսօրէ կը ծաւալի եւ բնդարձակութիւն կը գտնէ :

ՇՈՒԷՏԻ ԵՒՐՈՊԱՅԷՆ ԴՈՒՐՍ ՈՒՆԵՅԱՆ ԵՐԿԻՐԸ

166. Շուէս եւրոպայէն դուրս ունի միայն *Ս. Բարթոլոմէոս* կղզին (6000 բնակ.) Փոքր Անքիլեան կղզեաց մէջ :

4° ՌՈՒՍԻԱ

ԲՆ. 70,000,000

Տրծ. 5,500,000 Հզմ. քառ.

Միապետական Կառավարութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

167. Ռուսաց քաղաւորութիւնը 900 ին ասեցները սկսաւ, բայց մինչեւ ի 18^ր դար Ռուսիոյ բնակիչները բարբարոսութեան մէջ էին. 1700 ին սկիզբները Մեծն Պետրոս այս տէրութիւնը ծաղկեցուց եւ բնդարձակեց. 18^ր դարուն վերջերը

Լեհաստանին մէկ կտորը եւ 1814 ին գրեթէ ամբողջ Լեհաստան Ռուսաց անցաւ. վերջերը Սեւ ծովուն եզերաց ալ տիրելով՝ Ռուսի գորացան եւ լայնասարած պետութիւն մը կազմեցին :

Հին ասեցներ Ռուսիոյ բնակիչներն էին Սկիւ. քացիք, Սլաւեանք, Սարմասացիք եւ Ֆինլանցացիք. Հիւսիսի կողմերը կը գտնուին Լաքոն եւ Սամոյիս ըստած կարնահասակ ազգերը, Հարաւային կողմերն ալ շատ ժողովուրդներ եւ գրեթէ ամէն ազգէ կը գտնուին :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԵԼԻՔ

168. Ռուսիոյ սահմանն է Հիւսիսէն՝ Սառուցեալն ովկիանոսը, Արեւելէն՝ Սիպերիան, Հարաւէն՝ Սեւ ծովն ու Աւստրիան, Արեւմուտէն՝ Գերմանիան, Պալդիկ ծովն ու Շուէսը :

Ռուսիոյ երկիրն բնդհանրապէս դաշային է եւ բարձր լեռներ չունի. Ասիոյ Սահմանազիսին վերայ կան երկու բարձր գոտիներ, որք են Ուրալ եւ Կովկաս լեռները :

Հիւսիսային կողմերը սաստիկ ցուրտ, ջրոտ ու սեղ սեղ ալ ժայռոտ են. մէջտեղերն ու Հարաւային կողմերը բարեբեր եւ աղէկ մշակուած են. Հարաւային Արեւելեան կողմերն ալ բնդարձակ, աւազուտ ու անբեր դաշտեր կան :

Ռուսիոյ մէջ կան մեծ ու բազմաթիւ ջրի բնքացքներ, որք երկրին մշակութեանը մեծապէս կը նպաստեն :

Գլխաւոր բերքերն են սեսակ սեսակ արմսիք, որ մեծ քանակութեամբ Եւրոպա կ'երթան, ասոնց հետ կան նաեւ մորթ, կաշի եւ մուշակ :

Կենդանեաց ամեն տեսակները այս երկրին մէջ կը գտնուին . Նշանաւոր է ներմակ արջը, որ Հիւսիսային կողմերը կը բնակի :

Ռուսիա հարուստ հանքեր ունի , որոց գլխաւորներն են՝ երկաթի, պղնձի, ոսկւոյ եւ բլաթիքի հանքերն, որք Սիպերիոյ եւ Ուրալ լեռանց մէջ կը գտնուին :

Կլիման՝ Հիւսիսային կողմերը սաստիկ ցուրտ է, Հարաւային կողմերն ալ բարեխառն է :

Սառուցեալ ծովուն եզերքը գրեթէ անմարդաբնակ են . եւ ուր Լաբօն ու Սամոյիս բնուած ազգերը միայն կը բնակին :

Արհեստից եւ հարստութեանց կողմանէ Ռուսիա չհաւասարիւր Եւրոպական միւս տէրութեանց, բայց եւ այնպէս ամեն հարկաւոր բաներ կը շինուին ու կը գործուին :

Ներքին վաճառականութիւնը բանուկ է, եւ դիւրութիւններ ալ ունի, որովհետեւ գետերը նաւարկելի են . շատ ջրանցքներ շինուած են, որոցմով Ռուսիոյ 4 ծովերն իրարու հետ կը հաղորդակցին :

Երկրին մէջ շատ նանքանք կան . բայց լընդհանրապէս Եւրոպական լաւ վիճակին մէջ չեն , բաց ի մէկ քանի կայսերական պողոտաներէն, որ տէրութեան մեծ քաղաքները իրարու կը միացնեն :

Երկաթուղեաց մեծ գծեր շինուած են եւ միշտ

շինուելու վրայ են . որոց Գլխաւորներն են .

1°. Փեթերբուրկէն ի Վարսաւիա եւ ի Գերմանիա .

2°. Մոսկուայէն ի Խրիմ եւ յՕսէսա .

3°. Մոսկուայէն ի Նովկորոս :

Ուսմանց եւ գիտութեանց կողմանէ Ռուսիոյ ժողովուրդը դեռ Եւրոպացւոյն հաւասարած չէ . թէ եւ երեւելի համալսարաններ եւ բարեկարգեալ դպրոցներ կան, բայց միայն քանի մը մեծ քաղաքացի մէջ :

Ռուսիոյ մէջ գրեթէ ամեն ազգէ բազմութիւն կայ . Ռուս, Սլաւ, Թաթար, Լէհ, Հայ, Յոյն , Վրացի, Չէրէկզ եւ այլն . եւ այլն .

Կառավարութեան կողմէր Յունահաւանութիւն է :

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

169 Ռուսիոյ Հիւսիսային կողմերը բազմաթիւ մեծ լիճեր կան, որոց գլխաւորներն են, *Լաւոլա*՝ որ Եւրոպիոյ ամենէն մեծն է . *Օնեկա*, *Փէյփուս*, *Իրկեն*, *Սայնա* եւ այլն . եւ այլն .

Արեւելեան սահմանագլուխն է *Ռուալ* գոտին, որ Սառուցեալ ովկիանոսէն սկսելով մինչեւ Օրենպուրկ կ'երթայ . ամենէն բարձր գագաթն է *Թանկանայի* (1243 մ. բարձր.) : Բարձր լեռանց գոտի մ'ալ Սեւ եւ Կասպից ծովուց մէջտեղ կը զբոսնուի, այն է *Կովկասեան* գոտին, որ Ասիոյ մէջ պիտի նկարագրենք :

Ռուսիոյ գետերը 4 գլխաւոր աւազաններ կը

կազմեն. Գլխաւորներն են. *Փէյօու*՝ ու Սառուց-
եալ ուկլիանոսին մէջ կը բաժնի :

Տվինա՝ Միրզա եւ *Օնէկա՝* ի Սպիտակ ծով,
Նեվա, Նիսեն, Տունա, Կիսրուշա՝ ի Պաղլիկ ծով,
Դանուշ, Տնէքեր (2000 Հզմ. երկ.) եւ *Տնէսքեր՝*
(800 Հզմ. երկ.) ի Սեաւ ծով.

Տօն՝ (1000 Հզմ. երկ.) յԱզախու ծով. *Վօշխա՝*
(4000 Հզմ. երկ.) Եւրոպիոյ ամենէն մեծ գետը.
Ուրալ եւ *Թերեֆ՝* ի Կասպից ծով:

Ասոնց ամենն ալ նաւարկելի են. Վօշխայ
գետին վրայի երբեւեկութիւնը շատ ծաղկած է:

ԲԱԺԱՆՈՒՄ

170. Քաղաքական վարչութեամբ Եւրոպիոյ
Ռուսիան 55 կուսակալութեանց կը բաժնուի.
14ը Հիւսիսակողմը. 20ը մէջ տեղերը եւ 21ը
Հարաւային կողմը:

Լեհաստանը զատ կառավարութիւն ունի եւ 10
վարչութեանց կը բաժնուի

ԴԵՄՈԳՐԱՖԻԱ

171. Փէյօւ-Էրզրումի (660.000 բնակ.) Մեծն
Պետրոս հաստատեց այս մայրաքաղաքը Նեվա
գետին բերանը 1703ին, ուր կը գտնուի իր պլանէ
ծիւաւոր արձանը 1500000 ֆիլօկրամ ծանրու-
թեամբ, կրանիտ քարէ ժայռի մը վերայ հաստա-
ւած. Եւրոպիոյ մայրաքաղաքաց մէջ ամենէն
փառաւորն է սորա տեսքը, փողոցներուն լայ-

նութեան եւ ուղղութեան, հրապարակաց ըն-
դարձակութեան, գեղեցիկ կրանիտ գետափանց,
պալատներուն եւ հասարակաց ու մասնաւորաց
շէնքերուն գեղեցկութեամբ պատճառաւ: Ուսմանց
եւ արհեստից կողմանէ բոլոր աշխարհիս առա-
ջին կարգի ֆաղափներէն մէկն է: Շէնքերուն մէջ
անուանի են Մայր Եկեղեցին, ձմեռուան պա-
լատն ու Աղեքսանդրի քահանայ: Լազարեան իշ-
խանք այս տեղ Հայոց համար գեղեցիկ Եկեղեցի
մի շինած են. ասեմոլ՝ մեր լեզուաւ շատ զոր-
եւեւ տպուած են այս ֆաղափս մէջ:

Փէթերգպուրկի վանառականութիւնն ալ խիստ
բանուկ է:

172. *Մօսկու* (552000) Հին ասեմ Ռուսաց
մայրաքաղաքն էր, հիմայ տեղութեան երկրորդ քա-
ղաքն է: 1812ին Մեծն Նապօլէօնի արշաւանացն
առքիւ գրեթէ բոլորովին այրեցին, բայց յետոյ աւե-
լի փառաւոր շինեցին: Շէնքերուն մէջ անուանի են
Քրեմլի քաղաւորական պալատն ու Մայր Եկեղե-
ցին, ուր կ'օծուին Ռուսաց Կայսերք: Համալսարա-
նը, գրականութիւնն ու արհեստները շատ ծաղկած
են այս քաղաքին մէջ: Անուանի է Լազարեան իշ-
խանաց այս տեղ շինած Հայկազեան վարժարանը:

Վարչախա (244000) Վիսրուլա գետին քովը,
ասեմոլ Լեհաստանի մայրաքաղաքն էր, հիմա ալ
հարուստ ու փառաւոր է, բայց 1850ին Լեհաց
ապստամբութեան ժամանակ շատ վնասուեցաւ:

Օսկու (119000) Սեւ ծովուն վերայ բանուկ ու

ազատ ցաւահանգիստ է եւ ցորենի մեծ առու-
տուր ունի: Անուանի է Ռիշըրիէօ-Լիկէօն ըստւած
ուսումնարանը

Րիկա (77000) Մեծ ամբուքիւններ ունի Տունա
գետին բերնին քով. Փէրէրգպուրէկէն յետոյ այս է
Ռուսիայի ամենէն վաճառաւան քաղաքը

Քրօնշքաս (48000) Նէլլա գետին բերանը կըղ-
զոյ մը վերայ շինուած, Ռուսաց ծովային զօրու-
քեանց գլխաւոր ցաւահանգիստն է:

Նիժնի—Նովորոս (42000) Վօլկա գետին վերայ,
մեծ տնտեսական ունի եւ ուր մինչեւ 100000
վաճառական կը ժողովուրին եւրոպիոյ եւ Ասիոյ
բերքերը փոխանակելու համար:

Նովորոս (18000) Իլմէն լճին վերայ. աստեղով
շատ ծաղկած էր, բայց հիմայ ինկած է: Իւրիք. այս
տեղ սկսաւ Ռուսաց քաղաւորութիւնը 1862ին:

Արխանկէ (19000) Սպիտակ ծովուն վերայ՝ Տվի-
նա գետին բերնին մօտ, մորթի եւ մուշակի մեծ
վաճառականութիւն ունի:

Քազան (65000) Վօլկա գետին մօտ՝ աստեղով
Թաքարաց մայրաքաղաքն էր: Անուանի են համալ-
սարանն ու աստղաբաշխութեան դիտարանը: Այս
քաղաքին արհեստներն ու վաճառականութիւնը
բանուկ են: 1842 ին գրեթէ կէսը այրեցաւ:

Քիկի (68000) Տնեքեր գետին վերայ, Մօսկուա-
յէն առաջ այս էր Ռուսաց մայրաքաղաքը:

Օրհնպուրի (28000) Այստեղ Պուլսարացիք եւ
Եւրոպացիք իրարու հետ վաճառականութիւն կը-

նեն, եւ հոս Թաքարները մզկիթ մի եւ դպրոց
մ'ունին:

Աժդերխան (45000) Վօլկա գետին բերանը Կաս-
պից ծովուն վերայ՝ հին Թաքարներուն մէկ ցեղին
մայրաքաղաքն էր: Աժդերխան մեծ առուտուր
ունի Պարսկաստանի եւ Թաքարիստանի հետ.
բերքերն են՝ ձուկ, մորթ եւ ձկանկիթ (*խաւեար*).
հնաւիշաց մեծագոյն մասը Հայ է:

Բօլքալա (51000) Մեծն Պետրոս այս տեղ ա-
նուանի յաղթութիւն մ'ունեցաւ Շուէշի Կարոլոս
ԺԲ. քաղաւորին վերայ:

Թանկարօֆ կամ *Թաշդան* (24000), Ազախու
ծովուն վերայ ամուր եւ բանուկ ցաւահանգիստ է:
Հոս մեռաւ 1825 ին Աղեքսանդր Ա. Ռուսաց
կայսրը:

Պենսկ (22000) Տնեպէրգետին վերայ. Կարոլոս
ԺԲ. այս տեղ ապաստանեցաւ Բօլքալայի պատե-
րազմէն յետոյ:

123. *Խրիսթ քերակողին* — Խրիստ քերակողին
Ռուսիոյ Հարաւային կողմը՝ 25000 հազամ.
քաղ. տարածութիւն եւ 550000 բն. ունի. Օդը
բարեխառն ու հողը բարեբեր է:

Գլխաւոր քաղաքներն են:

Սեւասթոփոլ (8000) Սեւ ծովուն վերայ ցաւա-
հանգիստ է. Անուանի էին ասոր ամբուքիւններն
ու պատերազմական ցաւահանգիստը, զոր 1856ին
Եւրոպացիք սլաւաբելով առին զայն, եւ ետ
ծգեցին դաշնադրութեամբ:

Ազմեջիս կամ Սիմֆերոպոլ (8000) . Հոս կը նստի
Խրիմու կառավարիչը :

Պաղչեքերայ (12000) . Խրիմու Թաքար խանե-
րու մայրաքաղաքն էր :

Քեֆե կամ Թեոդոսիա (8000) . Սեւ ծովուն
վերայ նաւահանգիս է . Այսեղ է Խալիպեան
անուն Հայոց մեծաւէն վարժարանը :

Կերչ (10000) . Ենի—Գալէ նեղուցին վերայ
ազաւ ու բանուկ նաւահանգիս է :

Խարսան (10000) . Խրիմու ծաղկած քաղաքնե-
րէն մէկն է, բնակչաց մեծ մասը Թաքար եւ
Հայ է :

Նոր—Նախիջեւան (10000) . Եւ Գրիգորուպոլիս
— Հայոց քաղաքներ են :

Ռ Ո Ւ Ս Ս Յ Կ Ղ Ջ Ի Ն Ե Ր Ը

174. Սառուցեալ ովկիանոսին մէջ՝ Սիւից-
պերկ, Նոր—Չեմըս, Վալիսաց եւ Քալկուշեկ, որոց
կլիման սասիկ ցուրտ ըլլալով զրեքէ անմարդաբը-
նակ են, որսորդներ միայն կան ներմակ արջ որ-
սալու համար :

Պալդիկ ծովուն մէջ՝ Աշանս, Տակօ եւ Էօզեղ :

Ռ Ո Ւ Ս Ս Յ Ե Ի Ր Պ Ա Յ Է Ն Դ Ո Ւ Ր Ս Ո Ւ Ն Ե Յ Ա Ն Ե Ր Կ Ի Ր Ն Ե Ր Ը

175. ԱՍՈՒՅ ՄԷՋ՝ Վրաստան, Իմերեթ, Հայաս-
տանի մէկ մասը եւ Սիւպերիս (7,000,000 բն.) :

Ե Ի Ր Պ Պ Ի Ո Յ Մ Ի Ջ Ի Ն Տ Ե Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր Ը

1° Ք Ո Ւ Ն Ս Ս Կ Ա Մ Գ Ա Ղ Ղ Ի Ս

Բն. 36,800,000

Տրծ. 543,000 Հզմ. քառ.

Հանրապետութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻԻՆ

176. Ֆռանսան ասեցով Հռովմայեցոց սակն էր
Գաղղիս անուամբ, 400ին ասեցները Գերմանիա-
յէն Ֆռանսի բռնած ազգն այս երկիրը գալով հաս-
տատուեցաւ, որով երկիրն ալ Ֆռան կամ Ֆռանսա
անուանեցաւ : Երկրին առաջին քաղաւորն է
Ֆարամօն, բայց Մեծն Կարոլոս ծաղկեցուց այս
սէրութիւնը : Ֆռանսացիք մինչեւ ի 1792ը բա-
զաւորութիւն մ'ունէին, զոր մեծ յեղափո-
խութեամբ մը Հանրապետութեան փոխեցին .
1804ին Նապօլէօն Պօնապարտ կայսր եղաւ, բայց
1814ին աստուելով՝ Ֆռանսա առաջնոյն նման
քաղաւորութիւն մ'ունեցաւ, 1850ին նոր յեղա-
փոխութենէ մ'եսեւ Սահմանադրական քաղաւո-
րութիւն, եւ 1848ին նորէն Հանրապետութիւն

եղաւ, 1852 ին Լուի—Նաբօլէօն կայսր եղաւ մինչեւ 1870 ի պատերազմը, յորում գերի իյնալով՝ կառավարութիւնն ալ Հանրապետութեան փոխուեցաւ: Նաեւ 1870 — 1871 պատերազմաւ Ֆրանսացիք կորուսին Ալզաս եւ Լօրէն գաւառները:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԵԼԻՔ

177. Ֆրանսայի սահմանն Հիւսիսէն՝ Մանիֆայի ծովը, Պելնիգան. Արեւելէն՝ Գերմանիան Զուիցերի եւ Ալպեան լեռները, Հարաւէն՝ Միջերկրական ծովը ու Սպանիան, Արեւմուտէն՝ Ասլանտեան ուկիանոսը:

Երկրին Արեւելեան եւ Հարաւային կողմերը լեռնոտ, եւ Հիւսիսային ու Արեւմտեան կողմերը դաշտային են:

Հողը խիստ աղէկ մշակուած է, գլխաւոր բերքերն են. ազնիւ գինի, բմայելիքներ, ձէք, տեսակ տեսակ պտուղներ, ցորեն, գարի, գետնախնձոր եւ այլն:

Պիտանի կենդանիք լաւացած եւ շատցած են, մանաւանդ եզներն ու ոչխարները: Հանքաց կողմանէ Ֆրանսան Անգլիայի նման հարուստ չ'է, բայց երկրին բոլոր հանքերն ալ կը բանին, Դըլխաւորներն են, երկաթի, կապարի, անուխի եւ տեսակ տեսակ փոխական նիւթերու հանքեր:

Օդը բարեխառն ու առողջ է: Արհեստներն ու նարսարութիւնները կատարելութեան հասած են.

եւ չ'կայ Եւրոպիոյ մէջ ուրիշ երկիր մը որուն բերքը այնչափ բնօրէն եւ գեղեցիկ ըլլան, որչափ որ է Ֆրանսայինը: Անուանի են մետաքսեղէնները, բրդեղէններն ու զարդի վերաբերեալ ամէն տեսակ նիւթերը:

Վաճառականութիւնը խիստ բանուկ է, որովհետեւ հասարակ պողոտաները, ջրանցքներն ու երկաթուղիները բազմաթիւ եւ աղէկ շինուած են:

Հինգ գլխաւոր երկաթուղեաց գիծ կայ, կեդրոնն է Փարիզ.

1°. Գիծ Փարիզէն ի Սքրապուրի եւ ի Գերմանիա

2°. » » ի Լիօն եւ ի Մարսիլեա

3°. » » ի Պոնս

4°. » » ի Նանք եւ ի Բրեսանիա

5°. » » ի Լիլ եւ ի Պելնիգա

Կան նաեւ երկրորդական բազմաթիւ գծեր:

Ուսմունքներն ու գիտութիւնները շատ ծաղկած են:

Ֆրանսացւոց լեզուն Եւրոպիոյ մէջ ամենէն աւելի տարածուած է:

Մեծագոյն մասին կրօնքը հռոմէականացութիւն է, բայց կան նաեւ Բողոքականք ու Հրէայք:

ՅԱԻԵԼՈՒԱՅ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

178. Ալպեան լեռները՝ Ֆրանսայի եւ Իտալիոյ սահմանադիտին միջոցը բարձր գագաթներ ունին, ինչպէս. Սպիտակ գլուխ կամ Մօն-Պլան (4810 մ. բարձ.)

Պերհենան գոթին Ֆոանսայի եւ Սպանիոյ մէջ,
ամենէն բարձր գագաթն է Մօն-թերսիւ (3410 մ.
բարձր.)

Սեյլեն շեռները՝ Լակրօֆ գաւառին մէջ :

Վօժ գոթին՝ Լօրէն եւ Ալզաս գաւառաց մէջ :
Ֆոանսայի մէջ հրաբուխ չը կայ , բայց մա-
րած հրաբխաց նշաններ Օվեռնյը գաւառին մէջ
շատ կ'երեւան :

Այս երկրին մէջ երեւելի լին չ'կայ :

Գլխաւոր գետերն են .

Հոռդանու կամ Ռօն՝ (800 հզմ. երկ.)՝ որ
Միջերկրական ծովը կը թափի :

Լուար (1000 հզմ. երկ.) , Կարօն , Շարանք՝

Աղլանտեան ուկիանոսը :

Սեն՝ Մանիֆայի կամ Մանշի ծովը :

Սոզ , Հոիլնու կամ Ռեն՝ Հիւսիսային ծովը .

Մօզէլ՝ Հոռնոսի մէջ :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

Վարչութեամբ Ֆոանսա 86 գաւառաց (սեքս-
թընան) կը բաժնուի . ամէն գաւառ գլխաւոր ֆա-
ղաֆ մ'ունի : Հոս անուանի ֆաղաֆները միայն
այիսի դեմն :

ԴԼԵԱՒՈՐ ԲԱՂԱԲԵՐ

179. ՓԱՐԻԶ (1825000) Սէն գետին վրայ Ֆը-
նանսայի մայրաքաղաքը , որ Եւրոպիոյ ամենէն

գեղեցիկն է . հրապարակներ , փողոցներ , հա-
սարակաց եւ մասնաւորաց շէնքեր , պարտէզնե-
ր , ճեմելիներ եւայլն՝ փառաւոր եւ խիստ շէնք
են . անուանի շէնքերն են Թիւլլըրի եւ Լուվրի
պալատներ , Բանթօնի եւ Մագդալենայ եկե-
ղեցիներ , Պօրսան եւ նոր շինուած քաւոնը :
Գիտութեանց եւ ուսմանց կողմանէ Փարիզ Եւրո-
պիոյ առաջին ֆաղաֆն է :

Վանառականութիւնը եւ ճարտարութիւնը խիստ
բանուկ են , զարդի եւ զեղխութեան վերաբերեալ
հազարաւոր նիւթեր աշխարհիս ամէն կողմը կը
դրկէ :

Ամրութեան մասին , աշխարհիս ամենէն ամուր
ֆաղաֆներէն մէկն է . 1870ի պատերազմին մէջ ,
Նաթօլեօնի իյնալէ յետոյ , այս ֆաղաֆ 4 ամիս
պաշարուած մնաց , բայց սովէն ճեղուելով սիւս-
ունցաւ 180000 զօրաց բանակով մ'անձնատու
լինել :

Սեն-Տընի (26000) Փարիզու հիւսիսակողմը
փոքր ֆաղաֆ մ'է . անուանի է ասոր Մայր եկեղե-
ցին՝ որ Ֆոանսայի քաղաւորաց դամբանա-
րաններ կան , ինչպէս նաեւ մեր Ռուբինեանց
վերջին Լեոն Զ. քաղաւորինը , որ Փարիզ մեռած
է 1391ին :

Լիօն (524000) Ֆոանսայի երկրորդ ֆաղաֆը
Սաօն եւ Ռօն գետերուն վրայ շինուած եւ ուր մեծ
ամրութիւններ ունի : Արհեստից եւ զիտութեանց
կողմանէ շատ յառաջ գացած է . Լիօնի մեծա-
-

սեղեկները ամենէն բնօրին համարուած են :

Մարսիկ կամ *Մարսիկա* (500000) Միջերկրական ծովուն վերայ մեծ ու գեղեցիկ փաղափ է, բանուկ նաւահանգիստ է մեծ առուստու ունի: Այս փաղափը Քրիստոսէ 600 տարի առաջ շինուած է:

Պորսո (194000) Կարօն գետին վրայ շինուած բանուկ նաւահանգիստ է մեծ վաճառականութիւն ունի, անուանի են ծովափունքը եւ փարէ շինուած գեղեցիկ կամուրջը: Պորսո՝ գիւնոյ եւ փայտի մեծ առուստու ունի:

1870 ին Փարիզու պաշարման ատեն, կառավարութեան մէկ փանի պաշտօնեաները չ'իրնալով Թուռ մնալ՝ այս տեղ փառուեցան, հոս եղաւ նաեւ Ֆրանսայի Ընդհանուր ժողովը:

Ռուան (101000) Սեն գետին վրայ մեծ ու վաճառաւան փաղափ է, բամպակեղէն եւ բրդեղէն գործուածոց համար Ֆրանսայի առաջին փաղափն է:

Լիլ (155000) Ամուր եւ վաճառաւան փաղափ է, մեծ գործարաններ ու անուանի փողերանոց մ'ունի:

Նանք (112000) Լուար գետին վերայ գեղեցիկ նաւահանգիստ է մեծ առուստու ունի: Նանքի մօտ է *Էնսրե* գործարանը, ուր կը շինուին երկրին պատերազմական նաւերը:

Թուլուզ (127000) Կարօն գետին վերայ՝ արհեստից եւ զիտութեանց կողմանէ շատ ծաղկած է:

Օռլեան (49000) Վաճառաւան եւ հարսար-

արուեստ փաղափ է, 1428 ին Անգլիացիք պաշարեցին այս փաղափը եւ ժան *ս'Արք* ըսուած սողըկան փաշութեամբ յաղթուեցան, 1870 ին Գերմանացոց ձեռքն անցաւ:

Թուլոն (77000) Ֆրանսացոց պատերազմական նաւերը հոս կը կենան, նաւարանն ու նաւահանգիստը բոլոր Միջերկրականին վերայ՝ մեծութեան կողմանէ մէկ հասիկ են:

Մոնթեղիէ (56000) օղիի եւ փմիական ճիւղոց երեւելի գործարաններ ունի. անուանի է բժշկական դպրոցը:

Ռենս (61000) Հին ու անուանի փաղափ է. Գաղղիոյ բազաւորները մինչեւ 1830 ին կ'օժնւէին ասոր Մայր եկեղեցոյն մէջ, որ խիստ գեղեցիկ է:

Լը-Հալրը (75000) Ամուր փաղափ է Մանշի վերայ, նաւահանգիստն ու վաճառականութիւնը խիստ բանուկ են:

Պրէսք (80000) } Պատերազմական նաւեր
Շերպուրկ (57000) } արաններ ունին:

Ամիէն (61000) Հին ու ամուր փաղափ է. փառաւոր Մայր եկեղեցի մ'ունի: 1870 ին Գերմանացոց ձեռքը ինկաւ:

Պլանսոն (47000) Գեղեցիկ փաղափ է. ասոր մօտ է Օսել անուանի այրը, ուր շատ փայտած ճիւղեր կան: Պլանսոնի ժամացոյցները մեծ յարգ ունին:

Տիժոն (39000) Գիւնոյ եւ փայտի մեծ ա-

ռուսուր ունի, հոս ծնած է Մեծն Պօսիւն :

Սեւան (15000) Մեծ գետին վերայ ամուր քաղաք է: Հոս գետի ինկաւ Լուի-Նաբօլէօն կայսրը 1870ին հանդերձ 75000 զօրաց բանակով մը:

Վերսայլ (44000) Փարիզու մօտ, անուանի են ասոր պալատը ու պարտէզները: 1870ի պատերազմին Բրուսիոյ թագաւորը եւ զօրապետները շատ ժամանակ անցուցին այս տեղ. եւ Կիլեօմ Բրուսիոյ թագաւորն ալ հոն կայսր օծուեցաւ:

Նիւն (60000) Անուանի են մետաքսեղէնները. Հոռովայեցոց ժամանակէն մնացած շատ հին շէնքեր կան:

Նիս (50000) Գեղեցիկ նաւահանգիս է Միջերկրականին վերայ. օդը առողջարար եւ մեղմ բլլալով. շատ օտարականներ ձմեռը հոս կանգնեն:

Լիւսօծ (55000) Հոս շինուած յախնապակին մեծ անուն ունի:

Նանսի (55000) Լօրէն գաւառին մէջ մեծ ու գեղեցիկ քաղաք է:

ՖՐԱՆՍՍԱՅԻ ԿԶԶԻՆԵՐԸ

180. Քօրսիֆա՝ Միջերկրական ծովուն մէջ մեծ կղզի է 260000 բնակչով. հողը բարեբեր է, բայց աղէկ մշակուած չ'է: Գլխաւոր քաղաքն է.

Աթալիո (15000) Ամուր քաղաք է: Հոս ծնաւ Նաբօլէօն-Պօնափառք:

Ռե, Օլեոն, Պել-Իլ, կղզիները՝ ուլկիանօսին մէջ:

ՖՐԱՆՍՍԱՅԻ ԵՒՐՈՊԱՅԵՆ ԴՈՒՐՍ ՈՒՆԵՑԱԾ ԵՐԿԻՐԵՐԸ

181. 1°. ԱՄԵՌՅԱՆ ՄԷՋ. Բօնդիշերի, Մանե, Քարիֆալ եւ Կանսերնակօր քաղաքները՝ (299000 բն.) Հնդկաց մէջ: Սեյիօն եւ Բովի երկիրները՝ (2,000,000 բն.) Հնդկա-Չինու մէջ:

2°. ԱՓՐԻԿԵՒ ՄԷՋ. Ճեզայիր, Կօրե, Պարսօն Մայոյ եւ Սան-Մարի կղզիները՝ (3,800,000 բն.):

3°. ԱՍԵՐԻԳԱՅԻ ՄԷՋ. Ս. Պեսրոս եւ Մեֆեյօն կղզիները՝ Ս. Լօրան ծոցին մէջ. Լա-Մարթինիֆ, Կուսապուպ կղզիները եւ Կույանայի մէկ մասը (275000):

4°. ՈՎԿԵՆԵՒԱՅԻ ՄԷՋ. Մարֆիզեանֆ, Թանիթի եւ Նոր-Քալիսօնիա (72000):

2° ՊԵՂՃԻԳԱ

Բն. 5,000,000

Տրծ. 29,400 Հզ. քառ.

Սահմանադրական Տէրութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

182. Պելլիզան երկար ասեմ Գերմանիոյ կայսերաց ձեռքն մնաց, անցեալ դարուն վերջերը Ֆրանսացիք առին, բայց 1815ին զաւթագաւոր:

րութիւն եղաւ, որ Հօլանտայի հետ *Ստրին-Նահանգաց Տերութիւն* կ'ըսուէր: 1830 ին Պէլճիգան Հօլանտայէն բաժնուեցաւ եւ առաջին բազաւորութիւն եղաւ:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

183. Պէլճիգայի սահմանն է Հիւսիսէն՝ Հօլանտան. Արեւելէն՝ Գերմանիան. Հարաւէն՝ Ֆրանսան եւ Արեւմուտէն՝ Հիւսիսային ծովը:

Երկիրը բնդհանրապէս դաշային է, Արեւելեան կողմը միայն մէկ քանի լեռներ կան:

Հողը բարեբեր եւ աղէկ մշակուած է. գլխաւոր բերքերն են փայտ, տեսակ տեսակ արմիք, եւայլն:

Պէլճիգայի մէջ անտառ, երկաթի, զինկի մեծ հանքեր կան:

Օդը բարեխառն է, իսկ ձմեռը ցուրտ:

Արհեստներն ու հարստութիւնները շատ յառաջ գացած են. մեծ գործարաններ կան՝ ազնիւ գործուածոց, ձեռագործաց մետաղաց եւ տեսակ տեսակ փմիական նիւրոց համար:

Վաճառականութիւնը խիստ բանուկ է. ջրհանցիներն ու երկաթուղիները այս երկրին մէջ ամենէն բազմաթիւ են:

Գիտութիւններն ու հասարակաց կրթութիւնը շատ առաջ գացած է:

Պէլճիգացոց լեզուն Ֆրանսերէն ու Գերմաներէն է. եւ կրօնքը Հռոմէականութիւնը:

Պէլճիգա նաւական զօրութիւն չ'ունի, բայց առեւտրական նաւերն բազմաթիւ են եւ աշխարհիս ամէն կողմերը կ'երթնեկեն:

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

184. Պէլճիգայի լեռները Արեւելեան սահմանագլխին վերայ են՝ Լիէժ եւ Լուսէնպուրկ գաւառաց մէջ:

Գետերուն աւազանն է Հիւսիսային ծովը, զըլխաւորներն են *Մոզ* եւ *Շէլս*, որ բազմաթիւ ջրանցքով իրարու կը հաղորդակցին:

Բ Ա Յ Ա Ն Ո Ւ Մ

185. Պէլճիգան կը բաժնուի 9 նահանգաց.

- 1°. Արեւելեան Ֆլանտրիա. գլխաւոր քաղաք. *Կանս*.
- 2°. Անվէրսա գլ. ք. *Անվէրս*.
- 3°. Հէնօ գլ. ք. *Մօնս*.
- 4°. Հարաւային Պրապանք գլ. ք. *Պրիւֆցիլ*.
- 5°. Լիէժ գլ. ք. *Լիէժ*.
- 6°. Նամիւր գլ. ք. *Նամիւր*.
- 7°. Լիւսպուրկ գլ. ք. *Հասիլք*.
- 8°. Լիւսէնպուրկ գլ. ք. *Արլօն*:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

186. Պրիւսիա. (518000) Մայրաքաղաքը, որ Պէլճիգայի ամենէն մեծ ու ծաղկած քաղաքն

է, գեղեցիկ շէնքեր ու անուանի ձեռագործներ ունի: Ասոր մօտ է Վաթէրլօ դաշտը ուր յաղթուեցաւ Նաթօլէօն Ա. 1814 ին:

Կանս (126000) Վանառաւան քաղաք է. անուանի են կտաւի, բամպակի գործարաններն եւ ուսումնական տները:

Անվերս (125000) Ամուր ու վանառաւան քաղաք է *Էսֆո* գետին վերայ, անուանի է Մայր եկեղեցին:

Լիւթ կամ *Լիւթթեֆ* (105000) Մէօզ գետին վերայ մեծ գործարաններ ունի երկաթեղէն բանուածքներու եւ այլ շինութեանց համար. ասոր մօտը մեծ անասնաբու կայ:

Պրոմ (50000) Վանառաւան քաղաք է. գեղեցիկ ջրանցքներ ունի:

Վերվիեր (51000) Զուխայի մեծ գործարաններ ունի:

Մօնս (28000) Մեծ անասնաբու ունի. ասոր մօտ է Ժիմմաքի դաշտը ուր Ֆռանսացիք 1792 ին մեծ յաղթութիւն մ'ունեցան:

Նամիւր (27000) Հոս 1815 ին մեծ յաղթութիւն մ'ունեցաւ Նաթօլէօն Բրուսիացոց դէմ:

Պելիգան Եւրոպայէն դուրս երկիր չ'ունի:

3° 40' 15" S

ԲՁ. 3,688,000

Տրծ. 35,000 Հզմ. քառ.

Սահմանադրական Կառավարութիւն:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

187. Հօլանտացիք ասեճով Սպանիացոց քակն էին, 1579 ին խռովութիւն մը հանելով զաստարակապետութիւն եղան շատ հաւատարմութիւն:

. Անցեալ դարուն Ֆռանսացիք յաղթեցին, բայց 1815 ին Հօլանտացիք եւ Պելիգան ի միասին բազաւորութիւն մը ձեռացան *Սոնրին-Նահանգաց Տերութիւն* անուամբ, բայց 1850 ին իրարմէ բաժնուեցան:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

Հօլանտացի սահմանը Հիւսիսէն ու Արեւմուտէն՝ Հիւսիսային ծովն է, Հարաւէն՝ Պելիգան, Արեւելէն՝ Գերմանիան:

Երկիրը դաշտային է, շատ տներ ծովէն ցած լինելով՝ ծովեզրը մեծամեծ բուսեր շինուած են:

Օդը խոնաւ, փոփոխական եւ վասառողջ է :
Հողը ջրոս է եւ գրեթէ անբեր :
Բերեւերն են . Հանքային ածուխ, կսաւ, կաշի ,
կարմիր ներկ, ծխախոտ եւ ընտիր ձեռագործներ :
Անուանի են կովերն ու ոչխարները եւ անոնց
պանիրը :

Արհեստները ծաղկած ու վաճառականութիւնը
խիստ բանուկ են, բոլոր երկիրը ջրացմեքով եւ
երկարուղիներով զարդարուած է : Ուսմունք եւ
գիտութիւնք շատ ծաղկած են :

Կրօնքը բողոքականութիւն է , բայց շատ ալ
Հռովմէադաւան կայ :

Լեզուն՝ Գերմաներէնի մէկ տեսակն է :

ՅԱԻԵԼՈՒԱՍ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

188. Հօլանտայի մէջ ժայռ կամ լեռ չ'կայ .
Հիւսիսային ծովուն մօտ երկիրը՝ ջրացմեքով եւ
գետերով գրեթէ կղզիներու բաժնուած է :

Գլխաւոր գետերն են .

Հոեկոս կամ *Ռեկն*, *Մեոգ*, *Շեյս*, *Եխսեկ* .

Գլխաւոր կղզիներն են .

Թեխեկ, *Ֆրէյանս*, *Թեր Շեյլենկ*, եւայլնն որ
Զուիտերլէն ծոցին բերանը կը գտնուին :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

189. Հօլանտան կը պարունակէ 11 գաւառ :
1°. Հիւսիսային Հօլանտա . գլխաւոր ք . Ամստէրտամ

2°. Հարաւային գլ. գաղ .	» Հայ
3°. Ուքրէյս	» Ուքրէյս
4°. Զելանտ	» Միլսէլայուրկ
5°. Հիւսիսային Պրազանք	» Պուալը սիւֆ
6°. Կէլէնոն	» Արնհէմ
7°. Օքերայսէլ	» Սվոլէ
8°. Տրինքէ	» Ասսին
9°. Ֆրէյանտ	» Լէօլարտէն
10°. Կրօնիկէն	» Կրօնիկէն
11°. Լէմպուրկ	» Մայէսթրէկ

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

190. Հայ (95000) Հիւսիսային ծովուն մօտ
Հօլանտայի ամենէն գեղեցիկ քաղաքն է եւ հի-
մակուան մայրաքաղաքը :

ԱՄՍՏԵՐՏԱՄ . (280000) Հօլանտայի հին մայ-
րաքաղաքը Եւրոպիոյ հարուստ ու ծաղկած քա-
ղաքներէն մէկն է . բանուկ նաւահանգիստ ունի
Զուիտերլէն վերայ : Ասեմով հոս Հայոց տարան
մը կար :

Ռոթթերտամ (115000) Մէօզ գետին վերայ, մեծ ու
վաճառաւան քաղաք է :

Ուքրէյս (59000) Մեաֆաւէլէնի գործարաններ
ունի : Հոս 1713ին դաշնադրութիւն մը ստորագ-
րուեցաւ ի մէջ Ֆրանսայի , Հօլանտայի եւ
Անգլիոյ :

Լեյտս (38000) Մեծ համալսարան ունի , ուր
Պրէսիաւ անուանի բժիշկը դաստնու եղած է :

Հարկեր (50000) }
Նայակ (23000) } անուանի ֆաղաֆներ են :
Սարդալ (12000) }

ՀՈՒՆՏԱՅԻՆ ԵՐԻՈՊԱՅԻՆ ԴՈՒՐՍ ՈՒՆԵՑԱՅԻՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

191. 1°. ԱՓՐԻԿԵՒԻ ՄԷՋ. Ս. Գեորգ' Կուի-
նէայի մէջ (120000) :

2°. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԷՋ. Կույսանայի մէկ կտորը .
Ս. Եւստակիոս եւ Բիւրասաս կղզիները (90000)

3°. ՈՎԿԵՍՏԻԱՅԻ ՄԷՋ. Սոււսայրս եւ Ճաւա
կղզեաց մասերը, Պանֆա, Պէլեքոն եւ Ամպոյա :
(20,000,000 քմ.)

4° ԶՈՒԻՅԵՐ

Քմ. 2,500,000

Տրծ. 41,000 Հզմ. ֆուն.

Հասարակագիտութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

192. Զուիցերին ասեցով Հելվէտիա կ'ըսուէր :
Այս երկրին բնակիչներն իրենց ֆաջութեամբ միշտ
անուանի եղած են : Յուլիոս Կեսարի ասեց

Հռովմայեցոց սակն էր , ետքը Ֆոնսաւցոց ան-
ցաւ , ետքն ալ Գերմանիոյ հետ միացաւ : 1508ին
գլուխ ֆաշելով զառ հասարակագիտութիւն եղաւ ,
որոյ վերայ Նաթոլէօն ալ մէկ ֆանի-նահանգներ
աւելցուց : 1815ին Վիէնայի ժողովին մէջ որոշ-
ուեցաւ որ ձիւնկալի եւ Նեոքաթէի նահանգ-
ներն ալ Զուիցերի հետ միանան : Հիմա Զուիցեր
կը պարունակէ 2 նահանգ , որ իրարու դաշնա-
կից են ու զառ զառ կառավարութիւն ունին :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

193. Զուիցերի սահմանը Հիւսիսէն՝ Գեր-
մանիան է . Արեւելէն՝ Աւստրիան . Հարաւէն՝
Իտալիան . Արեւմուտէն՝ Ֆրանսան :

Երկիրը լեռնոտ է բարձր է , բայց շատ ալ ծաղ-
կած դաշտեր կան մեծամեծ լեռանց ստորոտը , ո-
րով Զուիցերի երկիրը գեղեցիկ տեսարան մը
կը ներկայացնէ : Օդը բնականապէս ցուրտ է ,
բայց առողջ :

Հողը բարեբեր է եւ աղէկ մշակուած , շատ
հանձնային ջրեր ունի :

Քրիստոնէական են . զինի, կաթոլիկ, արմատիկ, մոմ, բնիկ
կույրն ու ոչխարներ :

Արեւելից ու հարաւորեանց մէջ Զուիցերա-
ցիք յաջողակ են . բոլոր երկիրը գործարաններով
գարդարուած է :

Երկարուղեաց շատ գիծեր կան , որոնք Զուի-

ցեբան Գոանսայի , Իսայիոյ եւ Գերմանիոյ հետ կը միացնեն :

Ուսմունքներն ու գիտութիւնները ծաղկած են : Երկրին մէջ Գոանսերէն եւ Գերմաներէն կը խօսուի . կրօնք՝ բողոքականութիւն եւ Հռովմէականացութիւն է :

ՅԱԽԵԼՈՒԹՅՈՒՆ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

194. Եւրոպիոյ ամենէն բարձր լեռները այս երկրին մէջ են , ինչպէս *Աշպեան գօթին* . որոյ գլխաւոր գագաթներն են .

Մօն-Րօզ (4736. բրձր .) *Ս . Պերմաս* (մ . բրձր .) որուն վրայէն անցաւ 1800ին Նաբօլէօն Ա . Իսպանիա երթալու համար : *Ս . Կօրս* (3229 մ . բրձր .) :

Զուիցերի Հիւսիսային արեւմտեան կողմն է *Ժիւրա* գօթին՝ Գոանսայի սահմանին վերայ , ամենէն բարձր գագաթն է *Մօն-Թաւսը* (1690 մ . բրձր .) :

Այս լեռները յալիստեանական ձեւով ծածկուած են , այս լեռանց սառերը երբեմն յանկարծ փոխ ցորեր կ'իյնան անարկու ձայներ հանելով :

Եւրոպիոյ գլխաւոր գետերուն ծայրերը Զուիցերի լեռներէն կը սկսին , ինչպէս . *Դանուբ* , *Հռոն* , *Ռայն* , *Նոն* , *Ռոն* եւ այլն : Այս երկրին մէջ կան նաեւ շատ լիներ , ինչպէս *Յիւնիկայի* , *Լուչիոնայի* , *Յուրիի* եւ *Մանօյի* անուանի լիներ :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

Զուիցեր 22 նահանգաց կը բաժնուի , որոնք իրարու դաշնակից են բայց զատ զատ կառավարութիւն ունին :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ .

195. *Ճիւնիկ* կամ *Ժիւնիկ* (41000) Համանուն լնին վերայ Զուիցերի ամենէն երեւելի քաղաքն է . անուանի են ժամացոյցներն ու ձեռագործները :

Պապի կամ *Պալ* (58000) Ռէն գետին վերայ վանառաշան քաղաք է . քուրք շինելու արհեստն այսեղ զարգացած է կ'ըսուի : Այս քաղաքին մէջ ծնած է Էօլէր բնագէտը :

Պեռն (29000) Զուիցերի ժողովրդ հոս կը գումարուի : Այս քաղաքին մէջ ծնած է Հալլէյ աստղաբաշխն : Այս քաղաքին շուրջը շատ գեղեցիկ տեղեր կան , որոց պատկանաւ այսեղ ամէն տարի բազմաթիւ հիւր կուգայ :

Լօզան (20000) Ճիւնիկայի լնին վերայ գեղեցիկ քաղաք է :

Յուրի (20000) Համանուն լնին վերայ է , եւ շատ գործարաններ ունի . այս է Զուիցերի ամենէն հարստ արհեստաւորաց քաղաքը :

Լուչիոն կամ *Լուչիոն* (12000) Այս քաղաքին շուրջը շատ գեղեցիկ տեղեր կան :

Նեոշաթէշ (10000) Համանուն լնին վերայ շին-
ւած է, եւ ժամացոյց շինելու գործարաններ ունի :

Շափոզ (9000) Ռէն գետին Լօֆէն ըսուած
ջրվէժը ասոր մօտ է :

5° ԱՒՍՏՐԻԱ

ԲՁ. 35,500,000

Տրծ. 620,000 հզմ. ֆառ.

Սահմանադրական Կառավարութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

196. Աւստրիոյ կայսրութեան մէջ երկիրներ
կան, որոնք առաջները կ'ըսուէին Ռեքի, Նօրիֆ,
Բանոնֆ եւ Տասի : Մեծն Կարոլուս երբ Նօրիֆը
առաւ, անունը Աւստրիա կամ Էոսթերրայիս դը-
րաւ, որ կը նշանակէ արեւելեան երկիր, իւր տե-
րութիւնն Ֆռանսայի եւ Գերմանիոյ արեւել-
եան կողմերը զսնուելուն պատճառաւ : Մինչեւ
1806ին Աւստրիոյ կայսերֆբուր Գերմանիոյ կայսր
կը համարուէին : 1500ի ասեմները Մանաուաց
եւ Պոհեմիոյ քաղաւորութիւնները իրենց երկրին
միացուցին. 1792ին Լէհաստանէն Կալիցիան

իրենց բաժին ինկաւ, վերջապէս 1814ին Լիւ-
րիւկէն, Տալմացիան, Լօմպարտիան եւ Վենետիկ
իրենց անցան : Բայց 1859ին կորուսին Լօմպար-
տիան ինչպէս նաեւ Վենետիկն ալ 1866ին : Նոյն
տարին Աւստրիան Գերմանական դաշնակցութեան
մասն ըլլալէ դադրեցաւ. ուստի եւ սխալուեցաւ
երկրին ազատութիւնները ալ եւ սահմանադրական
կառավարութիւն մը կազմել, Աւստրո-Հունգարիա
անուամբ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

197. Աւստրիոյ սահմանն է Հիւսիսէն՝ Գեր-
մանիան. Հարաւէն՝ Թուրքիան ու Իտալիան.
Արեւմուտէն՝ Զուիցերն եւ Պալիերան :

Երկիրն ընդհանրապէս լեռնոտ է, բայց ըն-
դարձակ ու բարեբեր. դաշտեր ալ կան՝ Կալիցիոյ,
Մանաուստանու եւ Պոհեմիոյ մէջ :

Աւստրիոյ երկիրը շատ գետեր ու ջրեր ունի, ո-
րոնք հողագործութեան ու վաճառականութեան
մեծ նպաստ կը մատուցանեն :

Հողը ընդհանրապէս աղէկ մշակուած է. զըլ-
խաւոր բերքերն են՝ ցորեն, զարի, կանեփ, արմիֆ,
ազնիւ գինի (Պոհեմիոյ մէջ) եւ տեսակ տեսակ
բոյսեր եւ պտուղներ :

Կենդանեաց մէջ պիտանիները բազմացած են,
բայց շատ ալ վայրի կենդանիներ կան մեծամեծ
անտառաց մէջ :

Աւստրիոյ մէջ պղնձի, երկաթի, կապարի, աղի

- 1°. Արփի դփուրիւն Աւսրիոյ. գլ. ֆ. *Վիկեննա*.
- 2°. Թիւրօլ գլ. ֆ. *Ինսպրուֆ*.
- 3°. Իւսրիա գլ. ֆ. *Կրաց*.
- 4°. Իլլիրիա գլ. ֆ. *Թրիես*.
- 5°. Պոնիւմիա գլ. ֆ. *Փրակա*.
- 6°. Մօրաւիա եւ Սիլեզիա գլ. ֆ. *Պրիւն*.
- 7°. Կալիցիա. գլ. ֆ. *Լէնպերկ*.
- 8°. Մանառիսան կամ Հունգարիա. գլխաւոր
ֆաղաֆ *Փէշք*.
- 9°. Խրուաք եւ Սկլաւօնիա. գլ. ֆ. *Ակրա*.
- 10°. Թրանսիլւանիա. գլ. ֆ. *Հերմէնշթաւ*.
- 11°. Տալմաշիա. գլ. ֆ. *Մարա* :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

200. ՎԻԷՆՆԱ (578000) Դանուբի վերայ Տէ-
րուքեան մայրաքաղաքն է. արհեստից, գիտութեանց
եւ քաղաքականութեան կողմանէ Եւրոպիոյ ա-
ռաջին կարգի քաղաքներէն մէկն է : Անուանի են
կայսերական գրասունը , զինարանը , բանգարա-
նը , համալսարանը , ուսումնական տները , պա-
լատներն ու Ս. Ստեփաննոսի եկեղեցին : Այս քա-
ղաքը երկու անգամ Թրքաց պաշարման դէմ կե-
ցած է 1529ին եւ 1683ին . բայց 1809ին Ֆրան-
սացիք առին : 1814 եւ 1815ին Տէրութեանց ժո-
ղովներն (*Սկէք-Ալիսան* անուամբ) այս քաղաքին
մէջ տեղի ունեցան :

Փրակա (145000) Ամուր քաղաք է Մօլթօ վա-

կին վերայ , անուանի է համալսարանն ու բազ-
մաքիւ գործարաններ : Հոս 1866ին դաւանադու-
քիւն մը ստորագրուեցաւ ընդ մէջ Բրուսիոյ եւ
Աւստրիոյ :

Փէշք (152000) Դանուբի վերայ գեղեցիկ քաղա-
ք է. այս է Մանառասանու ամենէն ծաղկեալ քա-
ղաքը , ուր կը գումարի Մանառաց ընդհանուր
ժողովը :

Թրիես Ադրիական ծովուն վերայ Աւստրիոյ գլխա-
ւոր նաւահանգիստն է . բանուկ վանառա-
կանութիւն ունի աշխարհիս ամեն մասանց
հետ :

Կրաց (50000) Իւստրիոյ գլխաւոր քաղաքը . ան-
ւանի են Մայր եկեղեցին , Թատրոնն եւ ուսում-
նական տները :

Լիւնց (50000) Ամուր ու վանառաւան քաղաք է,
կաշիի գործարաններ ունի :

Մալցպուրկ (17000) Ամուր քաղաք է Պալիե-
րիոյ սահմանագլխին վերայ . մեծ աղահանք
ունի :

Ինսպրուֆ (15000) Թիւրօլի գլխաւոր քաղա-
քը , գեղեցիկ շէնքեր բազմաքիւ գործարաններ
ունի :

Թրիէնք (14000) Հոս եղաւ 1545ին Հռովմէա-
կան մեծ ժողովը :

Պրիւն (45000) Բրդեղէնի եւ ընդհանրապէս
վանառականութեան ու արհեստից կողմանէ ան-
ւանի քաղաք է :

Հեկտարի կամ Իլլով (75000) Կալիցիոյ մէջ մեծ ու գեղեցիկ փաղափ է: Անուանի են այս փաղափին Հոովմէականաց, Հայոց եւ Յունաց արհայիսկոպոսարաններ:

Քրասովի (41000) Մեծ ու գեղեցիկ շէնքեր ունի: Մինչեւ 1846 այս փաղափը անկախ մնացած էր Լէհաց ձեռքը, բայց նոյն բուականին Աւստրիացիք սիրեցին:

Վիլիզա (65000) Մեծ աղահանք ունի:

Փրեսպորի (44000) Մանաուսանու հին մայրաքաղաքը. Աւստրիոյ կայսրը հոս Մանաուաց քաղաւոր կը պսակուի:

Շեմնից (25000) Մանաուսանու մէջ աղւոր փաղափ է: Անուանի են ոսկւոյ, արծաթի եւ կապարի հանքեր:

Ակրաւ կամ Զակրաւ (12000) Խրուաքներուն երկրին գլխաւոր փաղափն է:

Հեռմէնշքուս (21000) Թրանսիլվանիոյ մէջ վաճառաւան փաղափ է:

Եղիսաքերուշոյիս կամ Պաշվաշով (5000) բնակչաց ամէնն ալ Հայ են:

Բակուզա (6000) Տալմասիայի մէջ. ասեմով հասարակապետքիւն էր:

Աւստրիոյ կայսրութիւնը Եւրոպայէն դուրս ուրիշ տեղ չ'ունի:

6° ԳԵՐՄԱՆԻԱ ԵՒ ԲՐՈՒՍԻԱ

Բն. 40,000,000

Տրծ. 528,182 հզմ. ֆուն.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

201. Հոովմայեցւոց ասեմ Գերմանիոյ մէջ զանազան բարբարոս ազգեր կային. 9^{րդ} դարուն մէջ Մեծն-Կարոլոս ամենն ալ նուանեց, որով իր յաջորդներն ալ *Կայսեր Գերմանիոյ* անուանեցան:

1806ին Ֆրանչիսկոս Բ հրաժարեցաւ կայսրութենէն եւ *Աւստրիոյ կայսր* անունը առաւ, եւ Գերմանական հին դաշնադրութիւնը կազմուեցաւ Ֆռանսայի պնշտպանութեան տակ:

1815ին Վիէնայի ժողովին մէջ որոշուեցաւ որ Գերմանիան բաժնուի 38 դաշնակից Տէրութեանց, զոլիս ունենալով Աւստրիոյ եւ Բրուսիոյ կառավարութիւնները: 1866ին Սասովայի յաղթութեամբ Բրուսիա միայն դաշնակցութեան զոլիսը անցաւ եւ Աւստրիա Գերմանիոյ գործոց մէջ միջամտելէ հրաժարեցաւ: 1870 ի պատերազմին մէջ Գերմանացւոց յաղթութիւնները միջոց տուին որ Գերմանիոյ հին կայսրութիւնը վերստին հաստատուի եւ Բրուսիոյ քաղաւոր, Գերմանիոյ *Կայսր* անուանի:

Այժմ Գերմանիան երեք մասի կը բաժնուի :
1°. *Քրուսիա*, որուն գլուխը Գերմանիոյ կայսր անունը կ'առնու :

2°. *Հիւսիսային Գերմանական Դաշնակցութիւն*

3°. *Հարաւային դաշնակցութիւն*, որոյ մէջ են Պալիերա, Վիրքէմպերկ, Պաս, որոնք Հիւսիսայնոց դաշնակից են :

Բոլոր Գերմանիա օտարաց առջեւ Բրուսիոյ փառապանութեամբ կը շարժի :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

202. Գերմանիոյ սահմանն է Հիւսիսէն՝ Հիւսիսային ծովը, Տանքմարգան ու Պալդիկ ծովը, Արեւելէն՝ Ռուսիան, Հարաւէն՝ Աւստրիան, Արեւմուտէն՝ Ֆրանսան եւ Հօլանտան :

Երկրին Հիւսիսային կողմը դաշտային ու ջրոտ եւ Հարաւային կողմերը լեռնոտ ու մեծ անտառներով ծածկուած են :

Հիւսիսային կողմերու հողն անբեր է եւ աղէկ պտուղ չ'հասցներ, միայն Հոլէնտ գետին եզերք խիստ պտղաբեր են եւ ընտիր գինիներ կը հասցնեն, իսկ Հարաւային կողմերէն գրեթէ ամէն տեսակ բերք յառաջ կուգայ :

Գլխաւոր բերքերն են .

Յորեն, ծխախոտ, կանեփ, պտուղներ, գետնախնձոր, եւ այլն եւ այլն :

Կենդանեաց մէջ անուանի են կովերն ու ոչխարները, որոց բուրդն ազնիւ է :

Գերմանիոյ մէջ շատ հանքեր կան եւ ընդհանրապէս աղէկ կը բանուին, գլխաւորներն են. երկաթ, զինկ, պղինձ, կապար, հանքային ածուխ, արծաթ (Սաքսոնիոյ մէջ), աղ, ֆօսֆոր եւ պիզմիրք : Հարց լեռանց հանքերը հին ասեմէ ի վեր անուանի եղած են թէ՛ իրենց հարստութեանց եւ թէ՛ ստորերկրայ շինութեանց համար :

Գերմանիոյ օդը փոփոխական է. Հիւսիսային կողմերը ձմեռը խիստ ցուրտ, ամառը շատ խիսկ Հարաւային կողմերը բարեխառն են :

Արհեստից եւ հարստութեանց մէջ, վերջի տարիներս Գերմանացիք շատ յառաջ գացին : Բրուսիոյ երկաթ եւ պողպատէ գործերը, Սաքսոնիոյ յախճապակին, Պալիերիոյ ոսկեղէն եւ արծաթեայ բանուածքները խիստ անուանի են :

Գերմանիոյ վաճառականութիւնը բանուկ է. ջրանցքներն ու ճանապարհներն ամեն տեղ շինուած են :

Երկաթուղեաց գլխաւոր գիծերն են :

1°. Պէրլինէն ի Ռուսիա, ի Պէրլինգա եւ ի Ֆրանսա .

2°. » ի Հարաւային Գերմանիա .

3°. » ի Պալդիկ .

4°. » ի Վիէննա .

5°. Պասի դքսութենէն ի Վիրքէմպերկ, ի Պալիերա եւ յԱւստրիա .

Կան նաեւ ուրիշ շատ երկրորդական գիծեր :

Ուսմանց եւ գիտութեանց մէջ Գերմանացիք Ներոպիոյ ժողովրդոց մէջ ամենէն աւելի յառաջ գա-

ցած են. ամեն տեղ անուանի համալսարաններ
եւ դպրոցներ կան :

Կրօնից ազատութիւն կայ, Հիւսիսային կողմե-
րը աւելի բողոքական եւ Հարաւային կողմերը
Հռոմէական են :

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

203. Գերմանիոյ մէջ երեւելի լեռ չ'կայ, բաց
ի Սիլեզիոյ եւ Պոմերանիոյ սահմանագլուխը գտնու-
ած գօտիէն, որ է *Րիզեն* լեռները :

Անուանի են նաեւ Հայց լեռները Սափոնիոյ
մէջ. Պալիերան եւ Վիրքէմպերկ լեռնոս են,
բայց յիշելու արժանի գագաթներ չ'ունին :

Գլխաւոր գետերն են .

Հոհենու կամ Ռեն (1200 հզմ. երկ.) որ Զուի-
ցերէն կը սկսի, Սքապուրկէն, Մայէնցէն եւ
Քոլոնիայէն անցնելով 4 մեծ բերաններով Հիւսի-
սային ծովը կը քափի. Ռէնի եզերքը Գերմանիոյ
ամենէն գեղեցիկ տեղերն են :

Էլպա (1000 հզմ. երկ.) որ Պոմերանիայէն կը սկը-
սի. ու Տրէզսայէն եւ Համպուրկէն անցնելով
Հիւսիսային ծովուն մէջ կը քափի :

Oskr, *Վիսթուլա*, (1000 հզմ. երկ.) *Նիքմեն*
կը քափի ի Պալիիկ ծով .

Դանուբ ի Սեւ ծով :

Պալիիկ ծովուն եզերքը շատ լիներ կան. գլխա-
ւորներն են. *Սփիրսկն* եւ *Մուրից* :

Պալիիկ ծովուն մէջ է *Րիզեն* (4000 բն.) կղզ-
իկն, որ Բրուսիոյ կը պատկանի :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

204. Բոլոր Գերմանիա 3 գլխաւոր մասանց
կը բաժնուի.

	բն.	սրժ. հզմ. քաղ.
1°. Բրուսիա .	24,000,000	350,500
2°. Հիւսիս. դաշնակցութ.	5,491,000	59,662
3°. Հարաւային »	8,776,000	118,220

1°. Բ Բ Ո Ւ Ս Ի Ա.

205. Տեսոնեան ասպետները Ժ.Գ. դարուն իր-
եցին այս երկրին Արեւելեան կողմին, Բրուսիոյ
մեծնալը 1700 ին եղաւ, երբ իրենց Փրէսկիկոս
քաղաւորը Լէհաստանի մէկ կտորին ալ տիրեց : Նս-
քը նաեւ սաղան Արեւմտեան Բրուսիոյ մէկ մա-
սը եւ Բոզնի մեծ դքսութիւնը : 1866 ին Բրու-
սիոյ քաղաւորը գրաւեց Հաննովր, Հէսս-Էլֆբո-
րալ, Հէսս-Հոմպուրկ եւ Ֆրանքֆորթ ի Մայն,
որով Գերմանիոյ Հիւսիսային երկրորդական տե-
րութիւններն ստիպուեցան զինքը գլուխ ընդունե-
լու. Հարաւային երկրորդական տերութիւններն ալ
իրեն հետ միացան, հետեւապէս Բրուսիոյ քաղա-
ւորն իրապէս Գերմանիոյ գլուխ եղաւ եւ 1870 ին
մեծ յաղթութիւններ ընելով Ֆրանսայի վերայ,
Գերմանիոյ Կայսրութեան տիրութիւնը առաւ .

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

1866 ին Բրուսիոյ քաղաւորութիւնը 8 նահանգի պարունակէր, նոյն բիւլէն ի վեր 8 նահանգներ ալ աւելցաւ եւ եղաւ ընդ ամենը 16 նահանգ:

1°. Պրանսպուրկ,	Գլխաւոր	Բաղաւ	Պերիսն .
2°. Բովերանի	»	»	Սքէրին .
3°. Նահանգ Բաբսոն .	»	»	Մակսկայուրկ .
4°. Սիլեզիա	»	»	Պրեսլաւ .
5°. Վէսթֆալիա	»	»	Միւնսթեր .
6°. Նահանգ Ռեյնի	»	»	Քոլոնիա .
7°. Բուն Բրուսիա	»	»	Քոնիկսպերկ .
8°. Բոգէն	»	»	Բոգէն .
9°. Հաննովր	»	»	Հաննովր .
10°. Հէսս-Էլէֆորալ	»	»	Քասել .
11°. Նասաւ	»	»	Վիսպասըն .
12°. Շլէսվիկ			
13°. Հոլթէյն	»	»	Քիել .
14°. Լաւէնպուրկ			
15°. Հէսս-Հոմպուրկ			
16°. Ֆրանկֆորթ ի Մայն .			

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

206. ՊԵՐԼԻՆ (702,000 բն.) Տէրութեան մայրաքաղաքը, Եւրոպիոյ գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է: Անուանի են քաղաւորական պալատը, համալսարանը, դիսարանը եւ ուրիշ ուսումնական տեղերը:

Այս քաղաքը 1757 ին Աւստրիացոց, 1760 ին

Ռուսաց եւ 1806 ին ալ Ֆրանսացոց ձեռնանցաւ: ՊԵՐԼԻՆԻ ԵՐԿԱՔԷ Եւ յախնապակէ բանուածները խիստ անուանի են եւ վաճառականութիւնը շատ բանուկ է:

Պրեսլաւ (164000) Օսէր գետին վերայ, արհեստից եւ վաճառականութեան կողմանէ շատ ծաղկած քաղաք է:

Քոլոնիա (122000) Ռեյնի վերայ, հին ու վաճառաւան քաղաք է. անուանի է Մայր եկեղեցին:

Քոնիկսպերկ (102000) Պալլիկ ծովուն վերայ, հին ու փառաւոր քաղաք է. սաքի մեծ առուսուր ունի:

Տանցիկ (90000) Վիսպուլ գետին բերանը ամուր քաղաք է. օղիի եւ ըմպելիքներու մեծ առուսուր ունի: Հոս ծնած է Ֆրանկֆորթը բնագէտն:

Հաննովր (80000) 1800 էն առաջ Հաննովրի քաղաւորութեան մայրաքաղաքն էր: Հոս ծնած է Հերցէլ աստղաբաշխն:

Ֆրանկֆորթ (78000) Մայր գետին վերայ, ասեւնով Գերմանիոյ դաշնակցութեան մեծ ժողովրդոս կ'ըլլայ: Սակի վերաբերեալ գործերու մեծ առուսուր ունի: Անուանի է քաղաքաւանը, ուր կ'ընտրուէին Գերմանիոյ կայսերք:

Էֆա Լա Շաշիկ (64000 Ամուր քաղաք է. Մեծն Կարոլոս եւ իւր յաջորդներն այստեղ նստան: Շատ հանգալիկ ջրեր ունի:

Ֆրանկֆորթ (40000) Օսէր գետին վերայ՝ ամուր ու վաճառաւան քաղաք է:

Բօզէն կամ Բօզնայն (53000) Վուարք գետին վերայ ամուր ֆաղաֆ է: Հին ասենը Լէհաց մայրաֆաղաֆն էր:

Ալթօնա (67000) Էլպա գետին վերայ աղուոր նաւահանգիս է: 1864 էն առաջ Տանըմարգայի ձեռն էր:

Փօցսալ (42000) Տէրուրեան Երկրորդ մայրաֆաղաֆն է: գեղեցիկ պալատ մ'ունի:

Սրաշաուն (27000) Բանուկ նաւահանգիս է:

Բասիշ (40000) Անուանի է ասոր պալատը, ուր Նաբօլէօն իբրեւ գերի սպասեց:

Էսսէն (41000) Մեծ ածխահանք ու Պողպատի գործարաններ ունի:

Բօլլիկն (29000) Հոնեոսի վերայ Գերմանիոյ ամուր ֆաղաֆներէն մէկն է:

Թրեւ կամ Թրիեւ (22000) Գերմանիոյ ամենէն հին ֆաղաֆն է:

Թիլիսի (17000) Նիէմէն գետին վերայ, 1807 ին անուանի դաշնադրութիւնը հոս եղած է ընդ մէջ Ռուսիոյ, Ֆրանսայի եւ Բրուսիոյ:

2° ՀԻՒՍԻՒՍՍՅԻՆ ԴՍՇՆԱԿՅՈՒԹԻՒՆ

207. Հիւսիսային դաշնակցութեան մէջ կան. մէկ քաղաւորութիւն (Սաֆսօնիա), 16 դքսութիւն եւ 5 հաս ազատ ֆաղաֆ՝ եւ Ալպա Լօրէնի վարչութիւնը: Հետեւեալ ցուցակը կը պարունակէ բնակչաց քիւները, տարածութիւններն ու գլխաւոր ֆաղաֆները:

ՅՈՒՑԱԿ

Տէրութիւն	Բնակիչ	Տարած. չոր. ֆուտ.	Դիւար ֆաղաֆ եւ բնակիչ ի նոսայ
Սաֆսօնա	2,344,000	44,915	Տեղաւ. 46000
Սաֆս - Ուայմը	280,000	3,622	Ուայմը 42000
» Ալթնայր	432,000	4,317	Ալթնայր 45000
» Մայնիկէն	478,000	2,469	Մայնիկէն 47000
» Բօլլիկն	465,000	4,960	Բօլլիկն 43000
Մէրիկէն - Շուէրիւ	560,000	43,395	Շուէրիւ 2000
» Սթրիկ	98,000	2,715	Շթրիկ 7000
Պրօնսիւ	293,000	3,677	Պրօնսիւ 45000
Աննապ	493,000	2,649	Տասս 42000
Շուանցիկ - Սօնսրա Հալէն	66,000	558	Սօնսրա Հալէն 35000
» Ռուսպար	74,000	965	Ռուսպար 6000
Հօլթայն Օլթնայր	344,000	6,366	Օլթնայր 7000
Վուայմի	59,000	4,117	Վուայմի 7000
Ռաւա Հին	44,000	373	Իրից (Նիւն) 5000
» Նոր	86,000	326	Շլայից (Նոր) 5000
Լիքիւ - Տէրօյս	114,000	4,130	Տէրօյս 3250
» Շարպիկ	51,000	442	Պիլիկիկ 60000
Ալպա - Լօրէն	4,597,765		

ԱԶԱՏ ՔԱՂԱՔՆԵՐ.

Հուլիս (51000 ըն.) Վանառաւան ֆաղափ է. շաֆարի գործարաններ ունի :

Պրեմ կամ Պրեմա (104000) Վեգեր գետին վերայ, բանուկ վանառականութիւն ունի :

Հանկուրկ (298000) Էլպա գետին վերայ, Գերմանիոյ ամենէն վանառաւան ֆաղափն է. անուանի են շաֆարի գործարանները :

Ս Ա Ք Ս Օ Ն Ի Ա.

208. Սափսօցիոյ քաղաւորութիւնը 1806 ին հաստատուեցաւ :

ԴԼԵԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

Տրեզսա (146000) Էլպա գետին վերայ, Գերմանիոյ գեղեցիկ ու ծաղկեալ ֆաղափներէն մէկն է : Էլպա գետին վրայի կամուրջն ու Մայր Եկեղեցին անուանի են, եւ մանաւանդ ուսման վերաբերեալ տեղերը, որոց պատճառաւ այս ֆաղափը Գերմանիոյ Արեւել համարուած է :

Լեփսիս կամ Հալիցիկ (85000) Անուանի են ասոր համալսարանը մեծ տնտեսականը եւ գրքի առուստը :

Այստեղ ծնած է Լայպցիգ փիլիսոփան. նաեւ հոս յաղթուեցան Ֆրանսացիք 1813ին :

Քեմնից (55000) Անուանի են ասոր ձեռագործները :

Ճրայպերկ (19000) Արծաթի հանք ունի :

3. ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԳԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

209. Հարաւային դաւնակցութիւնը կը պարունակէ.

Տեղութիւն	Բնակ.	Տրծ.	Դր. ֆաղ.
Պալիերա	4774000	75722	Միւնիխ
Վիրքեմպերկ	1748000	19439	Սթրիպար
Պաս	1429000	15257	Քարլսրուհ
Հէսս-Տարմսթաք	817000	7649	Տարմսթաք
Լիխտենթայն	8000	159	Վասնա

ՊԱՎԻԷՐԱ. (ԹԱԳԱՌՈՐԹԻՒՆ)

210. Պալիերիոյ քաղաւորութիւնը հաստատուեցաւ 1806 ին :

Դիլսաւոր ֆաղափներ.

ՄԻՆԵՒԻ (167000) Մայրաքաղաքը, Գերմանիոյ գեղեցիկ ու ծաղկած ֆաղափներէն մէկն է, մեծաւն է քաղաւորին պալատը, ունի նաեւ անուանի համալսարան մը, եւ հնութեանց քանդակներ :

Նիւրնպերկ (70000) Զեռագործները շատ ծաղկած են. հոս տղայոց համար շատ խաղաղիքներ կը շինուին :

Ավիպուրկ կամ Ակուրա (49000) Մեծաւն է ֆաղափաւորներ. դրանց մեծ առուստը ունի :

Վեգուրկ (41000) Մայն գետին վերայ, անուանի է համալսարանը :

Ռաքիզպոնա (30000) Դանուբի վերայ. ասենով հոս կը ժողովուէին Գերմանիոյ կայսրընտիրները : Ասոր մօտ է Վահալլա հուշակաւոր քանդաւանը . հոս ծնած է նաեւ Քէփլէռ աստղաբաշխը :

ՎԻՐԹԵՄՊԵՐԿ (ԹԱԳԱՌՈՐՈՒԹԻԿ)

211. Վիրթեմպերկի քաղաւորութիւնը 1806ին հաստատուեցաւ :

Գլխաւոր քաղաքները .

Սթրիքլար (69000) քաղաւորացիս քաղաքն է՝ ուսմանց ու արհեստից կողմանէ խիստ ծաղկած :

Ուլմ (25000) Դանուբ գետին վերայ Գերմանիոյ ամուր քաղաքներէն մին է . 1805ին Ֆրանսացիք հոս մեծ յաղթութիւն մ'ըրին :

Լուիզպուրկ (12000) Այս է եկրորդ քաղաւորացիս քաղաքը :

ՊԱՏ (ՄԵՐ ԴԲՍՈՒԹԻԿ)

ԳԼԽԱՌՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

212. Քարլսրուհ (25000) Նոր եւ գեղեցիկ քաղաք մ'է . հոս կը նստի մեծ դուքսը , որուն պալատը մեծագործ է :

Մանհեյմ (27000) Ամուր քաղաք է Ռէնի մօտ . շատ դպրոցներ ու դիտարան մ'ունի :

Հայսերպերկ (15000) Անուանի են ասոր համալսարանը եւ ուսումնական տները :

Պաս կամ *Պասըն* (6000) Հանգային ջրեր ունի . որուն համար ամէն տարի մեծ բազմութիւն կըլլայ այստեղ :

ԱՂԶԱՍ-ԼՕՐԷՆ (ԲՁ. 1,597,765)

213. Այս երկու գաւառները առանձին վարչութիւն մ'ունին եւ Գերմանիոյ կայսրութեան կը վերաբերին :

Շքրազպուրկ (84000) Ռէն գետին մօտ ամուր քաղաք է . անուանի է ասոր Մայր եկեղեցին , որուն զանգակասունը 142 մէքր բարձրութիւն ունի : Յովհաննէս Կիլքքէնպերկ այստեղ գտաւ տպագրութեան արհեստը 1456 ին :

1870 ին այս քաղաքը Գերմանացիք պաշարեցին եւ երկու ամիս ռմբակոծելէ յետոյ գրաւեցին զայն :

Մէք (50000) Մօզէլ գետին վերայ խիստ ամուր քաղաք է : Այստեղ Պապէն մառաշախտն երկար ատեն պաշարուելէ յետոյ անձնատուր եղաւ 170000 զօրով :

Միլհիմզ (59000) Բամպակեղէն եւ բրդեղէն գործուածոց համար մեծ գործարաններ ունի :

ԵԻՐՈՊԻՈՅ
ՀԱՐԱԽԱՅԻՆ ՏԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1° Փ Օ Ր Թ Ո Կ Ա Ն

ՔՃ. 4,000,000

Տրծ. 94,200 Հզր. ֆառ.

Սահմանադրական Կառավարութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

214. Փորոկալի երկիրը՝ որ հին ասենք *Լուսիսանիա* կ'ըսուէր, 8^{րդ} դարուն մէջ Արաբացոց հեռոյն անցաւ : 1139 ին՝ Ալֆոնս Էլեմիկէզ հալածելով զԱրաբացիս՝ քաղաւոր անուանեցաւ : 100 տարւոյ չափ ալ Սպանեօլները սիրեցին այս երկրին, և վերջապէս 1640 ին Փորոկէզները զիւս փաշելով՝ իրենց քաղաւոր դրին Յովհաննէս Դ. Պրականցայի դուքսը, որուն յաջորդները մինչեւ ցայսօր կը քաղաւորեն :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՐ

215. Փորոկալի սահմանը Հիւսիսէն և Արեւելէն՝ Սպանիան է. Հարաւէն և Արեւմտէն՝ Աղլանեան Ովկիանոսը :

Երկիրը լեռնոց է, շատ գետեր ունի, որոց ամենն ալ յՈվկիանոս կը թափին :

Հողը բարեբեր է, բայց աղէկ մշակուած չէ. գլխաւոր բերքերն են տեսակ տեսակ պտուղներ, մանաւանդ լեմոն և նարինջ, ազնիւ գինի և մետաքս :

Փորոկէզներն աղէկ ձի, կով և ոչխար կը հասցնեն : Այս երկրին մէջ հարուստ հանքեր կան, ինչպէս. ոսկւոյ, արծաթի, երկաթի, կապարի, աղ և մարմարիոնի. Կլիման բարեխառն ու առողջ է :

Արհեստներն ու նարսարութիւնք ևս մնացած են. վաճառականութիւն որ օտար տէրութեանց նաւերով կ'ըլլայ, բաւական բանուկ է, որովհետեւ Փորոկէզներն երկրիս միւս մասանց մէջ շատ գաղթականութիւններ ունին :

Ուսմանց և գիտութեանց մէջ այնչափ յառաջացած չեն. սակայն իրենց երեւելի նաւորութիւններն սփանչանաց արժանի պատմութիւններ են. 15^{րդ} և 16^{րդ} դարուց մէջ : Փորոկէզները շատ նպաստեցին աշխարհագրութեան յառաջադիմութեան. Սփրիկէի եգերաց ծանօթութիւնը, Բարեյուսոյ գլխին գտնուիլը և այլն և այլն. Փորոկէզ նաւորաց կը վերաբերի :

Փորոկէզներուն լեզուն, Սպանեօլերէնի մէկ հիւղն է. սակայն լեզուին Քերականական կանոնները, կ'ըսեն, սփանչելի ներդաշնակութեամբ կապուած են իրարու հետ :

Կրօնք՝ Հռոմէականութիւն է. բայց եկե-

դեցեաց մէջ Հայկականին նման կամ մօտ սովորութիւններ շատ ունին, ինչպէս ծննդութիւնը եւայլն. նոյնպէս է նաեւ տնտեսական բարեբերին :

ՅԱԻԵԼՈՒԱՍ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

216. Փօրթոկալի մէջ կայ երկու գլխաւոր վերանց գօտի. *Սիերրա Եւրոպէական* եւ *Սիերրա Մօնթիֆ*, որ մինչեւ 2725 մէթր բարձրութեամբ գագաթներ ունի :

Գլխաւոր գետերն են .

Միլնիո (240 հզմ. երկ.) երկրին հիւսիսակողմը. *Տուրո* (600 հզմ. երկ.) որ կը բղխի Ապանիոյ Քասպիկա գաւառէն. *Թալօ* (680 հզմ. երկ.) որ կը բղխի Նոր Քասպիկա գաւառէն. *Մօնթիֆօ* եւ *Աւսօ* :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

217. Փօրթոկալի երկիրը կը պարունակէ վեց գլխաւոր գաւառներ .

1°. *Էնթրէ-Տուրո-է-Միլնիո* գլ. ֆ. Պրալիս .

2°. *Թրա—ու Մօնթիֆ* » » Պրալանցա .

3°. *Պէիւրա* » » Քոյիւնյուրա .

4°. *Էսթրալսուրա* » » Լիզպօն .

5°. *Ալեքսեան* » » Էլօրա .

6°. *Ալիսուրի* » » Ֆաւրօ :

ԴԼԵԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

128. Լիզպօն կամ Լիզպօնա (224000) Թալօ գետին բերնին վերայ Ներուիոյ մեծ ու գեղեցիկ

ֆաղափներէն մէկն է. շէնքերուն մէջ երեւելի է Ալֆանքարայի ջրանցքը 55 ներմակ մարմարիոնէ կամարաց վերայ շինուած : 1775ին սոսկալի երկրաւարժ մը այս ֆաղափը գրեթէ հիմնայասակ քրաւ :

Օլորո (89000) Լիզպօնէն ետեւ այս է ամենէն հարուստ ու վաճառաւան ֆաղափը, անուանի է զինին : Այս ֆաղափին անուամբն է որ երկիրը *Փօրթոկալ* քառուած է :

Պրալիս (20000) Ամուր ֆաղափ է եւ շատ գործարաններ ունի :

Քոյիւնյուրա (18000) Մօնթիֆօ գետին վերայ, շէնքերուն մէջ միայն այս ֆաղափը համալսարան մ'ունի :

Էլօրա (12000) Անուանի է Մայր եկեղեցին :

Պրալանցա (5000) Փօրթոկալի քաղաւորները Պրալանցայի հին դքսին գեղէն են :

ՓՈՐԹՈԿԷՆԵՐՈՒՆ

ԵՆՈՐՈՊԱՅԷՆ ԴՈՒՐՍ ՈՒՆԵՑԱԾ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

219. 1°. ԱՍԻՈՅ ՄԷՋ. *Տիւռ* եւ *Կօս* ֆաղափներ՝ Հնդկաց մէջ. *Մաֆաօ* կղզին՝ ի Զին (626000 բն.)

2°. ԱՓՐԻԿԷՆ ՄԷՋ. *Ասորեանց*, *Մասքրա*, *Ս. Թոլմա*, *Կիպա* ֆաղափ՝ Ալեքսանդրիոյ մէջ. *Անկոյա* եւ *Քօնկոյի* մէկ կտորը՝ Կուրիէայի մէջ. *Մօզանկիֆ* (9800000 բն.)

3°. ՈՎԿԵՆՆՈՅ ՄԷՋ. *Թիւսօր* :

2° Մ Պ Ա Ն Ի Ա

ԲՃ. 16,000,000

Տրծ. 497,000 Հզմ. ֆառ.

Հանրապետական Կառավարութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

220. Սպանիան հին ասեճը Հռովմայեցոց ձեռքն էր. 8^{րդ} դարուն մէջ Արաբացիք տիրեցին, մինչեւ 1492, ուր Ֆերինանտոս եւ Իզապել հաւաքեցին զանոնք: Ամերիգայի գտնուած ասեճն Հսպանեօլները մեծցան եւ հարսացան, բայց վերջերքը շատ տեղեր կորուսին ու վերսին սկարացան:

Մինչեւ 1866ը Սպանիան միապետական կառավարութիւն էր, բայց նոյն բուականին մեծ խռովութիւն հանելով՝ սահմանադրականի փոխեցին, իրենց թագաւոր դնելով Իսալիոյ Արխայոյին: Հոսկ յետոյ թագաւորին հրաժարեցաւ եւ կառավարութիւնն Հանրապետական եղաւ:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԵԼԻՔ

221. Սպանիոյ սահմանը Հիւսիսէն՝ Ֆուանսան է. Արեւելէն եւ Հարաւէն՝ Միջերկրական ծով. Արեւմուտէն՝ Փորթոգալ:

Սպանիան մեծ բերակղզի մ'է՝ Եւրոպիոյ Հա-

րաւային Արեւմտեան կողմը. երկիրը լեռնոս՝ բայց բարեբեր է:

Մշակութիւնը եւ մնացած է. գլխաւոր բերքերն են՝ գինի, լեմոն, նարինջ, ձէք, շաքար, բամպակ, մեղր եւ մետաքս:

Կենդանեաց մէջ անուանի են Անտալուսիա գաւառին ձին եւ Մերինոս բուռած ոչխարը, որ բարակ եւ ազնիւ բուրդ ունի:

Սպանիոյ մէջ հարուս հանքեր կան, ինչպէս. սնդիկի, կապարի, պղինձի եւ երկաթի: Ոսկւոյ եւ արծաթի հանքերը, որ երբեմն մեծ անուն ունէին, երեսէ ձգուած են:

Կլիման՝ ծովեզրը շաք եւ տեղ տեղ ալ վաւարող է. ներսերը բարեխառն:

Արհեստներն ու հարսարութիւնները եւ մնացած են, վաճառականութիւնն ալ սկար է, բայց ճանապարհներն օր քս օրէ կը շինուին եւ արդէն քանի մը երկաթուղեաց գծեր Մատրիսէն սկսելով երկրին ամէն կողմերը կը տարածին:

Ուսմանց եւ գիտութեանց կողմանէ Սպանիան Եւրոպիոյ ամենէն եւ մնացած երկիրներէն մին է:

Լեզուն է Սպանեօլերէն, որ Լասին լեզուին հիւղերէն մին կը համարուի է:

Կրօնք՝ Հռովմէադաւանութիւն:

ՅԱԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

222. Սպանիոյ Հիւսիսային սահմանագլխին վերայ է Պիրենեան գօտին, որ Միջերկրականէն

սկսելով մինչեւ ուկրաինոս կ'երթայ. ամենեւեւ
բարձր գազաքն է *Մօն-Մօսի* (5404 մ. բարձր.)

Մօրենա՝ Կրանասա գաւառին մէջ. *Կուսաս-
րանս* եւ *Կրիսօս*՝ Քաւքիլեան գաւառաց մէջ
բարձր լեռներ են :

Քանքապրեան լեռները՝ Ասորիի գաւառին
մէջ. *Սիւրրա-Նեւասա*՝ Երկրին Հարաւային կող-
մը, որ մինչեւ 3555 մ. բարձր. գազաքններ ունի :

Սպանիոյ գետերը երկու գլխաւոր աւազան կը
կազմեն, եւ իրենց բաժանման գիծը հիւսիսէն
սկսելով մինչեւ հարաւ կը տարածի :

Գլխաւոր գետերն են.

Մինիօ, *Տուրո*, *Կուսիանս* (800 հազմ. երկ.)
Կուսասալիսի՝ Սպանիան ուկրաինոս կը քափին :

Էպրօ՝ (700 հզմ. երկ.) ի Միջերկրական ծով :

Գլխաւոր լիճն է *Ալպուֆերա*՝ Վալէնցայի հա-
րաւային կողմը :

Գլխաւոր կղզիներն են *Մալթա*, *Մինօրֆա*,
Իվիճա՝ Միջերկրական ծովուն մէջ : Այս կղզեաց
բնակչաց քիւն է 250,000. Դլ. ֆ. *Բարնս* (56000
բն.) Մալթայի մէծ նաւահանգիս է եւ ֆանի
մ'անուանի շէնքեր ունի : Աս ֆաղաքը ծնած է
Բէյմօն-Լիւլ անուանի փմիազէսը :

Բ Ա Ճ Ա Ն Ո Ւ Մ

223. Սպանիան 14 գլխաւոր գաւառաց կը
բաժնուի.

1°. Նոր-Քաւքիլիա Գլխաւոր ֆաղաք *Մասրիս*.

2°. Հին-Քաւքիլիա » » Պիւրկու.

3°. Լէօն Գլխաւոր ֆաղաք. *Մալանսեֆա*.

4°. Կալիսիա զլ. ֆ. *Սանթիակօ-Կօմ-
բօսկէլա*.

5°. Ասորիի » *Օվիկսօ*.

6°. Պաւսեան նահանգ. » *Ս. Սեքսսիանոս*

7°. Նաւառ » *Փանիլլիլեա*.

8°. Արաղօն » *Սարալոսա*.

9°. Քաւքիլիա » *Պարսլոնիա*.

10°. Վալէնցա » *Վալանս*.

11°. Միւրսիա » *Միւրսիա*.

12°. Կրանասա » *Կրանասա*.

13°. Անսալուսիա » *Քօրսօլա*

14°. Էսթրէմասուրա » *Պասաձօգ*.

ԴԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

224. ՄԱՏՐԻՏ. (476,000 բն.) Մանգանարէի
վերայ 1465 էն ի վեր Սպանիոյ մայրաքաղաքն է.
գեղեցիկ շէնքեր, պալատներ, համալսարան մը եւ
քանդաւան մ'ունի :

Թօլէսօ (18000) Մատրիսէն առաջ այս էր Սպա-
նիոյ մայրաքաղաքը :

Արնսէն (10000) Սնդիկի հարուս հանք ունի :

Մալանսեֆա (14000) Անուանի է համալսա-
րանը :

Սանթիակօ-Կօմբօսկէլա (24000) Ուխտաւոր է.
բայց այժմ նուաստացած է :

Լը-Յերրօլ (21000) Ամուր ֆաղաք է Աղլանս-

եան ովկիանոսին վերայ . անուանի է նաւարանը, ուր են երկրի պատերազմական նաւերն :

Սարախոսա (82000) էպրօ գետին վերայ . 1809ին Ֆռանսացեոց դէմ աղէկ դիմացաւ :

Պարչեղոնիս (232000) Սպանիոյ ամենէն ամուր քաղաքն է . Միջերկրական ծովուն վերայ, նաւահանգիստը խիստ փառաւոր է :

Վաշենցա կամ Վաշանս (145000) Միջերկրական ծովուն մօտ . քովերը խիստ պողաքեր են : Այստեղ է Սպանիոյ մեծ արքայիսկոպոսարանը :

Ալիֆանքե (51000) Հռչակաւոր է սորա զինին : Կրանասա (100000) Մաւրիսանացոց երկրորդ մայրաքաղաքն էր . հռչակաւոր է Ալիսմրա պալատը :

Մաշակա (115000) Միջերկրական ծովուն վերայ գեղեցիկ նաւահանգիստ է . անուանի է այստեղի զինին :

Քորսովա (57000) Մաւրիսանացոց առջի մայրաքաղաքն էր . մեծ ու գեղեցիկ Մայր եկեղեցի մ'ունի . այժմ այս քաղաքը շատ էս մնացած է :

Սեյլիլ կամ Սեյլիլիս (152000) Կուսաակքիս գետին վերայ Անատոլիսի գաւառին ամենէն մեծ քաղաքն է : Մասրիսէն ետեւ այս է Սպանիոյ գեղեցիկ քաղաքը :

Քասիֆա կամ Քասիսէ (72000) Ամուր քաղաք է փոքր կղզւոյ մը վերայ շինուած . նաւահանգիստը քանուկ է :

Քսերկու (52000) Այստեղի զինին շատ ազնիւ է :

ՍՊԱՆԵՕԼՆԵՐՈՒՆ

ԵՐԻՐՈՊԱՅԷՆ ԴՈՒՐՍ ՈՒՆԵՑԱՅ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

225. 1°. ԱՓՐԻԿԵՒ ՄԷԶ. Սիսրա, Քանարեանք, Աննուպոն կղզիք՝ Կուլինէյի ծոցին մէջ (290000 բն.)

2°. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԷԶ. Քուսպա եւ Փորթօ-Ռեֆօ կղզիք (2000000 բն.)

3°. ՈՎԿԻԱՆԵՒԱՅԻ ՄԷԶ. Փիլիպեան եւ Մաշիսեան կղզիք (4000000 բնակիչ)

3° ԻՏԱԼԻԱ

Բն. 25,000,000

Տրծ. 296,000 հզմ. քառ.

Սահմանադրական Կառավարութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

226. Հռովմայեցիք Քրիստոսէ 750 տարի առաջ բոլոր Իսպիլոյ տիրեցին . 5^{րդ} դարուն մէջ Իրենց իշխանութիւնը սկստանալով, Իսպիլեան գոթացոց եւ Լոմպարսացոց ձեռնէն ինկաւ . 774ին Մեծն-Կարոլոս բարբարոսները նուանեց . իւր մա-

հուրընդեմ ետքը՝ Իսալիան զանազան տերութեանց բաժնուեցաւ, երբեմն ալ մեծաւ մասամբ Գերմանացոց, Ֆրանսացոց եւ Սպանիացոց ձեռք անցաւ :

ԺԸ. դարուն վերջերը Ֆրանսացոց ձեռք անցաւ, բայց 1814 ին Նաբոլեոնի անկման առօրի Իսալիան 9 տերութեանց բաժնուեցաւ. քաղաւորութիւն Սարսէնիոյ, Երկու-Սիկիլիա, Լոմպարտիա եւ Վենետիկ (Աւստրիոյ տակ), Թոսկանայի մեծ դքսութիւն, Պապական վիճակ, Բարմա, Լուիսիան եւ Մոսկովիա դքսութիւն :

Մինչդեռ Իսալիան այսպէս բաժնուած էր, յանկարծ 1859 ին Աւստրիա սիպուեցաւ Լոմպարտիան Սարսէնիոյ քաղաւորին ձգել. հետեւեալ տարին Թոսկանան, Բարման, Նափոյի եւ Պապական երկրին մեծ մասը յարեցան Սարսէնիոյ, որով Թաւառորութիւն Իսալիոյ անուանեցաւ :

1866 ին Վենետիկն ալ ազատեցաւ եւ վերջապէս 1870 ին՝ Պապն աշխարհական իշխանութենէ մեծուելով՝ Իսալիոյ միութիւնը կատարեցաւ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

227. Իսալիան մեծ քերակողի մ'է Եւրոպիոյ Հարաւային կողմը. սահմանն է Հիւսիսէն՝ Ալպեան գոտին. Արեւելէն՝ Աւստրիան եւ Ադրիական ծոցն. Հարաւէն եւ Արեւմուտէն՝ Միջերկրական ծովն :

Իսալիոյ Հիւսիսային կողմը լեռնային, բայց

Հիւսիսային Արեւելեան կողմը դաշտային է. Հիւսիսէն դէպ ի Հարաւ կը տարածի Ապենինեան գոտին, որոյ երկու կողմերը գեղեցիկ ու բարեբեր դաշտեր են :

Հողը բարեբեր է. բայց աղէկ մշակուած չ'է երկիրը Հարաւային բերեալով ամենն ալ կը հասցընէ, ինչպէս՝ բամպակ, շաքար, մեղր, ձէք, նարինջ, լեմոն եւ բրինձ. Սիկիլիոյ եւ Սարսէնիոյ մէջ ալ շատ ցորեն կ'ելնէ :

Օդը տաք ու ընդհանրապէս առողջ է, բայց քանի մը ցած տեղերը հախուտ ջրոտ ու խոնար են. որով ջերմը պակաս չէ :

Իսալիոյ մէջ են Եւրոպիոյ երեք հրաբուխներէն երկուքը, որոց համար այս երկրին մէջ շատ տեղեր սոսկալի երկրաշարժից ենթակայ են :

Արհեստներն ու նարտարութիւնները ետ մնացած են. միայն մեքանիզմ, ապակի եւ յաղջապակի կը շինուի. իսկ գեղարուեստն ամէն տեղէն աւելի յառաջ գացած է :

Վաճառականութիւնը աստուով բաժնուի էր, բայց հիմա ինկած է. Իսալացիք վաճառականական բաւական ճաշակ ունին Միջերկրականին վերայ, բայց ուրիշ երկիրներու վաճառականութեանը կը ծառայեն :

Իսալիոյ մէջ շատ երկաթուղիներ կան. յիշելու արժանի է Ալպեանց տակէն (Մոնթե-Չելնիզիո). դէպ ի Ֆրանսա անցնող գիծը, որ 12000 մ. երկայնութեամբ ստորերկրեայ ճանապ (թիւնի) մ'ունի :

Ասամուսններն ու գիտութիւնները յառաջադի-
մութեան մէջ չ'են, բայց եւ այնպէս արձանա-
գութեան, պատկերահանութեան, նարսարապե-
տութեան եւ երաժշտութեան մէջ Իսալայցիք միշտ
անուանի են:

Լեզուն է Իսալերէն, որուն աղէկը Թօսֆանայի
մէջ կը խօսուի եւ մանաւոր Սիէնայի մէջ:
Սրօնքը՝ Հոռովէադաւանութիւն է:

ՅԱԿԵԼՈՒԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

128. Աշպեան գօշին Իսալիոյ սահմանազիւսիք
վերայ բարձր գագաթներ ունի, ինչպէս. *Մօնքե-
2հնիզիօ* (3550 մ. բար.) *Մօնքե-Վիզօ* (3836 մ. բար.)

Ապեհինեան գօշին, որ Բարմայէն սկսելով
մինչեւ Իսալիոյ Հարաւային ծայր, եւ յետոյ Սի-
կիլիոյ մէջ երեւան կ'ելնէ, բարձր գագաթներ
ունի, ինչպէս՝ *Մօնքե-Գարգանօ*, *Մօնքե-Վեղինօ*:

Վեսուլ՝ Նափօլիի Բով, *Եսեա՝ Սիկիլիոյ* մէջ
եղած հրաբուխները Ապեհինեան գոտոյն կը
վերաբերին. կայ նաեւ *Սքրուպօլի* հրաբուխը
Լէպարեան կղզեաց մէջ:

Իսալիոյ գետերը բազմաթիւ են, մանաւանդ
Հիւսիսակողմը Ալպեան եւ Ապեհինեան լեռանց
միջոցը, որ ընդարձակ դաշտ մ'է:

Գլխաւոր գետերն են. *Արնօ*, *Տիքերիս* կամ
Թեյիերէ, *Վուլքուրնօ* եւ *Սիւնչեօ*՝ որ կը թափին
ի Սիքերկրական ծով:

Փօ (600 հզմ. երկ) եւ *Ասիճէ*՝ յԱդրիական ծով:

Շատ լինել կան. գլխաւորներն են *Կարսա*, *Մա-
ձօրէ*, *Լուկանօ*, *Քօլօ*:

Իսալիոյ Հարաւային եւ Արեւմտեան կողմերը
երկու մեծ եւ շատ մ'ալ փոքր կղզիներ կան.

1°. *Սիկիլիա* (2500000 բն.) որ ունի 250 հզմ.
երկայնութիւն, 100 հզմ. լայնութիւն եւ 26816
հզմ. քառ. սարածութիւն: Հողը խիստ բարեբե-
ւ. օդը՝ տաք, բայց առողջ: Այս կղզւոյն մէջ են
աշխարհիս ամենէն հարուստ ծծմբայ հանքերը:

2°. *Սարտինիա* (560000 բն.) որ ունի 23670
հզմ. քառ. սարածութիւն, լեռնոտ ու անտառ-
նով ծածկուած կղզի մ'է: Հողը բարեբեւ՝ բայց
աղէկ մշակուած չ'է:

3°. *Էլպա* կղզին (18000 բն.) 7500 հզմ. քառ.
սարածութեամբ, նմանապէս լեռնոտ ու անտառ-
ներով ծածկուած է, գլխաւոր բերեան են, երկաթ
եւ ազնիւ գինի: Էլպա կղզին անուանի եղած է
Մեծին-Նափօլեանի բնակութեամբը:

4°. *Լիպարեան* կղզիք (50000 բն.) որոց գլխա-
ւորներն են *Վուլֆանօ*, *Սքրուպօլի* (հրաբուխ)
եւ *Լիբարի*:

Բ Ա Յ Ա Ն Ո Ւ Մ

3870 էն առաջ Իսալիոյ քաղաւորութիւնը կը
պարունակէր 68 գաւառ. Պապին Տակ եղած 5
գաւառներն ալ աւելցնելով, ընդամենը եղաւ 75
գաւառ: Հոս միայն գլխաւոր քաղաքները կը յի-
շենք:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

229. ՀՈՌՎՄ կամ ՀՈՌՎՄԱ (220000) Տիբեթի գետին վերայ 1870 էն ի վեր Իսալիոյ մայրաքաղաքն է : Հնուքեանց եւ գեղարուեստից կողմանէ այս է աշխարհիս առաջին քաղաքը . եղական շէնքեր են Սուրբ Պետրոսի տաճարը , Վասիկանի պալատն ու Գրասունը :

Այսեղ կը նստի Պապն , որ Հռովմէականաց հոգեւոր գլուխն է , իբրեւ յաջորդ Ս. Պետրոսի :

Յիօրկենցա (114000) Թօսքանայի մէջ 1870 էն առաջ Իսալիոյ մայրաքաղաքն էր . մեծագործ են Մայր եկեղեցին , (ուր եղաւ Փլորենտեան ժողովը) Ս. Լաւրենտիոսի եկեղեցին ու քաղաւորական պալատը . անուանի են հնուքեանց եւ բնական պատմութեան քանդարանները : Այս քաղաքը ծնած են Տանթէ բանաստեղծը եւ Ամէրիգո Վէսպուչի :

Թուրին (204000) Փօ գետին վերայ , այս էր Սարսէնիոյ քաղաւորութեան մայրաքաղաքը 1860էն առաջ . անուանի են բազմաթիւ տաճարները , համալսարանը , հեմարանն ու մանաւանդ Նիպասական հնութեանց քանդարանը :

Նափոլի (447000) Իսալիոյ ամենէն մեծ քաղաքն է . գեղմիկ նաւահանգիստ , փառաւոր շէնքեր եւ հնութեանց քանդարաններ ունի : Նափոլիի դիրքն ու օդը գեղեցիկ ու զուարճալի են : Ասոր քովերն են Պօմպէա եւ Հերիուլանու հին քաղաքները , որ Քրիստոսէ 79 տարի առաջ Վէսուվի մոխիրով ծածկուեցան :

Միլան (196000) Լօմպարտիոյ մայրաքաղաքը , Իսալիոյ շէնք քաղաքներէն մէկն է . բրինձի եւ մետաքսի մեծ առուստուր ունի :

Ս. Ամբրոսիոսի եկեղեցին եւ Սֆալա ըսուած քաւարներ խիստ մեծագործ են :

Փալերմօ (194000) Սիկիլիոյ կղզւոյն մէջ Նւրպիոյ գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է . աղուոր նաւահանգիստ , ու դիտարան մ'ունի : 1860 ին Կարիպայի զօրապետը առաւ այս քաղաքը :

Ճենովա (158000) Ամուր ու գեղեցիկ քաղաք է , նաւահանգիստն ալ մեծ ու բաճուկ : Ասենով Ճէնովացւոց հռչակաւոր հասարակապետութեան մայրաքաղաքն էր : Ասոր մօտերը ծնած է Քոլումպոս :

Վեներիկ (118000) Ադրիական ծովուն մէջ 72 կղզեաց վերայ շինուած մեծագործ քաղաք է . անուանի են Ս. Մարկոսի եկեղեցին , հրապարակն ու գրասունը : Վէնէսկոյ քով մանր կղզիներէն մէկն է Ս. Ղազար՝ Սիսիբարեանց վանքն ու տաճարները :

Պօլօնիա (109000) Գեղեցիկ քաղաք է . անուանի են ասոր համալսարանն ու գիտութեանց համարանը : Հոս ծնած է Կալվանի բնագէտը :

Մեսինա (105000) Ամուր քաղաք է համանուն նեղուցին վերայ , նաւահանգիստը գեղեցիկ եւ խիստ բաճուկ է : 1783ին գետնաշարժով քաղաքը շատ վրէժաւեցաւ :

Լիվորնօ կամ *Ալիկուոնա* (96000) Նաւահանգիստն ու վաճառականութիւնը խիստ բաճուկ են :

Այստեղ Հայոց եկեղեցի մը կայ որ այժմ Յուսեփայ
ձեռք է:

Վերոնա Ասիկէ գետին վերայ ամուր քաղաք է:
Հոս ծնած են Պիմնիոս երեք բնակաւոր եւ Վերսի-
վիոս հարսարապետը:

Ալեքսանդրիա (56000) Իսպանոյ ամուր քաղաք-
ներէն մէկն է: Ամուր քաղ է Մարտինո գիւղը, ուր
Նախօրէին մեծ յաղթութիւն մ'ըրաւ 1800ին:

Փասուա կամ Պասաիոն (54000) Խիստ հին
քաղաք է, անուանի է համալսարանը: Տիսու
Վիվիոս Աւոսին պատկառ հոս ծնած է:

Փիզա (51000) Արեւո գետին վերայ, ասեւով հան-
նակապետութիւն էր. անուանի է Մայր եկե-
ղեցին, որուն զանգակասունը 15 ոսկ քովնի ծը-
ռած է եւ գերեզմանասուն մի ունի, որուն հողը
Հեռասանէն բերած են քաղաքացիք, 50 նաւով:

Հոս ծնած է Փալիլիոս բնագետը:

Քալիստի (51009) Սարէնեա կղզոյն գլխաւոր
քաղաք. անուանի է համալսարանը:

Միտսկուա (20090) Միկիլիոյ մէջ, հին քաղաք-
նի քաղաք է: Հոս ծնած է Արքիմեդէս եկեղեցաւոր:

Բարմա (50000) Ամուր քաղաքը եւրոպոյ քա-
ղաքներէն ամենէն բնակարձակն է. հռչակաւոր է
Պոսոնեան թղթաւորը:

Անուանի են նաեւ հետեւեալ քաղաքները.

Անօնա, Մոսկա, Փերունիա, Վիլիկեցա,
Ռիմնի, Մանրուա, Պաշկեցա, Քարաքիւ-
մարեյ, Չիւրնիքի, Մանիքա, Եւայլն Եւայլն:

4° ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

ԲԵ. 1,457,000

ՏՐԺ. 25,000 հզմ. քառ.

Սահմանադրական Կառավարութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

230. Հին ասեւ Յունաստանի կամ Հելլադայի
մէջ քաղաքիւ հանրակապետութիւններ կային
բնդհանրապէս իրարու դաւանակից արհեստներն ու
գիտութիւնները շատ ծաղկած էին Հելլենացոց մէջ,
քայց Հռովմայեցոց զօրութեան ներքեւ ոսկակոխ
եղան:

Հռովմայեցոց անկմանէ ետեւ՝ Յունաստան
Վեցէսկեցոց եւ վերջերն ալ Օսմանցոց ձեռք
անցաւ մինչ 1850ի, երբ Հելլենացիք ինքնա-
գլուխ քաղաւորութիւն մ'ունեցան միապետական,
գոր 1842ին սահմանադրական կառավարութեան
փոխեցին: 1864 ին ալ Անգլիացիք Յունական
կղզիները Յունաց ձեռքին:

Հելլադայի հիմակուան ժողով անուն քաղա-
քը Տանրմարգայի արքայական ցեղէն է:

ԸՆԴՀԱՆՈՐԻ ԳԻՏԵԼԻՔ

231. Հելլադայի սահմանն է Հիւսիսէն՝ Թուր-
քիան. Արեւելէն՝ Արեւալեւոս. Հարաւէն՝ մի-

ջերկրական ծով. Արեւմուտքէն՝ Յոնիական ծով :

Հելլադայի բէ ցամաքը եւ բէ կղզիները լեռնոտ են. հողը բարեբեր է բայց գէշ մշակուած. զլիսաւոր բերեւերն են՝ մեհախ, գինի, մեղր, բուզ եւ չամիչ :

Շատ հանքեր կան, գրեթէ ամենքն ալ երեսէ ձգուած. Բարոս կղզւոյն մարմարիոնը հին ասեցէ ի վեր հռչակաւոր եղած է :

Օդը բարեխառն ու առողջ է :

Հելլենացիք ոչ արհեստ ունին եւ ոչ հարստութիւն. զլիսաւորապէս ծովու վերայ առուստուով ամեն կողմ կերթեւեկեն :

Ճանքաները գէշ վիճակի մէջ են. հանքորդութեանց մէջ միշտ աւազակութիւն կ'ըլլայ :

Ուսմունքներն ու գիտութիւնները շատ ետ մնացած են :

Լեզուն է Յունարէն, որ հին Հելլեներէնի աշխարհաբարն է :

Կրօնով Արեւելեան Օրթոսոսն Եկեղեցւոյ կը վերաբերին :

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

232. Հելլադայի լեռները Թուրքիոյ լեռանց շրջալից շարունակութիւնն են. *Փիւնսար* գոտին՝ երկրին Հիւսիսակողմը բարձր զագագներ շատ ունի, ինչպէս. *Բարնասո* կամ *Լիափուրա* (18000 մ. բար.) *Հակորոս* (14000 մ. բար.) *Սիթկոն* (1500 մ. բար.)

Մոնայի քերակղզին, որ Կորնթոսի պարանոցով ցամաքին հետ կը միանայ՝ վերոյիշեալ լեռանց շարքն ունի. Մոնայի նման են Հելլադայի շուրջը ցրուած անթիւ կղզիները :

Հելլադայի լեռները Իսալիոյ նման հրաբխային են, ինչպէս. *Սանթորին* կղզւոյն մօտ գտնուած հրաբուխը :

Հելլադայի ջրերը քիչ ու փոքր են.

Գլխաւորներն են.

Ասքրօ-Փօքսիս (180 հզմ. երկ.) որ Փաքրասի ծոցը կը բափի :

Հասիլիֆոս կամ *Էրոդաս* կամ *Իրին*, որ Մանեայի ծոցը կի բափի :

Մնացածները գրեթէ առուներ են :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

Յունաստանը երկու մասանց կը բաժնուի.

1°. *Հելլադա* եւ *Մոնա*. 2°. *Կղզիները* :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

233. Աթենք կամ Աթինա (48000) Մայրաքաղաքը, որ ասեղոք աշխարհիս ամենէն ծաղկած քաղաքն էր, հիմայ վերսին սկսած է յառաջ երթալ, ուսումնական տեղեր, տպարաններ հաստատելով եւ հին շէնքերը նորոգելով :

Այս քաղաքը ծնած են Սոլոն, Մեթիադէս, Թէմիստոկլէս, Արիստիտէս, Պերիկլէս եւ ուրիշ շատ երեւելի փիլիսոփաներ, հարստախօսներ եւ գրագէտներ :

Պիրեոս կամ *Բիրե* (25000) Արիմայի նաւահանգիստ, որուն հետ երկարուղւոյ գծով մը կապուած է :

Նա-փշեա (6000) Ամուր փաղափ է համանուն ծոցին վերայ :

Թիւա (4000) Հին Թէրէ փաղափին աւերակաց վերայ շինուած գիւղ մ'է :

Միսկրա Ասոր փոլերն են Սպարսայի աւերակները :

Միսոյնկի (6000) Ասոր բերդին մէջ 1826 ին Հէլլենացիք շատ դիմացան Օսմանցւոց դէմ : Լորս Պայրըն Անգլիացի երեւելի բանաստեղծն այստեղ մեռաւ :

Կորնթոս (2000) Համանուն պարանոցին վերայ գեղեցիկ դիրք մ'ունի . հին ասերը խիստ մեծ եւ ծաղկած էր :

Նաւարին Անուանի է, 1827 ին այստեղ եղած նաւային պատերազմը :

Փաքրա (18000) Արտուր նաւահանգիստ մ'ունի . հինայ Հելլադայի ամենէն վաճառատն փաղափն է :

Նէկրոյոնթի կամ *Էյրիպոզ* (60000 բն.) 175 հզմ. երկայնութեամբ եւ 20 հզմ. լայնութեամբ, անձուկ նետուցով մը ցամաքէն զատուած է . երկիրը լեռնոտ բայց բարեբեր է :

Գլխաւոր փաղափն է. *Նէկրոյոնթի* կամ *Քալկիս* (6000 բն.) ամուր բերդ եւ գեղեցիկ նաւահանգիստ ունի :

Անտոս (12000) Բարեբեր կղզիներ են . բեր-
Թիւնոս (25000) Բերն են . բամպակ եւ գինի :

Շիրա կամ *Սիրա* (40000 բն.) Ապառաժոտ կղզի մ'է . գլխաւոր փաղափն է Սիրա (20000), նաւահանգիստը խիստ բանուկ է :

Նաֆսոս (12000) Գլխաւոր բերեւերն են գինի , ցորեն եւ բամպակ :

Բարոս (6000) Բարեբեր կղզի է , որ ծովային հրաբխէ յառաջ եկած է . փոլերն ալ միշտ նոր կղզիներ երեւան կ'ելեն :

Միս կամ *Մուրքոս ասաւր* (4000) Գլխաւոր բերքն է գինի :

Քորֆու (80000) Մեծ կղզի է 558 հզմ. բառ . սարածութեամբ . հողը բարեբեր ու աղէկ մշակուած : Գլխաւոր փաղափն է *Քորֆու* (20000 բն.) Ամուր բերդ , գեղեցիկ ու բանուկ նաւահանգիստ մ'ունի . շէնքերուն մէջ անուանի են բանգարանն ու ֆանի մը դպրոցները :

Սանքա-Մաւրա (20000) հզմ. բառ . սարածութեամբ . կ'ըսուի թէ ասեցնով այս կղզին կ'պած էր ցամաքին հետ պարանոցով մը , զոր Կորնթացիք կտրեցին : Գլխաւոր փաղափն է . *Սանֆգեֆի* (45000) Այստեղ հին կամար մը կայ փաղափին շուրք բերելու համար , բայց 1823ին երկրաշարժով մը կործանեցաւ :

Քեֆալոնիա (72000 բն.) Յոնիական կղզեաց ամենէն մեծն է 900 հզմ. բառ . սարածութեամբ . Գլխաւոր բերեւերն են գինի եւ ձէք : Երկու փաղափ

ունի, Արկսրայի (9000) եւ Լեփսուրի (5000 բն.)
ուր գեղեցիկ նաւահանգիստ կայ :

Զանդա (14000 բն.) Այս կղզւոյն մէջ սեւեռ
երկրաւոր կը պատահի . բնակչաց կէսը Հրէայ է :

Չերիկո (15000) Մօրայի Հարաւային կողմը
կ'իյնայ , ծովեզրը քարոտ է , բայց ներսերը բա-
րեքեր ու լաւ մշակուած են . Գլխաւոր քաղաքն
է Քափսայի (5000 բն.) :

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՊԵՏԱԻԹԻԻՆ

5° ԹՈՒՐԲԻԱ ԵՒՐՈՊԻՈՅ

Բն. 16,256,000

Տրծ. 521,200 Հզմ. քառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

234. Օսմանեան Պետութիւնը նշանաւոր դիրք
մ'ունի Եւրոպիոյ , Ասիոյ եւ Ափրիկէի մէջեղ ,
ուր կը գտնուին աշխարհիս ամենէն հին ու նախ-
նապէս լուսաւորեալ երկիրները : Հին ասեր
շատ հարուստ ու մեծաւէն քաղաքներ կային եւ
շատ տեղեր գիտութիւններն ու արհեստները կը փայ-
լէին , բայց այժմ ամէն բան կորսուած է , միայն
երեսիլի շէնքերուն՝ աւերակները կը տեսնուին ,
եւ նախկին փառաւորութեան հակառակ՝ աղքա-
տութիւնն ու զգիտութիւնը ամէն կողմ տարած է :

Նրբ բարբարոս ամիոյսներ՝ Ասիոյ խորէն ելնե-
լով՝ դէպ ի յարեմուստ արեւելցին , բնականա-
բար այս տեղերը կեղոն եղան սոսկալի արիւն-
հեղութեանց եւ անդադար պատերազմաց , որոց
աղետալի հետեւանքը տակաւին բոլորովին անհե-
տացած չ'են :

Օսմանեան Պետութիւնը կը պարունակէ.

1°. Եւրոպական Թուրքիա.

2°. Ասիական Թուրքիա կամ *Փոքր Ասիա*.

3°. Ափրիկէի մէջ՝ *Եգիպտոսի* եւ *Ասորեստանի* հարկասու փառայութիւնները :

Եւրոպիոյ Թուրքիան հին ասեմը կը պարունակէ՝ *Թրակիա*, *Մակեդոնիա*, *Թեսալիա*, *Տասիա*, *Մոզիա* (Իանուքի եզերքները), ուր կը բնակէին բազմաթիւ բարբարոս ազգեր, երբեմն ինքնագլուխ եւ երբեմն Հելլենացոց հարկասու: Հռովմայեցիք այս ամէն տեղերուն տիրեցին, եւ երբոր Կոստանդիանոս իւր արքունի ի *Բիզանդիա* փոխադրելով Արեւմուտէն բաժնուեցաւ, այս կողմերն *Արեւելեան կայսրութիւն* կոչուեցան, վերջերս ալ *Յունաց կայսրութիւն*:

Բարբարոսաց արեւմտեան ասեմ, Հոնգարացիք, Սլաւ եւ Պուլղար եկան եւ այս երկրին Հիւսիսային կողմերն ասեմ մը բնակեցան անկախ կառավարութիւններ կազմելով, բայց վերջապէս Օսմանցոց զօրութեան առջեւ ընկնուեցան :

Օսմանցիք 15^{րդ} դարուն մէջ յարձակեցան Յունաց կայսրութեան վերայ, եւ միշտ յաղթելով՝ դրացի երկիրներուն ամենն ալ գրաւեցին :

Օսմանեան Պետութիւնը՝ 15^{րդ} դարուն մէջ՝ Քէօքանիոյ կողմերն սկսաւ ծագումն առնուլ Սուլթան Օսմանէն, եւ քիչ ասեմէն՝ Պրուսայի, Էսիրէի եւ Կոստանդնուպօլսոյ տիրելով՝ յառաջա-

ցաւ մինչեւ ի Մանադիսսան եւ ի Դերմանիա :

Առաջին անգամ Սուլթան Մուրաթ Ա. մտաւ յԵւրոպայ 1557 ին եւ նուանեց Մակեդոնիան, Թրակիան, Պալանքներն ու Սեւ ծովու եզերքները, բայց երբ Սուլթան Պայազիս գերի ընկաւ Էնկլիրիւլի մօտ, Օսմանցիք ստիպուեցան եւրոպայէն ֆառելի : Սուլթան Մէհմէտ Ա. եւ Սուլթան Մուրաթ Բ. վերստին յԵւրոպայ մտան եւ գրաւեցին Բոււլղին ու Վալաքիան. վերջապէս 1455 Մայիս 29 ին Սուլթան Մէհմէտ Բ. (Յաքիմ) Կ. Պօլսոյ տիրեց եւ իւր տէրութիւնը տարածեց մէկ կողմէն մինչ ի Խրիմ եւ միւս կողմէն մինչ յԻսալիա : 1517 ին Սուլթան Սելիմ (*Եաշմուշ* անուանեալ) նուանելով Մէմլուքները՝ տիրեց Եգիպտոսի եւ բոլոր, Մահմէտականաց հոգեւոր եւ մարմնաւոր գլուխ եղաւ : Սուլթան Սիւլէյմանի ժամանակ՝ Օսմանցիք իրենց փառաց վերջին ծայրը հասան. Մանադիսսանը, Թրանսիլվանիան, Եգիպտոսն, Ասորեստանն ու Պալէստինը իրենց հարկասու ըրին : Իսկ այնուհետեւ Օսմանցիք հետզհետէ սկսեցին վիճակին մէջ ընկնալ եւ Ռուսներէն շարունակ յաղթուելով՝ ստիպուեցան 1784 ին Ռուսաց ձգել Խրիմի երկիրն ու Սեւ ծովու Հիւսիսային եւ Արեւելեան եզերքները :

Անցեալ դարուն վերջերն ալ բախսը անյաջող գնաց. ներքին խռովութիւնք, ապսամբութիւնք, սկսաւ ու անկարող Սուլթաններ վսանգի եւ կործանման մերձեցուցին այս հզօր տէրութիւնը : Սուլ-

բան Սէլիմ Դ. զգաց այս վիճակն ու դարման
 ցանելու բաւական աշխատեցաւ . իսկ երբոր Սուլ-
 քան Մահմուտ գահակալեց՝ սկսաւ տէրութիւնը
 բարեկարգելու ձեռնարկել, Եւրոպական կանոններ
 մտցնելով . բայց եւ այնպէս տնտեսեցաւ Պեսա-
 րայիան Ռուսաց ձգել Սէրվիան ալ անկախ բո-
 ղով : Սուլքան Մահմուտի ասեմ ծագում առաւ
 Հելլադացւոց ապստամբութիւնն ու հետեւաբար
 նոցա փոքր քաղաւորութիւնն հաստատեցաւ . Նոյն
 իսկ Յունաց ապստամբութեան ասեմներն էր որ
 Ռուսք այս վիճակէն օգուտ փառելով արեւելեցին
 մինչեւ յէփրնէ : Եւ 1829ի դաշնադրութեամբ
 Վալաքիան, Մօլսավիան եւ Սէրվիան իրենց
 պաշտպանութեան ներքեւ առին : Նոյն միջոցին
 Մէհմէտ-Ալի փաշան Եգիպտոսի մէջ ուզեց ան-
 կախ լինի եւ Ասորեաց երկրին տիրեց մինչեւ
 Քօնէկ , բայց Եւրոպացւոց միջամտութեամբ Մէհ-
 մէտ-Ալի հնազանդեցաւ :

1854 ին Ռուսիա վերստին ուզեց Օսմանցւոց
 վերջին հարուած մը տալ . բայց Ֆռանսացիք եւ
 Անգլիացիք օգնութեան հասնելով Սէլվաքաքօյի
 պաշտրազմաւ տնտեսեցին որ Դանուբի բանակինե-
 րը չես տայ եւ Մօլսօ-Վալաքիոյ ու Սեւ ծովուն
 վերայ իշխելէ դադրի :

1855էն ի վեր Օսմանեան կառավարութիւնը
 գրեթէ ազատ մնացած է բաց ի Գարաւաղի, Կրէտի
 եւ Հինազի ապստամբութիւններէն : Նոյն բուսկա-
 նէն ի վեր կառավարութիւնը ժամանակ ունեցաւ

ներքին բարեկարգութեանց զբաղելու եւ իւր
 զննուած զանազան ժողովրդոց հաւասարութեան
 ձեռնարկելու , ինչպէս խոստացած էր Սուլքան
 Մահմուտ իւր Խաթի-Շէրիֆին մէջ եւ ինչպէս
 իւր որդին Սուլքան-Մէհմէտ հաստատեց : Այս ձեռ-
 նարկութիւնները քաղեցեւ զանազան արգելնե-
 րով պահ մը ետ մնացին եւ գրեթէ չ'յաջողեցան ,
 բայց այս վերջի մէկ փառնի տարիներու մէջ կա-
 ռավարութիւնը երկրին յառաջադիմութեան մե-
 ծաւ փափաքեց հոգ կը տանի :

Օսմանցւոց հիմնական ունեցած երկիրներն են .
 Եւրոպիոյ մէջ՝ Ռումելի , Արպանիս , Պոնիս եւ
 Պուրշարիս : Նոյնպէս եւ՝ Մօլսօ-Վալաքիոյ , Սեր-
 վիոյ եւ Գարաւաղի երկիրներն ընդ իշխանու-
 քեամբ Սուլքանին :

Ասիոյ մէջ՝ Փոքր Ասիա , Հայաստանի մեծ մասը ,
 եւ Հինազ ու Էմեն գաւառներն Արաբիոյ մէջ :

Աֆրիկէի մէջ՝ Եգիպտոսի եւ Թարապրոսի հար-
 կասու փաշայութիւնները :

Ս Ս Ն Ս Ս Ն

235. Եւրոպական Թուրքիոյ սահմանն է Հիւ-
 սիսէն՝ Ռուսիա , Արեւելէն՝ Սեւ ծովն ու Ասիա ,
 Հարաւէն՝ Արեւելափոսն ու Հելլադա , Արեւ-
 մուտէն՝ Աւստրիա եւ Ադրիական ծոցն : Միայն
 Հիւսիսային եւ Հարաւային սահմանաց մէկ փա-
 ճի մասերը դաշնադրութեան գիծերով որոշուած
 են , մնացած սահմանները բնական են , ինչպէս՝

Հիւսիսէն՝ Դանուբի ընթացքը, (Առանձին գաւառ համարելով Մօլօ-Վալախիան՝ ընդ գերիշխանութեամբ Օսմանեան կառավարութեան) Արեւելէն՝ Սեւ ծովն ու Արեւմուտէն՝ Ադրիական ծոցը:

Թուրքիոյ Հարաւակողմը Հելլադայէն բաժնուած է դաւնադրական գծով մը, որ Վօլօզի կամ Վօլօզի ծոցէն սկսելով կ'երթայ մինչեւ Արքայի ծոցն:

Հիւսիսային Արեւմտեան կողմէն Թուրքիոյ եւ Դարասաղի մէջ եղած սահմանը աղէկ որոշուած չ'է. բայց Դարասաղն անցնելով Թուրքիան Աւստրիայէն բաժնուած է Տիւնարեան լեռանց գծով մինչեւ Իւննա վտակը, որ կը բափի Սալ գետին մէջ: Այս սահմանին վերայ քանի մ'ամբողջութեամբ կան, ինչպէս. Տօպօի, Վանսրուկ եւ Մակլայի բերդերը: Աւրօլիոյ կողմէն, սահմանն որոշուած է Տրէն եւ Թիմօֆ գետերուն ընթացքով, բայց որովհետեւ Աւրօլիան ընդ գերիշխանութեամբ Թուրքիոյ՝ կառավարութիւն կը համարուի, բնական սահմանն է Դանուբ գետը: Աւրօլիան անցնելով Դանուբ գետը կ'որոշէ Թուրքիոյ սահմանը. Դանուբի վերայ շատ բերդաւաղանքներ կան, ինչպէս. Վիսին, Սիսթովու, Ռուտնուկ, Սիլիսքէ, Թուլչա եւայլն, որոնք քէն աղէկ վիճակի մէջ չ'են, այլ բռնամտոյն Դանուբէն անցնելով կը դժուարացնեն: Այս քաղաքաց ամենն ալ Պալան լեռինքն անցնելու հանապարհաց վերայ շինուած են,

եւ այս լեռանց անցեւորուն կը հրամայեն Շումլուի եւ Սօֆիայի ամրութիւնն:

Լ Ե Ր Ի Ն Ք

236. Եւրոպիոյ Թուրքիան ընդհանրապէս շատ լեռնոտ է, մանաւանդ Հարաւային կողմերը:

Երկու գլխաւոր լեռանց զօտի կայ. մին Հիւսիսային Արեւմուտէն կ'երթայ դէպ ի Հարաւային Արեւելք եւ կ'ըսուի *Տիւնարեան լեռինք*. միւսն Արեւմուտէն կը սկսի եւ կ'երթայ դէպ ի յԱրեւելք՝ Սեւ ծովու եզերաց մօտ եւ կ'ըսուի *Պալան լեռինք*:

Տիւնարեան լեռները Տալմարիայէն կը սկսին եւ Պօնապի մէջ կը յառաջանան բազմաթիւ ճիւղերով ու Դարասաղէն եւ Ալպանիայէն անցնելով կ'երթան մինչեւ ի Թեսալիա, որ *Պիւնդոս լեռինք* կ'ըսուին եւ երկու նշանաւոր գագաթ կը կազմեն. առաջինն է *Ուլիսպոս լեռը*, (2000 մ. բարձ.) խիստ անուանի դիցաբանութեան մէջ. երկրորդն է *Օսսա լեռը*: Տիւնարեան լեռանց գլխաւոր գագաթներն են. *Տօրփօր*, *Քօւ* եւ *Քօրասօնի* Ալպանիոյ եւ Պօնապի մէջ. սոցա բարձրութիւնն 2000-5000 մ. կը հասնի: *Քերիսքի* լեռն՝ Մանասքի մօտ, որուն գագաթը ձեամբ ծածկուած է:

Պալան լեռները Արեւմուտէն կը սկսին եւ Տիւնարեան լեռներէն բաժնուած են Տրին գետին աւազանով: Այս լեռանց առաջին մասը կ'ըսուի *Չար-Տաղ*, որոյ ամենէն բարձր գագաթն է *Լիւմ-*

պարհեն՝ Բեգրէնի մօտ : Չար-Տաղէն ճիւղ մը կը սկսի եւ դէպ ի Դանուբ կերթայ եւ կ'ըսուի *Հերինք Սերվիոյ* : Պալմանի մէկ ճիւղն ալ Պուլղարիոյ մէջ կը սարածի , գլխաւոր գագաթներն են . *Վիքօշա* եւ *Սումուղլու* : Դարձեալ երեք ճիւղ ալ դէպ ի յԱրեւիկեղափոս կը յառաջանան , որք են , *Տեքօթ-Տաղը* , *Բերին-Տաղը* եւ *Վիլիչա-Տաղը* :

Բօնա-Պալմանը կ'որոշէ Դանուբի եւ Մարիցայի աւազանները , երկու ճիւղի կը բաժնուի . *Քիւշիւֆ-Պալման* Վարնայի մօտ . *Էմինե-Տաղը*՝ Պուրկազի մօտ : Այս վերջինէն ճիւղ մ'ալ դէպ ի Հարաւ կ'երթայ եւ կ'ըսուի *Սքրաննա-Տաղը* որոյ մէկ ծայրը մինչ ի Կ. Պօլիս կը հասնի : Վերջապէս Ռոսոսքոյի (*Թեֆլուր-տաղը*) մօտ է : Պալման լեռանց բարձրութիւնն է 2500 մ. :

Գ Ե Տ Ք Ե Ի Վ Տ Ա Կ Ք

237. Վերոյիշեալ գօտիներն Եւրեպական Թուրքիոյ ջրերը երեք որոշ աւազաններու կը բաժնեն .

1°. Աւազան *Սեւ ծովու*, ուր կը քափի Դանուբ գետն .

2°. Աւազան *Մարմարայի եւ Արշիպեղափոսի* .

3°. Աւազան *Յոնիսական ծովու* կամ *Արեւմտեան աւազան* :

Սեւ ծովու աւազանը կը պարունակէ . *Դանուբ*՝ որ կը սկսի Պատի դաւոթենէն , կ'անցնի Պալիեւայէն ու Աւստրիայէն եւ ի Թուրքիա կը մտնէ

Պէլկրասի առջեւ : Այս գետը լայն է եւ մէջը փոքրիկ կղզիներ ունի . երեք բերնով կը քափի Սեւ ծովու մէջ , որք կ'ըսուին՝ *Քիլիոյ* , *Սուլիմայի* եւ *Ս. Դեորգայ* բերանք . միայն Սուլիմայի բերանն է նաւարկելի . մեծ նաւերը կ'ընան ընթացալ մինչ ի Կալաց : Դանուբի մէջ կը քափին *Մորաւս* , *Աշուրա* եւ *Սերեք* : Քանի մ'ուրիշ գետեր նաեւ կը քափին Սեւ ծովու մէջ , բայց յիշատակուելու չափ կարեւորութիւն չունին :

Արեւելափնոսին մէջ կը վազեն . *Մարիցա* կամ *Մերիս* , *Դարաւու* , *Վարսար* , *Ինճե-Դարաւու* եւ *Սաղմակրիա* : Մէրինը Պալման լեռներէն կը բղխի եւ էփրնէն անցնելով կը քափի Էնէզի ծոցն , ուր դիւրութեամբ նաւարկութիւն կ'ընայ ըլլալ , երբ հոգ սարուի : Մէրինի մէջ կը քափին , *Թուննա*՝ էփրնէ ֆաղափն մօտ , եւ *Էրկենե* :

Արեւմտեան աւազանին գետերը մեծ կարեւորութիւն չ'ունին . գլխաւորներն են . *Արքա*՝ որ կը քափի համանուն ծոցին մէջ . *Բալամա*՝ որ կ'անցնի Եանեայի լեռն , *Տրին*՝ որ կը քափի յԱդրիական ծոց :

Հ Ա Ե Ք

238. Օսմանեան երկիրներն ամեն տեսակ *մեսաղ* կը պարունակեն , երկաթէն սկսելով մինչեւ յոսկի . հանքային ածուխն ալ պակաս չ'է : Երկաթի հարուստ հանքեր ճին ասեմէ ի վեր

զսնուած են Պօսնայի եւ Պուլղարիսանի մէջ . բայց այս մէտաղն հանելու միջոցները դեռ նախանական են , եւ ընդհանրապէս տեղացի գիւղացւոց խնամոցն յանձնուած , այնպէս որ յառաջ բերուած երկաթին ֆանակութիւնը միայն այն երկիրներուն մէջ կը սպառուի . ահա այս պատճառաւ Տանկաստան կը կարօտի Եւրոպայէն ընդունիլ այս կարեւոր մէտաղը : Գրեթէ ամէն կողմ պղնձի , կապարի , զառիկի , նիկէյի , արծաթի եւայլն , եւայլն հանքեր առատօրէն սփռուած են , բայց տակաւին աղէկ չ'են բանուիր եւ երկրին համար պէտք եղածներն օտար երկիրներէ կը բերուին : Գլխաւորաբար պղնձի մէկ ֆանի հանքեր կը բանուին Փոքր Ասիոյ մէջ , ինչպէս . *Արդընի-մասեն* , *Պաֆլը-մասեն* , որոց համար կառավարութիւնը գեղեցիկ գործարան մ'ունի ի Թօֆաթ : Կապարի հանքեր ալ կը բանուին մէկ ֆանի տեղեր , բայց աւելի այս մէտաղին հետ խառնուած արծաթը հանելու մօտ , ֆանթէ բուն կապարը : Էրէկլիի մօտերը Սեւ ծովուն վերայ , հարուստ ածխահանք կայ , նմանապէս վերջեւ ալ Պուլղարիսանի մէջ զսնուեցաւ այս պիտանի նիւրը :

Օսմանեան երկիրներէն շատ աղ կ'ելնէ , մանաւանդ Փոքր - Ասիոյ կողմերէն , Քըզըլ-Լիման ըստած տեղն , ընտիր հանքային աղ կայ . բայց գլխաւորաբար աղոտ լիներէն կը հանուի : Շինուրեան համար աղէկ ֆաւրեր ալ չ'են պակսիր Թրքաստանի մէջ , բայց նանապարհաց պակասու-

րեան կամ անյարդութեան պատճառաւ , մինչեւ ցարդ օգուտ ֆաղուած չ'է , ընտիր մարմարիոն կ'ելնէ Պանսրմայէն եւ Մարմարա կղզիէն : Կ . Պօլսոյ տըշակաները շինութեանց համար աղէկ կ'ալին ֆաւր կայ : Կ'ըսուի թէ Ալիքիեան գաւառաց մէջ կը զսնուի հասընտիր ֆաւրեր , ինչպէս . մարմարիոն , տափթ , պորփիր , սպիտակ մարմարիոն եւայլն :

Եթէ նանապարհները շինուին եւ երկաթուղիները աւելի ընդհանրանան , Թուրքիա անշուշտ մեծ օգուտ պիտի ֆաղէ իւր հանքային հարստութիւններէն :

ԲՈՅՈՒՄ ԵՒ ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

239. Մշակութիւնը երկրի մը հարստութեան առաջին աղբիւրն է : Օսմանեան պետութեան ընդարձակ երկիրը երկրագործութեան համար ամէն առաւելութիւն ունի , հողը ամէն տեղ խիստ բարեբեր է , կլիման տեղէ տեղ կը զանազանի եւ բարեխառն ու տաք գօտոյ տակ ամէն տեսակ բերք կրնայ հասցնել : Բնութեան այս բարեաց հակառակ , երկիրը փչ' մշակուած է , մանաւանդ Եւրոպիոյ ուրիշ կողմերուն հետ բաղդաստելով : Չորս գլխաւոր արգելք կայ . նուագութիւն բնակչաց , պակասութիւն դրամի , տգիտութիւն հողագործաց եւ անյարդութիւն նանապարհաց : Յիշենք միայն թէ այժմ կառավարութիւնը շատ հոգ կը տանի հասարակ նանապարհաց եւ երկաթուղեաց հա-

մար, որով երկրագործութիւնը պիտի յառաջանայ եթէ ժողովուրդն ալ դէպ ի մեծ փառաքները գաղթելէ դադարի եւ գաւառաց մէջ աւելի ապահովութիւն ըլլայ :

Քանի մը ճանբորդներ կը վկայեն թէ Օսմանեան պետութեան մէջ հերկելու համար հողին ընդարձակութիւնը 200 միլիօն *հեկթարի* կը հասնի: Թուրքիոյ երկրագործական գլխաւոր բերքներն են սեսակ սեսակ արմսիք, ինչպէս. ցորեն, գարի, եգիպտացորեն, բրինձ, հանար եւայլն եւայլն: Յորենը ամէն տեղ յառաջ կուգայ, մանաւանդ Պուլլարիոյ, Թրակիոյ, Մակեդոնիոյ եւ Փոքր Ասիոյ մէջ: Դեհնախնձորն ու բաննարը քիչ կը մշակուին: Իզմիրի, Քարահիսարի եւ Քէօքահիոյ կողմերու ափօցը խիստ ընտիր է եւ մեծ ֆանակութեամբ կը տարուի յետոյալ:

Բամպակն ալ շատ տեղ յառաջ կուգայ. Իզմիր, Այսըն, Սէլանիկ, Էսիրնէ, Ռոսոսդօ, Դամասկոս, Մուսուլ, Հալէպ, Թուլչա, Սէրէզ եւայլն եւայլն: Տանկաստանէն ճաշէ կ'ելնէ՝ ներկի վերաբերեալ շատ նիւթեր, ինչպէս. քրօւմ, լեղակ, կընդիք (սուսամ): Ծխեղն (քիւրիւն) աւելի աղէկ կ'ըլլայ Թեսալիոյ մէջ:

Թուրքիոյ բնական մարգագետիններն ու արօտները անքիւ հօտեր կը կերակրեն:

Շատ պտղաբեր ծառեր կայ, ինչպէս. սանձենի, խնձորենի, կեռասի, ձիթենույ եւայլն եւայլն:

Այգի գրեթէ ամէն կողմ յառաջ կուգայ եւ

ընտիր տեսակ խաղող կ'ելնէ: Փառաւոր ու ընդարձակ անտառներ կան ձիթենույ, կաղնույ, ուռույ, ընկուզենույ, մայրի, նոնույ եւայլն եւայլն: Պօսնայէն շատ շինութեան փայտ կ'ելնէ:

Կ Ե Ն Դ Ա Ն Ի Ք

240. Թուրքիոյ պիտանի կենդանեաց մէջ ամենէն գլխաւորներն են. ձի, ջորի, էշ, եզ, կով, ոչխար, այծ եւայլն: Արաբիոյ ձիերը խիստ գեղեցիկ ու անուանի են. կայ ճաշէ Պուլլարիոյ, Թրակիոյ, Պօսնայի կողմերը, բայց հողագործութեան համար չ'գործածուիր, եւ միայն ճանբորդութեանց կը ծառայէ: Գլխաւորաբար եզն կը ծառայէ մշակութեան մէջ: Էնկիւրիւի կողմերը եղած այծերուն բուրդը, որ երկայն ու մետաքսի նման բարակ է, մեծ ֆանակութեամբ յետոյալ կը դրկուի:

Վայրի կենդանեաց մէջ կան՝ արջ, գայլ, վայրենի շուն, աղուէս, օձ, աքիս, եւ ուրիշ ֆանի մի վնասակար փոքր կենդանիներ:

Ընտանի կենդանեաց քիւր քէպտէս անորոշ, բայց երկրին մեծութեան համեմատ քիչ է:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԱՐՇԵՍ ԵՒ ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

241. Օսմանեան պետութեան վաճառականութիւնը բաւական ծաղկած է. օտար երկիր դրկուած ապրանքներն են սեսակ սեսակ արմսիք, բամպակ, բուրդ, մետաքս, ձէքկանափ եւ կանեփ:

հաս, ներկի նիւթեր, ծխերդ (թիւթիւն), մորթ, ափիոն եւայլն. իսկ արտաքին բերքերն են գործուած բամպակեղէն, բրդեղէն եւ մետաքսեղէն, զարդի նիւթեր, շաքար, խահվէ, մետաղներ, գործուած մորթ, կահ կարասիք, արծաթեղէն եւ ոսկեղէն, փմիական նիւթեր, ապակի եւայլն: 1864ին ապրանաւ մուտք եղաւ 316,700,000 Ֆռանգ. ելքը՝ 158,500,000 Ֆռանգ: Ծովերուն եւ նաւահանգստաց պահանաւ արտաքին վաճառականութիւնը դիւրացած է, բայց ապրանաւ փոխադրութիւնը օտար նաւերու միջոցաւ կ'ըլլայ միշտ եւ նաւահանգստաց շահերն ալ բարւոճութեան պէտք ունին, կան քանի մը նաւահանգիստներ, որ խիստ բանուկ են, ինչպէս է Կ. Պօլսինը ուր տարին 25000 նաւ կը մտնեն 5 միլիօն *բոնոյի* արժողութեամբ: Արտաքին վաճառականութիւնն ընդհանրապէս Հայոց, Յունաց, եւ Տանկաստան բնակող Եւրոպացւոց ձեռքն է:

Ներքին վաճառականութիւնն յաջողակ չ'է, որովհետեւ նաւապարհի գէշ վիճակի մէջ են եւ միայն ձիւղ, ջորւոյ եւ կամ ուղտի բեռնակներով փոխադրութիւն կ'ըլլայ առ այժմ: Այս վաճառականութիւնն ալ Տանկաստանի քիստոնէից ձեռքն է:

Ներքին վաճառականութիւնը կը կայանայ մասնաւորապէս Եւրոպիոյ ապրանաւ փոխադրութեանց մէջ, որ Կ. Պօլսինն եւ կամ ուրիշ նաւահանգիստներէն դէպ ի ներքին գաւառները կը տանին: Նրբեմն ալ գաւառաց բերքերն յայլ եւ այլ նա-

ւահանգիստներ կ'իջեցնեն, որոցմէ մաս մը յերոպայ կը փոխադարձուին: Ներքին վաճառականութեան ետ մնալուն մէկ պահանաւ ալ գետերուն վերայ դիւրութեամբ նաւարկութիւն չ'ըլլալն է, քանզի Դանուբէն, Եփրատէն եւ Մէրինէն, ուրիշ գետերու վերայ նաւարկութիւն չ'ըլլար. քեպեսեւ Թուրքիոյ շատ գետերն ալ հոսանաւոր լինելուն պահանաւ դիւրութիւն չ'են մասուցաներ, այսու ամենայնիւ նաւարկութիւնը բարւոճելու միջոցներն ալ (եթէ կամք ըլլայ) ի գործ կրնան դրուիլ:

Թուրքիոյ ամէն քաղաքներու մէջ *փոքր արհեստներ* կը զտնուի, Կ. Պօլսոյ մէջ ալ զարդի վերաբերեալ քանի մը արհեստներ բաւական յառաջ գացած են. բայց ընդհանրապէս մեծ արհեստները, որ գործարանաց մէջ միայն կրնան յառաջ երթալ՝ Տանկաստանի մէջ շատ ծաղկած չ'են. կառավարութիւնն իւր բանակին պիտոյից համար չուխայի, կտաւի, զէմբի եւ քանի մը այլ պիտոյից գործարաններ միայն ունի:

Եւրոպիոյ արհեստները հնարուելէն առաջ, Թուրքիոյ մէջ արհեստներն ու նարարութիւնները շատ աղէկ վիճակի մէջ էին, այժմ արհեստներն անհոգութեան պահանաւ բոլորովին կորսուած եւ կամ կորսուելու վերայ են. ասոր առաջին պահանաւ ալ զգիտութիւնն է անշուշտ, որ արգելք եղաւ Եւրոպիոյ մէջ հնարուած մեքենական եւ այլ գիտութեանց հետեւիլ ու Արեւմտեան գործարանաց հետ մագաղիլ: Մինչեւ վերջի տարիներս անուանի

էին Պրուսայի, Դամասկոսի, Հալէպի, Մուսուլի մեծագոյն կերպասները : Պէժ է յիշել նաեւ Թուրքիոյ ազնիւ գորգերն, որոց գեղեցիկները կը շինուին Իզմիրի եւ Ալսրնի կողմերը : Ֆիլիպէի կողմերը չուխայ կը շինուին, եւ Վանայ մէջ տեսնուի մը հաստ ու բարակ այծեայ (շալի) :

Թուրքիոյ մէջ խեցեգործութիւնը (*céramique*, *xéropios*) խեղճ վիճակի մէջ է, միայն բրուսի վերաբերեալ հոգէ անօրներ կը շինուին :

Յիշելու արժանի են Տանկասանի զէնքերը եւ Դամասկոսի պողպատը :

ԵՐԿԱԹՈՒՂԻ, ՀԵՌԱՐԻՐ, ԹՂԹԱՏԱՐ ԵՒԱՅԼՆ

242. Թուրքիոյ մէջ երկաթուղիները հետզհետէ շատնալու վերայ են, մինչեւ հիմայ շինուած կամ շինուելու վերայ եղած գիծերն են.

Կ. Պօլիսէն յԻզմիս (¹)	90	Շինուած ֆիլովէքր
Կ. Պօլիսէն յԷսիրնէ	220	» »
Էսիրնէն յԷնօզ	200	» »
Իսկիւպէն ի Սէլանիկ	257	» »
Էսիրնէն ի Սարամպէրկ	500	» »
Վառնայէն ի Ռուսնուզ	225	» »
Քէօսքէնէն ի Զէրնովօսա	65	» »
Իզմիրէն ի Քասապա	70	» »
» յԱլսրն	161	Շինուած ֆիլովէքր

(¹) Իզմիսի երկաթուղին մինչ ի Սապաննա եւ անցի մինչ ի Կէլվէ հազած է, այս մայր գիծը փոքր Ասիոյ ներսեր պիտի հասնի եւ այլեւայլ ճիւղերով այն կողմերը պիտի տարածուի :

Կառավարութեան դաշնադրութեանց նայելով եւրոպական Թուրքիոյ երկաթուղիները քիչ տարւան մէջ 2400 հզմ. երկայնութիւն պիտի ունենան :

Հասարակ նաւապահաց ալ մեծ խնամք կը տարուին այժմ, այնպէս որ ապագային մէջ Թուրքիա՝ երբեւեկութեան համար կանոնաւոր ճանապարհներ պիտի ունենայ :

Օսմանեան պետութեան հեռագրական գիծերու ամբողջ երկայնութիւնն է 25,487 ֆիլովէքր. Ներքին Թրքաստանի վարչութիւնը աղէկ վիճակի մէջ չ'է, քանզի շատ բազմաբնակ տեղեր դեռ *փօսթա* չի բանիր : Արսաֆին քրքաստանիւնը բոլորովին եւրոպացոց յանձնուած է, որոց պաշտպանութեան ներքին զանազան վարչութիւններ հաստատուած են յայտնա մասին եւ պիտի մնան այսպէս մինչեւ Օսմանցիք եւրոպացոց վստահութիւնը կարենան գրաւել :

Կ Ա Ռ Ա Վ Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

243. Օսմանեան կայսրութիւնը միապետական կառավարութիւն մ'է. Կայսրը կը կոչուի *Սուլթան*, *Փաշիշահ* եւ կը համարուի Մէհմէտի յաջորդը, որ կայսրութեան ամէն գործոց վերայ բացարձակ կ'իշխէ :

Մեծ-Եպարգոսը կամ *Սասրազանը*, քաղաքային եւ վարչական գործոց համար, կայսեր փոխանորդն համարուած է. *Շէյխ-Խալ-Իսլամն* ալ՝ հոգեւորական տէր կարգուած է Սուլթանին կողմանէ :

Ասոցմէ զաճ 8 պատժողութիւն կայ որ վարչութեանց զանազան նիւղերուն կը վերաբերին :

1°. Պատերազմական գործոց պաշտօնէութիւն .

2°. Արտաքին գործոց պաշտօնէութիւն .

3°. Դատաւարական պաշտօնէութիւն .

4°. Ծովային գործոց պաշտօնէութիւն .

5°. Արդարութեան պաշտօնէութիւն .

6°. Առեւտրական գործոց պաշտօնէութիւն .

7°. Հասարակաց շինութեանց պաշտօնէութիւն .

8°. Հասարակաց կրթութեան պաշտօնէութիւն .

Բաղաւական վարչութեամբ , երկիրը ժամանակ մը էշայեքներու բաժնուած էր , բայց հիմա Վիշայեք կամ Մեծ-գաւառներու փոխուեցաւ : Իւրաքանչիւր Վիշայեքի վերայ ընդհանուր կուսակալ մը կարգուած է , որ կ'ըսուի Վաշի : Վիշայեքը կը բաժնուի Լիվաներու , լիվան՝ Դազաներու եւ Դազան՝ Նահիյէներու :

Ա Ր Դ Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

244. Թուրքիոյ մէջ արդարութիւնը զանազան օրինոք կը գործադրուի : Բաղաւական գործոց մեջ ընդհանրապէս Դուրանը կ'ընդունուի եւ առեւտրական գործոց մէջ Ֆրանսացոց օրինադիրքը (code Napoléon) . կան նաեւ ժողովներ , ուր նոր պատրաստուած օրինադիրք մը կը գործածուի : Ոնրագործական արդարութիւնն ալ ընդ վերաբեւոյնութեամբ Զապրիէի դատարաններու յանձնուած է :

Պետական խորհուրդը (Շուրայի Տէօլլէթ) հաստատուեցաւ 1868 ին , որ հինգ նիւղի կը բաժնուի . Վարչական , Դատաւարական , Արդարութեան , Հասարակաց կրթութեան եւ Առեւտրականի :

Անդամները կայսեր հրամանաւ կորոշուին :

Իւրաքանչիւր գաւառի մէջ կայ նաեւ Բարձրագոյն տեւան մ'եւ Առեւտրական Ժողով մը : Դուրանը մեկնող եւ գործադրող գաւառները Շէյխ-իւլ-Իսլամէն կ'ընտրուին :

ՅԱՄԱՐԱՅԻՆ ԵՒ ԾՈՂԱՅԻՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆՔ

245. Օսմանեան բանակը 1869 ի օրինոք նոր կարգադրութիւն ընդունեցաւ : Յամաքային զօրութիւնները երեք մասի կը բաժնուին .

1°. Կանոնաւոր բանակ .

2°. Անկանոն բանակ .

3°. Օժանդակ բանակ :

1869 , Յունիս 22 ի Հրամանագրին համեմատ 1878ին Օսմանեան բանակը պիտի ունենայ 700000 հոգի , որուն 150000ը մնայուն բանակ , 70000ը առաջին պահեստի , մնացած 480000ն ալ երկրորդ պահեստի եւ երրորդ պահեստի (լանսարուս) . այս հաշուով պէ՛տ է սարին 40000 նոր զինուոր ժողովել : Զինուորական ծառայութիւնը միայն Մէհմէտականաց համար ստիպողական է , Բրիտանաց փոխարինութիւն կը հասուցանեն : Կ. Պօլսոյ բնակիչ զինուորական ծառայութիւն չ'ընելու առանձնաւոր հոգիւն ունին :

Այժմ կանոնաւոր բանակը վեց գունդի (orsու) բաժնուած է.

1°. Ա. Գունդ ի Կոստանդնուպօլիս ,

2°. Բ. Գունդ ի Շումլու ,

3°. Գ. Գունդ ի Մանասըր ,

4°. Դ. Գունդ յԷրզրում ,

5°. Ե. Գունդ ի Շամ ,

6°. Զ. Գունդ ի Պաղսաս .

Ա. Ահաւասիկ կանոնաւոր զօրաց բաժանումը:
1871 1878

1°. ՀետեւակէֆՅճգօրաբաժին(ալայ)
իւրաքանչիւր 3 վաշէ բաղկա-
ցած 55000 89280
58 վաշէ հրացանակիր 17000 50300

2°. Հեծեղազօրֆ. 26 զօրաբաժին ,
իւրաքանչիւր 6 վաշէ բաղկա-
ցած 9000 18000

3°. Թնդանօրաձիգֆ. 6 զօրաբաժին
Էւ 548 քնդանօր 7000 9000

10 զօրաբաժին ամրութեան 2000 2500

4°. Այլ Էւ այլ 2800 2800

գումար 93500 152000

Բ. Անկանոն բանակ. 13 զօրաբաժին զապրիկ
(14000 հոգի) , Պաշը-պօզուզ , կամաւոր , Սաֆիս
պէտուիկ Էւ այլն. Ընդամենը 70000

Գ. Օժանդակ բանակ. Աշպանիս 10000 , Պօս-
նիս 50000 , Եգիպտոս 15000 , Թարապղուս 4000:

Ծովային զօրութիւնը կը բաղկանայ ,

Շոգեմաւ Թնդանօր
19 Զրահաւոր շոգեմաւ 125

27 Պետակաւոր » 645

9 Քօրվէր } 120

15 Ավիգօ } 52

55 Մքերֆ փոխադրող շոգեմաւ

Առաքաւասաւոր մաւ

2 Ֆրաքօն } 406

15 Քօրվէր } 54

26 Հասարակ մաւ

Ընդամենը 146 կսոր. 1580

Ծովային զօրաց գումարն է 24000 հոգի :

Գ Ա Ն Զ

546. Օսմանեան պէտութեան եկամուտն է
445616600 ֆր. ծախուց գումարն է 566225882 ֆր.

Ե Կ Ա Մ Ո Ւ Տ

Ա. Ուղղակի տուրք.

Վերկի 65150800 ֆրանգ.

Զինուորութեան փոխարէն 15141900 78272700

Բ. Տուրք. տասանորդֆ. անուղղակի տուրք.

Ոչխարաց վերայ 206377500 ֆրանգ.

Մաքս Էւ ծխերդ 66956200 »

Թափու (անձնական տուրք) 10500000 »

Այլեւայլ 17047200 501060700

Գ. Զանազան եկամուտք.

Աղահանք	16457500	Ֆրանկ.
Պետական կալուածք	5584800	»
Անտառ	2600000	»
Ծովային պաշտօնասան հասոյք	2551000	»
Հանք	1795800	»
Հեռագրասան հասոյք	4897600	»
Թղթասարուքեան »	2157100	»
Այլեւայլք	15924600	47928800

Դ. Հարկք.

Եզիպսոս	15000000	Ֆրանկ.
Մօլթօ-Վալաքիա	800000	»
Սերվիա	460000	»
Սամօս	80000	»
Մօն-Աթու	14400	16554400

Դուսար ամենեցուն 445616200

Ե Ա Խ Բ

Ա. Հասարակաց պարք.

Արսափին պարք, տկոս	250517982	Ֆրանկ.
Տոկոս բնդի. պարքուց	56165500	»
Սէնիք, մուխարա եւ քիմար, եւայլն.	11448600	»
Տոկոս առժամ. պարքուց	8000000	285951882

Բ. Վճարելի հասոյքք.

Կայսեր	50000000	Ֆրանկ.
Այլեւայլք	12200000	42200000

Նախընթաց երեսի ծախուց գում. ֆր. 528151882

Գ. Կառավարութեան ծախք.

Դանձուց պաշտօնասան	19751100	Ֆրանկ.
Ներքին գործոց »	47502100	»
Արդարութեան » »	7866500	»
Արսափին » »	2910500	»
Պատերազմական »	68906200	»
Թնդանօրարան	9552600	»
Ծովային գործոց »	16000000	»
Առեւտրական	1516800	»
Հասարակաց կրթութեան	1640500	»
» շինուածոց	22858500	198092200

Դուսար ծախուց ֆրանկ. 526224082

Բ Ն Ա Կ Ի Զ Բ

247. Թուրքիոյ կամ Օսմանեան պետութեան բնդհանուր բնակչաց քիւր 580580000, կը հասնի :

1°. Եւրոպա.

Ռումէլի	10510000
Մօլթօ-Վալաքիա	4424000
Սերվիա	1220000
Դարասաղ	102000
	16256000

2°. Ասիա.

Լիբանան, Փոքր Ասիա,	
Միջագետք	11187000
Հայաստան եւ Քիւրտիստան	5465000
Հինգալ Եւփէն	900000
	15552000

քիւնն ու ծուլութիւնը բարձր դասուց մէջ միայն կը տեսնուի: Փոքր Ասիոյ մէջ կան նաեւ *Թիւրքմէն* կամ *Թուրքման* եւ *Քիւրս* քսուած ժողովուրդք որք վրանաբնակ են եւ հովուութեամբ կ'ապրին. շատերն ալ աւազակութիւն կ'ընեն: Ասորեաց երկրին եւ Եփրատայ մօտերը շատ *Արապներ* կամ *Արաքսացիներ* կը բնակին. ասոնք ալ ասանդական են, մաս մ'ալ կան որ հողագործութեան կը հետեւին:

Օսմանցւոց լեզուն Արաբերէն է, Պարսկերէնէ եւ Թուրքերէնէ կը բաղկանայ. գրերնին է արաբացի տառ. որ քիչ ձայնաւոր ունենալուն՝ ուսանելու մեծ դժուարութիւն կը յարուցանէ:

Օսմանցիք ուսմանց եւ գիտութեանց շատ չ'են հետեւիր, վերջի տարիներս Կ. Պօլսոյ մէջ լեզուագիտութեան մեծ փոյթ կը ցուցնեն. արհեստից եւ վաճառականութեան համար անփոյթ են, իրենց գլխաւոր առարկայն է կառավարութեան գործերով զբաղիլ եւ ամսականով գոհանալ:

2⁰. ՍԼԱԻ

Սլաւ կ'ըսուին Սերվիոյ, Պօսնայի եւ Գարասադի բնակիչները, որոնք ընդհանրապէս Յունադաւան են, բայց մէջերնին՝ մանաւանդ Պօսնայի մէջ շատ Մէմլէտականներ կան: Սլաւ ցեղը զօրաւոր ու քաջասիրտ է, եւ իւր սովորութիւններն ու բարքը աղէկ պահող է: Այս ցեղն ասեմով Օսմանցւոց դէմ շատ պատերազմեցաւ:

3⁰. ՄՕԼՏՕ-ՎԱԼԱՍՔԻՍՅԻ

Ասոնք Լասին ցեղէն են եւ լեզունին Լասիներէնէ բաղկացած է. մեծաւ մասամբ հողագործ են եւ ազատ կառավարութիւն մ'ունին, հարկատու եւ ընդ գերիշխանութեամբ Բարձրագոյն Դրան :

Մօլսօ-Վալափագիք բաւական յառաջ գացին վերջի տարիներու մէջ, եւ սակայն բարուց մասնութեան կողմանէ շատ եւ մնացած են Ռուսիայի այլեւայլ ժողովուրդներէն :

4⁰. ՊՈՒԼՂԱՐՔ

Պուլարները 4^{րդ} դարուն մէջ Վօլկայի եզերքը Բագայի մօտ հաստատուած էին, վերջը գաղթեցին եւ Դանուբի եզերքները բնակեցան : 7^{րդ} դարուն մէջ Մակեդոնիան ալ գրաւեցին եւ Յունաց կայսրութեան դէմ շատ անգամ կռուեցան : 1394 ին Սուլթան Պայազիս բոլորովին նուաճեց զՊուլարիան : Պուլարները Յունադաւան են, բայց իրենց համար յատուկ պատրիարք մ'ունին Յունացմէ անկախ . Պուլարք ընդհանրապէս հողագործ են. ոչ արհեստ ունին եւ ոչ վաճառականութիւն : Վերջի ասեմներս ազգային դաստիարակութեան բաւական հոգ կը տանին :

5⁰. ԱՌՆԱՎԱՆԻՏ

Ասոնք Դերմանիայէն գաղթած են. մեծահասակ, կայտառ, զօրաւոր եւ անզուրբ են ուրիշ լեռնաբնակ ազգաց նման :

6⁰. ՀԱՍԵ

Հայ ազգը որ երբեմն իւր դերն ունեցաւ աշխարհիս վերայ, այսօր ոչ միայն Թուրքիոյ՝ այլ աշխարհի ամէն կողմ ձուլուած է. իւր գաղթականներն՝ Աւստրիայէն սկսելով մինչեւ Հնդկաստան՝ ամեն տեղ կը տեսնուին :

Հայոց քիւրճուրքիոյ մէջ 2500000 դրինք, քանի մը նոր հրատարակուած աշխարհագրութեանց համեմատ. բայց այս քիւն տոյգ հաշուէ առաջ եկած բան մը չ'է :

7⁰. ՅՈՒՆՆԵՐ

Թուրքիոյ Յոյն ժողովուրդը հին Հելլենացոց սերունդէն չ'է, այլ Կ. Պօլսոյ Յունաց կայսրութեան բնակչաց ցեղէն է, եւ անոր համար է որ իրենք զիրենք *Ροιλοι* կը կոչեն :

Ազգային եւ կրօնական գործերը կարգադրելու համար Տիեզերական (Իսլամէնիքնա *Οικουμενικος* Տիեզերական) պատրիարք մ'ունին, որ կը բնակի ի Կ. Պօլիս : Ուսման կողմանէ Թուրքիոյ միւս ժողովրդոց նման եւ մնացած են ընդհանրապէս : Սակայն Կ. Պօլսոյ եւ այլ մէկ քանի մեծ քաղաքացի մէջ յառաջադիմութեան մէջ կը գտնուին. եւ յիշուի զգայապէս կը տարբերին յայտնի մասին Թրքաստանի ուրիշ ազգերէն : Յոյն աւելի վաճառականութեան կը հետեւին քան արհեստից :

(¹) Տես Հայաստան.

Թուրքիոյ մնացած ժողովուրդներն են. *Հրեայք*,
 որ Սպանիայէն եւ Լէհաստանէն գաղթած են.
 Բոսայք (*Չիկեսանէ* կամ *Պոհեմիացիք*) Եւրոպա-
 կան Թուրքիոյ մէջ բաւական բազմաթիւ են եւ
 զանազան արհեստից կը հետեւին : *Թաքարք* Ռու-
 սիայէն բռնած են եւ Տօպրուհայի մէջ կը բնա-
 կին : Վերջապէս մեծ քաղաքաց մէջ կը գտնուին
Դերմանացիք, *Ռուսք* եւ ուրիշ Եւրոպացիք, եւ
 որք ընդհանրապէս *Յրեանք* կը կոչուին :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

248. Եւրոպիոյ Թուրքիան կը բաժնուի 7 վի-
 յայէրի :

<i>Վիլլայքք</i>	<i>Դչ. Բաղաք.</i>
1°. Էսիրնէ (Թրակիա)	Էսիրնէ
2°. Թունա (Պուլլարիա)	Ռուսնուգ
3°. Պօսնա	Պօսնա-Մէրայ
4°. Բրէզրէն (Մօզիա)	
5°. Սէլանիկ (Մակեդոնիա)	Սէլանիկ
6°. Եաննա (Թեսալիա, Եպիրոս)	Եաննա
7°. Կրէտէ	Քանսիա

Կ. Պօլիս իւր շրջակայներովը յատուկ *վիճակ*
 մը կը կազմէ :

Վ Ի Ճ Ա Կ Կ. Պ Օ Լ Ս Ո Յ

249. Կ. Պօլսոյ վիճակը կը պարունակէ Կ.
 Պօլիս եւ իւր շրջակայ գիւղերը :

Կ. ՊՕԼԻՍ (1200000) Օսմանեան պետութեան
 մայրաքաղաքը Սեւ եւ Մարմարա ծովերը միացնող
 Վոսվորի նեղուցին վերայ, աշխարհիս մէջ ա-
 մենէն գեղեցիկ դիրքն ունեցող քաղաքն է : Մեծն
 Կոստանդիանոս հիմնեց այս քաղաքը հին Բիզան-
 դիոյ աւերակաց վերայ 550 ին (Սէրայ-Պուռնու
 բռնած տեղը), որ Հռովմաշէլոց անկմանէ յետոյ
 Արեւելեան կայսրութեան մայրաքաղաքն եղաւ
 եւ հետզհետէ մեծագործ շէնքերով զարդարուեցաւ .
 1455 ին Ֆէրիհ Սուլթան Մէհմէտ առաւ այս քա-
 ղաքը երկար պաշարմանէ մը յետոյ եւ նոյն աստիճան
 ի վեր Օսմանցոց մնաց :

Բուն քաղաքը պէտք է բաժնել երեք մասի.
Սաւանյօլ, *Դաշաքիա* եւ *Բերս* կամ *Պէյօղլու* :

1°. *Սաւանյօլ*. Այս մասին մէջ կը բնակին ընդ-
 հանրապէս Թուրքերն, Հայերն ու Յոյները. դիր-
 քը խիստ գեղեցիկ եւ շքեղ կ'երեւի դրսէն, բայց
 փողոցներն ու շէնքերը մեծաւ մասամբ անկանոն
 են. միայն մէկ քանի քաղերը նոր շինուած են
 ընդարձակ ու կանոնաւոր փողոցներով : Այս մա-
 սին մէջ են Կ. Պօլսոյ ամենէն երեւելի շէնքերը.
 Այա-Սօֆիայի, Սուլթան Ահմէտի, Սուլթան Մէհ-
 մէտի, Սիւլէյմանիէի, Նէնի Ճամիի եւ Օսմանիէի ե-
 րեւելի մզկիթներն ու Ար-Մէյսանին (որ կը գտնուի
 Եգիպտոսէն բերուած կոթող մը. բոլոր Պաշտօնա-
 տեղիները, Բարձրագոյն Դուռը, Պաշտօնէից ա-
 պարանքը, շուկաները եւայլն եւայլն : Շուրջը
 8 փլօմբեր երկայնութեամբ Պարխապ մը կայ,

բայց այժմ փայտաւած ու փակուելու վերայ է :

2⁰. *Ղալաթիա*. Սամապօլի դիմացի Բերայի լեռան ստորոք , ուր կը գտնուին օսար ազգաց վանառասունք , Ակմբանոցք (Պօրսա) ու սեղանասունք : Մնացորդ շէնքերն ու փողոցները աղտոս ու խիստ անկանոն են :

3⁰. *Բերա*. Ղալաթիոյ վերայ Օսարազգաց եւ ընդհանրապէս ֆրիսոնէից բնակած մասն է . այստեղ կը բնակին նաեւ Եւրոպացի դեսպանք , որոց ժամանակաւ արհիւեալ էր բնակիլ Սամապօլի կողմերը : Այս մասին կը վայելէ կանոնաւոր ֆաղափքսք , որ կազմով լուսաւորուած է , եւ մէջը բաւրոններ , ուսումնական դպրոցներ եւ մասնաւորաց ֆանի մ'աղուոր շէնքեր ունի :

Սամապօլ Ղալաթիոյ միացած է երկու կամուրջներով , որոց ներսի կողմը կը գտնուի Տէրունական մեծ նաւահանգիստը եւ որոց մէջ են ֆաղափքն երկու կողմի ընդարձակ նաւահանգիստը :

4. Պօլսոյ բուն պարսպէն դուռն գտնուած զրլխաւոր արուարձաններն են , Էյուպ , Հալլընի օդլու , Հասֆէյ , Քասըմ փաշա եւայլն . եւ Վոսփորի Եւրոպական կողմը՝ *Պէշկիքաշ* , *Օրբաֆէյ* , ուր կը գտնուին Կայսեր երկու գեղեցիկ պալատները ծովեզրի վերայ կառուցեալ , *Քուրուշէմէ* , *Առնալուս-ֆէյ* , *Հիսար* , ուր կայ հին բերդ մը Սուլթան Մէհմէտի օրով շինուած . *Էմիրիկեն* , *Եհնի ֆէյ* , *Թարապէս* եւ *Պոյոյիֆէրէ* , ուր են օսար դեսպանաց եւ հարուստ ֆրիսոնէից ամարանդ-

ները : Ասիական կողմը՝ *Գաղիթթուն* (*Գաշի-ֆէյ*) նոր ու գեղեցիկ , բայց բոլորովին փայտաւած շէնքով . այստեղ է Իզմիտի երկաթուղոյն կայարանը :

Իւսկիւսար (50000 բն.) Հին Թէոքրապօլիս ֆաղափքն է . բնակիչներն են Տանիկի . եւ Հալլ , փողոցներն ու շէնքերը սգեղ ու աղտոս են : Վոսփորի Ասիական գիւղերն են Իւսկիւսարէն սկսեալ *Գուզլուճուզ* , *Պէշկիքաշ* , *Չէնկի-ֆէյ* , *Գանսիլի* , *Հիսար* , *Պէշֆոզ* . առնք ամէնքն ալ ամաւանոցներ են երեւելի պաշտօնասարաց : Վոսփորի ծայրը կը գտնուին Բուժէլի եւ Անասօլի գավաթները , ուր են Վոսփորի ամբողջութիւնները :

Պօլսոյ վաճառականութիւնը խիստ բաճուելի . որովհետեւ ամբողջ Թուրքիոյ , Պարսկաստանի եւ Դանուբի ապրանց կեդրոնն է . բայց այս վաճառականութիւնը իւր բնակչաց բոլոյն չը համապատասխանէ :

Արհեստից եւ նարսարութեանց գալով . Կ. Պօլսոյ մէջ փոքր արհեստներն ալլէլ կը բանին , ինչպէս նաեւ Թուրքիոյ ուրիշ ֆաղափքաց մէջ . բայց ինչպէս արդէն յիշեցինք՝ մեծ արհեստ ամենեւին չ'ըկայ . կառավարութիւնն ունի միայն գեղեցիկ նաւարան մը : Կ. Պօլսոյ մէջ Տանկաց մէկ հասիկ գործն է կառավարական վարչութեանց մէջ զբաղիլ . իսկ ֆրիսոնեայք եւ օսարազգիք վաճառական եւ արհեստաւոր են : Պօլսոյ բնակչաց բազմաճալր գաւառաց բնակչաց նուազելուն արդիւնքն է , գաւառացիք օր ըստ օրէ դէպ ի Պօլսոյ կը

դիմէն, ներքին անկարգութեանց եւ անապահովութենէ խոյս տալով: Ոչ վաճառականութիւնն, ոչ արհեստները կարող են զբաղեցնել 1200000 բն. միակ պատճառն է կառավարութեան զլխաւոր տեղն ըլլալը:

ԷՏԻՐՆԷ (ԹՐԱԿԻԱ)

250. Դիւսաւոր փաղափներ.

Էտիրնէ կամ Ադրիանուպօլիս (120000) Մերին գետին վերայ, 1455էն առաջ Օսմանցոց մայրափաղափն էր, այժմ եւս մեծ ու վաճառաւան փաղափ է, եւ երկաթուղի մ'ունի Կ. Պօլսոյ հետ կապուած: Շէնքերուն մէջ անուանի է Սուլթան Ալիմի մզկիթը: Մեհաֆա, բրդի եւ բամպակի գործարաններ ունի: Դիւսաւոր բերքերն են՝ ցորեն, բուրդ, մեհաֆա, ծխերդ եւ կաշի:

Ֆիլիսիկ (50000) Շաս հնութիւններ ունի եւ վաճառաւան փաղափ է, մեհաֆաեղէն եւ բրդեղէն բանուածները մասնաւոր ճիւղ մը կը համարուին այս փաղափին արտադրած ապրանց մէջ: Սոսկալի երկրաւար մ'եղաւ այսեղ 1818 ին:

Իսլիսէ (20000) Պալքան լեռանց մօտ. չուխայի գործարաններ ու անուանի տօնավաճառ մ'ունի:

Ռոսոսո կամ Թեֆֆուր-Տաղ (15000) Մարմարա ծովուն վերայ շինուած փաղափ մ'է եւ բանուկ նաւահանգիստ մի եւ Ադրիանուպօլիս երթալու հանքայ ունի: 1829ին Ռուսներն այս կողմերն ալ արեւելցին:

Կէլիսօլու (15000) Տարսանէ նեղուցին բերանը բանուկ նաւահանգիստ է: Օսմանցիք երբոր 1556ին Ասիայէն յերոսոյայ անցան՝ առաջին անգամ այս փաղափին տիրեցին:

Տիւնոքիս Մերին գետին վերայ հին ու անուանի փաղափ է: Անուանի են նաեւ Դըրգ-Քիլիսէ (12000) Էրեկլի, Սիլիվրի (4000), Չօրլու (4000), Պուրկազ, Չարսաճէ, Թարսար-Պազարէրզ (7000), Էսկի-Չակիւս (10000) եւ Բըզանլիք:

ԹՐԱԿԱ (ՊՈԼԻԳՐԱԲԱ)

251. Դիւսաւոր փաղափներ.

Ռուշանիք (50000) Դանուր գետին վերայ ամրապատ ու մեծ փաղափ է. երեք անգամ Ռուսաց ձեռքն անցաւ: Ասկէ վառնա երկաթուղի մի կայ:

Սօֆիս (50000) Պուլղարիոյ ամենէն մեծ փաղափն է, որ Եւրոպական Թուրքիոյ մեծ նաւթաներուն վերայ զսնուելուն համար պատերազմական դիրքն ալ խիստ կարեւոր է:

Վառնա (20000) Սեւ ծովուն արեւմտեան եզերաց վերայ անուանի նաւահանգիստ է: Այսեղ Սուլթան Մուրադ Բ. մեծ յաղթութիւն մի տարաւ Մանառաց վերայ:

Վիսին (20000) Դանուբի վերայ Թուրքիոյ ամուր՝ բերդափաղափներէն մին է:

Շուսլու (20000) Պալքան լեռանց մօտ՝ Թուր-

իբոյ ամենէն ամուր ֆաղաֆն է, որ 1774 ին, 1810 եւ 1828 ին Ռուսները պարապ տեղն աշխատեցան զայն ձեռք ձգելու :

Նիկկայօրու (18000) Ռանուրի վերայ գեղեցիկ դիրք ամուր ֆաղաֆ է: 1596 ին Սուլթան Պայազիս մեծ յաղթութիւն մի քաւ այստեղ, Մանաւազ վերայ :

Անուանի են նաեւ Թուլչա, Ռազլիւս, Սիւքովա, Պապա-Տաղ, Բիւսքենձէ՝ Սել ծովուն վերայ, Հերշովա, Սուլիւնա, Պալչիք, Տուրու, Կապրովա (5000 բն.) Օսման-Պազար, Բազան, Տրանովա, Սամսով, (Երկաթահանք ունի) Իզման (5000) Տուսլիցա (8000) :

Պ Օ Ս Ն Ս.

252. Գլխաւոր ֆաղաֆներ.

Պօսնա կամ Պօսնա-Սերայ (60000) Ամրապաս վանառաւան ու նարսարաւէն ֆաղաֆ է. շատ մզկիթներ, բաղնիք ու շուկաներ ունի :

Զօրնիք (10000) Ամրապաս ֆաղաֆ է, Տրիւնա գետին ալ մօտ, եւ մերձակայ տեղերն կապարի հանք կայ :

Մօսթար (18000) Ամուր ֆաղաֆ է բարեբեր դաշտի մը մէջ. դրսէն դիրքը գեղեցիկ է, բայց ներքը աղտոտ :

Պանեպոլֆա (10000) Ամուր բերդ ու հանքային ջրեր ունի. շատ ալ մեծ մզկիթներ կան :

Անուանի են նաեւ Թրալնիք (12000), Եկնիպազար (9000), Լօֆնիցա, Նօլի եւ Վիշլիւս :

ԲՐԷՋՐԷՆ (ԵՔՕՏՐԱ, ՄԷՕԶԻԱ.)

253. Գլխաւոր ֆաղաֆներ.

Բրեքրեն (40000) Դիրք խիստ գեղեցիկ, ու Երեւելի շէնքեր ունի, այս ֆաղաֆն օր ըստ օրէ առաջ կ'երբայ :

Շֆօսրու (20000) Ամրապաս ֆաղաֆ է համանուն լճին վերայ :

Նիշ կամ Նիսսա (20000) Անուանի ֆաղաֆ է Կ. Պօլսէն Վիեննա երբայու նախքան վերայ :

Իսֆիւս (10000) Գեղեցիկ դիրք ունի Վարսաս գետին վերայ, ուր Կաշի գործարաններ կան :

Անուանի են նաեւ Բօսթօրիցա, Լիսֆօլս (12000) Վրանիս (8000). Իթիք (8000), Տուլիսնօ եւ Անքիւարի, որ Ադրիական ծոցին վերայ փոքր նահանգիսներ են :

ՍԷԼԱՆԷԿ (ՄՍԼԵԳՈՆԷԱ.)

254. Գլխաւոր ֆաղաֆներ.

Սեյանիկ կամ Թեապոնիկ (70000) Հին ասեներ Մակեդոնիոյ մայրաքաղաքն էր: Մեծ ու բազում նաւահանգիստ, շատ ալ հնութիւններ ունի: Բնակչաց կլսէն աւելին Հրէայ են :

Մանասար (50000) Պատերազմական դիրք խիստ

անուանի է, եւ շուրջն ալ խիստ բարեբեր տեղեր ունի :

Սերկու (50000) Վանառաւան քաղաք է, բայց ամառուան օդը վնասակար . անուանի է ասոր ծխերը, քովերն ալ արծաթի ու կապարի հանք կայ :

Տրախ Գովերն եւն հին Փիլիպպէ քաղաքին աւերակները, կտաւի գործարաններ ունի :

Գալաթա Հոս ծնած է հռչակաւոր Մէհմէտ -Ալի փաշան Եգիպտոսի :

Օխրիսա (6000) Համանուն լինն վերայ, բարեբեր ու վանառաւան քաղաք է. քովերը ոսկւոյ, պղնձի եւ ծծմբոյ հանք կայ :

Անուանի եւն նաեւ *Վօսինա*, *Եհնիմե*, *Ըսքուպ-նիցա*, *Այնօրու* լեռը, ուր քանի մը տարի առաջ 22 վանք, 500 մասնու եւ վանքերուն մէջ 4000 հզնաւոր կար, *Քօսիւրիլի*, *Բրիլիս* (12000), *Էլպասան* (4000) եւ *Տեմիր Հիսար* :

ԵՍ.ՆԵՍ. (ԵՊԻՍՈՍ, ԹԵՍՍԱԼՅԱ, ԱԼՊԱՆԻԱ)

255. Գլխաւոր քաղաքներ.

Եսնես (56000) Համանուն լինն վերայ Ալպանիա կամ Առնաւուսլուք գաւառին գլխաւոր քաղաքն է. այս քաղաքէն էր Տէփէսէլէնի Ալի փաշան, որ քաղաւորէն ապստամբած՝ 1822 ին հոս պաշարուած մեռաւ :

Լարիսա կամ *Եհնի-Շեհիր* (20000) կարմիր ներկի անուանի գործարաններ ունի :

Թրինաչա (12000) Բաւական ծաղկած քաղաք է :
Վօլօզ (4000) Թեսալիոյ նաւահանգիստն է եւ մեծ առուստր ունի :

Անուանի եւն նաեւ *Թուրնալօ* (5000), *Ֆերասաչա*, *Բաքրանի* (5000), *Արքա* եւ *Ալլօնիսա*, որ Ալբանական ծոցին վերայ նաւահանգիստ է :

ԿՐԵՏԷ ԿԱՄ ԿՐԻՏ (150,000)

256. Միջերկրական ծովուն մէջ մեծ կղզի է 90 հզմ. քառ. տարածութեամբ, երկիրը լեռնային է եւ արեւմուտէն դէպ ի յարեւելք լեռան բարձր գօտի մը կայ, որոյ ամենէն բարձր գագաթն է *Իդա* լեռը (2000 մ. բարձր.) :

Կրետէի կլիման կանոնաւոր, չոր եւ տաք է. գլխաւոր բերքերն են ցորեն, գարի, եգիպտացորեն, ձէր, օճառ, ծխերդ եւ տեսակ տեսակ պտուղներ : Օսմանցիք 1670 ին առին այս կղզին Վենետիկեցւոց ձեռքէն, 25 տարի տարւոնակ պատերազմելէ յետոյ, 1835ին եգիպտոսի տնտեսաւ, բայց յետոյ դարձեալ Թուրքիոյ անցաւ : Կրետէ շատ անգամ ապստամբեցաւ եւ այսօր վերջի ապստամբութեան (1868) պատճառաւ, շատ տեղերը մեծապէս վնասուեցան :

Բնակչաց կէսը Յոյն է :

Գլխաւոր քաղաքներն են.

Քանէսա (15000) Ամապաս քաղաք է, բայց նաւահանգիստն օր ըստ օրէ աւազով կը լեցուի :

վենեսկեցոց ասեն այս ֆաղափը խիստ վանա-
ռաւահ էր :

Հանիա (12000) Այս է Կրետէի ամենէն աղէկ
նաւահանգիսքը . որոյ վանառականութիւնն ալ
բանուկ է :

Ռեթիւնո (6000) Ասոր մօտ է Արֆուսի բնուած
վանքը , որ վերջին ապսամբութեան ասեն մեծ
կարեւորութիւն ունեցաւ :

ՀԱՐԿԱՏՈՒ ՎԻՃԱԿԻ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԹՈՒՐԿԻՈՅ

1⁰. ՌՈՒՄԱՆԻՍ. ԿԱՄ ՄՈՒՍՈՎԱԿԱՆՔԻՍ. (ՌՈՒՍ.ՀՊՈՒՂՏԱՆ)

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ո Ւ Ր Գ Ի Տ Ե Լ Ի Ք

257. Մօլսօ-Վալափիոյ մէջ կը բնակէին ասե-
նով Տասսցիֆ՝ Հռովմայեցոց հարկասու , յետոյ
Լասին կամ Հռովմայեցի ցեղէն գաղթականներ ե-
կան , որով երկիրն ալ բնուեցաւ Ռուսանիա :
Սուլթան Պայազիս Բ^ր սիրեց այս գաւառներուն ,
եւ կառավարիչներ կարգեց տեղացի Իշխաններէն :
Ռուսներն ալ Նաեի (1792 ի) դաւնագրին զօրու-
թեամբ սկսան ձեռնամուխ լինիլ այս երկրին գոր-
ծոց , բայց 1811ին տեղացիք ապսամբելով ,
վերսին Թուրքիոյ հովանաւորութեան տակ մտան ,
եւ ինչպէս առաջները , նոյնպէս եւ այն ասեն
սկսան Ֆէնէոցի Ոսիկաններ ընդունիլ Բարձրա-

գոյն Դրան կողմանէ : Ժամանակէ մ'ի վեր այս
իշխանութիւնը Ֆէնէրցոց ձեռքէն ելաւ եւ երկ-
րացոց անցաւ : Էսիրնէի (1829ի) դաւնագրութեան
զօրութեամբ Ռուսներն այս երկրին պաշտպան
կենալու իրաւունք ստացան , որ տեւեց մինչ ի
1856. Վերջի ասեններս այս երկու երկիրներն
իւրօր միացան : Այժմեան իշխանն է Կարոլոս կամ
Շառլ Ա^ի Բրուսիոյ Հօնէնցօլէոն ցեղէն :

Կառավարութիւնն է սահմանադրական իշխա-
նութիւն :

Մօլսօ-Վալափիոյ սահմանն է Հիւսիսէն եւ
Արեւմուտէն՝ Աւստրիան , Արեւելէն՝ Ռուսիան
եւ Սել ծովը , Հարաւէն՝ Դանուբ գետը :

Երկիրը դաւնային է եւ խիստ բարեբեր . կլիման
բարեխառն եւ առողջ է :

Գլխաւոր բերքերն են՝ ցորեն , զարի , եգիպտա-
ցորեն , ծխեղ , աղ , պտուղներ , բուրդ , մորթ ,
շինութեան համար աղէկ փայտ եւայլն . եւայլն :
Արհեստները շատ են մնացած են , բայց բերքերուն
պատճառաւ վանառականութիւնը խիստ ծաղկած է :

Բնակչած քիւն է 4424000 . մեծ մասը Ռու-
մանիացի , մնացածն ալ Հայ (8178 բն.) , Ռուս ,
Հրէայ եւ Բուռա (Չիկկեսանէ Պօնտիացի) :

Լեզուն Լասիներէնի մէկ նիւղն է :

Կրօնքը Յունադաւանութիւնն է :

Մօլսօ-Վալափիացիք , վերջի տարիներուս մէջ
ուսմանց եւ ֆաղափականութեան մէջ շատաք
զացին :

ձանքաներն ու երկաթուղիներն որ ըստ օրէ կը
շահանան :

Գլխաւոր ֆաղաֆներ .

ՊՈՒՔՐԷՇ (141000) Ռուսմանիոյ մայրաքաղաքն
է, մեծ ու վանառաւան . Եւրոպիոյ ֆաղաֆաց
նման կանոնաւոր փողոցներ , մաքուր շէնքեր ,
ուսումնական տեղեր ու բարձրագոյն ունի :

Ճիւրճեօ Դանուբի վերայ Պուրէշի նաւա-
հանգիստն է :

Եաշ (90000) Մոլդաւիոյ գլխաւոր ֆաղաֆն է .
քնդարձակ՝ բայց մեծ մասը գիւղաքաղաքի նման :
Անուանի է նորաշէն Մայր եկեղեցին :

Կալաց (56000) , Իպրայիլ (25000) , Իսկաշիլ
(20000) Դանուբի վերայ բանուկ նաւահանգիս-
տներ են :

2°. Ս Է Ր Վ Ի Ս .

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ո Ւ Ր Գ Ի Տ Տ Է Լ Ի Ք

258. Սերվիացիք Մշաւ ցեղէն են , եւ 650 ին
այս երկրին մէջ հաստատուեցան : Սուլթան Մու-
րադ Քոսովայի յաղթութեամբ ձեռն ձգեց այս
գաւառը : Սերվիան մինչեւ 1804 բուսականը
Օսմանցոց տակն էր , այն ասեցէն յետոյ , ազա-
տանալ՝ երբեմն Ռուսաց եւ երբեմն Օսմանցոց ի-
շխանութեան ներքեւ : Սերվիացիք 1829 էն ի վեր
սահմանադրական կառավարութիւն մի ունին
ընդ գերիշխանութեամբ Բարձրագոյն Դրան :

Սերվիոյ այժմեան Իշխանն է Միլան Գ^ր Օր-
պէնովիչ :

Երկիրը լեռնոտ է . մեծագոյն մասն ալ անտա-
ներով ծածկուած :

Գլխաւոր բերքերն են՝ արմիւք , բուրդ , աղ եւ
շինուրեան փայտ :

Բնակչաց քիւն է 1200000 :

Կրօնք՝ Յունաղաւանդութիւն է : Քաղաքակա-
նութիւն , երկրագործութիւն , ուսմունք ու գի-
տութիւնք որ ըստ օրէ յառաջ կ'երթան այս բարե-
բեր եւ հարուստ երկրին մէջ :

Գլխաւոր ֆաղաֆներ .

Պեշրաս (258000) Դանուբի վերայ , Եւրոպիոյ
ամուր ֆաղաֆներէն մէկն է . ասեցով այստեղ կը
նստէր Սերվիոյ իշխանը եւ քանի մը տարի առաջ՝
Օսմանցիք ասոր բերդին մէջ պահապան զօրաց
բանակ մ'ունէին :

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ .

Ա Ս Ի Ա

ԲՆ. 816,000,000

ՏՐԺ. 43,000,000 հզմ. ֆառ.

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

259. Ասիոյ մէջ առաջին անգամ մարդկային ազգը ֆաղափականութեամբ ծաղկեցաւ. Զինացիք 4000 տարիէ ի վեր հզօր եւ ծաղկած կառավարութիւն մը կը կազմեն. Ասիոյ մէջ էին նաեւ Փիւնիկեցիք, Բաբելացիք, Ասորեստանցիք, Հայք ու Պարսիկք :

Հին աշխարհագէտները Փոքր-Ասիոյ եւ Պարսկաստանի վերայ միայն տեղեկութիւն տեսցան. Հնդկաստան եւ ընդհանրապէս Արեւելեան Ասիա Մեծն-Աղեփանդի աշխարհակալութիւններէն ի վեր միայն ծանօթ եղած են : Զինու վերայ ծանօթութիւն առին առաջին անգամ Արաքացիք եւ յետոյ 12^{րդ} դարուն մէջ Թաթարք երբ Լէնկ-Թիմուր Թաթարստանէն ելնելով Զինաստան եւ Հնդկաստան հասաւ. իսկ Ճափոնի քաղաւորութիւնը ծանօթ եղաւ 15^{րդ} դարուն մէջ Վենեսիեցոց եւ Փորթուգէզներուն ձեռամբ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

260. Ասիոյ երկայնութիւնն է Պապ-իւլ-Մանդէպի նեղուցէն մինչ ի Պէհրիեկայ ծով 11500 հզմ. լայնութիւնը՝ Հիւսիսային գլխէն մինչեւ Ռօմանիոյ հրուանդանը 8550 հզմ. Հիւսիսային կողմը ընդարձակ ու անբեր դաշտեր կան, մէջտեղերը բարձր լեռներ եւ Հարաւային կողմերն ալ տաք բայց պտղաբեր երկիրներ. Հարաւային Արեւմտեան կողմը աւազուտ անապատ է :

Ասիոյ մէջ են աշխարհիս ամենէն բարձր լեռները, ինչպէս Զինու եւ Հնդկաստանի միջոցը Տալաշեկերի գոտին, որ 8000 մ. բարձր գագաթներ ունի : Նաեւ աշխարհիս այս մասին մէջ են ամենէն մեծ լիւնները, ինչպէս Կասպից ծովն ու Արալ լիւն :

Հողն ընդհանրապէս բարեբեր է եւ տեղ տեղ աղէկ մշակուած : Գլխաւոր բերքերն են. խահուէ, չայ, շաքարի եղէգ, արմաւ, պան, գոգոյ, աղամաքուղ, կիւնամոն, պղպեղ, զանազան խնկեղէններ, բամպակ, մետաքս եւ տեսակ տեսակ արմիք ու պտուղներ :

Ասիոյ մէջ ամէն տեսակ ընտանի կենդանիներ կը գտնուին, բայց վայրի կենդանիներն ալ բազմաթիւ են, ինչպէս՝ նեմալ արջ, աղուէս, սամոյր, այծեամն (նէյրան), բէշ մեկոյ (գունետ), փիղ, ռնգեղջիւր, առիւծ, վագր, ինձ, ընձուղտ, կապիկ, կոկորդիլոս եւայլն եւայլն :

Օգր՝ ընդհանրապէս Հիւսիսային կողմերը խիստ ցուրտ, մէջեղերը բարեխառն եւ Հարաւային կողմերն ալ տաք :

Ասիոյ համեային հարսութիւնները հին ասեղէի վեր անուանի եղած են, բայց հանքերը շատ տեղեր քիչ կը բանուին կամ երեսէ ձգուած են. գլխաւոր հանքերն ասոնք են. աղամանդ եւ ազնիւ քարեր, ոսկի, արծաթ, պղտին, պղինձ, անագ, կապար, հանգային ներկեր, երկաթ եւ տեսակ տեսակ քիմիական նիւթեր :

ԲՆԱԿԻՉՔ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

261. Բնակչաց գլխաւոր ազգերն են. Թուրք, Հայ, Ասորի, Պարսիկ, Հրեայ, Արաբացի, Հնդիկ, Զին ու Թաքար :

Զորս կրօնք կայ Ասիոյ մէջ. Քրիստոնէութիւն, Մէհմէտականութիւն, Հրէութիւն եւ կռապաշտութիւն :

Դիտութիւնները որ Ասիայէն ելան, այժմ դադրած եւ կորսուած՝ արհեստներն ալ իրենց անկասարելութեան մէջ մնացած են. բայց եւ այնպէս Պարսից, Հնդկաց եւ Զինաց բրդեղէն ու մետաքսեղէն բանուածքները միշտ մեծագին են :

Ասիոյ վաճառականութիւնը խիստ բանուկ է, որովհետեւ բնական բերքերն աշխարհիս ամէն կողմերը կ'երթան :

Ասիական տնտեսական գրեթէ ամենն ալ միապետական են :

Ի ՎԵՐԱՅ ՏԷՐՈՒԹԵԱՆՑ ԱՍԻՈՅ

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՇԽԱՐՀՔ

1° ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԱՍԻԱ

ԲՁ. 7,000,000

Տրծ. 14,600.000 Հզմ. Բառ.

Բ Ա Ճ Ա Ն Ո Ւ Մ

Ռուսի Ասիան կը պարունակէ.

1°. Սիպերիա.

2°. Կովկասու երկիրներ :

Ս Ի Պ Ե Ր Ի Ա

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Կ Ռ Ի Թ Ի Ն

262. Մինչեւ 15^{րդ} դարուն վերջերը Եւրոպացւոց անձանք մնացած էր Սիպերիա, որոյ բռնակիչք շատ անգամ Եւրոպայիոյ եւ Ասիոյ կողմերն արշաւանք քրած են :

Ռուսները մուտնալի առուստրի պատճառաւ սկսան կամաց կամաց այս ընդարձակ երկրին տիրել եւ մինչեւ Զինու սահմանագլուխը ձեռք ձգել :

Ռուսաց կառավարութիւնը շատ գաղթականութիւններ հաստատած է այս երկրին մէջ եւ այս կողմը կը դրկէ սէրութեան դէմ յանցաւոր համարւողները :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

263. Սիպերիան ամբողջ եւրոպայէն մեծ է, բայց բնակիչը քիչ. Հիւսիսային կողմերը սափակ ու ջրով ծածկուած են, Հարաւային կողմերն ալ լեռնոս :

Հողը անբեր, քիչ մշակուած եւ ըստ մեծի մասին անապատ է :

Օդը խիստ ցուրտ է :

Գլխաւոր բերքերն են. կանեփ, գետնախնձոր, եւ ազնիւ մորքեր :

Այս երկրին մէջ կան ոսկւոյ, արծաթի, պղնձի, երկաթի եւ պլատինի հարուստ հանքեր :

Բնակչաց քիւն է 4000000. մեծ մասը Մոսկովեան եւ Թաթար, շատերը վրանաբնակ են եւ հովուութեամբ կամ որսորդութեամբ կ'ապրին : Կան նաեւ Ռուսի սէրութեան կողմանէ ախորժուած շատ եւրոպացիներ, որ կը հետեւին մշակութեան եւ վաճառականութեան :

Տեղացւոյ մեծ մասի կրօնն է կաթալաւոսութիւն :

Երկրին ընդարձակութիւնը, բնակչաց նուազութիւնն ու կլիմային պաղութիւնը արգելք են յառաջադիմութեան. միայն մէկ քանի քաղաքացի մէջ արհեստներն ու վաճառականութիւնը ծաղկած են : Այս վերջի տարիներս Ռուսի սէրութիւնը հա-

նապարհաց կարգադրութեան մեծ խնամք տարաւ, երկրին բնական հարստութիւններն ու վաճառականութիւնը բարգաւաճեցու համար :

ՅԱԻԵԼՈՒԱՄ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

264. Սիպերիոյ մէջ մեծամեծ գետեր կան.

Օպի՝ աշխարհիս մեծ գետերէն մէկը, որ կը թափի ի Սառուցեալ յովկիանոս (5200 հզմ. երկայ.):

Էնիսէյ (5200 հզմ. երկայ.) եւ Լիւնա՝ գրեթէ նոյն երկայնութեամբ, որ նմանապէս կը թափին ի Սառուցեալ յովկիանոս :

Անասիր՝ Պէրմիկայի ծովը :

Ամուր՝ Սիպերիոյ եւ Զինու սահմանադիւսին վերայ ի Խաղաղական յովկիանոս :

Գլխաւոր լիւններն են Պայֆալ ու Պայֆալ :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

Սիպերիան կը բաժնուի երկու զլխաւոր մասանց.

1°. Արեւմտեան Սիպերիա.

2°. Արեւելեան Սիպերիա :

ԴԻՍԿՈՐ ԲԱՂԱԲՆԵՐ

265. ԻՐԲՈՒԹՅՈՒՆ (28000) Պայֆալ լիւնն փոքր ու վաճառաւան քաղաք է. ապակւոյ, քղբի, եւ չուխայի գործարաններ ունի :

Թօւմս (22000) Գովերը մեծ ածխահանք կայ :

Թօսօջոյս (16000) Ամուր ու վանառաւան քաղաք
է. Զինու եւ Եւրոպիոյ վանառաց փոխանակու-
թեան զլիաւոր տեղը. հոս կը շինուի *Ռուսի կաշի* :

Թիւռմէն (11000) Վանառաւան քաղաք է, զոր
Ռուս կանգնեցին 1586 ին :

Պարնաւուշ (10000) Քովերը հարուս հանգ
կայ :

Ենիսէյս (6000) Անուանի է տնավանառ :

Ներզէնս (5000) Վանառաւան քաղաք է Զինու
սահմանազլիսին մօտ. արծաթի եւ կապարի հանգ
ունի :

ԿՈՎԿԱՍՍՈՒ ԵՐԿԻՐՆԵՐ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

266. Կովկասու երկրաց մէկ մասն ասեմով
Պարսից ձեռն էր, մէկ մասն Օսմանցոց, մէկ
քանի տեղեր ալ ինքնագլուխ էին. Ռուս ներկայ
դարուս մէջ գրաւեցին բոլոր երկիրը :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

267. Կովկասու աշխարհը Սեւ ծովուն, Կով-
կաս գօտոյն, Կասպից ծովուն, Պարսկաստանի
եւ Հայաստանի միջոցը լեռնոտ երկիր մ'է :

Հողը խիստ բարեբեր է եւ ամէն բերք կը հաս-
ցնէ. զլիաւոր բերքերն են՝ ցորեն, մետս, ա-
մէն տեսակ պտուղներ եւ արմիք : Օղը բարե-
խառն է եւ առողջ :

Կովկասու լեռին կը պարունակեն շատ հան-
քեր, որոց մէջ կը բանուի միայն երկաթը :

Կովկասու լեռանց մէջ կը գտնուի բնականի կեն-
դանեաց ամէն տեսակէն :

Բնակչաց քիւն է 5,000,000 եւ բաղկանայ
Ռուս, Հայ, Վիրք, (Կիւրճի) Մնկրէլ, Ապազա,
Զերէզ, Լէզկի, Թաթար եւայլն ցեղերէ :

Այս երկրին բնակչաց գեղեցկութիւնը համա-
ւաւոր եղած է, մանաւանդ Վրաստանցոց եւ Զեր-
էզներունը : Կրօնքն է Քրիստոնէութիւն, Մէհմե-
տականութիւն եւ կռապաշտութիւն :

Ուսմունքն ու արհեստներն են մնացած են :

Վանառականութիւնը բաւական բանուկ է, եւ
Հայք մեծաւ մասամբ կը նպաստեն այդ գործոյն :

Բոլոր երկիրը Ռուս կուսակալի մը կառավա-
րութեան ներքեւ է :

Ռուսաց կառավարութիւնը մեծ հոգ տարաւ
այս երկիրը ծաղկեցնելու համար. վերջի տարի-
ներուն մէջ երկարողիներ, ճանապարհներ եւ ուրիշ
դիւրութիւններ հաստատուեցան վանառականու-
թիւնը եւ բարեկարգութիւնը յառաջացնելու մօտ :

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

268. Այս երկրին հիւսիսային սահմանազըլ-
իսին վերայ է *Կովկաս* գօտին, որ Սեւ ծովէն սկը-
սելով կերբայ մինչեւ Կասպից ծովը. Գազար-
ները խիստ բարձր եւ մօտակայ ձեամբ ծած-

կուած են. անուանի է *Եղարուս* լեռը 5425 մ. բարձրութեամբ: Կովկասու երկրին մէջ շատ գետեր կան որոց մեծերն են.

Կուր (725 հզմ. երկ.) եւ *Երասխ*, (700 հզմ. երկ.) որ միանալով կը բաժին ի Կասպից ծով. *Ռիոն* ի Սեւ ծով:

Այս երկրին մէջ կրնայ համարուիլ *Կասպից* ծովն որ աշխարհիս մէջ աղի ջուր ունեցող լներուն ամենէն մեծն է: Կասպից ծովը երկրիս երեսէն Սեւ ծովուն կամ ուրիշ ծովերու հետ հաղորդակցութիւն չ'ունի, բայց շատ բնական դիտողութիւններէ կը հետեւի որ Սեւ ծովուն եւ Արալու լիւն հետ կը հաղորդակցի երկրիս տակէն: Կայ նաեւ *Սեւանայ* լիւնն երեսանու մօտ:

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

Կովկասու երկիրները կը պարունակեն.

- 1°. *Վրաստան*.
- 2°. *Հայաստանի մեկ մասը*.
- 3°. *Իմերեթ*.
- 4°. *Շիրվան*.
- 5°. *Մեհերեթ*.
- 6°. *Ապազա*.

ԳԼԽԱՒՈՐ ԲԱՂԱՔՆԵՐ

269. ՏՓՂԻՍ կամ ԹԻՖԼԻՉ (61000) Կուր գետին վերայ Վրաստանու վերջին մայրաքաղաքն է. այստեղ կը նստի երկրին ընդհանուր կուսակալը:

Թիֆլիզի նոր շինուած մասը խիստ գեղեցիկ է: Հանգային շատ ջրեր եւ բանուկ վանառականութիւն ունի որ մեծաւ մասամբ Հայոց ձեռքն անցած է:

Տիֆլիսի մէջ մեր ազգէն մեծ բազմութիւն կայ. անուանի են Հայոց եկեղեցիները, դպրոցներն ու տպարանները:

Մցխեթա (12000) Վրաստանի հին մայրաքաղաքն է, որուն մեծ մասը աւերակ եղած է: Ասոր քովերը պաղլեղի եւ երկաթի հանքեր կան:

Շամսխի (25000) Հին ու անուանի քաղաք է:

Պաֆու (14000) Կասպից ծովուն վերայ բանուկ ցաւահանգիստ է: Ասոր քովերը նաւթի ջրհորներ եւ տղային հրաբուխներ կայ, որոց համար կըրակապաւտ Պարսկաց ուխտասեղի է:

Գանձակ կամ *Ելիսաւիքքովի* (12000) Հին ասեւր Աղուանից քաղաքութեան մայրաքաղաքն էր. քովերը շատ աւերակներ կան:

Ախալքա (20000) Ամրապատ քաղաք է. անուանի է նաեւ Սուրբ Աննա մզկիթը՝ Պօլտայ Այա-Սօփիային ձեռովը շինուած:

Խոթայի (3000) Ասեւր իմերեթի քաղաքաց մայրաքաղաքն էր, այժմ մեծ մասն աւերակ է:

Բիւնդի կամ *Ալեքսանդրուպոլիս* (12000) Արփաղային վերայ շինուած նոր ու ամուր քաղաք է:

Երեւան (12000) Հայաստանի մէջ, 1828 էն ի վեր Ռուսաց ձեռքն է. ամուր բերդ մ'ու շատ

հնուրիւններ ունի : Երեւանի մօտ է Էջմիածնայ Վանքը, ուր կը գտնուի մեր Կաթողիկէ Եկեղեցին եւ ծայրագոյն կաթողիկոսական Աթոռն Հայաստանեայց Եկեղեցոյ :

Նախիչեւան (3000) Պարսպապաս քաղաք է. որոյ մեծ մասն աւերակ է այժմ : Շահ-Աբբաս կործանեց այս քաղաքը 17^{րդ} դարուն, երբ բռնութեամբ բնակիչները Պարսկաստան փեց : Նախիչեւան 1830 ին երկրաշարժով մը շատ վնասուեցաւ :

Ախալցխի (10000) Անուանի քաղաք է. մեծաքանակ եւ մեղրի առուստուր ունի :

Բօքի (8000) Սեւ ծովուն վերայ Կովկասեան գաւառաց գլխաւոր նաւահանգիստն է, որ երկաթուղոյ գծով մը Թիֆլիզի հետ կապուած է : Բօքի վերջի քարտէսը մեծ կարեւորութիւն առաւ, Պարսկաստանէն Պոլիս երթալու նաւերուն վերայ ըլլալուն պատճառաւ :

Մ Ի Զ Ի Ն Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ք

1° ԹՈՒՐԳԻՈՅ ԱՄԻԱ

Կ Ա Մ

ՓՈՔՐ ԱՄԻԱ

ԲՁ. 15,000,000

Տրծ. 1,230,000 հզմ. ֆան.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

270. Տանկի Ասիոյ մէջ հին ժամանակը զանազան զօրաւոր ու հարուս սէրութիւններ կային, ինչպէս Բաբելացիք, Ասորեստանցիք, Հայերն ու Հռովմայեցիք. այս երկրին մէջ էին Բաբելոն, Նինուէ եւայլն մեծաւն քաղաքները : Հելլադացիք բազմաքանակ գաղթականութիւններ հաստատեցին Փոքր Ասիոյ ծովեզերեայ երկիրներուն մէջ, ուր կը փայլէին ուսմունք ու գիտութիւնք :

7^{րդ} դարուն մէջ Մէհմէտական խաղիփաները իրենցին այս երկրին եւ իրենց կայսրութեան մայրաքաղաք ըրին Պադսաք :

15^{րդ} դարուն մէջ Օսմանցիք զօրանալով կամաց կամաց բոլոր այս տեղերը գրաւեցին :

Հին աշխարհի ծանօթ մասանց կեդրոնն էր Փոքր Ասիա, ուր մարդկային ազգն ալ կասարեց իւր առաջին դերը. այժմ առջի փառքէն զրկուած եւ աղիւսացած է. մէջը ոչ մեծ քաղաք, ոչ երեւելի շէնքեր եւ ոչ ալ նանքայ կը գտնուի. արհեստները քէպեհեւ բոլորովին մոռցուած չ'են, բայց վանառականութիւնը օր ըստ օրէ եւ կը մնայ. հողագործութիւնը խեղճ վիճակի մէջ է եւ ներսերն ուրիշ բան չ'եստնութիւն՝ այլ ամայութիւն եւ չ'աւարութիւն :

Ս Ա Հ Մ Ա Ն

271. Ասիոյ Թուրքիան կը պարունակէ.

1°. Փոքր Ասիա, որոյ մէջ են *Բիւզանդիա*, *Լիւդիա*, *Փոքրասիա*, *Պարսիկիսիա* եւ *Պարսիկանկոնիա*.

2°. Հայաստանի մեկ մասը.

3°. *Քիւրսիստան*.

4°. Միջագետք կամ *Էյլեգիրե*.

5°. *Ասորեստան* երկիրը, որուն մէկ մասն է Պալեստին կամ *Հրեաստան*.

6°. *Իրաք-Արապի* :

Ասիական Թուրքիոյ սահմանն է Հիւսիսէն՝ Սեւ ծովն ու Կովկասու երկիրները. Արեւելէն՝ Պարսկաստան. Հարաւէն՝ Արաբիան. Արեւմուտէն՝ Միջերկրական ծովը, Մարմարայի ծովն ու Վոսթորի նեղուցը :

Հիւսիսային եւ արեւմտեան սահմանները

նական են, այսինքն. Սեւ եւ Միջերկրական ծովուց ջրերով որոշուած. բայց արեւելեան եւ հարաւային սահմանները միայն դաշնադրութեան գծերով զատուած են :

Արեւելեան սահմանը Սեւ ծովէն սկսելով կանցնի Պարսումի, Կարսի, Պայագիսի, Սիւլէյմանիէի, Պասրայի մօտերէն եւ կը հասնի մինչեւ ի Պարսից ծոց, Շադ-Իւլ-Արապի բերնին իջնալէս որ կը տեսնուի, այս սահմանը ոչ մեծ գետի մ'ընթացով եւ ոչ ալ բարձր լեռան գօտով մ'որոշուած է: Հարաւային սահմանը Միջերկրական ծովէն կը սկսի եւ Արաբիոյ հիւսիսակողմէն կանցնի անապատի մը մէջէ, որով զրեքէ անորոշ է :

Լ Ե Ր Ի Ն Ք

272. Ասիոյ Թուրքիան ընդհանրապէս լեռնոտ է, միայն Լիբանանու եւ Տիգրիսի մէջ եղած երկիրը (Էյլեգիրէ, Իրաք Արապի) դաշտային է եւ ըստ մեծի մասին անապատ :

Երկրին լեռները, որ Կովկասու գօտոյն հետ ամբողջ շղթայ մը կը կազմեն Կասպից ծովուն, Սեւ ծովուն եւ Միջերկրական ծովուն միջոցը, չորս որոշ աւազաններու կը բաժնեն երկրին ջրերը : Այս լեռները կը բաժնուին երեք գլխաւոր հիւղերու.

1°. *Անտիտորոս*, որ կը սկսի Եգրումի բարձրութիւններէն (կամ լաւ եւս Կովկասու լեռներէն)

Եւ կերթայ մինչեւ Արժապետաբաժնի . Արապկերի ,
Կեսարիոյ , Քօնստանդնուպոլսոյ , Գարահիսարի եւ Պերկա-
մայի մօտերէն անցնելով : Այս գօտին անմիջապէս
կ'որոշէ Սեւ ծովուն աւազանը (իր Հիւսիսակողմ-
մը) եւ Քօնստանդնուպոլսոյ մօտ ամենաբարձր
դատէ մը կը կազմէ 560 հզմ . երկայնութեամբ եւ
240 հզմ . լայնութեամբ : Անճիսօրնոսը շատ հիւ-
ղեր ունի իր երկու կողմերը . զոր օրինակ Մասիսի
կամ Արարատի գօտին , որ Էրզրումէն դէպ ի Պա-
յազիս կ'երթայ . նմանապէս Պրուսայի մօտ՝ Ուլմ-
պոս լեռը ասոր մէկ հիւղն է :

2°. *Sorru* , որ գրեթէ Անճիսօրնոսին զուգահե-
ռական է . կը սկսի Վանայ լճին Հիւսիսային
կողմէն եւ կ'երթայ մինչեւ ի Միջերկրական ծով .
Մալաթիոյ , Մարաշի , Սիսի եւ Այսրնի մօտե-
րէն անցնելով : Այս ալ երկու կողմերը շատ
հիւղեր ունի եւ Կեսարիոյ մօտ կը միանայ Ան-
ճիսօրնոսին հետ :

3°. *Պարսից սահմանագլխին շէնքերը* , որ Տօ-
րոսէն սկսելով կ'երթան մինչեւ ի միջին Պարսկաս-
տան եւ կը բաժնեն Պարսից ծոցին աւազանը՝
Կասպից ծովէն :

4°. *Լիքսան* , որ միւսներէն բոլորովին բաժ-
նուած կ'երեւայ , բայց իր *prof* Տօրոսի շրջանն է :

Տօրոսը եւ Անճիսօրնոսը , որ գրեթէ Հայաստա-
նէն կը սկսին , իրարու փակած շատ հիւղեր
ունին . այս հիւղերը կը կազմեն Հայաստանի լեռ-
ները , որոց մէջ ամենէն անուանին ու բարձրն

է Մասիսի կամ Արարատայ (5155 մ . բարձր)
զագագը երեւանի մօտ : Մասիս լեռը մարած հը-
րաբուղիս մ'է , որ երբեմն սոսկալի երկրաւարժ-
ներ կը յարուցանէ ֆոլի երկիրներուն . 1840ին
Ալոռի գիւղն յանկարծ բռնկելով խր մոխիրնե-
րուն զաւ անյայտ եղաւ :

Անճիսօրնոսի գլխաւոր զագագներն են .

Քաշկար լեռը՝ Կիւմիւլսանէի մօտ . *Պիւնկօշ՝*
(*Ալոս*) Էրզրումի մօտ . *Եւսուր շէնքը՝* Արապկիւրի
մօտ . *Էօւմեր սաղը՝* Ա.գ-Շէնիւրի մօտ . *Էրճիսս* (*Ար-
գիս*) *սաղը՝* Կեսարիոյ մօտ . *Մուրաս սաղը՝* Գա-
րահիսարի մօտ :

Ասոց մէջ ամենէն բարձրն է *Արգիս* (*Էրճիսս*)
լեռը՝ 2987 մ . բարձրութեամբ :

Անճիսօրնոսը լեռներ ունի դէպ ի Սեւ ծով , ո-
րոց մէջ անուանին են . *Սըզ սաղ* , *Չալ սաղ* ,
Քոյր սաղ՝ Տրապիզոնի եւ Կիւմիւլսանէի մէջ .
Քօշ սաղ , *Երջըզ սաղ* , *Աղըզ սաղ՝* Թօզաքի , Սը-
վազի եւ Քասթեմունիի կողմերը :

Ուլմպոս շէնքը՝ (*Քէշիշ սաղը*) , 1600 մ . բարձ-
րութեամբ) Պրուսայի մօտ :

Տօրոսի գլխաւոր զագագներն են .

Սիլիան սաղը՝ Վանայ լճին հիւսիսակողմը .
Եւսուր սաղը , *Պեյ սաղը* , *Մուզեր սաղը՝* Արապ-
կիւրի մօտ . *Ալմա սաղը՝* Մարաշի մօտ . *Պուրսար
սաղը՝* Գարամանի մօտ . *Պասպա սաղը՝* Այսրնի ա-
րեւելեան կողմը :

Տիգրիսի եւ Պարսկաստանի միջոցն եղած լեռնէն

են Առնոց լեռ , Ճուրի լեռ , Ճեպեղ խաղը եւայլն :

Լիբանանու գօտին հիւսիսէն դէպ ի հարաւ Միջերկրական ծովուն եզերքն է . ասոր մէջ մինչեւ 2906 մ . բարձրութեամբ գագաթներ կան :

Կերեւայ թէ այս լեռներուն ամէնն ալ կրային քարերէ կազմուած են . բայց շատ տեղեր հրաբաշխային հիւքեր ալ կան , ինչպէս Պորփիր , Տրափիս եւայլն . որով կրնամք հաստատել թէ ասեցնով այս լեռանց վերայ շատ հրաբուխներ կային եւ թէ այժմ մարած են : Ահա այս պատճառաւ է որ այստեղ ժամանակ ժամանակ սոսկալի երկրաշարժներ կ'ըլլան :

Գ Ե Տ Ե Ի Վ Տ Ա Կ

273. Ասիական Թուրքիոյ ջրերը , ինչպէս որ վերն ըսինք , չորս գլխաւոր աւազաններ կը կազմեն :

1°. Աւազան Սեւ ծովու . Այս աւազանը կը պարունակէ հետեւեալ գետեր :

Ճորոխ (չորով սույու) Բաբերդի մօտ , Սպերու լեռներէն կը բղխի եւ կը քափի Սեւ ծովը : (300 հզմ . երկայ .) Ասոր ընթացքը հեղեղանման եւ աւազանն ալ լեռնոտ ըլլալուն՝ վերայէն նաւարկութիւն չը կրնար ըլլալ :

Ապսար գետ , Պարխար լեռներէն կը բղխի եւ կը քափի Սեւ ծովը :

Իրիս (Նէշիլ-Ըրմազ) Փոքր Հայաստանէն կը բղխի եւ Թօֆաքի , Ամասիոյ մէջէն անցնելով՝

կը քափի Սեւ ծով : Իրիսի մէջ կը քափի Լիգոս կամ Գալլ՝ որ կանցնի Նիկիսարէն :

Թերմիէ , կը բղխի Շապին-Գարահիսարի մօտէն եւ Իրիսի բերնին մօտ կը քափի Սեւ ծով :

Ալիս , (Իրզըլ-Ըրմազ) Կը բղխի Փոքր Հայաստանէն եւ Սըվազէն , Կեսարիոյ վրայէն եւ Պաֆագէն անցնելով՝ կը քափի Սեւ ծով : Փոքր Ասիոյ ամենէն մեծ գետն է այս , որոյ մէջ կը քափի Գարա սու , որ կանցնի Կեսարիայէն :

Սաֆարիս , կը բղխի Տօռու լեռներէն եւ Էնկիւրիւէն , Ասաբազարէն անցնելով՝ կը քափի Սեւ ծով (450 հզմ . երկ .) : Ասոր մէջ կը վազէ Բուրսաֆ , որ կ'անցնի Քէօքահեյալէն :

Մարմարայի մէջ քափող գետերը Սեւ ծովու աւազանէն կրնան սեպուիլ : Այս փոքր ծովուն մէջ վազող գետերն են .

Սուսարլու , կը բղխի Քօնա-Տաղէն եւ Մուհալիքի մօտէն անցնելով՝ կը քափի Մարմարայի մէջ : Էսրէնէսկու , որ Ոլիմպոս լեռնէն կը բղխի եւ Ապուլիոն լեռն անցնելով կը քափի Սուսարլուի մէջ :

2°. Աւազան Միջերկրական ծովու . Այս աւազանը խիստ մեծ է , բայց լեռնոտ եւ երկիրը վրդոված ըլլալով , գետերը մեծ չ'են :

Սիւնդիս , որ կը բղխի Իդա լեռնէն եւ հին Տրովադայի տեղէն անցնելով՝ Թեքէսոսի առջեւ կը քափի Արեփաեղափոքը (75 հզմ . երկ .) :

Քալիփոս (Պազըր-Չալը) , Պերկամայի մէջէն անցնելով՝ կը քափի Արեփաեղափոքը :

Հերմոս կամ Սարապա (Քեսիս) Մանիսայէն անցնելով կը բափի Իզմիրի ծոցը (300 հզմ. երկ.)

Մենեթրիս, որ Պապա-սաղէն կը բափի եւ Սա-մոս կղզւոյն առջեւ կը բափի (250 հզմ. երկ.)

2-րեւար՝ Մէնսէրիսի մէջ :

Լաւաս, Սեյիֆ, Էրիսկոյոն կամ Կորուն, որ Կիպրոս կղզւոյն առջեւ կը բափին միջերկրականը :

Դիոնաւոս կամ Նահուն (ձիհան), որ Տորոս լեռներէն կը բոխի եւ Մարաշի ֆովէն անցնելով՝ կը բափի Իսկէնսէրունի ծոցը :

Սիհան, որ Տորոս լեռներուն մէջէն կանցնի Յուդայի Դոռո ըսուած կիրճէն եւ Ասանայէն անցնելով՝ կը բափի ձիհանի բերնին մօտ (200 հզմ. երկ.) :

Կիւղնոս (Գարա սու), որ կը բափի Սիհանի մօտ: Սառ ջրերուն մէջ լուացուեցաւ Մեծն-Աղբե-սանդը :

Սառեաց երկրին գլխաւոր գետերն են.

Ռոնդէս (Էլ Ա'գի), որ կը բոխի Լիբանանու լեռներէն եւ Անտիոֆայ մօտէն անցնելով՝ կը բափի Միջերկրականին մէջ (1320 հզմ. երկ.) :

Լեոնթիս, որ Սուրի ֆով կը բափի Միջերկրա-կանին մէջ :

Երուսաղէմայ մօտ Մեռեալ ծովը կ'ընդունի անուանի գետը, որ է Յորդանան (160 հզմ. երկ.) :

5°. Աւազան Պարսից ծովու. Այս աւազանը ամենէն մեծն է եւ կը պարունակէ երկայնածաւալ եւ անուանի գետեր:

Եփրատ, որ երկու նիւղի բաժնուած է. մէկը կը բոխի Երզրումի լեռներէն եւ Տորոսի մէջէն անց-նելով՝ Պարսայի մօտ Տիգրիսի հետ կը միանայ ու կը բափի Պարսից ծոցը. միւս նիւղը Արածանի (Մուրաս սույու) անուամբ, որ կը բոխի Ծաղ-կէոյ լեռներէն եւ Մուշի ֆովէն անցնելով՝ Խար-բերդի մօտ բուն Եփրատի հետ կը միանայ :

Եփրատ գետը ունի 2400 հզմ. երկայնութիւն. Յունկարի մէջ ջրերը մինչեւ 4 մ. կը բարձրանան: Վրան տիկերով նաւարկութիւն կ'ըլլայ :

Եփրատի մէջ կը բափին.

Գալլ, Մանանադի, Մէլոս (Քարասու), որ կանցնի Կիւրիսէն եւ Պեյիֆ, որ կանցնի Մէրսինէն:

Տիգրիս (Շադ), որ կը բոխի Խարբերդի մօտէն եւ Տիարպէֆիէն, Մուսուլէն ու Պաղեստէն անց-նելով՝ կը միանայ Եփրատի հետ. Խուռնա ֆաղէն վար այս գետերը կ'ըսուին Շադ-Իւլ-Արապ, որոյ վերայ մեծ նաւեր կրնան երթնելով :

Տիգրիսի մէջ կը բափին.

Պիրլիզ, Չա-գեր կամ Չապ, Չապ-Ասֆալ եւ Թարքար :

4°. Աւազան Կասպից ծովու. Այս աւազանը աւելի Կովկասու կը վերաբերի ֆանթ Թուրքիոյ, բայց գետերուն բոխած տեղերը Թուրքիոյ մէջ են :

Կուր, որ կը բոխի Երզրումի մօտէն :

Երասխ, որ կը բափի Կուրի մէջ :

Երասխի մէջ կը բափի Ախուրեան գետակը (Արփա-չալը), որ Անի ֆաղաֆին ֆովէն կ'անցնի:

Լ Ի Ճ

274. Ասիական Թուրքիոյ մէջ շատ մեծ ու փոքր լիճեր կան, ինչպէս՝

Վանայ լիճ կամ ծով (Բեռուեաց ծով) Հայաստանի մէջ, որ ունի 200 հզմ. շրջապատ եւ մէջը չորս կղզի, *Աղքաւար, Առեւ, Կսուց* եւ *Լիւն*: Մէջէն շատ ձուկ կ'ելնէ եւ վրան նաւարկութիւն կ'ըլլայ. ասոր մէջը կը վազեն *Անգղ, Մարմիս* կամ *Խոշապ* գետակները, *Փառալան* կամ *Զըշըր*՝ Ռուսիոյ սահմանագլխին վերայ. ասկէ վտակ մը կ'ելնէ եւ կը քափի Կուր գետին մէջ:

Ծով *Կարնոյ* (Էրզրում կէտիւ), Էրզրումի մօտ, ուր եւ շատ ձուկ եւ բուշուններ կան:

Խարքերու ծով՝ (Սարքուր կէտիւ) Համանուն քաղաքին մօտ:

Ասորեաց երկրին մէջ են.

Մեռեալ ծովը կամ *Ասփաշքիք* լիճը, (170 հզմ. քառ. սարած.) որուն ջուրը աղի, անհամ եւ կարային է. իւր երեսը Միջերկրականին երեսէն ցած է եւ բոլորսիք անքեր ու ապառաժուտ տեղեր են:

Տիքերիոյ լիճը, (Գալիլ) որոյ մէջէն կանցնի Յորդանան գետը:

Պահր-Էլ-Մարա՝ Դամասկոսի մօտ. *Անտիոֆայ* եւ *Հալէպի* լիճը, որոց ջուրը աղի է:

Փոքր Ասիոյ լիճերն են.

Թուզ կիօլ, որ մեծ քանակութեամբ աղ կը հասցնէ. ջրին վերայ երբեմն 2 մետր հաստութեամբ

աղէ կեղեւ մը կը կազմուի եւ վրայէն ձիով կ'անցնուի, ինչպէս սառած գետի մը վրայէն:

Ագ-Շեհիր կիօլի, *Հանրան լիճ*, *Պեշեհիր կիօլի*, *Էկերսիս կիօլի*, որ նմանապէս շատ աղ կը պարունակեն:

Մարմարայի ծովուն եզերքն ալ երեք մեծ լիճ կայ. *Մանիճա*, *Ապուշիոն* եւ *Իզնիփ*:

Կ Լ Ի Մ Ա Յ

275. Ասիական Թուրքիոյ կլիման ընդհանրապէս բարեխառն ու առողջ է:

Փոքր Ասիոյ մէջ՝ բարձր լեռանց պատճառաւ ամառուան օդը կը զովանայ եւ ձմեռը կը մեղմանայ իւր շուրջը գտնուած երեք ծովերուն ազդեցութեամբ, միայն Մարմարայի ծովեզերեայ մէկ քանիւ տեղերն են Ասանայի ու Ասալիոյ կողմերը փոքր ինչ վասառողջ են: Տօրոսի շրջային գագաթները մշտապէս ձեւով ծածկուած՝ սաստիկ ցուրտ են, բայց ստորոտները մեղմ, առողջարար եւ երբեմն ալ տաք:

Հայաստանի օդը խիստ առողջարար է. ամառը զուարճալի եւ ձմեռը բարձր լեռանց պատճառաւ, սաստիկ ցուրտ: Ասորեաց երկրին եւ Լիքանանու կլիման՝ լեռանց վերայ խիստ ցուրտ. լեռանց ստորոտը՝ զով ու առողջ՝ եւ ծովեզերքը քիչ մը տաք ու խոնավ:

Միջագետաց, Իրագ-Արապիի եւ Նիւրասայ ու

Լիբանանու միջոցը եղած անապատին օդը ընդհանրապէս խիստ տաք է :

Ամէն տեղ չորս եղանակներ կանոնաւորապէս իրարու կը յաջորդեն, միայն հարաւային կողմերը, այսինքն Արաբիոյ սահմանագլխին մօտերը երկու եղանակ կը տեսնուի, չոր եւ կանոնաւոր անձրեւ :

Բ Ո Յ Ս

226. Ասիական թուրքիան ամէն տեսակ բոյս յառաջ կը բերէ, որովհետեւ հողը ընդհանրապէս բերրի ու պարտէ է եւ կլիման համեմատաբար տեղեկ կը արբերի :

Գլխաւոր բերքերն են ցորեն, գարի, խաղող, տեսակ տեսակ բանջարեղէններ ու ազնիւ պտուղներ, որ միայն իրենց եղած տեղերը կը սպառին եւ օտար երկիր չ'են դրկուիր :

Բամպակն կարի առատ է Փոքր-Ասիոյ եւ Մանիսայի մէջ, Այսրնի ու Ասանայի կողմերը աղէկ կը մշակուի, ինչպէս նաեւ քիչ մ'ալ Հայաստանի մէջ : Շատ տեղեր մեծաբար յաջողած է, մանաւանդ Պրուսայի, Ակնայ, Հայաստանի, Հալէպի եւ Շամի կողմերը :

Ծխերոցը գրեթէ ամեն տեղ կը մշակուի : Սեւ ծովու եզերքներէն ալ բրինձ կ'ելնէ :

Կան նաեւ շատ մը ներկի բոյսեր, որ քիչ կամ շատ մշակուելով օտար երկիր կը դրկուին :

Ամէն կողմ ընդարձակ ու խիստ անտառներ կայ, բայց տեղացի կարող եղած չ'են մինչեւ ցարդ մեծ օգուտ մը բաղել, միայն իրենց համար վառելու փայտ կը նարեն :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

227. Ասիոյ Տանկաստանը կը պարունակէ .

1°. Փոքր-Ասիա .

2°. Հայաստանի մեկ մասը .

3°. Քիւրճիստան .

4°. Միջագետք կամ Էյֆրատի .

5°. Ասորիք .

6°. Իրաք-Արապի .

7°. Հինագ զաւառը՝ Արաբիոյ մէջ :

Քաղաքական վարչութեամբ հիմայ բոլոր երկիրը 16 Վիլայեթի բաժնուած է :

Վիլայեթք

Գաւառազոյիք .

1°. Խիւսալէնցիկեար (Բիւղանիա) Պրուսա

2°. Այսըն (Լիւդիա)

Իզմիր

3°. Ճէզայիրի-Պահրի-Սէֆիս

(Կղզիք)

Չանաֆ-Գալէ

4°. Քասթէմունի (Պափլակոնիա)

Քասթէմունի

5°. Էնկիւրիւ

Էնկիւրիւ

6°. Քարաման (Քօնիէ)

Քօնիէ

7°. Ասանա

Ասանա

8°. Տրապիզոն

Տրապիզոն

9°. Սրվազ	Սրվազ
10°. Էրզրում	Էրզրում
11°. Քիւրսիսան	Տիարալէֆիր
12°. Պաղսաս	Պաղսաս
13°. Հալէպ	Հալէպ
14°. Շամ (Ասորիք)	Շամ կամ Դա- մասկոս
15°. Ճէպէլի-Լիբանան	Տէյրիւլ-Քամէր
16°. Հիւնազ եւ Նէմէն	Մէֆֆէ

1°. ԽԻՒՏԱՎԷՆՏԻԵՍԸ

Գլխաւոր քաղաքներ.

278. ՊՐՈՒՍՍ. (45000) Ուիմպոս լեռան ստորոք, մինչեւ 1560 ին Օսմանցւոց մայրաքաղաքն եղաւ : Շատ ջերմուկներ ունի, եւ մէկ քանի մեծագործ մզկիթներ : 1855 թ սոսկալի երկրաշարժէն քաղաքը շատ վնասուեցաւ, երեւելի հին շէնքեր հիմնայասակ ըլլալով : Անուանի են քաղաքիս մեծագետնէն բանուածքները :

Կոնստնտ կամ Քոթաքիս (15000) Բուքսաք գետակին մօտ. գետեցիկ դիրք մ'ու հանգային ջրեր ունի. շատ աւերակներ կան Յունաց օրէն մացած : Քէօքահիոյ քովերը քարեքեր տեղեր են. բնակիչներն ալ Թուրք, Հայ եւ Յոյն :

Դարահիսար (50000) Անուանի քաղաք է քարձր դաշտի մը վերայ շինուած. մօտերը հին քաղաքաց աւերակներ կան :

Նիկոմիդիա կամ Իզմիս (14000) Մարմարայի մէջը համանուն ծոցին խորը շինուած. ասեմով անուանի քաղաք էր եւ Հռոմէայ կայսրերն երբեմն այստեղ նստան, այժմ առաջին վիճակը լիովին կորուսած է. սակայն վերջերս երկաթուղի մի ունեցաւ որուն մէկ գիծը Իսկիւսարի կապուած է, միւս գիծն ալ Ասիոյ ներսերը կ'երթայ, եւ այս վերջինը շինուելու վերայ է : Կառավարութիւնը նաւ շինելու մեծ գործարան մ'ունի այս քաղաքին մէջ :

Նիկիա կամ Իզմիթ (2000) Համանուն լեռն մօտ. այստեղ եղաւ Նիկիոյ Ս. ժողովը : Քովերը շատ աւերակներ կան :

Պերդարա (6000) Ծովէն 16 հզմ. հեռաւորութեամբ, ասեմով անուանի քաղաք էր. քովերը մեծ շէնքերու աւերակներ կան :

Էսկի-Շէհիր Բուքսաք գետակին վերայ, Քէօքահիայէն 60 հզմ. հեռաւորութեամբ : Այստեղ 1097 ին խաչակիրք մեծ յաղթութիւն մ'ունեցան :

Մուսանիա (10000) Մարմարա ծովուն վերայ Պրուսայի նաւահանգիստն է. անուանի է ներմակ գիւղին :

Անուանի են նաեւ Պանսրում, Ասաքաքար (5000), Կեմէյիկ (8000), Այվալք, Էսրեմիս (8000), Բարանուսալ, Կեմէյիկ, Լեփֆե, Կեյլե, Մահալլա, Թարաֆլը, Մուսուրլու, Պալլեֆուք, Պէյրաքար, Պիլիսիֆ, Սասրիլը եւայլն եւայլն :

2°. ԱՇԵԸԸ (ԼԻԽԹԻՍ)

Գլխաւոր ֆաղաֆներ.

259. *Զմխոնիա* կամ *Իզմիր* (150000) Համանուն ծոցին վերայ Փոքր-Ասիոյ ամենէն աւելի ծաղկած ու վաճառաւան ֆաղաֆն է. գեղեցիկ շէնքեր եւ բաւրոն ունի, բնակչաց մէջ ալ շատ Եւրոպացի կայ: Այս ֆաղաֆէն երկու երկարուղեաց գիծ կը մեկնին, մէկը դէպ ի Մանիսա, միւսը դէպ ի յԱյսքն: Անուանի է նաեւ նոր շինուած ծովափունքը:

Մանիսա (26000) Վաճառաւան ֆաղաֆ է. զրլխաւոր բերքերն են բամպակ, ծխերդ, կարմիր ներկ ու սեխ:

Այսքն կամ *Կիւզկի Հիսար* (50000) Մեծ ֆաղաֆ է եւ բամպակը խիստ անուանի. փոքր աղէկ մշակուած են:

Այասուշուզ Հին Եփեսոսի աւերակաց փոլ պզտի գիւղ մ'է:

Ազ-Հիսար (10000) Անուանի են ասոր բամպակի ներկարանքեր:

Ալա-Շենիր (7000) Հին ասէներ անուանի ֆաղաֆ էր:

Մուղլա Որուն համար կ'ըսուի թէ 15000 բնակիչ ունի. բայց նշանաւոր բան մը չ'ունի:

Մֆալանուիս կամ *Քուշ-Ասար* Զմիւռնիոյ Հաբաւկողմը. Արեւիքեղափոսին վերայ բանուկ նաւահանգիս է: Յունաց վերջի ապստամբութենէն առաջ 20000 բնակիչ ունէր:

Անուանի են նաեւ *Քասապա*, *Յոջա*, *Գրքա-դան*, *Տենիզլի* եւ *Զեշմե*, որ նաւահանգիս է:

Այսքնի վիլայէթը Փոքր-Ասիոյ ամենէն բարեբեր եւ աղէկ մշակուած գաւառներէն մէկն է. շատ բերք ունի եւ արհեստից կողմանէ բաւական ծաղկած է. անուանի են շինուած գորգերն ու ներկի գործարանները:

Բնակիչներն են զլխաւորաբար Օսմանցի կամ Թուրք, Հայ եւ Յոյն. լեռնային տեղերն ալ տեսակ մը ժողովուրդ կայ *Զեյթլի* անուն. որ վայրենաբարոյ են եւ աւազակութիւն ալ կրնեն:

ՃԷԶԱԻՐԻ-ՊԱՀԻՐԻ-ՍԷՖԻՏ

260. Այս վիլայէթը կը պարունակէ Արեւիքեղափոսի կղզիներն ու ցամաքին վերայ Տարսանել նեղուցին Ասիական մէկ մասը:

Գլխաւոր կղզիներն են.

Սամոքրակե կամ *Սեմեհսրեփ*, *Իմրոզ*, *Լեմնու* կամ *Լիմնի*, *Թեմեսու* կամ *Պոհմա Ասար*, *Լեւառու* կամ *Միսիլլի*, *Քիոս* կամ *Սաֆրզ*, *Սքանֆոյ*, *Հոռոյոս* կամ *Ռասոս*, եւ *Կիպրոս* կամ *Գըպրոզ*:

Սամոքրակե կամ *Սեմեհսրեփ* Եւրոպական Թուրքիոյ եզերքը լեռնոց կղզի մ'է: Հին ասէներ խիստ անուանի էր, բայց հիմայ կանոնաւոր նաւահանգիս չ'ունենալուն պատճառաւ երեսէ ձգուած է:

Իմրոս. (5000) Սեմեհսրեփի Հարաւային կողմը, գեղեցիկ, բայց լեռնոց կղզի մ'է. հողը բարեբեր,

բայց մշակուած չ'է : Այս կողին կապարի հանք ունի : Գլխաւոր տեղն է *Քասսո* , որ փոքրիկ նահանգիս է :

Լիւննու կամ *Լիւննի* Ծովեզերքը ապառաժ է , բայց ներսերը աղէկ մշակուած եւ բարեբեր դաշտեր կան . գլխաւոր բերքերն են՝ գինի , արմսիք եւ տեսակ տեսակ պտուղներ : Հին ասեմը այս կողին խիստ բազմամարդ էր եւ անուանի լաբիրինթոս մ'ունէր : Գլխաւոր քաղաքն է *Լիւննի* :

Թեկեսու կամ *Պոհմա Ասսար* . Տարսանել ներուցին բերանը պզտիկ կղզի մ'է . հողը անբեր . միայն աղէկ գինի կը հասցնէ : Գլխաւոր քաղաքն է *Թեկեսու* (2000) :

Լիւքոս կամ *Միսիլլի* . (80000 բն .) Արեւիկալուսի ամենէն մեծ եւ ամենէն գեղեցիկ կղզիներէն մէկն է : Կլիման զուարճալի եւ բարեխառն , բայց երկիրը հրաբխային է . իսկ հողը բարեբեր եւ աղէկ մշակուած է : Գլխաւոր բերքերն են՝ արմսիք , ձիթապտուղ , ձէք եւ շինուրեան փայտ : Գլխաւոր քաղաքն է *Միսիլլի* (8000) որ ասեմով մեծ ու անուանի քաղաք էր . անկեալ վիճակի մէջ է . 1866ին մեծ երկրաժ մ'եղաւ այստեղ :

Հին ասեմը այս կղզւոյն մէջ շատ փիլիսոփաներ , պատմաբաններ եւ գիտնականներ ծնունդ առած են : 1462 էն ի վեր Օսմանցւոց ձեռքն է :

Քիոս կամ *Սաֆրո* . Շատ գեղեցիկ ու պտղաբեր կղզի է . գլխաւոր բերքերն են՝ զանազան պտուղներ , բուլղ , նարինջ , լեմոն , ձիթապտուղ եւ այլն :

Այդիներն ալ պտղաբեր են : Գլխաւոր քաղաքն է *Քիոս* կամ *Սաֆրո* (15000 բն .) , կղզւոյն արեւելեան կողմը ասեմով մեծ ու հռչակաւոր քաղաք էր եւ բազմաթիւ ուսումնարաններ ու 100000էն աւելի բնակիչ ունէր , բայց 1822ին ապստամբելով՝ Օսմանցւոցմէ մեծ հարուած ընդունեցին եւ բնակչաց մեծագոյն մասը ջնջուեցան :

Սքանֆոյ . Համանուն ծոցին բերանը լեռնոց կղզի է , բայց բարեբեր եւ աղէկ մշակուած դաշտեր ունի : Գլխաւոր բերքերն են լեմոն , նարինջ , հաղող : Գլխաւոր քաղաքն է *Սքանֆոյ* կամ *Քոս* (5000) , որ ծնաւ Հիպպոգրաս՝ բժշկութեան հիմնադիրը : Անուանի է նաեւ այս քաղաքին մզկիթը , որ երբեմն փառաւոր տաճար էր :

Հոռոյոս կամ *Ռասոս* (40000) Հին ասեմը շատ անուանի էր , բայց հիմայ աւերակ ու անապատ է . հողը բարեբեր է , բայց բնակչաց սնունդ մատակարարելու չափ ցորեն չը հասցնէր : Գլխաւոր քաղաքն է *Ռասոս* (10000) որ գեղեցիկ եւ բանուկ նահանգիս ունի . Արեւելի մէջ ամենէն աղէկ շինուած քաղաքներէն մէկն է , փողոցները լայն ու մաքուր են , շէնքերն ալ կանոնաւոր :

Բնակչաց մէջ ալ բաւական Հայ կայ :

Այս կղզին հին ասեմը Միջերկրականի ամենէն վաճառաւոր կղզին էր . 14^{րդ} ու 15^{րդ} դարերուն մէջ երուսաղէմի Ս . Յովնանեանն ասպետաց ձեռքն անցաւ : 1479 ին Սուլթան Մեհմէտ Բ^{րդ} ամէն ճիգ քափեց այս կղզին զրաւելու , բայց չ'յաջողեցաւ .

յետոյ 1522 ին Սուլթան Սիւլէյման իրեց եւ նոյն բուսականէն ի վեր Օսմանցւոց ձեռք մնաց :

Կիպրոս կամ Դըպըրզ (120000 բն.) Միջերկրական ծովուն մեծ կղզիներէն մէկն է 210 հզմ. երկայնութեամբ ու 70 հզմ. լայնութեամբ : Հողը բարեբեր՝ բայց աղէկ մշակուած չ'է, անուանի են ազնիւ գինին բամպակն եւ ուրիշ բերքեր : Գլխաւոր քաղաքն է Լէփֆօշեա (15000 բն.) որուն շուրջը բարձր պարիսպներ եւ մէջը շատ մը գլխիքներ կան, Յունաց եկեղեցիներ եւ շուկաներ : Կղզւոյն գլխաւոր նաւահանգիստն է Լարնակա. այստեղ կը նստին օտար ազգաց հիւպատոսներն ու վանառականք :

Կիպրոս կղզին հին ասէնը Պարսկաց ձեռքն էր, վերջը անցաւ Յունաց, Եգիպտացւոց եւ վերջապէս Հռովմայեցւոց. ասէն մ'ալ Վենետիկի սիրեցին եւ 1571ին Օսմանցիք : Այս կղզին նշանաւոր է բնական պատմութեան մէջ, առաջին անգամ պղինձը հոս ծանօթ ըլլալուն համար :

Վերոյիշեալ կղզիներէն զատ Զեզաիրի-Պահրի-Սէֆիս վիլայէթը կը պարունակէ Տարսանեշ կամ Չանաֆ-գաշէ քաղաքը (6000 բն.) համանուն նեղուցին վերայ, եւ ուր կը նստի վիլայէթին ընդհանուր կուսակալը :

Կան նաեւ Բուռար-պաշը՝ որ հին Տրովադա քաղաքին տեղը կը կարծուի. Էսֆի-Սանկյօշ, Եհնի-Շեհիր եւայլն եւայլն :

4⁰ ԳՍՍԹՍՄՈՒՆԻ (ՊՍՓԼԱԿՈՒՄ)

281. Գլխաւոր քաղաքներ.

Քասթամունի կամ Քաստեմուչու (12000) Կէօֆ Ըրմաֆ գետակին վերայ. 15⁷¹ եւ 14⁷¹ դարերու մէջ Օսմանցի զօրաւոր տէրութեան մը մայրաքաղաքն էր. իսկ այսօր շատ անկեալ վիճակի մէջ է :

Ինկյօշու (7000) Քասթամունիի նաւահանգիստն է. շինութեան համար աղէկ փայտ ունի :

Անասքու (1000) Սեւ ծովուն վերայ գիւղ մ'է. նաւահանգիստը խիստ գեղեցիկ :

Էրեկլի. Սեւ ծովուն վերայ Պօլուի նաւահանգիստն է. քովերը ածխոյ հարուստ հանք կայ :

Պօշու (7000) Ընդարձակ շուկայ մ'ունի եւ շատ ալ մզկիթներ. քովերը բարեբեր տեղեր են :

Սիւնապ (8000) Սեւ ծովուն վերայ բանուկ նաւահանգիստ է : Անուանի է 1855 ին այստեղ եղած ծովային պատերազմը, ուր կորսուեցաւ Օսմանցւոց նաւատորմին մէկ մասը :

Անուանի են նաեւ Չանկըրի (10000), Թօսեա, Չաֆրանկյօշու, Իսկիլիպ, Ուշաֆ, եւ Եսփրաֆը :

Այս վիլայէթին գլխաւոր բերքերն են արմիք, շինութեան փայտ, բուրգ, մետաքս եւ մորթ : Քասթամունիի քովերը պղնձի հանք կայ եւ Պօլուի մօտ ալ հանքային ջրեր կան :

Բնակչաց մեծագոյն մասը Թուրք է (900000) - մնացածն ալ Հայ եւ Յոյն :

5° ԷՆԿԻՐԻՐԻՐ

282. Անկիրիս կամ Էնկիրիս (35000 բն.) Բարձր դրի վերայ շինուած գեղեցիկ քաղաք է։ Անուանի են ասոր Շալին ու Սոփը եւ այծերուն բուրդը, որ մեծաքանակի ալս երկայն ու բարակ է. նոյնպէս երկայն մազերով են այս տեղի կասուներն ու հագարները։ Այս քաղաքին մօտ 1402 ին Լէնկ-Թիմուր մեծ յաղթութիւն տարաւ Սուլթան Պայէզիսի վերայ։ Կը յուսացուի թէ մօտ ասեղի մէջ Էնկիրիսն երկաթուղւոյն գծով Կ. Պօլսոյ հետ պիտի կապուի։

Եօզիս (15000) Պարսպապատ քաղաք է. հոս անուանի մզկիթ մը կայ Չաքան-Օղլու անուն։ Քովերը կապարի հանք ու հանքային ջրեր կան։

Կեսարիս կամ Դաշսերի (25000) Մեծ, վաճառաւան ու գեղեցիկ քաղաք է. քովերը հին շէնքերու անքակներ կան։

Անուանի են նաեւ Այսա (12000), Քըր-Շէհիր, Սիվրի-Հիսար, Պէշ-Պազար, Զօրուս, Ալանա, եւ Հանի-պէքաշ։

Այս վիլայէթին բերքերը շատ են, բայց հաճապարհաց նուազութեան պատճառաւ վաճառականութիւնը շատ յաջող չ'է. բնակիչները՝ ըստ մեծի մասին Թուրք եւ Հայ. կան նաեւ Յոյն եւ Իւրիւք ըսուած ժողովուրդը, որ վրանաբնակ է։

6° ՔԱՐԱՄԱՆ (ՔՕՆԻԷ)

283. Գլխաւոր քաղաքներ.

Իկոնիում կամ Քօնիէ (20000 բն.) Ասեղով Սէնուգեանց մայրաքաղաքն էր. այժմ առջի շէնքերէն միայն քանի մ'երեսելի մզկիթներ մնացած են։ Ասոր մօտ եղաւ 1853 ին մեծ պատերազմը ի մէջ Օսմանցոց եւ Մէհմէտ Ալի փաշայի։

Ասադիս (10000) Համանուն ծոցին խորը վաճառաւան քաղաք է. բայց նաւահանգիստ մի ունի որ շատ վտանգաւոր համարուած է։

Քարաման (5000 բն.) Քօնիէի հարաւային կողմը 80 հզմ. հեռաւորութեամբ. այս քաղաքին անուամբ երկիրն ալ Քարաման ըսուած է։

Աֆ-Շէհիր (4000) Հին ասեղն անուանի էր. քովերն աղի լճեր կան։ Անուանի են նաեւ Այսա (2000), Սպարթա, Իյիլ, Նիյսէ, Նիլ-Շէհիր, Ագ Սերայ, Պէշ-Շէհիր։ Այս վիլայէթին հարաւակողմը խիստ լեռնոտ է, հիւսիսային կողմերն ալ շատ աղտոտ լճեր կան. ամէն տեղից բերք յառաջ կուգայ, բայց միայն իր մէջ կը սպառուի։ Քաղաքաց մէջ բնակիչներն են Օսմանցի, Հայ եւ Յոյն. լեռանց մէջ շատ վրանաբնակ Թիւրքմէն եւ Եւրիւք կայ։

Այս երկիրն ամեն կողմերը անբիւ հին անքակներ կան, որովհետեւ այս տեղերը Քրիստոնէութեան սկիզբները շատ ծաղկած էին։

7° ԱՏՍՆՍ.

284. Այս վիլայէրը կը պարունակէ *Կիլիկիա*.
Գլխաւոր քաղաքներ.

Ասսուս (20000) Սէյհան գետին վերայ վանա-
ռաւան ու աղէկ շինուած քաղաք է. գլխաւոր
բերքերն են բամպակ, բուրդ եւ սուսամ: Քովերն
ալ կապարի հանք կայ:

Տարսուս կամ *Թարսուս* (15000) Կիլիկիոյ գետին
վերայ ծովէն 10 հզմ. հեռաւորութեամբ, վանա-
ռաւան ու գեղեցիկ քաղաք է: Անուանի է Հայոց
եկեղեցին: Ամառը բնակիչները քաղաքէն կը քաշ-
ուին եւ քովերը գտնուած լեռանց վերայ կը բնա-
կին: Քովերը շատ աւերակներ կան:

Սեղեկիս. Միջերկրական ծովուն վերայ փայ-
սէ եւ հողէ շինուած քաղաք է. քովերը շատ աւե-
րակներ կան:

Սիս. Ասեմով Ռուբինեանց քաղաւորութեան
մայրաքաղաքն էր. այստեղ է Կիլիկիոյ Կարողի-
կոսութեան արքունիքը:

Իսկենտերուն Միջերկրական ծովուն վերայ Հա-
լէպի նաւահանգիստն է, բայց գէշ օդերու ժա-
մանակ նաւերը չ'են կրնար երկար ասեմ կենալ.
կլիման ջերմոս է:

Անուանի են նաեւ *Հանին*, *Պէլին* եւ *Մերսինա*:

Այս վիլայէրին մէջ կապարի (Քիւլէկ-պօղազի)
պղնձի (Արդանէ-մասէն) եւ հաւնալին ածխոյ
(Թօզ-օղլու) հանք կայ. գլխաւոր բերքերն են արմաթի,
բամպակ եւ սուսամ. անուանի են նաեւ ձիերը:

Բնակիչներն են Օսմանցի, Հայ եւ քիչ մ'ալ
Յոյն: Կայ նաեւ Թուրքմէն, որ Սիհան գետոյն
եզերքները կը բնակին եւ աւազակութիւն կ'ընեն:

8° ՏՐՍ. ՊԻՉՈՆ

285. Այս վիլայէրը կը պարունակէ հին Պոն-
տոսի քաղաւորութեան երկիրները:

Գլխաւոր քաղաքներ.

Տրապիզոն (10000 բն.) Սեւ ծովուն վերայ վա-
նառաւան ու անուանի քաղաք է: 200 տարւոյ չափ
Յոյն կայսերաց մէկ ճիւղը կը քաղաւորէր այստեղ,
եւ այս տեւեց մինչեւ Կ. Պօլսոյ Օսմանցոց ձեռք
անցած ասեմին: Քանի մը տարի առաջ Պարսկաս-
տանի ապստամբները ասկէ կ'անցնէին, բայց Կով-
կասու երկաթուղին շինուելէն ի վեր այս քաղա-
քը շատ ինկաւ:

Կիւմիւշխանէ (7000) Անուանի եղած է իւր
քովը գտնուած արծաթի հանքին պատճառաւ:

Սամսուն (7000) Սեւ ծովուն վերայ վանառա-
ւան քաղաք է, Փոքր Ասիոյ նեւերէն ասկէ կ'եր-
թան, բայց նաւահանգիստ չ'ունի: Վերջերս մեծ
հրդեհէ մը քաղաքին մեծ մասը այրեցաւ:

Րիզէ (4000) Սեւ ծովուն վերայ *Հազերուն*
գլխաւոր քաղաքն է:

Պարուս (8000) Սեւ ծովուն վերայ բանուկ նա-
ւահանգիստ է: Անուանի են նաեւ *Կերասուն*, *Օր-*
սու, *Իւնէէ*, *Պաֆրու* եւ *Նիկիսար* կամ *Նոր—Կե.*

սարիս (7000) մեծ ու փայտաւէն հին ֆաղաֆ է : Այս վիլայէթի բերեւերն են՝ ցորեն , գինի , մեֆաֆ , բրինձ եւ ծխերդ : Ծովեզրը շատ Յոյն կայ , իսկ ներսու բնակիչք են Թուրք եւ Հայ :

9°. Ս Ը Վ Ա Ջ

286. Սըվազ կամ Սեքասիս (12000) Ալիս գետին վերայ հին ու անուանի ֆաղաֆ է . փողոցները նեղ ու աղտոտ . շէնքերուն մէջ կան հին մզկիթ մը , օթեւան մ'ու մէկ ֆանի բաղնիքներ : Անուանի են ասոր բերդն ու պարիսպը , որ Յոյներէ մնացած կը կարծուի :

Եւդոկիս կամ Թօֆաթ (25000) Իրիս գետին մօտ , Փոքր Ասիոյ գեղեցիկ ֆաղաֆներէն մէկն է . անուանի են պղնձեղէն բանուածքներն ու պղնձի գործարանը , ասեմով վանառաւան , ճարտարաւէն ու բազմամարդ ֆաղաֆ էր , բայց այժմ իւր նախնի պայծառութիւնը կորուսած եւ հետզհետէ իյնալու վերայ է :

Ամասիս (25000) Իրիս գետին վերայ վանառաւան ֆաղաֆ է եւ բաւական ծաղկած : Շատ հին շէնքերու մնացորդներ կան . արաբական ունով շինուած մզկիթները յայտնի ապացոյց են քէ այս ֆաղաֆը միջին դարու մէջ շատ ծաղկած էր : Հոս ծնաւ Սդրաբոն Յոյն աշխարհագիրը :

Մարսըվան (6000) Քովերը բարեբեր տեղեր ու պղնձի հանք կայ :

Շապին-Գարահիսար Կիւմիւլթանէի մօտերը հին ֆաղաֆ է : Անուանի են ճաւիթիկի , Հանի-ֆեօյ , Հերեկ , Թուշդաշ , եւայլն եւայլն :

Սըվազի վիլայէթը ունի ցորեն , գինի , պտուղներ , մեֆաֆ , ծխերդ եւ ներկի նիւթեր . կան ճաւիթիկի հարուստ հանքեր : Վանառականութիւնը աւելի ծաղկած կ'ըլլար եթէ պողոտաները շինուած ըլլային :

Բնակիչներն են Թուրք , Հայ , Յոյն եւ Հրեայ : ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ . Վերոյիշեալ 9 վիլայէթները , որ Փոքր-Ասիոյ կամ Անատոլիոյ մէջ կը գտնուին , 679000 հզմ . ֆառ . տարածութիւն ու 9407000 բն . ունին , այսինքն 15 բն . մէկ հզմ . ֆառակուսւոյ համար :

10°. Է Բ Ջ Բ Ո Ւ Մ

287. Էրզրումի վիլայէթը կը պարունակէ Հայաստանի մէջ Օսմանցւոց ունեցած մասը :

Դիսաւոր ֆաղաֆներ .

Կարին կամ Էրզրում (40000) Մեծ ու անուանի ֆաղաֆ է . շատ հնութիւններ եւ ամուր բերդ ունի , որ վերջերս վերանորոգուեցաւ (1855) : Էրզրումի վանառականութիւնը առաջնոյն վիճակէն ընկած է , որովհետեւ ճանապարհաց գէտութեան պատճառաւ Պարսկաստանի վանառներն ժամանակաւ Հնդկաստանի , Պարսկաստանի եւ Կովկասու վանառականութեան կեդրոնն ու շտաբանը համարուած էր : Այժմեան երեւցած հին շէնքերն

ալ կը հաստատեն իւր նախնի մեծութիւնը : Այժմ Կովկասու երկիրներէն կանցնին : Այս քաղաքը վերջիասեննեա երկրաւարձ մը շատ վնասուեցաւ : Կարնոյ մօտն է Բիւրակն կամ Պինկէօլ լեռը, ուրկէ կը փղխի եփրաս գետը :

Կարս (10000) Ամուր քաղաք է Ախուրեան գետակին վերայ . բնակչաց մեծագոյն մասն Հայ են : 1855ին ասոր բերդին մէջ Օսմանցիք աղէկ դիմացան Ռուսաց պաշարման դէմ :

Երզնկա (12000) Երզրումէն 120 հզմ. հեռաւորութեամբ , եփրաս գետին մօտ անուանի քաղաք է : Հոս է Օսմանցոյ բանակասեղին :

Բաքերդ կամ *Պաշպուր* (5500) Ճորոխ գետին քովը գեղեցիկ տեսարանով ամուր քաղաք է . բայց ձմեռուան օրն ալ խիստ ցուրտ է :

Պրլիս կամ *Բաղէշ* (12000) Վանայ լինն Արեւմտեան կողմը , ոսկւոյ եւ արծաթի հանք ունի : Ասոր քովն է *Դրգուն* լեռը՝ որ *Նեքրովքայ շեն* ալ կ'ըսուի՝ Նեքրովքին գերեզմանը այստեղ ըլլալուն համար :

Մուշ (20000) Վանառաւան ու ամուր բերդով մեծ քաղաք է : Այստեղ հաս կտաւ կը շինուի :

Պաշադիս (7000) Պարսից սահմանազիսին վերայ ամուր քաղաք է : 1840ին երկրաւարձ մը քաղաքը վնասուեցաւ :

Վան կամ *Շամիրամակերս* (20000) Ասոր քովն է Շամիրամին շինած բերդը , որոյ վերայ հին զբրուածներ կան : Այս քաղաքը մեծ եկեղեցիներ ,

մզկիթներ ու բանուկ վանառականութիւն ունի , Վանայ լինն մէջ անուանի է *Աղքաւար* կղզին , ուր կայ Դագիկ քաղաւորին շինած փառաւոր եկեղեցին եւ ուր կը նստի 10^{րդ} դարէն ի վեր մեր երեք կաթողիկոսաց մին :

Արհէշ (5000) Վանայ ծովուն մօտ կիլնայ :

Հասան-Ղաշա (6000) Ամուր քաղաք է Երզրումի մօտ , Երասխ գետին մէկ ճիւղին վերայ : Այս քաղաքին մօտ է Երասխ գետոյն վերայ շինուած *Չօպան-ֆօշիրխիսի* անուն եօթը կամարով կամուրջը որոյ հիմք , կ'ըսեն , հովիւ մը ձգած է :

Հասան-Վալայի մօտ են հին *Վաղարշաւան* քաղաքին աւերակները :

Երզրումի վիլայէթին բնակչաց մեծ մասը Հայ եւ Թուրք է . Հայերը հողագործութեամբ եւ վանառականութեամբ կ'ապրին , Թուրքերը՝ քաղաքացի մէջ պաշտօնասարութեամբ եւ մաս մ'ալ երկրագործութեամբ : Այս գաւառին մէջ կը տրջին վրանաբնակ *Թուրքմեններն* ու *Քիւրտերը* , որ Քիւրտիսանէն ելնելով գիւղերը կ'առաքասակեն եւ կ'երթան մինչեւ Սրվազի վիլայէթը :

Երզրումի վիլայէթին մէջ անուանի են նաեւ *Արսանուշ* , *Արդուին* , *Օլքի* , *Անի* եւ *Մանազկերս* :

11⁰ ԳԻՒՐՏԻՍՏԱՆ (ՏԻԱՐՈՒՐԻՐ)

288. Այս վիլայէթը կը պարունակէ *Քիւրտիսան* երկիրը՝ Թուրքիոյ եւ Պարսկաստանի սահ-

մանին վերայ եւ Հայաստանի մէկ մասը :

Քիւրսիսանը լեռնային երկիր մ'է, որոյ բնակչաց մեծագոյն մասը Քիւրս ու Մէհմէտական է. շատ ալ Քրիստոնեայ կայ, Հայ, Ասորի եւ Նեստրական :

Դիլսաւոր ֆաղաֆներ .

Տիգրանակէր կամ *Տիւրպէֆիր* (40000) Տիգրիսի վերայ շինուած մեծ ֆաղաֆ է լայն ու ամուր պարիսպներով : Հոս բամպակէ ու մետաքսէ կտաւ կը շինուի : Շէնքերուն մէջ անուանի են կառավարչին պալատն ու Հայոց Մայր եկեղեցին :

Խարբէրդ կամ *Խարբուրդ* (20000) Եփրատի մոտերը լեռան վերայ շինուած ամուր ֆաղաֆ է : Այս ֆաղաֆին մոտերը պղնձի եւ արծաթի հանք կայ Պազըր մասէն եւ *Քիպան մասէն* անուրբ :

Մերսին (15000) Վանառաւան, հարսարաւէն ու ամրապատ ֆաղաֆ է Միջագետաց երկրին մէջ :

Մասէն . Անուանի է ասոր պղնձի հանքը :

Սիլվերէկ (8000) Տիւրպէֆիրի արեւմտեան կողմը 80 հզմ. հեռաւորութեամբ :

Մալաթիա (7500) Եփրատի մէկ նիւղին վերայ շինուած պարսէզներով զարդարուած է. ֆովերը խիստ բարեքեր են :

Ասենով անուանի եղած է Եւրոպայէն Հընդկաստան երթալու հանքուն վերայ զսնուելուն համար. հիմայ բոլորովին ինկած է :

Էկին կամ *Ակն* (10000) Եփրատի վերայ շինուած ասենով անուանի ֆաղաֆ էր. բայց հիմայ

ինկած է : Ասոր բնակիչները ըստ մեծի մասին Հայ են՝ հին Անի ֆաղաֆէն եկած :

Անուանի են նաեւ *Հեֆթարի*, *Ամասիե*, *Ճուրաւերկ*, *Զախու*, *Մցիին*, *Սկորթ*, *Արաքկիր*, եւայլն :

12° ՊԱՂ. ՏԱՏ

289. Պաղտասի վիլայէթը կը պարունակէ Միջագետաց երկրին մեծագոյն մասն ու Իրազ Արապին :

Դիլսաւոր ֆաղաֆներ .

Պաղտաս (60000) Տիգրիս գետին վերայ ամուր ու վանառաւան ֆաղաֆ է, անուանի են բամպակէ, մետաքսէ եւ կաշիէ բանուածքները : Այս ֆաղաֆը խիստ ծաղկած էր Արաբացի խալիֆաներուն ասէնը, բայց հիմայ ինկած է : Պաղտասի մոտերն են հին ասենուան հռչակաւոր ֆաղաֆաց աւերակները, ինչպէս. *Բաքիլոն*, *Սելեւկիա*, *Տիգրոն* :

Պարսա (60000) Զրանցքի վերայ շինուած Շար-Իւլ-Արապէն 1 հզմ. հեռաւորութեամբ է ուր մեծ նաւեր կրնան գալ : Մեծ ու վանառաւան ֆաղաֆ է :

Հիլի (10000) Վանառաւան ֆաղաֆ է Եփրատի վերայ : Ասոր մոտերն են *Մեշհէս-Ալի* եւ *Մեշհէս Հիւսէյին* ֆաղաֆները, որ Մէհմէտական Պարսկաց համար ուխտաւորներ են :

Խուսնա (6000) Եփրատ եւ Տիգրիս գետերուն

իրար խառնուած սեղը պարսպապատ քաղաք է ուր կրնան զալ վաճառականի մեծ նաւեր :

Իրագ-Արապիի երկրին օդն ամառը խիստ սափ է և վնասակար է, մանաւանդ երբ Սամուսն (Սամ եէլի) ըստւած հովը կը փչէ, ձմեռը ցուրտ է, Քիւրսիսանի լեռանց պատհառաւ : Այս երկրին հողը խիստ բարեբեր է եւ կը հասցնէ բամպակ, լեմոն, արմաւ, բրինձ եւ գարի . դժբախտաբար մշակութեան մեծ խնամք չ'ստուիր եւ ոռոգման ջրաւացիներ չկան, վերջի տարիներս միայն քանի մը ջրաւացիներ բանալու ձեռնարկութիւն եղաւ :

Մուսուլ (40000) Տիգրիսի վերայ վաճառաւան քաղաք է, որոյ բնակիչք խիստ են : Այստեղի բամպակեղէն բանուածքները (մուսուլիկն), որ աստեղով անուանի էին, հիմայ խիստ քիչ կը գործուին :

Մուսուլի մօտ է հին Նինուէ . հռչակաւոր է քաղաքին փողը :

Ալֆոշ . Անուանի լեռ է շատ գիւղերով զարդարուած , մօտերն են *Եհզիսի* ըստւած ժողովուրդը, որ սասանան կը պաշտեն : Ասոնց քիւր ըստ ոմանց մինչեւ 200000-ի կը հասնի . եւ գրեթէ բոլորովին ինքնագլուխ են :

Անուանի են նաեւ *Էրպիշ*, *Սիւլիէյմանիէ*, *Քիրքիս*, *Ռովանիսիշ*, *Ալքըն-Քոփրիս*, եւայլն : Պաղտասի միլայէթին վաճառականութիւնը խիստ բանուէ է, ապրանքայ ելին ու մուտքը Պարսիայի ծոցէն կերթեւեկէ : Արհեստներն ալ շատ ծաղկած են այս միլայէթին մէջ, անուանի են .

բամպակեղէն ու մետաքսեղէն կտաներ , արծաթեղէն, ոսկեղէն եւ կաշիէ բանուածքը, շալերն ու գորգերը :

Պաղտասի միլայէթին տարածութիւնն է 16000 ֆառ . մղոն . Բնակչաց քիւն է գրեթէ 2000000 ըստ մեծի մասին Արաքացի , Հայ Քիւրս , եւ Հրեայ , քաղաքաց մէջ շատ Պարսիկ ու Հնդկի ալ կան :

13⁰. ՀԱՆԻ Գ

290 . Այս միլայէթը կը պարունակէ Ասորեաց երկրին մէկ մասն ու Միջագետք կամ Ելնէզիրէ :

Գլխաւոր քաղաքներ .

Բերիս կամ *Հաշիս* (60000) Մեծ, հարուստ ու վաճառաւան քաղաք է . որ Հռովմայեցւոց աստի խիստ ծաղկած էր : 10 մ . բարձրութեամբ ու 7 մ . լայնութեամբ մեծ պարիսպ մ'ունի , որ Արաքացւոց աստեղէն շինուած կը կարծուի : Այս քաղաքին մէջ աստեղով 200000էն աւելի բնակիչ կար . բայց 1822ին սոսկալի երկրաշարժ մը գրեթէ ամբողջ կործանեց՝ զեղեցիկ շէնքեր հիմնայասակ ընելով . հիմայ Հալէպի ճարտարաւեսներն ու վաճառականութիւնը ետ մնացած են :

Անիսի կամ *Անքաւիս* (10000) Աստեղով Սելեւկիացւոց մայրաքաղաքն էր եւ 700000 բնակիչ կը պարունակէր : 1872ին նոր երկրաշարժ մը քաղաքին կէսը գրեթէ կործանեց . քովերը շատ ջերմուկներ կան :

Մարաշ (15000) Եփրատէն 100 հզմ. հեռաւորութեամբ անուանի քաղաք է :

Եդեսիա կամ **Ուռհա** (30000) Միջագետաց մէջ վանառաւան ու հարստագործ քաղաք է : Այսեղ հասաւ մեր Արքար քաղաւոր :

Պերսի կամ **Բեդլի** (4000) Եփրատի վերայ անուանի քաղաք է :

Հեւս (10000) Անուանի են մետաքսեղէններ. հնուց բաւական ծաղկած էր, բայց այժմ ետ մնացած է :

Համա (8000) բարեբեր դաշտի մը վերայ է, քաղաքը շատ աւերակներ կան :

Քիլիս (6000) Հալէպէն 45 հզմ. հեռաւորութիւն ունի անուանի են կտակեղէնը ձիու համեսն ու ձէքը :

Սամուր (4000) Իրոնքէսի քաղաք, գեղեցիկ պարտէզներով զարդարուած քաղաք է :

Անթապ (15000) Պարսպապատ քաղաք է. անուանի է Հայոց եկեղեցին :

Ռաֆա Եփրատի վերայ նշանաւոր քաղաք է :

Հալէպի վիլայէթին Հիւսիսային կողմերը լեռնոց եւ անտառներով ծածկուած են, Հարաւային կողմերն ալ անապատ, բայց մէջեղը խիստ բարեբեր տեղեր կան եւ ամէն բերք կը հասցեն : Այս վիլայէթին վանառականութիւնը խիստ ծաղկած է :

Բնակիչներն են Արաբացի, Օսմանցի, Ասորի, Հայ, Յոյն, Քիւրտ եւ Թիւրքմէն :

14. ՇԱՄ (ՍՈՒՐԻԷ)

291. **Դամասկոս** կամ **Շամ** (15000) Ասիայի հիւսիս քաղաքներէն մէկն է. արհեստներն ու վանառականութիւնը խիստ ծաղկած են. մեծագործ մզկիթներ հարուստ ու գեղեցիկ տներ ունի : Դամասկոսի քաղաքը խիստ բարեբեր տեղեր են :

Հարաֆի (7000) Քաղաքը պարսպապատ տեղեր են. այս է Ասորեաց երկրին ամենէն գեղեցիկ քաղաքը :

Տրապիս կամ **Թարսպիս** (10000) Բուն քաղաքը բլուրի վերայ շինուած է ծովէն 1 հզմ. հեռաւորութեամբ, իսկ հաւահանգիստն ալ առանցիկ քաղաք մի ձեւացած է, որուն հիւսն ամրոցները դեռ կանգուն կ'երեւան :

Պէշրա (20000) Ասորեաց երկրին ամենէն բաւական հաւահանգիստն է. Երուսաղեմի հետ մեծ առուստ ունի : Դամասկոսի հետ ալ կառքի համբով կապուած է :

Սուր (2000) } Հին Տիրոս եւ Սիդոն քաղաքներուն աւերակաց վերայ շինուած վանառաւան տեղեր են :

Սայսա (6000) }

Աֆես (12000) Ասորեստանի ամենէն ամուր քաղաքն է : Այսեղ Անգլիացիք եւ Օսմանցիք յաղթութիւն մ'ունեցան Մեծն-Նաբոլէօնի վերայ. 1840 ին Մեհմէտ-Ալիի ձեռնին անցաւ, բայց վերջը Օսմանցեաց մնաց :

Քաիֆա (1200) Վանառաւան քաղաք է, հաւահանգիստը անդորր :

Նապլուզ (9000) Բնակիչք Թուրք են :

Յուպյէ կամ Եափա (6000) Վանաճառի փաղափ է, բայց նաւահանգիսը վսանգաւոր :

Երուսաղէմ (20000) Աւստրիա ամենէն հրօշակաւոր փաղափն ու Քրիստոնէից ուխտաւորին է. այժմ իւր մեծութենէն բոլորովին ինկած: Երուսաղիմայ քովերն են Քրիստոսի ճգորհնական տեղերը. Բեթլեհեմ, Երիփով, Գալիլ, Գազա, Կեսարիա Պաղեսթինոյ, Սեքասիա՝ հին Սամարիային տեղը, Սափէս, Նազարեթ, Կանա, Տիբերիա, Կաշառնաւոմ, Բեթանիա եւայլն, եւայլն :

Ասորեաց երկրին բնակիչներն են. Յոյն, Օսմանցի, Հայ եւ Հրեայ, որ կը բնակին փաղափաց մէջ. Արաբացի գիւղերուն մէջ. Մարոն եւ Տրիւզ լեռանց վերայ. Թիւրքմէն եւ Քիւրճ, որ վրանաբնակ են. Պէսուիճ (Արաբացի), որ կը բնակին Յորդանանու եզերքները :

Ասորեաց երկրին հողը խիստ բաւերբեր է եւ ամէն բերք կրնայ հասցնել :

15° ՀԷՊԷԼԻ—ԼԻՐԱՆՆԱՆ

292. Այս գաւառը, որ վիլայէթ չ'համարուի, կը պարունակէ Լիբանանու լեռները, որոց վերայ գիւղեր, վանքեր եւ 500000 էն աւելի բնակիչ կան: Լիբանան Քրիստոնեայ կուսակալի մը կառավարութեան տակն է :

Այս լեռանց բնակիչներն են Մարոնի եւ Տրիւզի բնակները: Ժամանակաւ բոլոր երկիրը ապստամբութեանց եւ արիւնահեղութեանց մէջ

էր, բայց կառավարութեան խնամօք հիմայ հանդարտած է :

Մարոնիները Հռովմէադաւան Քրիստոնեայ են, շատ վանքեր ու դպրոցներ ունին: Տրիւզիները Մէհմէտական են եւ Ալիին աղանդին կը հետեւին, բայց ոչ թլիստոսիւն, ոչ պահեցողութիւն եւ ոչ ալ աղօթք կը նաճաչեն :

Գլխաւոր փաղափներ.

Տէյրիւլ-Քաւեր. Որ կը նշանակէ Լուսնոյ տունը, տեղ ու աղօթք գիւղափաղափ մ'է: Այստեղ կը բնակէր Տրիւզիներուն Շէխը :

Պաալպէֆ (1500) Հին Հելլուպոլիս փաղափն տեղը գիւղ մ'է. անուանի են Պաալի տաճարին տեղակները, ուր կը տեսնուի 8 հաս կրանիսէ տիւն 18 մ. բարձրութեամբ եւ շատ բաճուած ահագին փայտեր :

Լիբանանու լեռանց գոտին խիստ բարձր զազաքներուն, որոց մէջ նշանաւոր են Թաքոր լեռն ու Կարմէլոս լեռը՝ Աֆեալի մօտ :

16° ՀԻՃԱՋ ԵՒ ԵԷՄԷՆ

293. Այս գաւառները Արաբիոյ մէջ են :

Բնակչաց քիւն է 900000 եւ տարածութիւնը՝ 501753 հզմ. փառակոյտի :

Գլխաւոր փաղափներն Արաբիոյ մէջ կը գտնուին :

2° ԹԱԹԱՐԻՍՏԱՆ

Կ Ա Մ

ԹՈՒՐԲԻՍՏԱՆ

ՔՁ. 6,000,000

Տրծ. 1,200,000 հզմ. ֆուն.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

294. Թուրքիսանի մէջ ասեճով այլեւայլ ազատ ցեղեր կը տիրէին. ասոնցմէ ելան ասեճ ասեճ Օսմանցիք, Հոնք, Թաթարք եւ Լէկ-Թիմուր, որ 14^{րդ} դարուն վերջերը զօրանալով Զինու պահսպէն սկսեալ մինչեւ Միջերկրական ծովը տիրեց:

Թուրքիսանի հիմնական բնակիչներն են *Իզպէք*, *Պոխարացիք*, *Թիւրքմէնք* եւ *Խըրդզք*:

Ռուսները 1865էն ի վեր այս երկրին մէջ առաջադիմապաշտօնները ըրին. հիմալ Խըրդզքի եւ Սոֆանի երկիրներուն տիրեցին եւ Խիւան իրենց գերիշխանութեան տակ առին:

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ո Ւ Ր Գ Ի Տ Ե Լ Ի Բ

295. Թուրքիսանի սահմանն է Հիւսիսէն՝ Սիպերիան. Արեւելէն՝ Զինասան. Հարաւէն՝ Պարսկաստանն ու Աֆղանիստան եւ Արեւմուտէն՝ Կասպից ծովը:

Երկրին Արեւելեան կողմը լեռնոտ ու խիստ բարեբեր է, բայց քիչ մշակուած. միւս կողմերն ընդհանրապէս դաժալիկ եւ աւազուտ են, շատ ալ աղի լճեր ունի: Օղը՝ ամառը շատ տաք, ձմեռը խիստ ցուրտ: Թուրքիսանի մէջ ոսկւոյ, արծթի եւ ազնիւ քարերու հանքեր կան. նաեւ բամպակ եւ մետաքս կը մշակուի:

Այս երկրին մէջն է *Արաք* լիճը, որոյ մէջ կը թափին *Օֆսու* եւ *Եւֆրատքս*. Թուրքիսանի ներսերուն վերայ խիստ քիչ տեղեկութիւն կայ. բնակիչները դեռ բարբարոսութեան մէջ են. ասոնց մէջ անուանի է Խըրդզքի ցեղն, որ ընդհանրապէս վրանաբնակ է, բնաւորութեամբ կոռուտ է եւ աւազակութեամբ կ'ապրի:

Թուրքիսանի բնակիչները Մէհմէտական են:

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

Թուրքիսան 5 մասի կը բաժնուի. *Խըրդզք*, *Խիւս*, *Պոխարա*, *Սոֆան* եւ *Քուսնուզ*. Կառավարութիւնը չորս գլխաւոր խաներու ձեռք է:

Գ Լ Խ Ա Ս Ո Ր Ք Ա Ղ Ա Ք Ն Ե Ր

296. Պոխարա (160000) Հին ու վաճառաւան, Թուրքիսանի ամենէն ծաղկած քաղաքն է, շատ դպրոցներ ունի Մահմէտականաց համար:

Սըրըրդան (25000) վաճառաւան քաղաք է եւ ամուր բերդ ունի: Լէկ-Թիմուր այստեղ դրած

էր իւր արողը, ուր մինչեւ հիմայ գերեզմանը կը
սեւնուի յասպիս քարէ :

Խոփան (50000) Զինու եւ Ռուսիոյ հետ մեծ
առուսուր ունի :

Բահ կամ *Պաշխ* (7000) Հին ասեւր Բակսիոյ
քաղաւորութեան մայրաքաղաքն էր, Ասիոյ ամե-
նէն հին քաղաքներէն մէկն է. բայց հիմայ շատ
ինկած եւ գիւղի նման է :

Կան նաեւ ուրիշ երեսիւի քաղաքներ, ինչպէս՝
Քարաֆուշ, *Քուրշի*, *Խիւլա* :

3° ԶԻՆԱՍՏԱՆ

ԲՁ. 400,000,000

Տրծ. 14,000,000 Հգմ. քառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

297. Աւելարհիս ամենէն առաջ ծաղկած ժ-
րութեանց մէկն է : Զինեւր 40 դարէ ի վեր ու-
րիշ ազգերէն զատ՝ եւ առանց հաղորդակցութեան
կ'ապրին, այսու ամենայնիւ արհեստից մէջ բա-
ւական ծաղկած են: Թաքարաց յարձակմանէ ա-
զատ մնալու համար՝ իրենց երկրին հիւսիսակող-
մը մեծ պատ Բաշած են. բայց 17^{րդ} դարուն մէջ
Մանչու-Թաքարները իրենցին Զինասանու, եւ
այժմու քաղաւորն անոնց ցեղէն է :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՐ

298. Զինասանու սահմանն է Հիւսիսէն՝ Սի-
պերիան. Արեւելէն՝ Նաղաղական Ոսկիանոսը.
Հարաւէն՝ Զինաց ծովն ու Հնդկասանը. Արեւ-
մուտէն՝ Թուրքիսան :

Զինասան ընդարձակ երկիր մ'է, որով բնու-
թեան ամէն տեսարաններն ամբողջ ունի :

Մոնկոլի երկիրն ըստ մեծի մասին *Կոպի* կամ
Շաւոյ քաղաք անապատով ծածկուած է, բայց
ունի նաեւ բարձր լեռներ ու քանի մը բարեբե-
րեղեր : Թիպէթի երկիրն ամենաբարձր լեռներով
ծածկուած է : Բուն Զինասան ընդարձակ, բա-
րեբեւր ու աղէկ մշակուած դաշտ մ'է :

Զինասանու հողը խիստ բարեբեւր է եւ ամէն
տեսակ բերք կը հասցնէ, ինչպէս. չալ, քափուր,
մետաքս, բամպակ, մուշկ, այծու բուրդ եւայլն,

Զինասանու կլիման ամէն բարեխառնութիւն
ունի. հիւսիսային կողմերը ցուրտ, միւս կողմերն
ալ տեղ տեղ բարեխառն, տեղ տեղ քամ : Զինասա-
նու հանքային հարստութիւնն անձանոթ են մեզ-
այսու. ամենայնիւ գործածական մետաղաց ամէնն
ալ կը բանուին, բայց հին ու անկասար կերպեր
գործածելով :

Զինացիք արհեստից մէջ խիստ յաջողակ են.
անուանի են բամպակէ, բրդէ եւ մանաւանդ
մետաքսէ բանուածքը, յախնապակին, *Վերնիմը*,
բուրդը եւ քանաք :

Երկրագործութիւնը շատ առաջ զարգացած է, եւ

ծաղկեցնելու համար Զինացիք շատ ջրանցքներ շինած են իրենց երկրին մէջ։ Ներքին վաճառականութիւնն ալ այս ջրանցքներուն պատճառաւ խիստ բանուկ է։

Մովու վերայ Զինացիք մեծ առուստուր չ'ունին. միայն ճաբօցի եւ մի քանի կղզիներու հետ վաճառականութիւն կ'ընեն։ Բնակչաց քիւր, որ 400 միլիօն դրինք՝ աղէկ նանչուած է։

Կառավարութիւնն է ազատ միապետական. կառավարութեան գլուխը կանուանի *Կայսր*. եւ իշխաններ՝ *Մանսարին*։

Զինացիք կը հետեւին Պուսսայի աղանդին, որ կ'ըսուի *Յոյի* աղանդ. կայսրը եւ կարգացողները Կոմիի-Կիոսի աղանդին կը հետեւին։

Զինացիք դժուարութեամբ օտարականները իրենց երկիրը կ'ընդունին։ Միայն Քանթօնի նաւահանգիստը երկար ժամանակէ ի վեր Նւրոպացւոց համար բաց է. 1842 ին բոլշուութիւն եղաւ օտար վաճառականաց առ հասարակ մտնելու *Էմուռէ*, *Յույեռ*, *Նինկիթ* եւ *Շանհիլա*։ 1860 էն ետքը շատ նաւահանգիստներ ալ ազատ ձգեցին օտարաց համար։

ՅԱԿԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

299. Զինասանու մէջ շատ բարձր լեռներ կան. *Եունլին* լեռն գօտին՝ բուն Զինասանու մէջ է. *Եապոննօ* ու *Խիզան* լեռնաց գօտիները՝ Մանչուրիայի մէջ են։

Ալթա լեռն գօտին՝ Մոնկոլի մէջ։

Թենչան լեռները՝ Սօնկարիայի մէջ։

Հիւնայալա լեռն գօտին՝ Թիպէթի մէջ. Թիպէթի երկիրը աշխարհիս մէջ ամենէն բարձր երկիրն է. իւր դաշտերը 6 կամ 7000 հզմ. միջին բարձրութիւն ունին ծովուն երեսէն։

Գլխաւոր լեռն են.

Թիւնկիլինկ, *Բոյեանկ*, *Հիւրիւն*, *Փիր*, *Քիւ-ֆա*, *Քօֆօնօր*, *Թիւնկիլինօր* եւայլն եւայլն։

Զինասանու մէջ մեծ գետեր կան, ինչպէս. *Եանկցիֆեանկ* (4600 հզմ. երկ.) որ Թիպէթի երկրէն բղխելով՝ կը քափի ի Դեղին ծով, *Նանկին* ֆաղափին մօտ։

Հօանկօ (4200 հզմ. երկ.) Արեւելեան ծովուն մէջ։

Ամուր (5800 հզմ. երկ.) Ճաբօնի ծովուն մէջ։

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

Զինաց կայսրութիւնը հինգ գլխաւոր մասի կը բաժնուի. *Բուն Զին*, *Զինու Թաքարիսան*, *Քորեա*, *Զինաց հարկատու երկիրներ* եւ *Կղզիներ*։

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

300. Փէ-Բէ-Ն (1000000) Բէհօ գետին վերայ, երկու մասեր կը բաժնուի, մէկուն մէջ Թաքարները եւ միւսին մէջ Զինները կը բնակին. այս երկու ֆաղափները իրենց 12 գիւղերով աշխարհիս ամենէն ընդարձակ ֆաղափը կը կազմեն։ Թագաւորի

պալասն իրեն վերաբերեալ շէնքերովը 8 հզմ.
շրջապատ ունի : Զինաց մասին մէջ կայսրը ամէն
Տարի հանդէսով քիչ մը տեղ կը հերկէ՝ երկրագոր-
ծութեան պատիւ ընելու համար :

Բանքօն (1000000) Վանառաւան քաղաք է եւ
մեծ քանակութեամբ չայ կը դրկէ յերոպա եւ
յԱմերիգա : 60000 բնակիչ քաղաքին քովէն անց-
նող գետին վերայ նաւերու մէջ կը բնակին :

Նանքին (500000) Մինչեւ 1421 Զինասանու
մայրաքաղաքն էր. անուանի է աւտարակը որ 9
յարկ ունի 78 մ. բարձրութեամբ, որ բոլորովին
յախճապակով զարդարուած է :

Քինկքէյէնկ (1000000) Այստեղ աղէկ յախճա-
պակի կը շինուի :

Թիւնյէն (500000) Բէհօ գետին վերայ Փէֆինի
մօտ : Այստեղ 1858ին դաւնադրութիւն մը ստո-
րագրուեցաւ ի մէջ Ֆռանսայի, Անգլիոյ եւ
Զինասանու կառավարութեանց :

Շանհիլաւ (125000) Աւստրիոյ ամէն կողմե-
րուն հետ առուստր ունի :

Հոնկոնկ (125000) Քանթոնի ծոցին մէջ կղզեակ
մ'է եւ 1842էն ի վեր Անգլիացոց ձեռքն ընկած
է. մեծ վանառականութիւն ունի :

Մաֆաօ (50000) Փորթուգէզներուն ձեռք ընկած՝
վանառաւան քաղաք է :

Անուանի են նաեւ *Լասսա*, *Ֆուչիու*, *Նինկքօ*,
Իլի, *Մոֆսէն* քաղաքներ :

5° Ժ Ա Փ Օ Ն

ԲՆ. 35,000.000

Տրծ. 500,000 Հզմ. քառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

301. Ճափօնի երկիրը 13^{րդ} դարուն մէջ ծա-
նօթ եղաւ եւրոպացոց եւ վերան տեղեկութիւն
առնողներն եղան Փորթուգէզները 1542ին. Ճա-
փօններն Զինաց մէկ ցեղը կը կարծուին, բայց
թէ՛ արհեստից եւ թէ քաղաքականութեան մէջ ա-
նոնցմէ աւելի ծաղկած են : Մինչեւ 1854ը Հօ-
լանդացիներէն զատ՝ օտարաց արգիլուած էր Ճա-
փօնի մէջ մտնելը, բայց հիմայ ըստ նոր դաւ-
նադրութեանց եւրոպացիք եւ Ամերիկացիք ազատ
առուստր կրնան ընել շատ նաւահանգստաց մէջ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՐ

302. Ճափօնի տէրութիւնը 4 գլխաւոր կղզի-
ներէ ձեւացած է Զինասանու Արեւելեան կողմը
Խաղաղական Ովկիանոսին մէջ. *Նիքօն*, *Սիֆօֆ*,
Քիուսիու եւ *Հսօ* :

Ճափօնի երկիրը լեռնոտ է եւ հրաբխային,
որոյ պատճառաւ շատ երկրաշարժ կ'ըլլայ : Հողը
բարեբեր ու խիստ աղէկ մշակուած է. գլխաւոր
բերքերն են չայ, մետաքս, բամպակ եւ քափուր :
Հարուստ հանքեր կան ոսկւոյ, արծաթի, երկա-

քի , անագի , հանգալի անխոյ եւ ազնիւ ու մեծագին քարերու :

Երկրագործութիւնն ու հարսարգործութիւնը շատ շատ զարգացած են . անուանի են մեծաքանակութեամբն ու մանաւանդ յախնապակին : 1867էն առաջ կառավարութիւնը երկու հոգւոյ ձեռք էր , մէկը Միքսո կ'ըսուէր , որ Միքսո քաղաքը կը նստէր եւ միայն հաւատոյ բաներուն կը խառնուէր , միւսը Պաշտոն կամ Քուպո , որ տնտեսութիւնը կը կառավարէր . հիմայ Քուպոյի իշխանութիւնը կործանուած է եւ Միքսոն է ընդհանուր Պաշտ ճափոնի :

Վերջի տարիներս Միքսոն կամ ճափոնի կայսրը երկրին յառաջադիմութեան մեծ խնամք կը տանի . արդէն երկաթուղիներ շինուած են եւ եւրոպական կանոններ կան . հանապարհօրդները կը վկայեն քէ ուսմունք ալ շատ շատ կերպան եւ ճափոնցիք շատ ցորդացներ բացած են եւրոպական լեզուները սովորելու համար : ճափոնցիք կոպապես են եւ կը հետեւին Պրոսպի եւ Սիւրոյի աղանդներուն : Երբեմն Քրիստոնէութիւնը բաւական յառաջ գնաց այս երկրին մէջ , բայց յետոյ բոլոր Քրիստոնեայները բնաջինջ եղան տնտեսական հրամանաւ :

ՅԱԻԵԼՈՒԱՍ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

303. ճափոնի երկրին մէջ շատ հրաբուխներ կան , որոց մէկ մասն ալ այժմ մարած է :

Նիփոն կղզին բարձր լեռներ ունի եւ մեծ գետ մը Էսո-Կաուա անուամբ :

ՊԼԵԱՆՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

304. ԵՏՕ (1500000) Նիփոն կղզւոյն մէջ Ասիոյ մեծ ու գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է : Այստեղ կը նստէր Քուպո կամ Սիւկոն քաղաքը : Միքսո (500000) Ուսման կողմանէ ճափոնի ամենէն ծաղկած քաղաքն է , այստեղ կը նստէր Միքսո կայսրը :

Օսաթա Տէրութեան ամենէն վաճառաւան քաղաքներէն է :

Նանկաթսի (50000) Բանուկ քաղաքներէն է :

Եօֆոնաթա Օսաթա քաղաքէն քաղաքներէն է եւ մեծ առուստու ունի : Ասկէ երկաթուղի մը կայ յէսո :

Էիւ-Քիւ կղզիներն ալ ճափոնի մասը կը համարուին , բայց առանձին քաղաքներէն մ'ունին Չիմասանու եւ ճափոնի հարկատու :

ՀԱՐԱԻԱՅԻՆ ԱՇԽԱՐՀՔ

1. ԱՐԱՐԻԱ

ՔԱ. 12,000,000
Տ.ժ. 2,800,000 Հզժ. քառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

305. Արաբիոյ մէջ հին աստուծոյ ալ եւ ալ բնակիչներ կային վրանաբնակ. 7^{րդ} դարուն մէջ Մէհմէտ աստուծոյ ամէնը իւր կրօնովը միացուց, որով զօրաւոր տէրութիւն մը ձեւացան եւ քիչ աստուծոյ մէջ Ափրիկէի Հիւսիսային կողմերը եւ մինչեւ Սպանիոյ ծայրը տարածուեցան: Գիտութիւններն ու գրականութիւնը շատ ծաղկած էին Մէհմէտի յաջորդ Քալիֆաներուն աստուծոյ, որ դեռ Եւրոպիոյ մեծ մասը բարբարոսութեան մէջ էր: Օսմանցիք բոլորովին ջնջեցին Արաբացոյց տէրութիւնը:

Այժմու Արաբիոյ բնակիչներէն ոմանք *Ֆեղլահ* կ'ըսուին, որ երկրագործութիւն կ'ընեն, ոմանք ալ *Պէսկի*, որ վրանաբնակ հովիւ են:

Արաբիոյ մէկ մասը Օսմանցոյց ձեռքն է, մնացածը այլեւայլ *Շէխերու* եւ *Իմամներու* կառավարութեանց տակ:

ՀԱՐԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

306. Արաբիոյ սահմանն է Հիւսիսէն՝ Թուրքիան, Արեւելէն՝ Պարսից ծոցն, Հարաւէն՝ Հրեղեկաց ուկիսանոսը, Արեւմուտէն Կարմիր ծովը:

Այս երկրի ներսերն աղէկ հանչուած չ'են, բայց բնդհանրապէս դաշտային, աւազուս եւ անբեր. *Եփրատ* գաւառը միայն պտղաբեր է, որուն համար *Երջանիկ Արաբիա* տնունը տուած են:

Գլխաւոր բերքերն են խնկեղէն, ձէք, շաքարի եղէգ. բամպակ, ազնիւ խափէ, արմաւ, բուլս եւ բալասան:

Կենդանեաց մէջ բնօրհներն են ձիւն, ուղտ, ջալամը, կապիկը. Կարմիր ծովէն աղէկ բուս (մէրման), Պարսից ծոցէն ալ մարգարիտ կ'ելնէ:

Օդը չոր ու խիստ տաք է մանաւանդ Հիւսիսային կողմը, ուր շատ խորեակ (սամ եղի) կ'ըլլայ եւ խիստ քիչ կ'անձրեւէ:

Այս բնդարձակ երկիրը գրեթէ գետ չ'ունի. ձմեռն մէջ միայն առուներ կը ձեւանան որ ամառը կը չորանան:

Երկրին արեւմտեան կողմը բարձր լեռանց զօտ մը կայ, որ Պաղ-իւլ-Մանէպի նեղուցէն սկսելով մինչեւ յԱֆապա ծոց կը տարածի:

Սիւնա (2480 մ. բարձր.) ու *Քորքա* լեռները, որ Ս. Գրոց մէջ նշանաւոր են եւ Կարմիր ծովուն Հիւսիսակողմը կը զսնուին:

Արաբիոյ բնակիչները Մէհմէտական են. կայ

նաեւ ներսի կողմերը 60000 Հրեայ վրանաբնակ՝
Որդիք Ռեֆեքայ ըստւած :

Քաղաքաբնակ Արաբացիք մանաւանդ Նէմէն
գաւառին մէջ դաստիարակութեան հետամուտ են.
ամէն մզկիթի քով դպրոց կայ, ուր տղայք կար-
դալ, գրել ու հաշուել կը սովորին : Արհեստներն
ու գիտութիւնները բոլորովին մոռցուած են :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

307. Արաբիան կը բաժնուի 6 մասի.

1°. *Հիճազ* (Օսմանցոց ձեռք) գլխաւոր քաղաք
Մէքքէ, Մէքինէ, Զիքքէ :

2°. *Նեճէք* գլխաւոր քաղաք Ռիաս.

3°. *Լահիճ* » » Լահիզա.

4°. *Օման* » » Ռօսթամ, Մասկաթ

5°. *Հասրամաութ* » » Թէրքին, Մաֆալլա.

6°. *Եհմէն* (Օսմանցոց ձեռք) գլխաւոր քաղաք
Սաննա, Մօֆա :

Գ Լ Խ Ա Ւ Ո Ր Ք Ա Ղ Ա Ք Ն Ե Ր

308. *Մէքքէ* (50000) Մէհմէտին հայրենիքը,
վասնորայ Տանկաց համար մեծ ուխտատեղի է. ա-
մէն տարի տաս ուխտաւոր կ'ուզայ այստեղ *Քեռապէն*
տեսնելու համար :

Սէքինէ (6000) Այստեղ մեռաւ Մէհմէտ, որ Մէք-
քէէն վախսած էր 622ին. ասկէ կը սկսի Տանկաց
Հիճրէք ըստւած բուսականը, որ փախուտ կը նը-
շանակէ :

Մաշկաթ (60000) Էսմէնի ծոցին վերայ Արաբիոյ

ամենէն վաճառաւան քաղաքն է եւ քովերը կա-
պարի հանք կայ :

Զիքքէ (40000) Կարմիր ծովուն վերայ, Մէքքէի
նաւահանգիստն է :

Մօֆա (20000) Կարմիր ծովուն վերայ բանուկ
նաւահանգիստ է. Նէմէնի խահվէն ասոր անու-
նովը Մօֆայի խահվէ ալ կ'ըսուի :

Սէն (40000) Հնդկաց ծովուն վերայ բանուկ
նաւահանգիստ է, ուր հաստատուեցան Անգլիա-
ցիք 1858 ին :

Անուանի եւ նաեւ *Սանաա*, *Մաֆրիս* էլ *Աշա*,
Յուֆ եւայլն, եւայլն :

Յիւշուր արձանի է *Սինա* լեռան վերայ եղած
Յունաց վանքը՝ Ս. Կասարինէ անուամբ, որ ծո-
վուն երեսէն 1550 մ. բարձրութիւն ունի :

2° ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

ԲՁ. 9,000,000

Տրծ. 1,400,000 Հզմ. քառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

309. Պարսից քաղաւորութիւնը հին ասեմը
աշխարհիս մէջ տաս հարուստ գորաւոր ու ահար-
կու էր. 7^{րդ} դարուն մէջ Արաբացիք նուաճեցին
Պարսիկները եւ իրենց ազդեցութիւնը տարածեցին բո-
լոր Պարսկաստանի մէջ: Քիչ ասեմէն Պարսիկ

վերսին գորանալով իրենց երկրին մէկ մասը ձեռք ձգեցին, իսկ 1747 ին բոլոր երկիրը երկու տէրութեանց բաժնուեցաւ, *Իրան* կամ *Բուն* Պարսկաստան, *Աֆղանիստան*, որոց մէջն է *Պէշու-*
նիստան :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԵԼԻՔ

310. Պարսկաստանի սահմանն է Հիւսիսէն՝ Ռուսիան, Կասպից ծովն ու Թուրքիստան. Արեւելէն՝ Աֆղանիստան, Խորասան ու Պէշունիստան. Հարաւէն Էսֆէն ու Պարսից ծոցն. Արեւմուտէն՝ Թուրքիա :

Երկրին հիւսիսային կողմերը լեռնոտ են, մընացած տեղերն ընդհանրապէս դաշտային ու աւազուտ. բայց կան նաեւ պտղաբեր գաւառներ, ինչպէս Շիրազ եւ Իսպահան, որոց պտղաբերութիւնը բոլոր Ասիոյ մէջ հռչակաւոր է :

Հողագործութիւնը բարեբեր երկրաց մէջ ծաղկած է. գլխաւոր բերքերն են ցորեն, բրինձ, գինի, կանեփ, մետաք, բամպակ, բուրդ, ծխախոտ (թէմպէկ), բուլղ, նուռ, նուռ, սումալ եւ դեղձ :

Ընտիր ձիեր եւ ուղտեր կան, ինչպէս նաեւ տասակ մը ոչխար, որոյ բուրդը բարակ եւ ազնիւ է :

Շատ վայրի անասուններ ալ կը գտնուի, ինչպէս վագր, օձ, գայլ, արջ, եւայլն, եւայլն :

Պարսկաստանի մէջ հարուստ հանքեր կան, բայց չ'են բանուիր, միայն ոսկւոյ, արծաթի, պղնձի եւ երկաթի հանքերը կը բանուին: Պարսիկներն արհեստից մէջ յաջողակ են, անուանի են

մետաքեղէնները, յախնապակին, կաշիէ բանուածքները, պղնձէ եւ հողէ ամաններն ու մանաւանդ ազնիւ գորգերը :

Բնակիչն ըստ մեծի մասին Պարսիկ է, մնացածը Թուրք, Քիւրտ, Հայ, Թիւրքմէն եւ Հրեայ :

Դիտութեանց եւ քաղաքականութեանց մէջ խիստ են մնացած են, բարուց եւ բարոյականութեան կողմանէ ալ ամենախեղճ վիճակի մէջ են :

Կրօնքն է Մէհմէտականութիւն՝ Ալլիին աղանդը :

Տէրութեան կառավարութիւնն է ազատ միապետական :

Պարսից ծովուն մէջ եղած ծովային վանառականութիւնը Անգլիացոց եւ Արաբացոց ձեռք է :

ՅԱԻԵԼՈՒՄԻ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

311. Երկրին հիւսիսային կողմը բարձր լեռանց գոտի մը կայ, որ Աֆղանիստանէն կուգայ եւ կ'երբայ մինչեւ Կասպից ծովն ու Մասիս լեռը, ապա գոտին զանազան անուններ կառնու, ինչպէս *Խորասանի* լեռները, *Էշպարուս* լեռ, *Տէմալիկ* կամ *Էշխան* լեռնք :

Կան նաեւ *Լարիստանի* լեռանց գոտին ու *Փարսիստանի* գոտին, արեւմտեան ու հարաւային կողմերը :

Բոլոր այս լեռները հրաբխային են, ուստի եւ Պարսկաստանի մէջ շատ երկրաշարժ կ'ըլլայ, մանաւանդ Ֆիւանի, Լարիստանի եւ Ասրպասականի մէջ. ամենէն սոսկալին էր 1721 ին Դավրէժի

մօս եղած երկրաւորք, որ ամբողջ ֆաղաֆներ ու գիւղեր անյայտ բաւ :

Օղբ հիւսիսային կողմերը ցուրտ է, հարաւային կողմերը տաք եւ ամրան մէջ վնասակար :

Գլխաւոր գետերն են.

Քուրֆան, Աքրեֆ, որ կը բաժին ի Կասպից ծով. Քարուն՝ ի Պարսից ծոց.

Գլխաւոր լճերն են.

Ուրմիայի լիճը, Պախթիկեան լիճը, Զիրան լիճը. եւայլն, եւայլն :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

312. Պարսկաստան 10 գաւառի կը բաժնուի.

1 ^o . Իրագ-Անհիլի	գլխ. ֆաղ.	Թէհրան.
2 ^o . Ֆիշան կամ Կիշան	»	» Ռեք.
3 ^o . Ասրպասական	»	» Դավրէժ.
4 ^o . Քիւրսիսան	»	» Քիւրմանշահ.
5 ^o . Նուժիսան	»	» Շուքէր.
6 ^o . Մազանդարան	»	» Սարի.
7 ^o . Թապէրիսան	»	» Տեմալէն.
8 ^o . Քորասան	»	» Շերիսթան.
9 ^o . Քիւրման	»	» Պենսերապաս.
10 ^o . Ֆարսիսան	»	» Շիրազ.

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

313. Թեհրան (80000) Պարսից Շահը այստեղ կը նստի 1794 էն ի վեր, ամրան օղբ վնասակար է:

Պաշրուշ (100000) Կասպից ծովուն մօտ Պարսկաստանի ամենէն վաճառաւան, ճարտարագործ ու բազմամարդ ֆաղաֆն է :

Իսպահան (60000) Պարսից առջի մայրաքաղաք. արեւելի մեծ ու գեղեցիկ ֆաղաֆներէն մէկն է. բայց վերջի պատերազմներուն եւ ապրտաւթութեանց տեսն շատ վնասուեցաւ: Քովն է նոր Զուղան, որ հին Զուղայէն ֆաւուս. շատ բնակած տեղն է :

Դավրէժ կամ Թեպրիզ (60000) Ուրմիայի լճին մօտ մեծ, ծաղկած ու վաճառաւան ֆաղաֆ է. ամրութեան կողմանէ ալ այս է Պարսից ամենէն ամուր տեղը, ուր կը նստի իրենց բանակին ընդհանուր հրամանատարն: Այժմ շատ ինկած է պատերազմներու եւ երկրաւորման պատճառաւ :

Շիրազ (20000) Ասոր գիւղին ու վարդի իւրը, ճաշ Թեհրանի մօտ ազնիւ է : Այս ֆաղաֆն մօտ են Սահր կամ Պերսեպոլիս ֆաղաֆին աւերակները :

Համասան (35000) Հին եկրտան ֆաղաֆն տեղը շինուած է. մօրքի գործարաններ ունի :

Դազպին (40000) Պարսից մեծ ֆաղաֆներէն մէկն է. արհեստները շատ ծաղկած են. ազնիւ գիւղի, պիտակ, մետաքս ու կապտեր ունի :

Եզ (35000) Վաճառաւան ֆաղաֆ է. այստեղ կրակապատ Պարսիկներ կան :

Պեհլիսթան (20000) Պարսից ծոցին վերայ բանուկ նաւահանգիստ է :

Ուրմիս (25000) Զրադաւսին ծնած տեղը, որ պաշտօնը ու գեղեցիկ դաւսի մէջ է: Բնակիչները Մէհմէտական, Նեսուրական, Հայ եւ Հրեայ են:

3° ԱՓՂԱՆԻՍՏԱՆ

ԲԶ. 6.000.000

Տրծ. 670,000 Զգմ. Բառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

314. Աֆղանները հին Աղուանք ազգն են, որ Թաքարները Հայաստանէն այստեղ փեշով տանկըցուցին: Աստուք տեսնուի Պարսից տակն էին, բայց 1747 ին ինքնագլուխ տէրութիւն մ'ունեցան եւ 25 տարուան մէջ տաս զօրացան մինչեւ Հրեղկաստան մտնելով. յետոյ ներքին պատերազմներով վերստին տկարացան:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

315. Աֆղանիստանի սահմանը Հիւսիսէն՝ Թաքարիստանն է Արեւելէն՝ Հնդկաստան. Հարաւէն՝ Պէլունիստան. Արեւմուտէն՝ Պարսկաստան:

Ներքին հարաւային կողմերն աւազուտ անապատներ են իսկ մնացած տեղերը լեռնոս:

Հողը խիստ բարեբեր եւ աղէկ մշակուած է:

Գլխաւոր բերքերն են ցորեն, պտուղ եւ բնական կենդանիներ. ունի նաեւ առիւծ, վագր, բնառիւծ, բորենի, գայլ ու արջ:

Հանքերն են՝ ոսկի, արծաթ, սնդիկ, երկաթ, կապար եւ պղինձ:

Գլխաւոր լեռներն են հիւսիսային կողմը. Հիւսիսային զօնին, որ Հիւսիսային տարածակողմնէն է. Պարսկաստան զօնին՝ արեւմտեան կողմը. Ամրան լեռները՝ հարաւային կողմը:

Գլխաւոր գետերն են.

Քապուշ, որ կը քափի Ինդոս գետին մէջ. Հիւսիսէն գետը՝ Զերան լեռնէն մէջ:

Բնակիչներն են Աֆղան, Պարսիկ, Հնդիկ եւ Թիւրքմէն:

Կրօնն է Մէհմէտականութիւն. Հնդիկները կռապաւտ են:

Աֆղանիստան կը բաժնուի այլեւայլ տէրութեանց, որոց մէջ գլխաւորն է Քապուշի տէրութիւնը Շահի մը կառավարութեան տակ:

Անգլիացիք այս երկրին մէկ ֆանի տէրութիւն վերայ մեծ ազդեցութիւն ունին, մասնաւորապէս Քանսահարի վերայ:

ԳԼԽԱՎՈՐ ԲԱՆԱԿՆԵՐ

316. Քապուշ կամ Քապուշ (60000) վանաւառան ֆաղափ է եւ ձիու մեծ առուտուր ունի: Յանախ երկրաւորմէնու պատճառաւ՝ տները փայտաւոր են:

Քանսահար (50000) Ամուր եւ վանառաւան
 ֆաղափ է. ասեմով Աֆղանիստանի մայրաքաղաքն
 էր :

Հէրաք (100000) Խորասանի ամենէն մեծ քա-
 ղաքն է :

4° ՊԵՂՈՒՃԻՍՏԱՆ

ԲԱ. 2,000,000

Տ.Ճ. 400,000 Հզմ. քառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

317. Ասեմով Պելուսիստան Պարսից Շահին
 տակն էր. Աֆղաններուն ձեռք անցաւ յետոյ. անց-
 եալ դարուն մէջ ալ ինքնազուլիս եղաւ : 1859ին
 Անգլիացիք այս երկրին մէջ մտան , բայց յետոյ ետ
 փառուեցան :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

318. Պելուսիստանի սահմանն է Հիւսիսէն՝
 Աֆղանիստան, Արեւելէն՝ Հնդկաստան, Հարաւէն՝
 Պարսից ծոցը , Արեւմուտէն՝ Պարսկաստան :

Երկիրը լեռնոտ է , բայց ընդարձակ աւազուտ
 անապատներ ալ ունի :

Հողը բարեբեր չ'է. բայց տեղ տեղ աղէկ ցորեն,
 արմա , շաքար , բամպակ եւ լեղակ կը հասցնէ :

Վայրի կենդանիները շատ են . ինչպէս վագր ,
 ընձառիւծ , բորենի , գայլ , եւայլն եւա լն :

Շատ հարուստ հանքեր կան. բայց չ'են բացուիր :

Գլխաւոր լեռներն են .

Պուշթուն եւ **Վուսիսի** հարաւային կողմը .

Սարսուանի լեռները՝ հիւսիսային կողմը :

Գլխաւոր գետն է .

Հիստ, որ կը քափի Պարսից ծոցը :

Պելուսիստանցիք ընդհանրապէս վրանաբնակ
 են , բայց շատ ալ քաղաքներ ունին :

Կրօնքն է Մահմետականութիւն :

Երկրին կառավարութիւնը **Խանի** մը ձեռք է :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

319. **Քէրք** (20000) Այստեղ կը նստի Պելու-
 սիստանի Խանը . ամրապատ ու վանառաւան
 ֆաղափ է :

Կուսալի (17000) Խանը ձմեռն այստեղ կ'անցնէ :

5° ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

ԲԱ. 200,000.000

Տ.Ճ. 4,000.000 Հզմ. քառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

320. Հնդկաստանու մէջ ժամանակաւ այլ եւ
 այլ ինքնազուլիս տէրութիւններ կային : 1100 ին
 ասեցները Աֆղան քիւրեղին հիւսիսային կող-

մերուն, յետոյ Լէնկ-Քիմուր, որոյ բռններէն մէկը հաստատեց Մոլոյի սէրուքիւնը 1526 ին: 1759 ին ալ Պարսից Նասր շահը Հնդկաստանի մէկ մասին սիրեց. յետոյ Եւրոպացիք սկսան սեղ սեղ հաստատիլ: 1700 ին վերջերը Անգլիացի վահառականներ Կալկաթա եւ Մասրաւս քաղաքներուն սէր եղան. 1803 ին Մոլոյի կառավարութիւնը ջնջեցին, Մահրաթները նուաճեցին եւ 1812 ին գրեթէ բոլոր արեւելեան Հնդկաստանի տիրեցին, Հնդկաստանի ընկերութիւնն աճումբ ընկերութիւն մը կազմելով, որ Անգլիոյ կառավարութեան պաշտպանութեան ներքեւ էր մինչեւ 1857 ը, որ Հնդկաստանցիք ապստամբելով ոտք ելան եւ բոլոր Եւրոպացիները ջնջեցին: Այնուհետեւ նոյն իսկ Անգլիոյ սէրուքիւնը ապստամբութիւնը նուաճելու դիմամբ, ահապին պատերազմներէ ետեւ երկրին սէր եղաւ եւ հետզհետէ իւր իշխանութիւնը ընդարձակեց, այսօր գրեթէ բոլոր Հնդկաստան Անգլիացւոց ձեռքն է:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

321. Հնդկաստանու սահմանն է Հիւսիսէն՝ Հիմալայա գոտին. Արեւելէն՝ Պիրման ու Պէնկալայի ծոցը. Հարաւէն՝ Հնդկաց ովկիանոսը. Արեւմուտէն՝ Պէլուքիսանն ու Սօդանիսան: Հնդկաստան ընդարձակ երկիր մ'է, հիւսիսային կողմը կը զսնուի Հիմալայա բարձր գոտին, որուն զագաթները մշտակայ ձեամբ ծած-

կումած են. հարաւային կողմը՝ Կաթ լեռները, որ տափուքիւնը կը մեղմացնեն եւ տեսակ տեսակ կլիմաներու տեղի կ'ուտան: Այս ամէն լեռներէն մեծ գետեր կը բխին, որով երկիրը կը պարարտանայ եւ տեսակ տեսակ բոյսեր յառաջ կը բերէ. հիւսիսային կողմերը եւ մասնաւորապէս Անմեր գաւառին մէջ՝ տեղ տեղ միայն աւազուտ անապատներ կան: Հողն ընդհանրապէս խիստ բարեբեր է:

Դիւսաւոր բերեւեռն են բրինձ, պանան, շափար, խնկեղէն, ափիոն, ազնիւ բամպակ ու մետաքս, արմաւ, պամպուկ եղէգ, բուլգ եւ ազնիւ փայտ:

Շատ վայրի կենդանիներ կան, ինչպէս. փիղ, ռնգեղջիւր, վագր, առիւծ, պօռնի, կապիկ, կոկորդիլոս, եւայլն եւայլն:

Հարուստ հանքեր կան Հնդկաստանի մէջ, ինչպէս. առաս ոսկի եւ աղամանդ՝ Կոլինոն գաւառին մէջն է. ուրիշ տեղեր: Ազնիւ մարգարիտ կան Սէլլան կղզւոյն եզերքը: Տեսակ մը ոստէ, որ Հնդկաստանցիք դրամի տեղ կը գործածեն՝ Մալսիվեան կղզիներուն փոքր եւայլն եւայլն:

Հնդկաստանի օդը չոր ու տաք է. տեղ տեղ ալ Եւրոպացւոց համար վնասակար. ձիւն ամենեւին չ'գար. անձրեւները կանոնաւոր են եւ ամիսներով կը տեղան:

Արհեստներն ու ձեռագործները շատ ծաղկած են. անուանի են Քաշմիրի եւ Լահորի շալերը, բրդեղէն բամպակեղէն ու մետաքսեղէն բաճուկներ, ապակին, եւայլն եւայլն:

Երկրին վաճառականութիւնը խիստ ծաղկած է, ընդհանրապէս Եւրոպացւոց ու Հայոց ձեռք. որովհետեւ Հնդկները օտար երկիր կրօնական նախապաշարմամբ՝ չեն երթար : Վերջի տարիներս Անգլիացւոց ձեռամբ երկաթուղեաց մեծ գիծեր շինուեցան, ինչպէս.

1°. Կալկաթայէն ի Տաֆա.

2°. Կալկաթայէն ի Տէլհի.

3°. Պոմպայէն յԱհմէտապատ.

4°. Պոմպայէն ի Պէնարիս.

5°. Պոմպայէն ի Մասրաս.

6°. Մասրասէն ի Կալկաթա :

Այս ընդարձակ երկիրը կառավարելու համար, Անգլիացիք ստիպուած են 300000 զօրաց բանակ մը պահել, որուն 15000ը միայն Եւրոպացի է. մնացածը տեղացի հնդիկ :

Բնակչաց մեծ մասը հնդիկ է. մնացածը՝ Պարսիկ՝ Հեբայ, Հայ ու Եւրոպացի ազգեր : Յիսուսէն աւելի լեզու կայ Հնդկաստանի մէջ, բայց գլխաւորը հնդկերէն է, որոյ գրաբանին կ'ըսուի *Սանսքրիթ* :

Կրօնքն է կռապաշտութիւն, Պրահմանի աղանդը. հոգեփոխութեան կը հաւատան, որով կենդանեաց պատիւ կ'ընեն, ու անոնց միսը չ'են ուտեր. մասնաւորապէս կով կը պաշտեն իրենց *Փակոս* ըսուած կռասանց մէջ : Կ'ընդունին քէ Պրահմա, Վիշնու եւ Սիվա գլխաւոր շաստուածներ են, ունին նաեւ Եկրորդական շաստուածներ,

որոց քիւր Պրահմաեանք մինչեւ 335,000.000ի կը հաւենն : Ասոնցմէ զատ շատ Մահմէտական կայ (16000000) :

Անգլիացիք մեծ բարեկարգութիւններ քրին այս երկրին եւ մանաւանդ մեծ քաղաքաց մէջ, ուր կը տեսնուի Եւրոպական ամէն տեսակ յառաջադիմութիւն :

ՅԱԻԵԼՈՒԱՄ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

322. Ինչպէս որ արդէն յիշեցիք՝ *Հիմայալա* գօտին Ալթաւահիս ամենէն բարձր լեռն է. գլխաւոր գագաթներն են *Էլերես* (8840 մ. բարձր.) *Քիւնձեննուկա* (8582 մ. բարձր.) *Տալաշակիրի* (8176 մ. բարձր.) :

Հարաւային կողմն է *Կաթ* գօտին, որ կերթայ մինչեւ Քոմօրին, եւ ունի 5000 մ. բարձր գագաթներ :

Արեւելեան կողմը՝ *Մոկ* լեռները, որ կ'երթան մինչեւ Մալաֆայի ծայրը :

Հնդկաստանու գլխաւոր գետերն են.

Ինդոս (3600 հզմ. երկ.) որ կը բափի Հնդկաց ովկիանոսը. ընթացքը շատ աւագ կը մղէ, որուն համար մեծ նաւեր չ'են կրնար վրան նաւարկել :

Բենճապ (1500 հզմ. երկ.) Ինդոսի մէջ :

Գանգես (2600 հզմ. երկ.) որ կը բափի Պենկալայի ծոցը : *Ճիւմնա*՝ Գանգես գետը :

Պրահմափոքրա՝ Պէլկալայի ծոցը կը բափի :

Նմանապէս Պէնկալայի ծոցը կը բափին *Կոստ-վերի* եւ *Քիսքնա* :

Գանգեսի ջրերը, Նեղոսի նման, ամէն *սարի* կանոնաւորապէս կը բարձրանան եւ փոփ երկիրները կը պարարտացնեն, որուն համար Հնդկներըն ալ մեծ պատիւ կ'ընեն այս գետին :

Հնդկաստանու գլխաւոր կողմերն են :

Սեյրսն Անգլիացոց ձեռք 41000 հզմ. ֆառ. տարածութեամբ, մեծ ու բարեբեր կղզի է. եւ երկիրը լեռնոս: Բնակչաց քիւն է 1500000 :

Իլխաւոր ֆալաֆներ.

Քոյունյո, *Բանի*, *Թրիկֆունալի*, *Ճափնա* եւայլն: *Մաշիվեան* կղզիք (200000 բն.), որ հազարաւոր մանր ժայռերէ ձեւացած են. 50 կամ 60ի չափ. Բարեբեր ու բազմամարդ են, բազաւոր մ'ունին, որ *Մաշե* կղզին կը նսի :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

323. Հնդկաստանու կամ Յայսկոյս Գանգեսի երկիրները 4 մասի կը բաժնուին.

1°. Անգլիական Հնդկաստան (155000000 բն.)

2°. Անգլիացոց հարկասու երկիրներ.

3°. Սպաս Հնդկաց երկիրներ.

4°. Յոսանացոց եւ Փորթուկեզներուն կաշուածներ (756000 բն.) :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

1° ԱՆԳԼԻԱՆԱՆ ՀՆԴԱՍՏԱՆ

324. *Կալկաթա* (1000000 բն.) Գանգէսի վերայ Հնդկաստանի ամենէն ծաղկեալ ֆալաֆն է քէ՛ զիսուրեանց եւ քէ արհեստից կողմանէ :

Այս ֆալաֆն երկու մասի կը բաժնուի.

Սեւ ֆաղաֆ, որ եղեգներով շինուած է եւ ուր տեղացիք կը բնակին, *Կառավարութեան քաղ.*, որ գեղեցիկ կերպով շինուած է, եւ ուր կը բնակին Անգլիական Հնդկաց ընդհանուր կառավարիչն ու Եւրոպացիք: Այս ֆաղաֆին մէջ մեր ազգէն բաւական բազմութիւն կայ :

Տեյնի (150000 բնակ.) ձիւմնա գետոյն վերայ, ասեղնով Մոնղոլի քաղաւորութեան մայրաքաղաք էր, իսկ այժմ ընկած է :

Մասրաւ (720000 բն.) Պէնկալայի ծոցին վերայ վանառաւան ֆաղաֆ է, բամպակի եւ ապակոյ գործարաններ ունի: Մեր ազգէն ալ երեւելի վաճառականներ ու ժողովուրդ կայ :

Պոմպայ (566000) Արեւմտեան Հնդկաստանի մէջ Անգլիացոց վանառականութեան գլխաւոր ֆաղաֆն է պզտիկ կղզոյ մը մէջ : Այստեղ կրակապատ Պարսիկներ կան :

Պիմարիս (200000) Գանգէսի վերայ Հնդկաց ուսումնարանն ու մեծ ուխտատեղին է. աղամանդի մեծ առուստուր ունի :

Ակրա (125000) ձիւմնա գետոյն վերայ շինուած մեծ ֆաղաֆ էր. բայց այժմ տաս ընկած է:

Հանո (100000) Ժամանակաւ խիստ անուանի էր. ասոր ոչխարներուն բուրդը բարակ էր ազնիւ է, հոշակաւոր է նաեւ շաշը:

Անուանի են.

Տափա (67000), Բաքթափ (40000), Բաշիփ (24000), ուր հասան Եւրոպացիք առաջին անգամ Հնդկաստանի մէջ. Սերինկապուրան, Աննիր (25000), Կառնապուր (10000) Ահմեսապուր (100000) Սուրաթ (154000), Փոռնա (75000), Քրանիպուր (15000), Մուշրան (80000) Էւայլն Էւայլն:

2° ՀԱՐԿԱՏՈՒ ԵՐԿԻՐԵ ԱՆԳԼԻՍՏԻՈՑ

325. Հայսերապուր (200000) Նիզամի կառավարութեան գլխաւոր քաղաքն է:

Ասերինկապուր (60000) Մեծ քաղաք է, բայց կիսաւեր:

Նադիուր (115000) Ասոնք մէյմէկ քաղաքաւորութիւն Պարսա (100000) քեանց մայրաքաղաք են:

3° ԱՅԱՏ ԵՐԿԻՐԵ ՀՆԴԱՏ

326. Բարմանու (20000) Նեպալի քաղաքաւորութեան մայրաքաղաքն է. մէջը շատ կուսուռն ունի:

Բաշիփ (60000) Փոռնապ գաւառին մէջ, խիստ անուանի է ազնիւ շաշերուն պատճառաւ:

4° ԿԱԼՈՒՄԻՐԵ ԱՅԼԵՆԱՅԼ ԱՉԳԱՑ ԵՐԿԻՐԵ

327. Կաւ (10000 բնակ): Փորթուալցուց ձեռք ամուր քաղաք է Էւ ապահով ու բանակ նաւահանգիստ ունի:

Փոնիշերի (44000) Ֆոռնապուր ձեռք վաշտերակոր (50000) հառաւան քաղաքներ են:

6° ՀՆԴԱՏ - 2ԻՆ

Բն. 22,000,000

Տրծ. 2,000,000 Հզմ. քառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԵՏԵԼԻՔ

328. Հնդկա-Չինու կամ Յայնկոյս Գանգիսի երկիր 7 մասի կը բաժնուի.

1°. Կալուածք Անգլիացուց.

2°. Պիրման.

3°. Աննան.

4°. Կալուածք Ֆոռնապուր.

5°. Սիւան.

6°. Բարնաթ.

7°. Մալաթ:

Հնդկա-Չինու սահմանն է Հիւսիսէն՝ Չինաստան. Արեւելէն՝ Խաղաղական ովկիանոս. Հարաւէն ու Արեւմուտէն՝ Հնդկաց ովկիանոսն:

Այս երկրի ներսերն աղէկ նանչուած չ'են.
մէջը բազմաթիւ լներ ու շատ լեռներ կան, որոց
ամենէն գլխաւորն է հիւսիսէն դէպ ի հարաւ
սարածուած գօտին:

Երկու եղանակ կը տիրէ. չոր եւ անձրեւային:
Օդը շատ տաք չ'է, որովհետեւ բարձր լեռներ եւ
ընթացիկ ջրեր շատ կան:

Հնդկա-Չին հարուստ հանքեր ունի, ինչպէս.
ոսկւոյ, արծաթի, անագի, ազնիւ քարերու, հոս-
նային ածուխի, սաքի եւ կալոյ:

Հողն ընդհանրապէս բարեբեր է եւ տաք երկրի
ամէն բերքեր կը հասցնէ, ինչպէս. բրինձ՝ որ
տեղացւոց գլխաւոր սնունդն է, շաքար, խափլէ,
չայ, պղպեղ, բամպակ եւայլն: Անտառային ծա-
ռերն ու մանաւանդ բոյսերն ընդհանրապէս զօ-
րաւոր են եւ շինութեան համար աղէկ փայտ կը բե-
րեն. քիֆ կոչուած փայտը նաւ շինելու կը ծառայէ:

Պիրմանցիք արհեստից մէջ խիստ յաջողակ են,
բամպակէ եւ մետաքսէ բանուածք, բուրդ, լեղակ,
հողէ գեղեցիկ աման, գէնք եւ կաշի շինել գիտեն:

ՅԱԻԵԼՈՒԱՍ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

329. Գլխաւոր լեռներն են.

Պիրմանի տեղութեան մէջ՝ *Ամուլիքփումու*, որ
Հիմալայա գօտւոյն շարունակութիւնն է: *Սիւանայ*
լեռին, որ 1800 մ. բարձր գագաթներ ունին.
Մաշաֆայի լեռին, եւայլն եւայլն:

Գլխաւոր գետերն են.

Իրաւասի, որ Հիմալայա լեռներէն բխելով
կը քափի Մարքապանի ծոցն. *Սաշուէն*, *Միւնաւ*
Սիւամայ ծոցն. *Քանկոնա*՝ ովկիանոսի մէջ:

1° ԿԱԼՈՒԱԾԻ ԱՆԳԼԻՍՅՈՑ

330. Անգլիացւոց կալուածները կը պարու-
նակեն.

1°. *Ասսաւի* երկիր, որ աղէկ նանչուած չ'է
եւ որ տեսնով Պիրմանի տեղութեան տակն էր.
Գլխաւոր քաղաքներն են *Կերկոնկ* եւ *Ռանկիուր*:

2°. *Արաֆանի*, *Փեկուի*, *Մարքապանի*, եւ *Ամեր-
քուլնի* գաւառք:

3°. *Մաշաֆա* քաղաքը՝ համանուն բերակրող-
ւոյն մէջ:

4°. *Սինկափոր* կղզին:

Գլխաւոր քաղաքներ.

Մաշաֆա (12000) Վանառաւան քաղաք է, որ
երբեմն Փորթուգէզներուն ձեռք էր. յետոյ անցաւ
Հօլանդացւոց եւ վերջապէս Անգլիացւոց ձեռք:

Սինկափոր. (80000) Բանուկ վանառականու-
քիւն ունի. նաւահանգիստն Անգլիոյ, Ամերիգայի
ու Ֆոնանայի նաւերով լեցուն է:

Փեկու. Իրաւասի գետին վերայ, երկար ժա-
մանակ մասնաւոր քաղաւորութեան մը մայրա-
քաղաքն էր: Այստեղ բրգաձեւ կոռուսն մը կայ
Շանասու անուամբ, որ հոյակապ շէնք մ'է:

Ռակուն (20000) Ասոր նաւահանգիստը խիստ բանուկ է :

Անգլիացոց ձեռքն են հաւ Անսաւան կողմէ, Մալաքայի արեւմտեան կողմը :

2° Պ Ի Ր Մ Ա Ն (4,000,000 բն.)

331. Պիրմանի տէրութիւնը Փէկուցիներէն յաղթուեցաւ անցեալ դարուն մէջ. այժմու քաղաւորն (1) անոնց ցեղէն է: Բնակիչք Պուսսայի աղանդին կը հետեւին եւ հոգեփոխութեան կը հաւատան. մեծ պատիւ կ'ընեն ներմալ փղի մը, որ քաղաւորի պալատան կից մեծ պալատ մ'ունի. եւ ոմանք կը հաւատան թէ իւրեանց քաղաւորաց հոգիներն այն փղոյն փորին մէջ պիտի մտնեն:

Գլխաւոր քաղաքներ.

Մանսայէ (90000 բն.) Իրաւասի գետին վե-

(1) Պիրմանի մայրաքաղաքն մէջ մէկ քանի Հայ գերդասան կայ, որ Հնդկաստանու մէջ գտնուող ուրիշ Հայոց պէս Ջուղայէն գաղթած են, եւ ընդհանրապէս վաճառականութեամբ միանգամայն պալատական գործերով կը զբաղին, սոցա մէջ ամենէն նշանաւորն են Մանուկեանք, որոց Հայրն, իբրեւ Արափին գործոց պատշտեալ, մեծ ծառայութիւն ըրած է Պիրմանի Տէրութեան, մանաւանդ այն աւերն՝ երբոր Անգլիացոց արշաւանաց առաջն առնելու համար՝ հարկ եղաւ նուրբ քաղաքականութեամբ երկին ծովեզրեայ մէկ մասն Անգլիացոց ձգելով՝ միւս մասն ապահովել, որով եւ Պիրմանի գոյութիւնը մօտաւորս վստահեցն ազատել:

Այժմեան քաղաւորի կիսեր եղբայրն երբոր ապստամբե-

ւայ, Պիրմանի կայսրութեան այժմու մայրաքաղաքն է:

Ավա. Հին մայրաքաղաք Պիրմանի, որ 1859ի մեծ զենաւարժէն կործանեցաւ:

Աւարաքուրա (30000) Ավայի մօտ, ասեղնով ասն ծաղկած էր. այժմ փրփուազին մեծութիւնը բոլորովին կորսուած է:

Մոխանկ. Զիւնու սահմանին մօտէ եւ հարուստ հանք ունի:

3° Ա Ն Ն Ա Մ (12,000,000 բն.)

332. Այս երկրին բնակիչք կ'երեւի թէ Զինէն եկած են. որովհետեւ Աննամցիք Զինաց լեզուն կը գործածեն եւ նոցա աղանդն ունին. շատերն ալ զետեւու վերայ կը բնակին նաւակներով:

Փռանաացիք 1859էն ի վեր քանի մը տեղեր

ցաւ եւ իւր բնակաւ մայրաքաղաքին վերայ բայց ու քաղաւոր եղբայրն հալածելով՝ նորա գահը յափէտակեց, Մանուկեանք՝ ամբողջ գերդաստանաւ բանահրկեցան՝ իբրեւ հաւատարիմ քաղաք հալածեալ քաղաւորին: Նախկին քաղաւորն յետ երկոց ամաց միջոց գաւ եւ քաղաք զօրօք յանկարծ իւր հալածիչ եղբոր վերայ յարձակելով սպաննեց զնա: Վերսին գահակալող քաղաւորին առաջին գործն եղաւ Մանուկեանց ամբողջ գերդաստանաւ բանահր ազատել ու վերսին հաստատել զնա առաջի պատշտօնին մէջ: Մանուկեանց որդոց անդրանիկ պալատան մէջ Տակաւապէտի պատշտօն ունի, կիսերն ալ ծովապետ է:

ՄԱՆՈՅ. ՏԳԱԳՐ.

ասացան այս երկրին մէջ. ինչպէս որ վերջն ալ պիտի լիւնեն :
 Աննամի *Կայսրն*, որ միապետօրէն կը կառավարէ բոլոր երկիրը :
 Գլխաւոր ֆաղաֆներ.

Հուհ (100000) Աննամի մայրաքաղաքն է Քօչին-չին գաւառին մէջ. որ Զինաց ծովուն վերայ բա-
 նուկ նաւահանգիստ է մեծ ամբարձրիւններ ունի:

Քեյօ (100000) Թօնֆինի մայրաքաղաքն է :

4° Ս Ի Ս Մ (5,000,000 քմ.)

333. Սիամայ երկիրն առաջին անգամ 1502ին եւրոպացւոց ծանօթ եղաւ, իսկ այն ատենէն ի վեր նշանաւոր տեղեկութիւն չկրցին առնուլ այս երկրին վերայ :

Սիամացիք Պուսսայի աղանդին կը հետեւին. քաղաւորն ազատօրէն կ'իշխէ բոլոր երկրին վերայ:
 Գլխաւոր ֆաղաֆներ.

Պանֆօ (400000) Մենամ գետին վերայ, Սիամայ քաղաւորութեան արքունիստ ու ամենէն վա-
 նառաշահ ֆաղաֆն է. մեծ շէնքեր ունի եւ մաս-
 նաւորապէս կ'ուսուցն մի, ուր 1500 կուռք կայ:

Սիամ կամ *Ժիւքիա*. (19000) Սիամայ հին մայրաքաղաքն է :

5° ԿՍԼՈՒԱԾՔ ՅՈՒՆՍՍՅՈՒՈՅ

334. Ֆոանսացւոց կալուածք կը պարունա-
 կեն Աննամի հարաւային կողման երկիրներն,
 ընդ ամենը վեց գաւառ :

Գլխաւոր ֆաղաֆն է.

Սիլիօն (180000) Բանուկ նաւահանգիստ է :

6° ԲՍՄՊՈԺ ԿՍՄ ԲՍՄՊՈԶՍ.

335. Այս երկիրը մասնաւոր քաղաւորութիւն մ'է Աննամի եւ Սիամայ մէջտեղ ընդ պաշտպա-
 նութեամբ Ֆոանսացւոց :

Գլխաւոր ֆաղաֆն է *Քաւնյօ* :

7° Մ Ս Լ Ս Բ Բ Ս.

336. Այս երկիրն երկայն քերակոյզի մ'է Հնդկա-Զինու հարաւային կողմը. որոյ բնակիչք կրօնիւ Մէհմէտական եւ ցեղով Մալայեան են. Ովկիանիայի մէջ շատ տարածուած եւ վայրենա-
 բարոյ ու քափառական մարդիկ են :

Գլխաւոր ֆաղաֆներ.

Սալանկօր, *Փեյնանկ*, *Ճօհօր* եւայլն եւայլն :

Գ Լ Ո Ւ Ե Շ .

Ա Փ Ր Ի Կ Է

ԲՃ. 154,000,000 (Կարծեօք)

Տրծ. 30,000,000 Հով. քան.

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

337. Հին ասեն Ափրիկէի հիւսիսային եզերաց վերայ հարուս ու ծաղկած սերութիւններ կային, ինչպէս. Նգիպտոս եւ Կարթեոն. բայց մնացեալ տեղերը գրեթէ բոլորովին անծանօթ էին: Ստաբոն, Պլինիոս եւ Պտղոմէոս անուանի աշխարհագրէքսք բէ եւ Նքովպիոյ եւ Նիկէր գետոյն անունները կը յիշեն, այլ հին աշխարհի այս մասին միայն հիւսիսային եզերքները աղէկ ճանչած են եւ կ'ընդունին ընդհանրապէս բէ ներսի կողմերն անմարդաբնակ են:

Թ^ր Դարուն մէջ, բարբարոսաց արեւաւանց ժամանակ Ափրիկէն բոլորովին անծանօթ մնաց. Արաբացոնց մեծնալովն՝ 1525 ին Նգիպտոս, Ֆէս, Ճէզայիր եւ Մարօք վերսին ծանօթ եղան մեզ, երբ Մէհմէտի յաջորդ Սալիժաներն այս երկիրներէն անցնելով մինչեւ Սպանիա մասն: Վերջապէս Ափրիկէի վերայ կատարեալ ծանօթութիւն տուեցաւ Ժե^ր Դարուն մէջ, Փորթուգէզներուն ձեռամբ, որոնք

Բառեյունոյ գլխէն Հնդկաստան երթալու նոր ճանքայ գտան: Այս երկրին ներսերը դարձեալ մթութեան մէջ են. մասնաւորապէս *Անծանօթ երկիր* քսուածը, որոյ վերայ գրեթէ տեղեկութիւն չ'ունիմք:

Հ Ն Գ Հ Ա Ն Ո Ւ Ր Գ Ի Տ Ե Լ Ի Բ

338. Ափրիկէն մեծ քերակողի է, որոյ տուրջը պատած են Միջերկրական ծովն ու Ատլանտիկ Զարաւային եւ Հնդկաց ովկիանոսք. բայց Սաէրի ջրանցքի բացուելէն ի վեր ընդարձակ կզգի մի ձեւացաւ վերոյիշեալ ովկիանոսաց մէջ:

Ափրիկէի քնական աշխարհագրութիւնն ներսային եւ Ասիոյ աշխարհագրութիւններէն բոլորովին տարբեր է. բնութիւնը այստեղ մեծամեծ հակասութիւններ ունի: Արդարեւ, Ափրիկէի մէջ են այն ընդարձակ աւազուս դաշտերն, զորս *անապատ* կանուանենք եւ որմէ մարդկային ցեղը կարող չ'է իւր սնունդն ու ուղէքերը քաղել, դարձեալ այս անասաններուն մէջ են *Ռվաւիս* քսուած պաղաքներ դաշտերն:

Ամբողջ երկիրներ, առանց գետի, առանց ջրի, անբեր եւ մեծակայ վայրենութեան դասապարտուած են, մինչդեռ միւս կողմանէ գեղեցիկ ու բարեբեր հովիտներ մեծ գետի ջրով մը պարարտացած ամենէն զուարեալի եւ ամենէն հազուագիտ բոյսերն ու բերքը յառաջ կը բերեն:

Ափրիկէի հողն ընդհանրապէս, բարեբեր համարուած չ'է. մեծապէս երկիրներ հետեւեալ բերքը

կուտան. արմաւ, բուզ, ժանաբուզ, *fnfnj*, *կա-
սիա*, խէժ, խնկեղէնք, ազնիւ փայտեր եւ տեղ տեղ
բրինձ, շաքար, պղպեղ, խահուէ եւ լեղակ :

Ափրիկէի հանձնային հարսութիւնք այնպէս կը
կարծուի թէ, չափաւոր են, այսու ամենայնիւ հան-
քերն ալ բանեցնելու փորձ եղած չէ: Շատ գետերու
աւազն ոսկում խառն է. տեղացիք այս աւազը ժո-
ղովելով ծովեզերեայ տեղեր կը տանին ու եւրոպա-
ցոց հետ ուրիշ նիւթեր առնելով կը փոխարինեն:

Կենդանեաց մէջ ամենէն սոսկալիներն այստեղ
կը գտնուին, ինչպէս. առիւծ, վագր, ինձ, ուրն-
գեղջիւր, փիղ, գովաթ, ընձուղս, գէպը կամ վայրի
էշ, կոկորդիլոս, ձիագետի, տեսակ տեսակ կապիկ,
ջայլամն, բուքակ եւ կռունկ: Ընտանի կենդան-
եաց մէջ կան՝ ուղս, եզն, ձի, ոչխար, եղնիկ եւայլ:

Ափրիկէն Ալքեցած գոտոյ ներքեւ կ'իյնայ, որուն
պատճառաւ կլիման սաւառիկ չափ է. երկրի մեծ
մասին վերայ երկու եղանակ կը տարբերուի. չոր եւ
անձրեւային՝ յորում վեց ամիս միակերպ անձ-
րեւ կը տեղայ:

Ծովեզերքի օդն ընդհանրապէս վատաւոր է՝
բաց ի մէկ փամի տեղերէ: Ներսերու օդն ալ ղեռ
աղէկ փորձուած չ'է:

ԲՆԱԿԻԶԲ ԵՒ ՔՈՂԱՔՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

339. Քաղաքականութեան կողմանէ Ափրիկէ
մեծագոյն մասամբ բարբարոսութեան մէջ մնացած
է. եզիպտոսէն եւ Միջերկրական ծովուն եզերքէն

դուրս, ոչ արհեստ եւ ոչ կրթութիւն կը տեսնուի:
Ներսերը շատ տեղեր, ամբողջ գեղեր իրարու դէմ
շարունակ պատերազմի մէջ են:

Այս բարբարոս եւ սղէ ժողովրդոց մէջ կը տես-
նուի նաեւ մարդագոյնութեան եւ երբեմն մար-
դավաճառութեան սոսկալի արարողութիւններ:

Ափրիկէի բնակիչք փամի մ'որոշ տեղերէ յառաջ
կուգան. ընդհանրապէս երեք տեղ ճանաչուած են:
Այսինքն.

1°. *Արապք, Խպիք, Կաւիսսականք*, որք Հիւսիսա-
յին կողմեր կը բնակին:

2°. *Քափիք, Օթենթոքք* Հարաւային կողմեր կը
բնակին: Եւ,

3°. *Սեւաւորդի Միջին Ափրիկէի* կողմերը տա-
րածուած:

Կրօնն է՝ եզիպտոսի, Պերպլերիստանու եւ Նու-
պիայի, մէջ Մէհմէտականութիւն. երովպիոյ մէջ՝
Քրիստոնէութիւն. միւս տեղերն ալ կոապաւտոս-
թիւն:

ՄԱՍՆԱԴՈՐ ԵԱՆՕԹ ՈՒԹԻՒՆՔ

Ի ՎԵՐԱՅ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆՑ ԱՓՐԻԿԷԻ

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՇԽԱՐՀՔ

1° Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս

ԲՑ. 4,300,000

Տրծ. 474,000 Հզմ. ֆառ.

Ինքնօրինական Կառավարութիւն
Հնդ գերիշխանութեամբ Սուլթանին

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

340. Հին ասենքի մէջ Եգիպտոս արհեստից եւ գիտութեանց կողմանէ շատ ծաղկած էր. մէջը մեծաւն ֆաղափներ կային եւ քաղաւորութիւնը զօրաւոր ու անուանի էր: Երկու հազար տարիէ ի վեր օր ըստ օրէ սկաւաղաւ եւ առաջին մեծութիւնը բոլորովին կորսուեցաւ: 7^{րդ} դարուն մէջ Արաբացիք սրեցին Եգիպտոսի եւ Ալեքսանդրիոյ հրդեհակաւոր գրասունը այրեցին. յետոյ անցաւ Մեմփոս ըստւած Չերէկզներուն եւ վերջապէս Օսմանցոց. 1798ին Ֆրանսացիք սրեցին այս երկրին, բայց քիչ ժամանակէն ձգեցին զայն: 1811ին

Մէհմէտ Ալի փառայն Մէմփոսի իշխանները ջարդելով բոլոր Եգիպտոսի սրեց, որով ինք ալ Եգիպտոսի փոխարեայ անուանեցաւ Օսմանցոց կողմանէ: Մէհմէտ Ալի՝ Սուլթան Մահմուտի դէմ պատերազմելով զօրացաւ եւ Պալեստինին ու Լիբանանու գաւառները զրաւեց, բայց 1839ին անոր գերիշխանութիւնն ստիպուեցաւ նաւաշէլ եւ ցմահ հաւատարիմ կեցաւ անոր: Այժմ նորա ժառանգորդ կը կառավարեն՝ ստորին, միջին եւ վերին Եգիպտոսի երկիրներն, իբրեւ հարկատու իշխան ընդ գերիշխանութեամբ Սուլթանին:

Մէհմէտ Ալի եւ իւր յաջորդք վերսին Եգիպտոս ծաղկեցնելու ջանացին. գիտութիւնները, արհեստներն ու մշակութիւնը փառալուծելով: Այժմ Եգիպտոս օր ըստ օրէ յառաջ երթալու վերայ է:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԻՔ

341. Եգիպտոսի սահմանն է Հիւսիսէն՝ Միջերկրական ծովն, Արեւելէն՝ Սուէիի ջրանցքն ու Կարմիր ծովն, Հարաւէն՝ Նուպիան, Արեւմուտէն՝ Պերպէրիսանն ու Մեծ Անապատը:

Երկիրն աւազուս ու անբեր է. միայն Նեղոսի մօտ տեղերը խիստ պտղաբեր են, որովհետեւ այս գետն ամէն տարի կանոնաւորապէս կը բարձրանայ, եւ ամիսներով կը ծածկէ երկու կողմանց դաւերն ու արտերը: Աւազուս տեղերուն մէջ ալ տեղ տեղ բարեբեր ուղտախներ կան:

Նեղոսի բերանը, որ Տիդրա կը կազմէ, առ-

խարհիս ամենէն պտղաբեր տեղերէն մէկն է. եւ ուր բամպակը շատ աղէկ առաջ կուգայ :

Եգիպտոսի գլխաւոր բերքն են , բրինձ , արմաւ , եգիպտացորեն , բամպակ , շաքար եւ ներկի փայտի մը նիւթեր :

Պիտանի կենդանեաց մէջ կան նաեւ՝ եղն , գոմէշ , ոչխար , էջ , ձի , հաւ , մեղու եւ ուղտ , որ ճանրորդութեանց եւ ապրանք կրելու կը ծառայէ :

Վայրենի կենդանիք ալ շատ կան , ինչպէս . կոկորդիլոս , տեսակ տեսակ օձեր , ձիազետի , հիլոս կոչուած մուկ եւ վայրենի շուներ :

Հանքաց մէջ անուանի են մարմարիոնն ու կրանիք քարը , եւ նաեւ *նաքրոն* ըսուած աղն , որ օճառ եւ ապակի շինելու կը ծառայէ :

Օդը խիստ չափ է . հովերը կանոնաւորապէս կը փչեն , եւ գիշերահաւասարի ասեմ *սիւնուն* ըսուած հովը բոլոր օդն աւազով կը լեցնէ : Այս երկրին մէջ ասեմ ասեմ սոսկալի ախտեր (ժանտախտ , ֆոլէրա) երեւան կելնեն եւ մեծ կոտորած կ'ընեն :

Արհեստներն ու ճարտարգործութիւնք յառաջ գացած չ'են եւ միայն մէկ փայտի հարկաւոր արհեստներ կան . վերջի ճարտիներս փոխարկայ շատ գործարաններ հաստատել տուին Գահիրէի եւ Աղէֆսանդրիոյ գաւառացի մէջ արհեստ ծաղկեցնելու մօտ :

Եգիպտոսի մէջ շատ երկաթուղիներ կան . գլխաւոր զիծն է Աղէֆսանդրիայէն ի Գահիրէ :

Յիշելու արժանի է Սուէի ջրանցքը , որ Ֆրանսացի ընկերութեան մի ջանքով քաջացնալ :

Եգիպտոս , Եւրոպայէն Հնդկաստան երթալու ճանքան կը գտնուի , վասնորոյ եւ նորա վաճառականութիւնն օր ըստ օրէ կը ծաղկի :

Ուսմունք եւ գիտութիւնք այնչափ յառաջ գացած չ'են , սակայն յուսալի է որ բացուած վարժարանք եւ ուսման վերաբերեալ տեղիք պիտի ծաղկեցնեն զԵգիպտոս փչ միջոցի մէջ :

Երկրագործութիւնը , մանաւանդ վերջի ասեմներս շատ յառաջ գացած է փոխարկայից ջանքով :

Եգիպտոսի մէջ գրեթէ ամեն ազգէ բազմութիւն կայ , ինչպէս . Խպտի (200,000 չափ) , որ հին Եգիպտացիք են . Թուրք , Հայ , Հրեայ , Յոյն , Արաբացի եւ Եւրոպացի :

Երկրի կրօնքն է Մէհմէտականութիւն , սակայն Խպտի ընդհանրապէս Քրիստոնեայ են :

Եգիպտոսի փոխարկայն կը կոչուի *Խըսիվ-էլ-Մաւր* , որ բարգմանի Իշխան Եգիպտոսի :

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

342. Եգիպտոսի մէջ երեւելի լեռ չ'կայ . միայն Կարմիր ծովուն եւ Նեղոսի միջոցը գօտի մը կայ , որ Դահիլիէի եւ Թէբէի մօտեւէն կ'անցնի , բարձրութիւնը 700 մ . կը համարուի :

Գլխաւոր գետն է Նեղոս , որուն բոլորման տեղն աղէկ գիտցուած չ'է , բայց երկայնութիւնն 4000 հզմ . կը հասնի : Նեղոսի ջուրը հին ասեմէ ի վեր անուանի եղած է քեթեւ եւ առողջարար ըլլալուն համար : Նեղոսի Տելլային մէջ շատ ջրանցք

ժինուած են, զանազան հիւղերն իրարու յադրդուած, երկրագործութիւնը ղիւրացընելու նպատակաւ. սոցա մէջ անուանի է Մահմուտիէ ջրանցքը, զոր Մէհմէտ Ալի բանալ տուաւ 10 ամսոյ միջոցին մէջ, 50000 գործաւոր բանեցնել տալով. այս ջրանցքը 100 հզմ. երկայնութեամբ Աղեքսանդրիան Նեղոսի մէկ հիւղին հետ կը միացնէ:

Գլխաւոր լներ.

Պոքթ-էլ-Բերուն, *Պուրջու*, *Մենգաշէն*, որոյ մէջէն կ'անցնի Սուէի ջրանցքը:

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

Եգիպտոս երեք մասի կը բաժնուի.

1°. *Ստրին Եգիպտոս*. գլխաւոր քաղաք Գահիրէ.

2°. *Միջին Եգիպտոս* » » Ապու Ճիսնէ

3°. *Վերին Եգիպտոս* » » Սիուք.

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

343. Գահիրէ կամ Մասր (260000) Նեղոսէն 2 հզմ. հեռաւորութեամբ հին Մէմփիս քաղաքաց աւերակացը վերայ ժինուած Եգիպտոսի մայրաքաղաքն է. այս քաղաքին հին մասին փողոցներն աղտոտ, նեղ ու ծխուր են, բայց նոր ժինուած մասը խիստ գեղեցիկ եւ Երուսիոյ կանոնաւոր քաղաքաց նման է. շէնքերուն մէջ անուանի են փոխարեայի պալատն ու մէկ բանի երեսի մզկիթներ:

Գահիրէի մօտ են այն երեք անուանի բուրբերն, որոց մեծին բարձրութիւնն է 146 մետր. նոյնպէս եւ մեծ գէնճափոր գերեզմանոցն՝ որոյ մէջ 5000

սարուան մոմիաներ կան հետաքրքրութեան խիստ արժանի:

Աղեքսանդրիա կամ *Իսկենտրիէ* (240000 բնակ.) Հռովմայեցւոց եւ Պոլսեանց ժամանակ Եգիպտոսի մայրաքաղաքն էր, եւ ուսմանց ու գիտութեանց կեդրոնը: Այժմ եւս աշխարհիս վաճառաւան քաղաքներէն մէկն է:

Աղեքսանդրիոյ բանի մը նոր քաղերը խիստ կանոնաւոր ու գեղեցիկ ժինուած են:

Տաւնաք (57000) Բանուկ նաւահանգիսն է:

Շաշիս կամ *Ռօջէքքա* (18000) Նեղոցին քերանը Եգիպտոսի բանուկ նաւահանգիսներէն մէկն է. անուանի է բրինձը:

Սիուք (15600) Ափրիկէի ներքերը գացող կաւաւանք այս տեղէն կը մեկնին:

Սուէի (4000) Կարմիր ծովուն վերայ նոր նաւահանգիս եղաւ. ջրանցքի բացուելէն ի վեր եւ այս քաղաքը մեծ կարեւորութիւն ստացաւ:

Փոն-Սայիս (10000) Նոր քաղաք է Միջերկրական ծովուն վերայ Սուէիի ջրանցքին ձայրը:

Ապուֆեր Աղեքսանդրիոյ մօտ գիւղ մ'է, ուր Ֆռանսացիք մեծ յաղթութիւն մ'ունեցան, անուանի է նաեւ հոս եղած նաւային պատերազմը, ուր Նեպոլէոն Անգլիայի ծովակալն Ֆռանսացւոց ամբողջ նաւատորմը կործանեց:

Քարնաֆ } Վերին Եգիպտոսի մէջ Նեղոսի մօտ
Լուսոր } գիւղեր են, հին *Թեյիէ* նոյնականոր
քաղաքին աւերակաց վերայ ժինուած:

2° ՊԵՐՊԵՐԻՍՏԱՆ

ԲՁ. 10,000,000

Տրծ. 2,470,000 հզմ. ֆառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

344. Պերպերիսանը, որ Բարբարոսաց աշխարհ ալ կը կոչուի, հին ասեն Կարֆեդոնացոց ձեռն էր, յետոյ Հռովմայեցոց անցաւ, անկէ վերջն ալ Արաբացոց ձեռն. այժմ մէկ մասն այլեւայլ իշխանութեանց ներքեւ է, մէկ մասն ալ Ֆռանսացոց :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԵԼԻՔ

345. Պերպերիսան կը կոչուի Ափրիկէի Հիւսիսային եզերքը, Եգիպտոսէն սկսեալ մինչ ի յԱղլանսեան ուկիսանոս :

Այս երկրի մէջէն կ'անցնի Աղլա գոտին Արեւելէն դէպ ի յԱրեւմուտ, որով երկիրը բնակաւաբար երկու մասի կը բաժնուի, մէկը Հիւսիսային կողմը որ *Թեյ* կ'ըսուի եւ բարեբեր է, միւսը հարաւային կողմը, որ *Սահարա* կ'ըսուի եւ անբեր երկիր է :

Հողը աղէկ մշակուած չ'է. վերջի տարիներս Ֆռանսացիք միայն ձեզայիրի մէջ մեծ հոգ տարին մշակութեան : Դիլսաւոր բերքերն են ցորեն, բրինձ, ձէք, շաքար, նարինջ, բուլղ, արմաւ, եւ տաք երկրի ամէն տեսակ պտուղներ : Պերպեր-

իսանի մէջ ամէն տեսակ գազան կայ, ինչպէս առիւծ, վագր, ինձ, քունաւոր օձեր, եւայլն :

Ընտանի կենդանեաց մէջ կան. ազնիւ ձի, եղն, ոչխար, այծ եւ ուղս :

Պերպերիսանի հանքերն աղէկ հանչուած չ'են. միայն ձեզայիրի մէջ մէկ ֆանի երկաթի, կապարի եւ պղնձի հանքեր կը բացուին :

Օդն ամրան մէջ խիստ տաք է, բայց ձմեռն մէջ բարեխառն՝ երբեմն ալ ցուրտ :

Ուսմունք ու արհեստ խիստ ետ մնացած են, ձեզայիր միայն քիչ մ'առաջացած է եւ ուր դրպրոցներ, ուսման վերաբերեալ տղեր եւ երկաթուղիներ շինուած են :

Բնակիչք են Պերպեր, Մարոֆ (Մուղրի), Թուրք, Հրեայ եւ Ֆռանսացի : Կարծիք կայ թէ ձեզայիրցոց մեծ մասն Հայաստանէն գաղթած են :

Կրօնքը՝ Մէհմէտականութիւն է :

ՅԱԻԵԼՈՒՄՍ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

346. Աղլաս գոտին երկու ճիւղի կը բաժնուի.

1°. *Փոֆր-Աղլաս*՝ Միջերկրական ծովուն եզերքը.

2°. *Մեծ-Աղլաս*՝ երկրին ներսը. այս գոտին 2000 մէթր բարձրութեամբ գազարներ ունի :

Դիլսաւոր գետեր.

Մեհերսկ՝ Թունուզի մէջ. *Ֆեյլիֆ* եւ *Ատուսի*՝ ձեզայիրի մէջ. *Մալուա*, *Սըպու*, *Թեհսիֆ*, *Կուեր*, *Չիզ* ու *Մարա*՝ Մարոֆի մէջ :

Այս երկրին մէջ շատ լներ կան. ոմանց ջուրն աղի է եւ ամառը կը բառուի :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ռ Ի Մ

Պէրպէրիսան չորս մասի կը բաժնուի. Մարօն, ձէզայիր, Թունուս եւ Թարապուս :

1° Մ Ա Ր Օ Ք

347. Մարօն ինքնագլուխ սէրուքին մ'է, որոյ գլուխը կ'ըսուի Սուրբան եւ բացարձակ կ'իշխէ ժողովրդեան վերայ :

Մարօնի կառավարութիւնը առեւտուրի համար Եւրոպիոյ մէկ քանի սէրութեանց հետ դաշնադրութիւն քած է : Երկրին վէջ շատ Հրեայ կայ որ վաճառականութեամբ կ'ապրին :

Մարօնի Սուլթանը միշտ կանոնաւոր բանակ մը կը պահէ երկրին ապստամբութիւնները զսպելու համար :

Դիւանաւոր քաղաքներ.

Յէս (90000) Ասեմով արհեստից եւ գիտութեանց կողմանէ ծաղկած էր. այժմ ալ սէրութեան գրկաւոր քաղաքն է :

Մարօ (80000) Մարօնի Սուլթանը տարւոյն մեծ մասն այստեղ կ'անցնէ :

Մոլխասոր (20000) Աղլանեան ուկիանոսին վերայ վաճառաշահ նաւահանգիստ է. գլխաւոր բերեւեռն են՝ խէժ, ձէք, փղոսկր, եւայլն :

Թաննէր (15000) Ճիպրալթարի նեղուցին վե-

րայ, Ափրիկէի հին քաղաքներէն մէկն է : Եւրոպացի դեսպանք այստեղ կը նստին :

2° Ճ Է Զ Ա Ե Ի Ր

348. ձէզայիրը ժամանակաւ Օսմանցոց հարկատու էր. 1850էն ի վեր Ֆռանսացոց ձեռն է :

Պէրպէրիսանի մէջ միայն այս երկիրը քիչ մը ծաղկած է : ձէզայիրն ընդհանուր կառավարչի մը լանձնուած է :

ձէզայիր կամ **Աճէրի** (38000) Միջերկրական ծովուն վերայ գեղեցիկ նաւահանգիստ է : Ֆռանսացիք այս քաղաքը շատ ծաղկեցուցին՝ գեղեցիկ շէնքեր ու կանոնաւոր փողոցներ շինելով :

Կոստանդինու (57000) Ամուր քաղաք է :

Օրան (30000) Միջերկրական ծովուն վերայ բանուկ նաւահանգիստ է : Այս քաղաքն երկար տեւն Սպանիացոց իշխանութեան տակ մնաց :

3° Թ Ո Ւ Ն Ո Ւ Զ

349. Թունուզի երկրին Պէյը Օսմանցոց հարկատու եւ հպատակ է :

Դիւանաւոր քաղաքներ.

Թունուզ (100000) Հին Կարֆեդոնի աւերակաց մօտ՝ մեծ քաղաք է, վաճառականութիւնք ու արհեստք ծաղկած են այստեղ : Ասիկէ **Կուլէք** ըստւած փոքր նաւահանգիստն երկարուղի մը շինուած է :

Քերուան (400000) Այս է Թուրքիայի երկրին մէջ տեղի ամենէն նշանաւոր քաղաքն :

Կապիս (20000) Միջերկրականի վերայ փոքր նաւահանգիստ է :

4° ԹԱՐԱՍՊՈԼԻՍ

350. Թարապոլուս Թուրքիոյ պետութեան կը վերաբերի եւ փառայի մը իշխանութեամբ կը կառավարուի, 1872էն ի վեր այս երկիրն երկու վիլայէթի կը կազմէ.

1°. Թարապոլուս.

2°. Պենկյազի.

Այս երկրէն շատ աղ, ազնիւ գորգեր ու կաշիէ բանուածք կ'ելնէ. բնակիչք (1000000) բնդհանրապէս Արաբացի ցեղ եւ Մէհմէտական են. կան նաեւ փոքր մաս մի Հրեայ :

Ձեզզան ըստւած երկիրը Թարապոլուսի փառային հարկատու է :

Գլխաւոր քաղաքներ.

Թարապոլուս կամ Թրիպոլի (25000) Միջերկրական ծովուն վերայ, Ափրիկէի ներսերուն հետ մեծ առուստօր ունի :

Մուրզուք (10000) Մուղանի երկիրն երբաւոր համար կարավանք ասկէ կը մեկնին :

Պենկյազի (7000) Միջերկրական ծովուն վերայ :

ՄԱԶԻՆ ԵՐԿԻՐԲ ԱՓՐԻԿԵ

1° ՍԱՀԱՐԱ

Բն. 2,000,000

Տրծ. 5,136,000 Հզմ. քառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

351. Այս բնդարձակ անապատին ներսի կողմերը դեռ աղէկ ճանչուած չ'են. բնակիչք կը բաղկանան Մարոք, Թունիս եւ Թիւսսանի կոչուած ազգերէն, որք բնդհանրապէս վրանաբնակ են :

Սահարա անապատը Պերպերիսանի Հարաւային կողմը կ'իյնայ. մէջը շատ ովաւիտներ ունի եւ ուր ջուր, գիւղ կամ քաղաք եւ բոյս կը գտնուի :

Աւազուս անապատին մէջ սասիկի քաւի աւետն ոչ ջուր եւ ոչ բոյս կը տեսնուի, շատ տեղեր ալ կան որ ծայրոտ են :

Այս երկրին մէջ երբեմն փոքորիկք գաւազն մինչեւ յերկինս հանելով, ամբողջ կարավաններ ծովուն նման կ'ընկղմեն :

Ովաւիտներն բնդհանրապէս մշակուած են եւ արմաւ, բուրգ եւ բնդեղէններ կը հասցնեն :

Տեսակ տեսակ գազան ու մեծամեծ օձեր կան.

ընտանի կենդանեաց մէջ ալ շատ ձի, ուղտ, ոչխար եւ այծեր կը գտնուին:

Գլխաւոր տեղերն են.

Մանսրուֆ, Ակասեզ, Ակասզի, Կար եւ Հոսեհ, որոց վերայ խիստ քիչ տեղեկութիւն կայ:

2° ՍԷՆԵԿԱՄՊԻԱ

ԲՆ. 12,000,000

Տրծ. 1,067,000 Հզմ. քառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

352. Սէնէկամպիան Սահարայի Հարաւային կողմը կ'իյնայ, անուըր Սէնէկալ եւ Կամպիայ գետերէն առնուած է:

Մինչեւ 18^{րդ} դարուն սկիզբն այս երկրի ներսերն Եւրոպացոց բոլորովին անձանօք էր. 1790ին մէկ քանի ճանբորդներէ միայն փոքր ինչ տեղեկութիւն առնուեցաւ:

Սէնէկամպիոյ մէջ զանազան ժողովուրդներ կը բնակին եւ որոնք իրարմէ անկախ տէրութիւններ ունին:

Ծովեզերեայ մէկ քանի տեղեր Ֆռանսացոց, Անգլիացոց եւ Փորթուգալացոց ձեռքն են:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՐ

353. Սէնէկամպիոյ ծովեզերքը քափակ ու վաստող է. ներսերն ընդհանրապէս աւազուտ անապատներ, տեղ տեղ ալ մեծ լեռներ ու բարեբեր հովիտներ կան:

Օդը խիստ տաք է. Յուլիսէն մինչեւ Հոկտեմբեր տարունակ անձրեւ կուգայ զարհուրելի փոքրիկներով:

Սէնէկամպիոյ մէջ բոյսերը շատ կը մեծնան. յիշելու արժանի է Պաուպայ ծառն, որ 30 մէքր հասութիւն կ'ունենայ:

Ընտանի կենդանեաց մէջ կան ձի, ուղտ եւ տեսակ մը ոչխար, որ բարակ մազեր ունին. իսկ վայրենի կենդանեաց մէջ՝ ամէն տեսակ գազան կը գտնուի:

Բերքերն են առատ ռսկիւ, խնկեղէն, ջալլամի փետուր, փղոսկր, պղպեղ, բամպակ եւ վագրի մորթ:

Սէնէկամպիոյ լեռանց վերայ քիչ ծանօթութիւն կայ. բայց կը կարծուի թէ Սուսանի եւ Երովպիոյ գօտիները մինչեւ այստեղ կը հասնին:

Գլխաւոր գետերն են.

Սենեկալ, որ Սեն-Լուի քաղաքին մօտ ուկիսանոսի մէջ կը բաժնի, Օգոստոսէն մինչեւ Հոկտեմբեր մեծ ճաւեր այս գետոյն վերայ կ'ընան երբեւեկեւ. Կամպիա (600 հզմ. երկ.) եւ Րիօ-Կրանէ, որ ճամանապէս Աղլանտեան ուկիսանոսի մէջ կը բաժնի: Այս գետերուն աւազը ռսկեխառն է:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

354. Պաւստոս Ոսկւոյ մեծ հաճե ունի :
Թիւնոյ Յուլանի երկրին գլխաւոր քաղաքն է
եւ ասոր բնակիչներն Սէնէկամպիոյ ամենէն
քաղաքակրթեալ մարդիկն են :

Սէն-Լուի (15000) Ֆրանսացւոց ձեռքը փոքր
կղզի մ'է, Սէնէկալ գետին բերանը :

Կորկ (5000) Դալարի գլխոյ կղզիներէն մէկն է,
որ Ֆրանսացւոց կը պատկանի :

Պարբրսք եւ փոքր կղզի մը (6000) Անգլիա-
ւոց ձեռքն է :

Ճարխոլ } Փօրթուկացւոց կը պատկանի :
Բաշիո }

3° ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԿՈՒԻՆԷՅԱ

ՔՆ. 12,000,000

Տրծ. 2,470,000 Հզմ. քառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

355. Հիւսիսային Կուինէան Սէնէկամպիոյ
Հարաւային կողմի եղած ծովեզերայ երկիրն է :

Ծովեզերքը քաղաք, խոնար ու վասառողջ, բայց
խիստ բարեբեր է. Հիւսիսային կողմը մեծ գօտի
մը կայ Բօնկ անուամբ եւ որ աղէկ նանչցուած է'է :

Գլխաւոր բերքերն են բամպակ, շաքար, լեղակ
եւ ոսկեցիւք աւազ :

Կենդանեաց մէջ կան. փիղ, վագր, առիւծ,
զօրաւոր կապիկներ, ուղեղաշիւր ու մեծամեծ օձեր :

Այս երկրի բնակիչք երեք կամ չորս տարբեր
ցեղերէ կը բաղկանան, ամենքն ալ սեւամորթ
կոտորաց ու բարբարոս մարդիկ են, որ գերիները
կը չարչարեն եւ կը զոհեն :

Ծովեզերեայց վերայ Անգլիացիք, Ֆրանսացիք
եւ Հոլանդացիք առեւտուրի համար տեղեր ունին :

Այս երկրէն, քանի մը տարի առաջ, Ամերի-
գայի Միացեալ ճահանգաց կողմերը շատ գերի
կը տարուէր :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

356. Հիւսիսային Կուինէայի գլխաւոր մա-
սերն են.

1°. Թագաւորութիւն Աշանթի կամ Աֆանթի-
նացւոց, որոյ բնակիչք պատերազմատէր ու զօրա-
ւոր բլլալով շատ անգամ յաղթեցին զԱնգլիացիս :
Երկրին քաղաւորք սոսկալի բռնակալ մ'է :

Գլխաւոր քաղաքներ.

Բուրասի կամ Բուրասիա (15000) Պղպեղի,
ոսկւոյ եւ փղոսկրի մեծ առեւտուր ունի :
Սալակա. երկրին ամենէն մեծ քաղաքն է, այստեղ
200000ի չափ բնակիչ կայ :

2°. Թագաւորութիւն Տահոմեի. Կը պարունա-
կէ շատ իշխանութիւններ, որոց գլուխներն ամէն

ճեսակ բարբարոսութիւն կը գործեն իրենց ժողովրդեան վերայ :

Գլխաւոր ֆաղաֆն է *Ռիսսահ* (20000) Որոյ բրնակչաց մէջ վաճառական եւրոպացիք ալ կան :

3°. *Էյօֆ* երկիրը՝ Կուրիէնայի հիւսիսային կողմը. գլխաւոր ֆաղաֆն է *Բարօնկա* :

4°. *Թագաւորութիւն Պենինի*. Որոյ բնակիչք փոքր ի շահէ ֆաղցրաբարոյ եւ աշխատասէր են. օդն եւրոպացոց համար խիստ վնասակար է. գլխաւոր ֆաղաֆն է *Պենին* (15000), ուր կը նստի քաղաւորը :

5°. *Դաղքականութիւնք Անգլիացոց*. 1787 էն ի վեր Անգլիացիք այստեղ գաղքականութիւն մը հաստատած են, գերեաց առուստուրն արգիլելու եւ սեւերը կրթելու նպատակաւ :

Երկրի օդն եւրոպացոց համար խիստ վնասակար է. մեծ բերքն է լեղակ :

Գլխաւոր ֆաղաֆն է *Յրէքայլըն* (4500), որ դպրոց, քահանայ եւ լրագիր ունի :

6°. *Ոսկոյ եզերքը*. Ասոր մեծ մասը Հօլանդացոցն ձեռն են. եւ ուր ոսկեայ աւազի մեծ առուստուր կ'ըլլայ. Երկիրը խիստ բարեբեր է. օդը բարեխառն՝ երբեմն ալ շատ տաք է :

Գլխաւոր ֆաղաֆներ.

Էլմինա կամ *Ս. Դենրոգ* (10000) Հօլանդացոցն ձեռն. *Քեյփ-Քորս* (8000) Անգլիացոցն ձեռն է, որուն հողերը բարեբեր եւ աղէկ մշակուած են, եւ *Կրանս-Պատար*, որ Ֆուլմսացոց կը պատկանի :

7°. *Լիպերիայի* երկիր. Ամերիկացոց պատկանութեան ներքեւ ինքնագլուխ կառավարութիւն մ'է եւ ուր Ամերիկայէն ազատ գերիներ կը բերուին. Միացեալ-Նահանգացիք մեծ խնամք տան այս երկրին վերայ եւ 1848 էն ի վեր բաւական ծաղկեցուցին :

Գլխաւոր ֆաղաֆ.

Մօնրալիս (2000) ուսումնարաններ ու քանուկ վաճառականութիւն ունի :

4° ՆԻԿՐԻՏԻԱ, ՍՈՒՏԱՆ

Կ Ա Մ

ԹԱԲՐՈՒՐ

ԲՆ. 40,000,000

Տրծ. 3,600,000 Հզմ. ֆառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

357. 1825 էն ի վեր միայն այս երկրին վերայ ծանօթութիւն կայ : Սուսանի երկրին մէջ քանի մը քաղաւորութիւններ զննուեցան, որոնք կանոնաւոր կառավարութիւն ունին, ինչպէս. *Պօրնուի*, *Թօնկուսքուի* եւ *Սաֆարուի* քաղաւորութիւնք : Նիկրիսիոյ բնակիչք, բաւական յառաջ գացած են ֆաղաֆականութեան մէջ. շատերը բա-

րեքարոյ եւ աշխատաստէր մարդիկ են : Կրօնքն է Մէհմէտականութիւն, բայց շատ ալ կռապատէ կայ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

358. Նիկիթիան Սահարա անապատին Հա-
րաւային կողմը կիյնայ . հողն ընդհանրապէս
բարեբեր , բայց տեղ տեղ աւազուտ է . անբեր
դաշտեր ալ կայ : Այս երկրի Հարաւային կողմը
բարձր լեռան գոտի մը գտնուած է :

Չաւ մեծ լիճը այս երկրին մէջ կ'իյնայ եւ
այս լճին եզերքը խիստ բարեբեր տեղեր են :

Գլխաւոր բերքերն են բրինձ , բամպակ , լեղակ ,
արմաւ եւ ազնիւ փայտեր . կան նաեւ ոսկւոյ ,
արծաթի եւ երկաթի հանքեր , զորս տեղացիք առ-
դիւնաւոր կերպիւ կը բանեցնեն :

Եւրոպիոյ ընտանի կենդանեաց ամենն ալ կը
գտնուին այստեղ , վայրի կենդանեաց մէջ կան
առիւծ , ձիազէտ , ինձ , կակորդիլոս , մեծ օձեր
եւ շատ ուրիշ վնասակար անասուններ :

Այս երկրին մէջէն կ'անցնին Նիկեր գետն՝ 3000
հզմ . երկայնութեամբ եւ Հիւսիսային Կուիլեան
նեղէնով կը բաժնի Արլանտեան ովկիանոսին մէջ :

Օդը խիստ տաք է եւ տաքւոյն մէջ միայն երկու
եղանակ կը տեսնուի :

ԲԱԺԱՆՈՒՄ

359. Նիկիթիայի գլխաւոր բաժանումներն են :

1°. Պամպարա կամ Ճեննէ Սէնէկամպիոյ սահ-
մանագլխին մօտ քաղաւորութիւն մ'է :

Գլխաւոր քաղաքներ .

Ճեննէ (10000) , Ճօլիպա գետին մէջ կղզւոյ մը
վերայ շինուած , երկրին մայրաքաղաքն է . տու-
ներն ու շէնքը կանոնաւոր եւ բնակիչք աշխա-
տաստէր ու արհեստաւոր են :

Սեկօ (50000) Պամպարայի երկրին մէջ , շատ
մզկիթներ եւ երկայարկ տուներ ունի . Մուկո-
բարբ համապարհորդն այստեղ բաւական տեսն
անցուց ,

2°. Թագաւորութիւն Թօմպուքուի . Պամպա-
րայի Հիւսիսային կողմը իշխանի մը կառավա-
րութեան ներքէն է , որն որ վաճառականութեամբ
կ'ապրի եւ ժողովրդէն տուր չ'առնուր . Թօմ-
պուքուի բնակիչք Մէհմէտական են , բարեբարոյ
եւ աշխատաստէր :

Գլխաւոր քաղաք .

Թօմպուքու (12000) , Նիկեր գետին մօտ Ափ-
րիկէի անուանի քաղաքներէն մէկն է . ոսկւոյ ,
փղոսկրի ու խէժի մեծ առուտուր ունի :

3°. Թագաւորութիւն Պօրնուի . Չաւ լճին հա-
րաւակողմը բարեբեր ու բազմամարդ երկիր է .
Այս երկրին օդը խիստ տաք է , եւ սոսկալի փո-
քորիկներ տեղի կ'ունենան :

Գլխաւոր տեղն է Դուխ (10000) , մայրաքա-
ղաք , Չաւ լճին մօտ :

4°. Սաֆարուի կամ Ֆեղլաքահի երկիր . Ասոր
կ'իշխէ Սուլթան մը , որ Նիկիթիայի ամենէն
զօրաւորն է :

Գլխաւոր քաղաքն է Սաֆաքու (20000) . Մայ-
քաղաք , ուր կը նստի երկրին Սուլթանը :

5°. Պէկարմի
6°. Ուսսու
7°. Տարֆուր
8°. Բորսոփան

Նիկիթիայի մէջ զանազան
կառավարութիւններ են :

5° ՆՈՒՊԻԱ

Բն. 1,100,000
Տրծ. 1,200,000 Հզժ. քառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԵԼԻՔ

360. Նուպիան եգիպտոսի հարաւային կողմն
ընդարձակ երկիր մ'է :

Այս երկրին մէջէն կ'անցնի Նեղոս գետն , որոյ
եզերք բարեբեր տեղեր են , մնացած մասն ալ
ընդհանրապէս աւազուտ անապատ :

Նուպիան այժմ եգիպտոսի կուսակալին ձեռ-
քն է : Բնակիչք կրօնիւ Մէհմէտական են , իսկ
քառուք վայրենի եւ աւազակ :

Գլխաւոր բերքերն են փղոսկր , երեւոն , ոսկի
եւ արմա :

Այս երկրին օղը խիստ քաղ :

ԴԻՏԵԼԻՔ ԲԱՆԱԲՆԵՐ

361. Բարքում (50000) Նեղոսի վերայ .
Ափրիկէի ներսերուն հետ առ եւ տուր ունի : Այստեղ
կը նստի եգիպտացի կառավարիչն :

Սեմաար (10000) Նեղոսի վերայ վանառաւան
քաղաք է :

Սուսքէն (8000) Կարմիր ծովուն վերայ շինուած :
Ափրիկէի Մէհմէտականներն այս նաւահանգստէն
կ'անցնին Մէհմէ երթալու համար : Աստուծոյ մեծ
ու ծաղկած քաղաք էր , բայց այժմ աւերակ է :

Նոր-Տոնկոյա (4000) Նեղոսի վերայ գիւղ մ'է :

6° ԵՐԹՈՎՊԻԱ

Կ Ա Մ

Հ Ա Պ Է Շ Ի Ս Տ Ա Ն

Բն. 4,000,000
Տրծ. 780,000 Հզժ. քառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

362. Երովպացիք , որ Հապէտ կամ Խապէտի ալ
կ'ըսուին , հին աստուծոյ Ափրիկէի ծաղկած ազգերէն
մէկն էին . 4^{րդ} դարուն մէջ Քրիստոնէութիւնը այս
երկիրը մտաւ : Այժմ Երովպացիք՝ շատ սկաւա-
քած են եւ բնաւ գիտութիւն չ'ունին :

Երովպիան այլեւայլ կառավարութեանց կը բաժնուի. ասոնց մէջ ամենէն նշանաւորն է *Կոնսարի քաղաւորութիւնն*, որ վերջեւ Անգլիացւոց դէմ պատերազմ ունեցաւ եւ *Թեոդորոս* քաղաւորն չ'ուզելով ձեռքակալ լինել թեմամայն՝ ամենայն փաշութեամբ ինքզինք սպաննեց :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԵԼԻՔ

363. Երովպիան Նուպիոյ Հարաւային կողմը կ'իյնայ եւ բարձր լեռներով ծածկուած երկիր մ'է. հողը տեղ տեղ խիստ բարեբեր է, բայց ընդարձակ ու անբեր դաշտեր ալ կան :

Գլխաւոր բերքերն են բամպակ, լեղակ, խափուէ, շաւար, արմաւ, խէժ, եբենոս եւ սանձալ ըսւած փայտը :

Երկիրը լեռնոց ըլլալով, կը յուսացուի որ շատ հաճեալ կայ. միայն ոսկւոյ հանքեր կը բանուին :

Այս տեղ ամէն տեսակ ընձանի կենդանիք կը գտնուին, ինչպէս նաեւ ամենատոսկալի գազաններ եւ տեսակ մը մծեղ, որ հունձներուն եւ տեղացւոց մեծ վնաս կ'ուսայ :

Երովպիոյ լեռինք շատ բարձր են. *Անպ-Հայ* եւ *Պուահար* ըսուած գագաթները մինչեւ 4400 մղոն բարձրութիւն ունին :

Երկրին գետերուն ամէնն ալ Նեղոսի մէջ կը քափին, ինչպէս. *Կապոյտ նեղոս* կամ *Պահր-էլ-Ագրոս*, *Թափացե*, *Ապա* եւ *Հաւաշ* :

Կլիման ընդհանրապէս բարեխառն է, բաց ի ծո-

վեզերեայ տեղեաց, որ խիստ տաք ու վատառողջ է: Կրօնքն է քրիստոնէութիւն, բայց Երովպացիք աշխարհիս ուրիշ կողմերը գտնուած քրիստոնէից բարբերն ու սովորութիւնները չ'ունին եւ լուսաւորեալ ազգերէն հեռու՝ առանց հաղորդակցութեան, գրեթէ բարբարոսութեան մէջ կ'ապրին : Ոչ արհեստ կայ եւ ոչ նարսարութիւն. միայն բամպակէ գործուածքներ ու զէնք կը շինուի :

Երկրին վաճառականութիւնը բանուկ չ'է. միայն Անգլիացիք եւ Ֆրանսացիք Կարմիր ծովէն այս երկրին հետ փչ մը կը հաղորդակցին՝ ոսկի, փղոսկր եւ խափուէ առնելով եւ Հնդկաց մետաքսեղէնները ծախելով :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

364. Երովպիան 5 մասի կը բաժնուի.

1°. *Թաղաւորութիւն Թիկրէի*. Գլխաւոր քաղաքն է *Աֆսոն* (5000), Կարմիր ծովէն 172 հզմ. հեռաւորութեամբ Երովպիոյ ամենէն գեղեցիկ քաղաքն է, բայց նշանաւոր շէնք մը չ'ունի, 4^{րդ} դարուն մէջ այս քաղաքը շատ ծաղկած էր, մնացած քաղաքներն են *Անքաշո* (5000), *Արֆիֆո* եւ *Տոպարվա* :

2°. *Թաղաւորութիւն Ամհարայի*. Մայրաքաղաքն է *Կոնսար* (6000), այժմ շատ ինկած է. գլխաւոր շէնքն է քաղաւորին պալատը, որ բերդի կը նմանի: Այս քաղաքը շատ Հրեայ կայ, որ վաճառականութեամբ կը զբաղին :

3°. Շօա կամ Էփաթի միացեալ նահանգք.
Գլխաւոր քաղաքն է Սնֆօպար (6000), որ գեղեցիկ
դիրք մ'ունի լեռան ստորոք: Ասկէ 80 հզմ.
հեռաւորութեամբ մեծ հրաբուխն մը կայ Տօժան
անուամբ:

4°. Կաշխաի երկիրը } որոց վերայ քիչ տեղե-
5°. Սահնարա } կուրիւն ունին:

7' ՍՕՄԱԼ ԿԱՄ ՍՕՄԱԼԻՍ

Բն. 7,000,000

Տրծ. 800,000 Հզմ. քառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

365. Այս երկիրն Ափրիկէի արեւելեան կող-
մը Հնդկաց ուկիանոսին վերայ կ'իյնայ եւ ասե-
նով երկու մասի կը բաժնուէր.

1°. Ասկի.

2°. Այան.

Բնակիչները Մէհմէտական են, գլխաւորաբար
վանառականութեամբ եւ հովուութեամբ կ'ապրին:

Մովեզերաց օղը վնասակար է, բայց հողը
բարեբեր: Գլխաւոր բերքերն են՝ ոսկի, կնքուկ,
խէժ, մոմ, փղոսկր եւ դեղնագոյն սաք:

Գլխաւոր քաղաքներ.

2հյշա. Պապ-Իւլ-Մանգէպի նեղուցին մէջ
կղզի մ'է:

Պարպօրա. Արաբիոյ հետ մեծ առուստը ունի:

Աւսակուրէշ. Ասենով Ասէլի մայրաքաղաքն էր:

600,000,00

300,000,000

Ա Փ Ր Ի Կ Է Ի
ՀԱՐԱԽԱՅԻՆ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՔ

1° ՀԱՐԱԽԱՅԻՆ ԿՈՒԻՆԷԱ

Կ Ս Մ

Ք Օ Ն Կ Օ

ՔԱ. 10,000,000

Տրծ. 990,000 Հզմ. ֆուն.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆ

366. Այս երկիրը Փորթոկալցիք գտնվում է 1487 ին. ի սկզբան Իսպանացիները բառական լառաջ գնաց այս երկրին մեջ, բայց վերջը տեղացիք Բարոզիք Բանանայից ընթացել են խիստ գայ-բակղելով՝ վերստին կռապառնություն դարձան: Երկրին մեծ մասը Փորթուգեզներուն ձեռք մնաց մինչև ցարդ:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

367. Հառաւային Կուինէան, որ Ափրիկէի հառաւային արեւմտեան կողմը կ'իյնայ, լեռնոտ ու բարեբեր երկիր է:

Լեռանց մեջ երկաթի եւ պղնձի հանուս հան-ներ կան:

Ծովեզերի կլիման տաք ու խիստ վնասակար է: Այս երկրին մեջ շատ վայրենի զազաններ կան, երեւելի է Պաւ քսուած ահագին օձը. այստեղ կը գտնուի նաեւ վնասակար ճեղքներ եւ մէկ տեսակ մժեղ, որ խայքելով մարդը կը մեռցնեն, տեսակ մը խոռո մրջյուն *Ինսոնի* քսուած, որ փղին պատիճը կը մտնէ՝ կը կասկեցնէ ու վերջապէս կ'ըսպաննէ զայն. տեսակ մ'ալ որդ կայ, որ ամէն կան եւ կարասիք փոշի կը դարձնէ:

Կուինէայի բնակիչք վայրենի են, կ'ըսուի թէ մարդազոհ ալ կ'ընեն, եւ ասոր համար պակասամիտ ալ կը համարուին:

Ք Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

368. Երկրին բաժանումներն են.

1°. *Լուսնի*. գլխաւոր քաղաքն է Պուալի (15000) Աղլանտեան ովկիանոսին վերայ:

2°. *Քոնկոի երկիրը*, որ բարեբեր է եւ Փորթուգեզներուն ձեռք է:

Գլխաւոր քաղաքն է.

Սան-Սալվատոր (20000), գեղեցիկ դիրք եւ աղուոր շէնքեր ունի, շատ ալ Եւրոպացի կայ բնակչաց մեջ:

3°. *Անկոլայի երկիր*. Քոնկոի հառաւակողմը անբեր ու լեռնոտ օդն ալ վատաւոր է:

Դիսաւոր քաղաքն է.

Հօանդա-Սան-Փալչօ (8000), Փորքուզէզներու
ձեռք :

4°. Թագաւորութիւն Պենկալայի. Ընդ պատ-
պանութեամբ Փորքուզացոց :

Դիսաւոր քաղաքն է.

Պենկալա (5000), Ուոյ օղը խիստ սաւ կ'ըլլայ
ամառն մէջ :

2° ՕՐԹԵՆԹԱՅԻՈՅ ԵՐԿԻՐ

ԲՁ. 100,000

Տրծ. 300,000 Հզմ. քառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՐ

369. Օրենքացիք բնակութեան քաղաք չ'ու-
նին, տեղ տեղ խումբ խումբ բաժնուած կը բնա-
կին. բնութեամբ վայրենի, աւազակաբարոյ եւ
աղէկ վազող մարդիկ են. երկիրը չ'են մշակեր,
այլ դրացի երկիրները կ'արշաւեն եւ բունաւոր
նետ կը բանեցնեն: Օրենքացիք զանազան ցեղերու
կը բաժնուին եւ ամբողջապէս կռաւորաց են :

3° ԳԼՈՒԽ ԲԱՐԵՅՈՒՍՈՅ

ԲՁ. 500,000

Տրծ. 520,000 Հզմ. քառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՐ

370. Բարեյուսոյ գլուխն Ափրիկէի Հարաւա-
լին ծայրը կիյնայ : 1600ին Հօլանտացիք հասա-
նցին այս գաղթականութիւնը, բայց 1860ին
Անգլիացոց անցաւ :

Երկիրը լեռնոտ քաղաքներ է. գլխաւոր բեր-
քերն են գինի, բուրդ եւ մորթ. կայ նաեւ պղին-
ձի հանք : Բնակչաց աշխատութեամբը վայրենի
զազանք այժմ քիչցած են եւ պիտանիք շատցած :
Ոչխարք խոտոտ դաւակ ունին եւ առատ բուրդ
կուտան. ծովեզերքէն ալ անհամար կէտ կամ
պաշտէն կ'եղնէ :

Դիսաւոր լեռներ.

Պոֆկէյի, Ռօնէ, Վիլիսին, Չուարքիսին եւ
այլն, որոնք մինչեւ 5400 մէթր բարձրութեամբ
գագաթներ ունին :

Գետերուն մէջ ամենէն մեծն է Փոյի գետն, 240
հզմ. երկայնութեամբ :

Բարեյուսոյ գլխոյն օղը բարեխառն է, բայց
Սեպտեմբերէն մինչեւ Մարտ սոսկալի քամիներ եւ
անարկու փոքորիկներ կը պատահին :

Բնակչաց $\frac{1}{5}$ մասը ներմակ է, մնացածները սեւ են եւ բնդհանրապէս Օրենքացի:

Անգլիացոց մեծ ջանքիւ այս երկրին բնակչաց կրթութիւնն աղէկ առաջ զացած է:

Գլխաւոր քաղաքներ.

Քափ կամ Գլուխ Բարեյուսոյ կամ Քափօ ի Պօնա Սիեռանցա (29000) Ափրիկէի ամենէն Հարաւային քաղաքն է. Սուէի ջրանցքը բացւելէն առաջ՝ այս քաղաքը մեծ կարեւորութիւն ունէր, որովհետեւ այս էր Հնդկաստան գացող նաւերուն կայանը: Այս քաղաքը ուսման վերաբերեալ տեղեր ու քանդաւան մ'ունի, որոյ մէջ 5000 հասոր գիրք կայ: Քափի վանառականութիւնը խիստ բանուկ է, որովհետեւ մեծ քանակութեամբ գինի եւ բուրդ կը ղրկէ յԱնգլիա:

Կոստանդինա Փոքր գիւղ մ'է, որուն գինին Անգլիոյ մէջ մեծ համբաւ ունի:

Փօրք-էլիզապէթ (9000) Փղոսկրի եւ բուրդի մեծ առեւտուր ունի:

4^Շ ՔԱՓՐԱՍՏԱՆ

Բն. 1,400,000

Տրծ. 1,200,000 Հզմ. քառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԵՏԵԼԻՔ

371. Քափաստանի սահմանն է Հիւսիսէն՝ Մօզանայի. Արեւելէն՝ Հնդկաց ուկիանոսն. Հարաւէն ու Արեւմուտէն՝ Օրենքացոց երկիրն: Քափաստանի մեծ մասը լեռնոտ է, մնացածն ալ աւազուտ բայց բարեբեր է:

Բնակիչք սեւ, կտրին, աղէկ վազող եւ վարպէտ որսորդ են:

Անգլիացիք եւ Հոլանճացիք այս երկրին մէջ քանի մը գաղթականութիւններ ունին:

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

372. 1°. Նաքալի գաղթականութիւնը 16000 բնակիչ ունի: Գլխաւոր քաղաքն է Փօր-Նաքալ.

2°. Հանրապետութիւն Օրանժի (50000 բն.)

3°. » Թրանսվալի (140000 բն.)

որոնք Հոլանճացիք հաստատեցին, բայց այժմ ինքնագլուխ են:

5° ՄՕԶԱՆՊԻՔ

ԲՁ. 2,000,000
Տրծ. 900,000 Հզմ. ֆառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

373. Մօզանայի Ափրիկէի Արեւելեան ծովեղերեաց վերայ Փօրթուղէզներուն ձեռքն է, բայց բնակիչներն ինքնագլուխ ին :

Երկիրը բարեբեր եւ շատ գետերով զարդարուած է. գլխաւոր բերքերն են ոսկի, արծաթ, փղոսկր, բրինձ, շաքար եւ յաւանդ :

Կլիման բարեխառն է, ներսերու օդն առողջ, բայց ծովեղերեայն վնասակար է :

Մօզանայի մէջ կը գտնուին ամէն տեսակ վայրի գազանք :

Բնակիչք սեւ Ափրիկեցի եւ Քաֆրօ ըսուած ցեղերն, որք ինքնագլուխ կ'ապրին :

Այս երկրին մէջ երկու նոր լին գտնուեցան, Յիսսի եւ Շերուա : Զամպեզի մեծ գետն այս երկրին մէջէն կանցնի :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

374. Մօզանայի (10000) Փօրթուղէզներուն գաղափականութեանց գլխաւոր քաղաքն է :

Քիլիմանդ (3000) Զամպեզի գետոյն բերանը նաւահանգիստ է. եւ ոսկւոյ, խէժի եւ փղոսկրի մեծ առեսուր ունի :

6° ԶԱՆԿԷՊԱՐ

ԲՁ. 3,000,000
Տրծ. 600,000 Հզմ. ֆառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

375. Զանկեպար Լուփաքա լեռանց Արեւելեան կողմը ծովեղերեայ սափակ երկիր մ'է. օդը վնասաւոր :

Բերքերն են, խէժ, փղոսկր, ծարիր ու կապոյտ արջասպ :

Բնակչաց կէսն Արաբացի, կէսն ալ տեղացի կռապաշ են :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

376. Պրալա Փոքր հանրապետութեան մը մայրաքաղաքն է. բնակիչք Արաբացի են :

Միլեն Ասեմով մեծ քաղաք էր, բայց այժմ ընկած է : 1498ին Վասկօ-ը-Կամա Փօրթուղի նաւապետն եղաւ առաջին անգամ այստեղ ոսկ կոխողն :

Մօնարխա Ջանկէպարի գլխաւոր նաւահան-
գիսն է. ասեմով Փօրթուգէզներուն ձեռքն էր :

7° ԱՆԾԱՆՕԹ ԵՐԿԻՐ

ԲՁ. 40,000,000 (Կարծեօք)
Տրծ. 7,000,000 Հգլ. քառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՐ

377. Նիկիթիայի եւ Օրենքացոց երկրին մէջ
քնդարձակ աշխարհ մը կայ, որ դեռ անձանօր
է: Մէջը շատ վայրենի ու բարբարոս ազգեր կան,
որոց վերայ խիստ քիչ ծանօթութիւն առնուած է:

Մէկ մասին մէջ (Կուիկէայի Արեւելեան կողմը)
գօրաւոր քաղաւորութիւն մը կայ Մարիանիօ
անուամբ, բայց ասոր վերայ սոյց ճշդեկութիւն
չ'կայ:

Այս երկրին բնակիչք իրենց դրացի բնակչաց
վերայ կ'արշաւեն, ինչպէս. Կալլաւֆ, որ մին-
չեւ Նքովպիա մտած են:

ԱՓՐԻԿԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

ԲՁ. 4,000,000
Տրծ. 590,000 Հգլ. քառ.

1°. ԱՆԳՂԻԱՅԻՈՅ ՆԵՐՔԵՆԻ

378. Ֆերնանիսօ-Փօ (50000) Կուիկէայի մօտ
բարձր լեռներով ծածկուած կղզի մ'է հողը՝ բա-
րեքեր եւ աղէկ մշակուած. գլխաւոր բերքերն են՝
շաքար, բամպակ եւ ծխերդ. մեծամեծ անտառ-
ներ կայ, որ նաւ շինելու համար աղէկ փայտ
կը հասցնեն: Գլխաւոր քաղաքն է Գլարանս (1000):

Աստիֆուիօն կամ Վերափոխումն (7000) Ապա-
ռած ու անբեր կղզի մ'է:

Սենթ Էլիեն—Հեղինեկ (7000) Այստեղ ախորժուեցաւ
Նափօլէոն Պօնափառք 1815ին եւ մեռաւ 1821ին:

Մօրիս կամ Ֆռանսայի կղզի (500000) Այս
կղզին 1814 էն առաջ Ֆռանսացոց ձեռքն էր:
Հողը բարեքեր է եւ աղէկ շաքար ու ազնիւ խահ-
վէ կը հասցնէ:

Գլխաւոր քաղաքն է Փօր-Լուի (50000), որ գե-
ղեցիկ նաւահանգիստ, կանոնաւոր շէնքեր եւ
ուսման վերաբերեալ ճշդեկ նոյնպէս եւ Ներուպիոյ
ու Հնդկաստանի հետ մեծ առեւտուր ունի:

Ռօսիկէզ (250) Ֆռանսացիք Անգլիոյ ձգեցին:

Սեզեկեան կղզի (9000), որ երկու խումբերու կը բաժնուին եւ շատ վաճառաւան են :

2°. ՃՈՒՍՆՍԱՅԻՈՑ ՆԵՐՔԵՐ

379. Պուրպօնեան կղզի (206000), Հնդկաց ծովուն մէջ հրաբխային կղզի մ'է եւ մինչեւ 3069 մ. բարձր. գագաթով զօրի մ'ունի :

Գլխաւոր բերքերն են խահուէ եւ շաւար :

Գլխաւոր քաղաք.

Սեն-Տրնի (20000), ուր կը նստի կղզւոյն կառավարիչը. նաւահանգիստը վաճառաւոր է ուր եւ շատ փոքորիկ կը պատահի :

Մայօրա, Գոմօրեան կղզեաց մէջ է :

Մանրա-Մարիա Մասակասկարի Հիւսիսային կողմը կ'իյնայ :

3°. ՓՕՐԹՈՒՍԱՆՑԻՈՑ ՆԵՐՔԵՐ

380. Ասորեան կղզի (252000), որոց գլխաւորներն են Թերչերա, Սեն Միշէլ (Միֆայէլ), Սենդ Մարի. (Մարիալ) եւ Փիֆօ :

Այս կղզիներուն հողը բարեբեր ու աղէկ մրշակուած է. գլխաւոր բերքերն են՝ ցորեն, գարի, եգիպտացորեն, կանեփ եւ ազնիւ գինի : Օղը բարեխառն, առողջ ու զեղեցիկ է, բայց շատ գեղատաւ կը պատահի :

Գլխաւոր քաղաք.

Անկրա (10000), Թերչերա կղզւոյն մէջ, բա-

նուկ վաճառականութիւն ունի եւ ծաղկած քաղաք է :

Փօնթա-Տեղիասա (20000), Ս. Միֆայէլ կղզւոյն մէջ, նաւահանգիստը վաճառաւոր է. բայց եւրոպիոյ եւ Ամէրիգայի հետ մեծ առեւտուր ունի :

Մասերա (112000) Ասոր գինին շատ անուանի է. ասեմով բոլոր կղզին անատ էր, 1451 ինք Փօրթուկացի կրակ տալով այրեցին եւ այժմ հողը խիստ բարեբեր է. օղը բարեխառն ու զուարճալի բայց երբեմն մեծ փոքորիկներ կը պատահի :

Գլխաւոր քաղաքն է Յօնչալ (25000), որ կղզւոյն Հարաւակողմը պզտիկ նաւահանգիստ մ'է. դիրքը զեղեցիկ, բայց քաղաքը զէտ ժողովուած է :

Դաւարի գլխոյ կղզիները (85000), որոց գլխաւորներն են Ս. Յակոբ, Ս. Անտօն եւ Ադի կղզին, ուր շատ գեղատաւ կը պատահի. հողը տեղ տեղ բարեբեր է, բայց շատերն ալ աւազով ու ծայռերով ծածկուած են :

Գլխաւոր բերքն է աղ, որ մեծ քանակութեամբ Պրազիլեայ կ'երթայ :

Բնակիչք սեւամորթ ու աղքատ մարդիկ են :

Ս. Մասթրոս Աղլանեան ուլիանոսին մէջ անբնակ կղզի է :

Ս. Թովմաս (14000), որուն հողը խիստ բարեբեր է եւ առատ շաւար կը հասցնէ. օղն եւրոպացւոց համար վնասակար է : Գլխաւոր քաղաքն է Սեն Թօմա. (Թովմաս)—5000—, որ կանոնաւոր նաւահանգիստ չ'ունի :

Ի յ Տէ Փրեկնս. — *Իշխանաց կղզի* — (4000) օղբ բարեխառն ու առողջ է. զլիսաւոր բերին է շաքար:

4°. ՍՊԱՆԻԱՅԻՈՑ ՆԵՐՔԵՆ

381. *Քանարեան կղզիք* (256000), որոց զլիսաւորներն են *Քանարեա*, *Թեկերիփա*, *Փաշուա*, *Երկարի կղզին*, եւ *Յօրթալեհսուրա*: Ասոնց ամէնն ալ լեռնային ու հրաբխային են. Թէ-նէրիֆայի մէջ 1164 մ. բարձրութեամբ լեռ մը կայ, որոյ հրաբուխը բոլի երկիրներուն մեծ վնաս տուաւ 1798ին:

Ծովեզերք անբեր ու ծայռոտ է, բայց ներսերը խիստ բարեբեր եւ աղէկ մշակուած են. զլիսաւոր բերեան են ազնիւ գինի, կարմիր եւ դեղին ներկ:

Այս կղզեաց մէջ կը բնակէր առեւտրային կոչուած ազգը, որոնք ջարդուեցան Սպանիացի-ներէն եւ անհետացան:

Դիլիսաւոր քաղաքն է *Սեն Քոստա* — *Ս. Մաչ* (8000) Թէնէրիֆա կղզւոյն մէջ. կանոնաւոր փողոցներ, տուներ ու քաղաքի մը եկեղեցիներ կան:

Անկոսթան (1200) Կուլիեռայի ձոցին մէջ է:

5°. ԱՓՐԻԿԵՒ ԱՋԱՏ ԿՂԶԻՔ

382. *Մասալիսալիս* (5000000) Ափրիկէի ամենէն մեծ կղզին է 500000 հզմ. քառ. տարածութ. որ զտաւ 1506ին Քրիստիանոս ի Կուլուա նաւապետն:

Ծովեզերքն է միայն աղէկ նանչցուած, որ քաղաքի ու վասառողջ է: Կ'ըսեն թէ ներսերը աղէկ մշակուած են, օղբ ալ մաքուր եւ առողջ է:

Դիլիսաւոր բերեան են՝ բրինձ, եգն եւ ոչխար:

Մասալիսալիսի բնակիչք քանի մը ճիւղերու կը բաժնուին, որոց զլիսաւորներն են *Օվա* եւ *Մեթալ* կոչուած ազգերն:

Դիլիսաւոր քաղաքներն են՝ *Քանարիա*, *Մուզանկէ* եւ *Փօնիլիքոս*, որոց վերայ քիչ ծանօթութիւն կայ:

Ջանգիպար (25000) Ջանկէպարի ծովեզերեաց մօտ մեծ կղզի է եւ փղոսկրի ու խէժի մեծ առ եւ տուր ունի. զլիսաւոր տեղն է *Ջանգիպար* (6000 բն.):

Սօֆօրա (100000) Բնակիչք Արաբացի են եւ Մասալիսի Սուլթանին հպատակ. օղբ բարեխառն է: Այստեղի ծովէն շատ բոլորս եւ սաք կը հանեն:

Դիլիսաւոր քաղաքն է *Քանարիա*:

Անգլիացիք հիմա այս կղզւոյն վերայ մեծ ազդեցութիւն ունին:

Քօլորեան կղզիք (49000) Ասոնց ալ բնակիչ-ներն Արաբացի են:

Ա Մ Ե Ր Ի Գ Ա

ԲԷ. 76,000,000

ՏՐԺ. 42,000,000 Հզմ. ֆառ.

ՊՍՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

383. Ամերիգան երկար ասեմ հին աշխարհի բնակչաց անձանօր մնաց. 1492ին Քրիստափոր Բոլոմպոս ձեռնովացի նաւորդը Սպանիոյ քաղաւորին կողմանէ, Եւրոպիոյ արեւմտեան կողմը նաւարկելով, զսաւ նոյն տարւոյն հոկտեմբեր 12ին Կուանահան կամ Սան Մալլասօր կղզին, որ Լուիսիանայ կղզեաց մէկն է: Յետոյ Ամերիգոս Վէսպուչչի Իսպանացին նոր աշխարհի մէկ մասը պարզելով, անոր տնօրացութիւնը հրատարակեց եւ նոր աշխարհն իր անուամբ *Ամերիգա* կոչուեցաւ:

Ի սկզբան Սպանիացիք շատ զաղքականութիւններ հաստատեցին, նոր աշխարհի ոսկւոյ՝ եւ արծաթի հանքերը գտնելու համար. յետոյ Փորթուկալցիք եւ ապա Անգլիացիք ընդարձակ երկիրներ ձեռն ձգեցին, բայց 18^{րդ} դարուն վերջերն Եւրոպացի զաղքականութիւնք գլուխ փառեցին եւ ինքնագլուխ կառավարութիւններ կազմեցին:

384. Ամերիգան Եւրոպիոյ արեւմտեան կողմ ընդարձակ երկիր մ'է, որ հիւսիսային բեւեռէն սկսեալ կը հասնի մինչ ի հարաւային բեւեռ:

Հիւսիսէն դէպ ի հարաւ բարձր լեռան գօտի մը կայ, որոյ գագաթները շատ տեղ հրաբխային են: Այստեղ կը տեսնուի բարձր լեռներ, մեծամեծ գետեր, ընդարձակ լիճեր, բարեբեր հովիտներ, անքեր եւ աւազուտ անապատներ, մեծ կղզիներ եւ վերջապէս երկրագնիս ուրիշ մասանց մէջ զտնուած ամէն աստիճանի կլիմաներ:

Հողը ընդհանրապէս բարեբեր է եւ Եւրոպայէն բերուած բոյսերուն ամէնն ալ կը հասցնէ: Գլխաւոր բերքերն են՝ գետնախնձոր, եգիպտացորեն, ծխերդ, բամպակ, շաքար, խահուէ, տեսակ տեսակ պտուղներ եւ այլեղանք զօտոյ ներքեւ զրտնուած ամէն տեսակ բոյսեր:

Ամերիգայի հանքային հարստութիւնը հին աշխարհի մէջ օրինակ չ'ունի, ինչպէս է ոսկին՝ Քալիֆօրնիայի, Եւր Մեքսիկայի, Քոլումբիայի, Պարագուայի եւ Փէրուի մէջ. արծաթն՝ Քիլիոյ եւ Փէրուի մէջ. աղամանդն՝ Պարագուայի մէջ: Վերջապէս երկար, հանքային ածուխ, պղինձ, կապար, անագ եւայլն եւայլն ամէն կողմ առատապէս կը գտնուին:

Ամերիգայի մեծամեծ անտառն հին աշխարհի ամէն տեսակ ծառեր կը պարունակեն. կան

նաեւ շատ նոր տեսակ ծառեր, ինչպէս. Պրազիլ-
եան վայր, Բոֆոյ, Բինա (զընա զընա), *Վանիլեա*
լեղակի ծառ, հացի, կարի, եւայլն եւայլն :

Ամերիգայի երկրագործութիւնը քիչ ասեմուան
միջոցին ամեն նահանգաց ու գաւառաց մէջ
շատ աղէկ յառաջ գնաց, որով Ամերիգայի հա-
րսութիւնք եւս առաւել կրկնապատկեցան :

Ամերիգան ի սկզբան Եւրոպիոյ մէջ զտնուած
ընտանի կենդանիներէն չ'ունէր, բայց այժմ
խիստ շատ կը զտնուին, ինչպէս. եզ, կով, ձի,
էջ. եւայլն :

Վայրի կենդանեաց մէջ, հիւսիսային կողմը, կը
զտնուին՝ եղջերու, գայլ, առջ, ջրաղուէս կամ
ջրուռ, կոկորդիլոս եւ մեծամեծ օձեր. հարաւային
կողմերն ալ վայրենի խոզ, կապիկ նաեւ տեսակ
տեսակ ճնիւղներ :

Տեղացիք ասեմով *Հաւնա* քառուած ոչխարի նման
կենդանին ընտանեցնելով՝ բեռ կրելու կը գործա-
ծէին եւ մինչ ցայժմ այս կենդանին Փէրուի մէջ
կը տեսնուի :

Ամերիգայի մէջ ամէն տեսակ կլիմայ կայ, բայց
աւելի քիչ է նոյն աստիճանի տակ եղած տաքու-
թիւնը՝ քան թէ Ափրիկէի եւ Ասիոյ մէջ, որովհե-
տեւ Ամերիգայի լեռներն երկրին տըր միտ կը պա-
ղեցնեն :

Օդն ընդհանրապէս առողջ է, ի բաց առեալ
Մէքսիկայի ծոցին եզերքը, ուր *դեղին ջերմ* քառուած
մահացու հիւանդութիւնը կը տիրէ :

ԲՆԱԿԻՉԻ ԵՒ ՔՄՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

385. Ամերիգայի բնակչաց մեծագոյն մասը
տեղացի հնդիկներէն առաջ եկած է, մնացածն
ալ Եւրոպացի գաղթականաց սերունդէն ու Աֆ-
րիկէցի գերիներէ։ Բնիկ Ամերիգացիք պղնձագոյն
են եւ ընդհանրապէս Եւրոպացիներէն աւելի զօ-
րաւոր կազմութիւն ունին։ Եւրոպացի գաղթակա-
նութիւնը կը բաղկանայ գրեթէ ամէն ազգէ, ինչ-
պէս. Անգլիացի, Իռլանդացի, Գերմանացի,
Յոսանացի, Սպանիացի, Փորթուգալցի. եւայլն։
Ափրիկէցի գերիք սեւ են, որոց մեծագոյն մասը
Կուինէայէն բերուած են։ Ամերիգայի մէջ կան
նաեւ անտառաբնակ բազմաթիւ վայրենի ցեղեր։
Ուսմունք եւ գիտութիւնք յառաջադիմութեան
մէջ են, մանաւանդ Միացեալ Նահանգաց մէջ,
ուր ամէն բան կատարելութեան հասած է։

Արհեստներն ու ճարտարագործութիւնք նմանա-
պէս Միացեալ Նահանգաց մէջ շատ առաջ գա-
ցած են. Ամերիգայի այլեւայլ տեղերն ալ Եւրո-
պական արհեստներէն զուրկ չեն։

Ամերիգայի մէջ շատ երկաթուղի շինուած են։

Կրօնք. Հարաւային կողմերն ընդհանրապէս
Հռոմէականութիւն է. Միացեալ Նահանգաց
ու Նոր Բրիտանիոյ մէջ բողոքականութիւն. երկ-
րացի վայրենիք կռապատէ են։

Ամերիգայի կառավարութեանց մեծագոյն մասը
Հանրապետական է։

Ի ՎԵՐԱՅ ՏԷՐՈՒԹԵԱՆՑ ԱՄԵՐԻԳԱՅԻ

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԳԱ

1° ՌՈՒՍԱԿԱՆ

ԿԱՄ

ԵՐԿԻՐ ԱԼԱՍՔԱՅԻ

ԲԱ. 54,000

ՏՐԺ. 1,400,000 ՀՂԲ. ԲԱՆ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

386. Ռուսաց կայսրն ասեցով վաճառակա-
նաց բնկերութեան մը յանձնած էր Ռուսի Ամե-
րիգան, բայց այժմ Միացեալ Նահանգաց ծա-
խեց, որով կոչուեցաւ Երկիր Ալասկայի:

Բնակչաց մեծ մասը դեռ ինքնագլուխ են,
ասոնց մէկ ցեղին շրթունքը երկուքի նեղուած է
եւ անասնաբարոյ մարդիկ են:

Այս բնդարձակ երկրին միայն ծովեզերքը ծա-
ցօք է, այն ալ գրեթէ միշտ ձիւնով եւ սառով
ծածկուած. երեւի թէ ներսերը բարձր լեռներ եւ

մեծամեծ անտառներ կան. այս լեռանց մէջ կը
գտնուի Ս. Եղիա անուն հրաբխային լեռն, որ
5445 մ. բարձրութիւն ունի:

Գլխաւոր վաճառքն են՝ տեսակ տեսակ մորթեր
եւ պալէնա ձուկ:

Գլխաւոր քաղաքն է Նոր- Արքանկէ (1000 բն.),
Սիբիա կղզւոյն մէջ:

2° ԿՐՕԷՆԼԱՆՏԱ

ԲԱ. 10,000

ՏՐԺ. 2,000,000 ՀՂԲ. ԲԱՆ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

387. Այս երկիրը հանրամարտացիք գտան 970 ին
այժմ ալ իրենց ձեռքն է:

Կրօէնլանտան Ամերիգայի Հիւսիսային ծայրն
է, որ բոլորովին սառնապատ եւ ծովեզերքէն
անդին անձանօք մնացած է: Օղը ցուրտ է. երեք
ամիս շարունակ գիշեր եւ շարունակ ցերեկ կ'ըլ-
լայ, որովհետեւ երկիրն Հիւսիսային բևեռին
մօտ է: Գլխաւոր բերքերն են՝ ամիսնդ, հանճային
ածուխ, կրակիք եւ ուրիշ քարեր. երեւի թէ
արծաթի, պղնձի, կապարի եւ անագի հանք ալ
կան:

Կենդանեաց մէջ կան՝ ներմակ արջ, գայլ, ջրաղուէս, շուն, որ բալխիւր փաշելու կը ծառայէ, կասուէծուկ կամ փօկ եւ պալէնա, որ տեղացւոց գլխաւոր սնունդն է:

Կրօնականացի բնակիչք *Էսթիմացի* կը կոչուին, որոնք կարճամասակ մարդիկ են եւ որսորդութեամբ ու ձկնորսութեամբ կ'ապրին. ձմեռը գետնափոր տեղեր, ամառն ալ փօկէկաշեայ վրանի տակ կը բնակին: Էսթիմացիք քրիստոնեայ են:

3° ՆՈՐ ԲՐԻՏԱՆԻԱ

Բն. 3,400,000

Տրծ. 9,700,000 Հզմ. քառ.

ԱՆԳԼՈՍՅՈՒՆԻԱ

ՊՏՄՍՍԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

388. Աշխարհագրէսներէն ունանք կ'ըսեն քէ՝ Քանասան (Նոր Բրիտանիոյ Արեւելեան մասն) Վէնէկեցիքի գտած են 1497 ին: Առաջին անգամ (1554ին) Ֆռանսուա Ա. Ֆռանսայի քաղաւորն այս երկիրը գրաւեց, բայց Նոր Բրիտանիոյ ծաղ-

կիրը 1608ին սկսաւ, երբ Ֆռանսացիք Քիւպէր փաղաքը հիմնարկեցին: 1760ին այս երկիրն Անգլիացւոց անցաւ եւ կոչուեցաւ Նոր Բրիտանիա:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

389. Նոր Բրիտանիոյ սահմանն է, Հիւսիսէն՝ Սառուցեալ ովկիանոս. Արեւելէն՝ Ադլանտեան ովկիանոս. Հարաւէն՝ Միացեալ Նահանգներն ու Արեւմուտէն՝ Խաղաղական ովկիանոս:

Այս երկրին Հիւսիսակողմը դեռ անծանօթ է. կ'ըսուի քէ լայնասարած ու անբեր դաշտեր, մեծ գետեր եւ լճեր կան. օդն ալ խիստ ցուրտ է, Հիւսիսային ծովն ալ տաքային մեծ մասին մէջ սառնապատ է: Հարաւային մասին կլիման առաւել բարեխառն է, երկիրն ալ բարեբեր. Լապ-րասօրի երկիրը խիստ ցուրտ է եւ փոքր ինչ լեռնոս. Քանասան, Նոր-Սկոթլանդ եւ Նոր-Պրոնցուիք, ձմեռն ցուրտ, ամառն մէջ ալ տաք կ'ընեն:

Երկիրն բնորոշանալէս դաշտային է եւ շատ տեղեր տափակ ու անբեր են: Գլխաւոր բերքերն են, ծխեղ, ցորեն, գարի, կանեփ, մուշակ եւ ձկան միս:

Այս երկրին հանքեր շատ հաւուստ չ'են, բայց եւ այնպէս կան տեսակ տեսակ հանքեր, երկաթ, հանքային ածուխ, տորփ, կուպր, մանկանդ. քիչ մ'ալ ոսկի եւ արծաթ:

Նոր Բրիտանիոյ մէջ զանազան ազգերէ բազմութիւն մի կայ, ինչպէս. Անգլիացի, Ֆռանսացի,

Գերմանացի, բնիկ Ամերիգացի. հիւսիսային կողմերն ալ էսփիմացի:

Կրօնն է Բողոքականութիւնն եւ Հռովմէականութիւնն:

Արհեստք, գիտութիւնք եւ նարսարագործութիւնք Քանասայի մէջ միայն յառաջ գացած են, ուր գրեթէ ինքնագլուխ կառավարութիւն մի կայ:

Նոր Բրիտանիոյ եւ մանաւանդ Քանասայի մէջ շատ ջրանցք եւ երկաթուղիներ շինուած են. երկաթուղեաց գլխաւոր գիծերն են. Քիւպէէն ի Մօնրէալ եւ յԱղլանսեան ովկիանոս. Մօնրէալէն ի Սէն Լորան եւ ի գաւառս Միացեալ Նահանգաց:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

390. Երկրին արեւմտեան կողմը բարձր լեռան գօտի մը կայ, որ Ռուսի Ամերիգայէն սկսելով կ'երթայ մինչ ի Միացեալ Նահանգս, այս գօտին կը կոչուի Ռօքի Մայընթէյնս. Նոր-Բրիտանիոյ մնացած տեղերն ալ դաշտային են:

Այս երկրին մէջ շատ լներ կան. Վեննէիէկ, Աքապաւսա, Մեծ-սուր, Մուրկսքըն, Տեր, Գերեալ եւ Նորդայնս լիներն:

Գլխաւոր գետեր.

Մաֆինցի, որ կը բալի ի Սառուցեալ ովկիանոս, Ս. Լաւրենսիոս կամ Սեն-Լորան, որ կը բալի յԱղլանսեան ովկիանոս (2000 հզմ. երկ.)

Այս գետը Միջիկան, Հիւրըն, Իյրի լիներն ովկիանոսին հետ կը միացնէ. վրան դիւրութեամբ նաւարկութիւն կ'ըլլայ եւ երկրին վաճառականութեան մեծ օգուտ կ'ընէ:

Բ Ա Յ Ա Ն Ո Ւ Մ

391. Նոր Բրիտանիան 9 մասի կը բաժնուի.

1 ^o . Արեւելեան Քանասա	Գլխաւոր քաղաք. Մօնրէալ.
2 ^o . Արեւմտեան »	Թորօնթօ.
3 ^o . Նոր-Պրոնզուիք.	Յրէսքիկքովն.
4 ^o . Նոր-Սկոտլան	Հալիֆաքս.
5 ^o . Քըյփ-Պրքըն	Սիմսի.
6 ^o . Նոր-Փայընսլան	Սեյնթ-Ճօն.
7 ^o . Բրէնս-Էսուարի կղզի	Շարլօթ-Թօլն.
8 ^o . Հիւսսօնի երկիր	Հիւսսօն.
9 ^o . Հիւսիսային արեւմտեան երկիր	

ԳԼԽԱՎՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

392. Մօնրէալ (91000) Սեն Լորան գետին վերայ գեղեցիկ ու բանուկ նաւահանգիս է. հասարակաց ու մասնաւորաց շէնքերն ալ շատ աղւոր են եւ անուանի Մայր եկեղեցի մ'ունի: Այստեղ կը նստէ Քանասայի կառավարիչն:

Քիւպէ (31000) Ամրապատ քաղաք է Սեն Լորան գետին վերայ, որ շատ գեղեցիկ շէնքեր եւ ուսման վերաբերեալ տեղեր ունի:

Թորոնթո կան *Եորֆ* (5000) Օնթարիոյ լնին վերայ արեւմտեան Քանադայի ամենէն վաճառաւահ քաղաքն է, կանոնաւոր շէնքեր ու անուանի դպրոց մ'ունի :

Յրէսերիկքովն. Այստեղ կը մտնէր երկրին կառավարիչն, բայց այժմ *Օրքալիս* փոխադրուած է:

Համիլթըն (16000) Նոյն լնին վերայ գեղեցիկ քաղաք է:

<i>Թրի-Ռիվերս</i> (5000)	} Արեւելեան Քանա- Ս. <i>Հիսսեկն</i> (5500) } քայի մէջ վաճառա- <i>Սորկ</i> (5500) } ւահ քաղաքներ են:

Սեյնթ-Ճօն (50000) Համանուն գետին վերայ գեղեցիկաւէն է վաճառաւահ քաղաք է:

Հալիֆաքս (55000) Աղլանտեան ովկիանոսին վերայ մեծ նաւահանգիս է եւ Նոր Բրիտանիոյ պատերազմական նաւարանը: Այս քաղաքին մէջ գեղեցիկ շէնք եւ ուսումնարան շատ կան:

Օրքալիս (15000) Այժմ այստեղ կը բնակի Քանադայի կառավարութեան առաջին պաշտօնեայն. Օրքալիսի մէջ փայտի մեծ առուստր կայ:

Պեկիկսք (4000) Փրենս-էսուարի կղզւոյն մէջ. բնակիչք Սկոթլանդի են:

Սեյնթ-Ճօն (21000) Նոր-Յայքնդլանտի մէջ նաւահանգիս է ձուկի մեծ առուստր ունի:

Հիսսօն. Այստեղ պատեւական մուշակի մեծ առ եւ տուր կայ:

4° ՄԻԱՅԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳԻՔ

Բն. 38,000,000

Տրծ. 7,500,000 Հզմ. քառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

393. Միացեալ Նահանգաց արեւելեան մասն ասեմով Անգլիացւոց ձեռք էր. զաղքականք զուլս քաղաքին եւ Ֆրանսացւոց ու Սպանիացւոց օգնութեամբն Անգլիացւոց լուծէն ազատեցան 1776ին: Միացեալ Նահանգաց հանրապետութիւնը հետզհետէ զօրանալով բնորոշակեցաւ՝ իրեն միացնելով Լուիզիանա, Նոր Մէքսիկո, Քալիֆորնիա եւ Ֆլորիսա նահանգներն: 1861 ին հարաւային Նահանգներն ուղեցին հիւսիսայիններէն բաժանուիլ եւ զատ հանրապետութիւն կազմել. բայց 4 տարի պատերազմելէ յետոյ չ'յաջողեցան եւ պատերազմի վերջանալուն հետ գերեաց ազատութիւնն ալ հաստատեցաւ:

Միացեալ Նահանգք այսօր աշխարհիս ամենէն հարուս եւ զօրաւոր հանրապետութիւնը կը կազմեն:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

394. Այս երկրին սահմանն է Հիւսիսէն՝ Նոր Բրիտանիան. Արեւելէն՝ Աղլանտեան ովկիանոսն.

Հարաւեն՝ Մէֆսիգայի ծոցն ու Մէֆսիգան. Արեւմտսէն՝ Խաղաղական ուղիքանոսն :

Միացեալ Նահանգաց մէջ երկու գլխաւոր լեռանց գօտի կայ. մէկը՝ յԱրեւմտեան կողմ (Ռօքի Մայընթէնս), որ Հիւսիսէն Հարաւ կ'երբայ, միւսն ալ յԱրեւելեան կողմ (Ալլէկանի), որ Քանասայէն սկսելով կ'երբայ մինչ ի Միսիսիբի գետ:

Այս երկու լեռանց մէջ գտնուած երկիրը գրեթէ անբեր ու աւազուս է, իսկ երկու կողմերը խիստ բարեբեր. Ալլէկանի լեռանց Արեւելեան կողմն ու Միսիսիբիի եզերքը աղէկ մշակուած եւ բազմամարդ են, նմանապէս Ռօքի Մայընթէնս լեռանց Արեւմտեան կողմն, որ խիստ բարեբեր եւ օր ըստ օրէ ծաղկելու վերայ է:

Գլխաւոր բերքերն են ծխերդ, շաքար, քաղցր, լեղակ, ամեն տեսակ ցորեն, պտուղներ եւ շինութեան փայտ. եւայլն: Պիտանի անասունք շատ են. կան նաեւ գալլ, արջ, մեծ օձեր, կոկորդիլոս եւ ուրիշ գազաններ:

Այս երկրին մէջ շատ հարուստ հանքեր կան: Քալիֆօրնիայի ոսկոյ, արծաթի, սնդիկի հանքերն երկրագնիս ուրիշ կողմերը մինչեւ ցարդ տեսնուած չ'են: Սուրիլը՝ լնին փոքր մաքուր պղնձի, երկաթի, հանքային ածխոյ, կապարի եւ անագի հանքեր կան եւ աղէկ կը բանուին:

Կլիմայ. Հիւսիսային կողմն՝ ամրան մէջ շաքարեւ մեծ անաւանքի ցուրտ կ'ընէ. Հարաւա-

կողմեան ծովեզերաց օդը վաւառողջ՝ բայց ներսերունը մաքուր եւ բարեխառն է:

Այս երկրին մէջ մշակութեան մեծ հող կը տարուի եւ խիստ առաջ գացած է: Շատ երկաթուղի կայ եւ յիշելու արժանի է Նոր Եօքէն Սան Ֆրանչիսկո գացող գիծը, որ երկու ուղիքանոսներն իրարու կը միացնէ եւ 7400 հզմ. երկայնութիւն ունի:

Միացեալ Նահանգաց վաճառականութիւնը խիստ բանուկ է: Հասարակաց կրթութիւնը հրակայաբայ առաջ գացած է, անուանի են Պօպընի, Ֆիլաքէլֆիայի համալսարաններն եւ ուսման վերաբերեալ տեղերն:

Միացեալ Նահանգաց բնակիչք ընդհանրապէս սերունդով եւրոպացի են, մեծագոյն մասամբ Անգլիացի եւ Գերմանացի. կրօնքն է բողոքականութիւն:

Բոլոր երկիրն 38 նահանգի կը բաժնուի. իւրաքանչիւր նահանգ ազատ եւ անկախ կառավարութեամբ. բայց ամէնն ալ իրարու դաւանակից. ունին բոլոր նահանգաց կառավարութեան համար Ազգային ժողով մը, որոյ Նախագահը ժողովրդեան ընդհանուր փոխով կ'ընտրուի:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԲԵԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

395. Ռօքի Մայընթէնս գօտոյն գազաբերը մինչեւ 3600 մ. բարձրութիւն ունին. սոցա մէջ անուանի են Օգարֆա լեռին, Թէֆասս նահանգի

մէջ : Աղիւսանի գօտոյն գլխաւոր նիւերն են Կապոյոյ լերին (2000 մ. բարձր.), Թափունափ եւ Սպիտակ լերին :

Այս երկրին մէջ շատ մեծ գետեր կան .

Հրսարն որ Նիւ Եօրէն կ'անցնի	} Կը բափին Ս. Պղանտեան Ուկիանոս :
Տէրափար որ Ֆիլասէլֆիայէն »	
Փօրօմափ որ Վուաշինկըրնէն »	
Ս. Ճօն, որ Ֆլորիսայէն »	

Միսիսիփի (6000 հզմ. երկ.) Կը բափի ի ծոց Մէսիսիփի :

Մըսուրի (5700 հզմ. երկ.)	} Կը բափին Միսիսիփի գետն մէջ :
Օհաիօ (2400 հզմ. երկ.)	
Կարմիր գետ (1000 հզմ. երկ.)	

Քօլօմպիա (1000 հզմ. երկ.)	} Կը բափին Նաւադական Ուկիանոսի մէջ :
Եւ Քօլօրաւսօ	

Այս գետերը նաւարկելի են . եւ շատերն ալ ջրանցմանու միջոցաւ իրարու հետ կը հաղորդակցին :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

396. Միացեալ Նահանգք կը պարունակեն 37 նահանգ եւ 8 Թերիթորի : Նահանգք .

Ալապամա . Արեանգաս . Գալիֆօրնիա . Հիւսիսային Քարօլին . Հարաւային Քարօլին . Գօնէֆֆի . Տէլաւարա . Ֆլորիսա . Ճօրնիա . Իլինօիս . Ինսիանա Եօլա . Քանզաս . Քէնտուչէյ . Լուիզիանա . Մէյն . Մէրիլլէն . Մասաչիւսէթ . Միչիկըն .

Մինէզօրա . Միսիսիփի . Միսուրի . Նէպրաւսա . Նէվաա . Նիւ-Հէմփշիր . Նիւ-Ճէրզի . Նիւ-Եօրֆ . Օհաիօ . Օրէնթ . Փէնսիլվանիա . Ռօս-Իլլէնս . Թէնէսսի . Թէքսաս . Վերմընթ . Վիրճինիա . Արեւմտեան Վիրճինիա . Ուեսթըրնայն եւ նոր Մէսիսիփ . Թերիթորիք .

Արիզօնա . Քօլօրաւսօ . Տաֆօրա . Իսահօ . Մօնթանա . Ուրահ . Վուաշինկըրն եւ Ուայմինկ :

ԳԼԽԱԻՈՐ ԳԱՂԱԲՆԵՐ

397. Վուաշինկըրն (61000) . Փօրօմակ գետն վերայ 1792ին հաստատուած քաղաք է . այստեղ կը նստի Միացեալ Նահանգաց ընդհանուր Նախագահն ու կը հաւուրի նաեւ ազգային Ժողովն :

Նիւ-Եօրֆ (1072000) Հրսարն գետն ընդհանուր Նախագահ քաղաքն է . մեծ շէնքեր , գեղեցիկ փողոցներ , շատ համալսարան եւ ուսման վերաբերեալ տեղեր ունի :

Ֆիլադէլֆիա (563000) . Փէնսիլվանիա նահանգին գլխաւոր քաղաքն է , որ մաքուր , լայն ու կանոնաւոր փողոցներ , անուանի շէնքեր , ուսման վերաբերեալ տեղեր եւ մեծ համալսարաններ ունի : Անուանի է Վուաշինկըրն անուն հրապարակն , ուր այս անուանի զօրապետին ձիաւոր արձանը կայ : Ֆիլասէլֆիայի վանառականութիւնն ու արհեստները խիստ բազում են :

Պաշրիմուր (215000). Մէրիլէնս նահանգին գլխաւոր քաղաքն է. վանառականութիւնը խիստ բաւական է. անուանի եւն հասարակաց շէնքերն, համալսարանը, բժշկութեան դպրոցը, բանգարաններն ու բարձրներ :

Պուշըն (178000). Գեղեցիկ ու բաւականապէս մ'ունի. այս քաղաքին մէջ սկսաւ Միացեալ Նահանգաց ազատութեան առաջին պատերազմը: Այստեղ ծնած է Ֆրանկլին փիլիսոփան:

Նոր Օրլէանս (169000) Լուիզիանա նահանգին գլխաւոր քաղաքն է Միսիսիբի գետոյն եզրը շինուած. վանառականութեան կողմանէ, Նիւ-Եօրքէն յետոյ այս է Միացեալ Նահանգաց առաջին քաղաքը: Նոր Օրլէանսի օդը խիստ վառաւոր է, մանաւանդ ամռան եղանակի մէջ, որոյ վասն բնակչաց մեծ մասը կը պարտաւորի հեռանալ անկէ: Այս քաղաքին մէջ տեղի կ'ունենան գերեաց այն սոսկալի առուծախն, որ դադարեցաւ վերջի քաղաքական պատերազմին առթիւ, ուսի եւ գերեաց ազատութիւնն իրապէս հաստատեցաւ, 1864 էն ի վեր :

Սենսիմարի (161000). Օհայօ նահանգին գլխաւոր քաղաքն է խոզի, կովի, ոչխարի եւ ալիւրի մեծ առուստուր ունի :

Սեն Լուի (161000). Միսիսիբի գետոյն վերայ շինուած Մըսուրի նահանգին գլխաւոր քաղաքն է. անուանի եւն հասարակաց շէնքերն եւ ուսման վերաբերեալ տեղերն :

Չիքաթո (109000). Միչիկէն լենն վերայ մեծ ու բաւականապէս է :

Սան Ֆրանչիսքո (105000). Քալիֆորնիայի գլխաւոր քաղաքն է, որ գեղեցիկ ու բնագործական նահանգի մ'ունի եւ Չիքաթոյն ու Չապոնի հետ մեծ առուստուր կ'ընէ :

Անուանի եւն նաեւ *Փրովիտենս* (56000). *Սաւաննա* (21500). *Փորթ-Լանս*, եւ այլն :

5° Մ Է Ք Ս Ի Գ Ա

Բն. 8,200,000

Տրծ. 2,200,000 Հզմ. քառ.

Հանրապետութիւն

ՊՍՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

398. Մէքսիկան, երբ Եւրոպացւոց ծանօթ եղաւ, ծաղկած տէրութիւն մ'էր եւ Մէքսիկացիք արհեստից ու քաղաքականութեան մէջ բաւական յառաջ գացած էին: 1521 ին Սպանիացիք ձեռն անցուցին այս հարուստ երկիրը. բայց 1821 ին Մէքսիկացիք զուլս քաղաքին: 1864 ին Ֆրանսայի բանակին զօրութեամբ կայսրութիւն եղաւ,

ինքնակալ դրուելով Աւստրիոյ կայսեր եղբայր Մաքսիմիլիանոս դուքսն. հուսկ յետոյ տեղացիք վերստին խռովութիւն հանեցին եւ հանրապետական կառավարութիւն մը կազմեցին :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

399. Մէքսիկայի սահմանն է Հիւսիսէն՝ Միացեալ Նահանգներն. Արեւելէն՝ Մէքսիկայի ծոցըն. Հարաւէն՝ Կուարէմալան. Արեւմուտէն՝ Խաղաղական ովկիանոսն :

Երկիրը լեռնոտ է եւ շատ հրաբուլխ ունի :

Ներսերուն օդը բարեխառն, բայց ծովեզերեայն շաւ ու վնասակար է :

Հողն ընդհանրապէս աղէկ մշակուած չ'է. բայց ազնիւ ու պիտանի բոյսեր կը հասցնէ, ինչպէս. ցորեն, եգիպտացորեն, շաքար, քաղցր, լեղակ, ծխերգ, բամպակ եւ որդան կարմիր :

Ընտանի կենդանիք շատ են. բայց կան նաեւ շատ զազաններ, որոց մէջ նշանաւոր են *Ժակոուար* ու *Քուժուար* արջանման կենդանիներն :

Մէքսիկայի մէջ արծաթի, ոսկւոյ, սնդիկի, պղնձի, երկաթի եւ կապարի հանքերը խիստ հարուստ են :

Ուսմանց, գիտութեանց, արհեստից եւ հարստագործութեանց կողմանէ՝ Մէքսիկացիք շատ են մնացած են. (միշտ խռովութեան մէջ զսնուելուն պատճառաւ). միայն բամպակեղէն, բուրբ եւ ալակեղէն շինելու քանի մը գործարաններ կը

զսնուին՝ Մէքսիկո եւ Փուէպլա քաղաքաց մէջ :

Մէքսիկայի բնակչաց մեծագոյն մասը սերունդով եւրոպացի է, մնացածն ալ բնիկ. լեզուն Սպանեօլերէն է. կրօնքը՝ Հռովմէականութիւնն :

Բոլոր երկիրը 22 նահանգի կը բաժնուի, իրարու դաւենակից եւ ամենուն վերայ ընդհանուր Նախագահ մը կայ : Այս երկրին մէջ զժողովրդներն ու ներքին խռովութիւններն անպակաս են :

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

400. Մէքսիկայի մէջէն կ'անցնի *Քորսիչուսն* գօտին, որ Միացեալ Նահանգներէն սկսելով կ'երթայ մինչ ի պարանոց Փանամայի :

Գլխաւոր զագարներ.

Փոլիօֆաքթը (հրաբուլխ) 5400 մ. բարձրութ.

Փիֆօ Տի Օրիչալա » 5295 մ. »

Եւ *Քոֆրի Տի Փերոյե* (4088 մ. բարձ.) , որ նմանապէս հրաբուլխ է :

Գլխաւոր գետեր.

Ռիօ Կրանք Տէլ Նորք, *Րիօ Տի Քամիլիֆօ* եւ *Սան Ճուան* :

Շատ լին կայ, ամենէն մեծն է *Չապալա*, որ 2560 հզմ. քառակուսի տարածութիւն ունի :

ԳԼԽԱԽՈՐ ԲԱՂԱԲՆԵՐ

401. Մէֆսիգօ (200000). Ամերիգայի ամենէն գեղեցիկ քաղաքներէն մին է. անուանի են եկեղեցիք, համալսարանն, բարոնն, բժշկական դպրոցն եւ ուրիշ ուսման վերաբերեալ տեղերն:

Փուէպրա Տէ յօս Անկէյօս (75000). Մէֆսիգայի ամենէն բնակչութիւնը ունի քաղաքն է հարաւորեալ մասին. 1863ին Ֆուսայիք առին:

Կուսաստանարա (68000). Գեղեցիկ քաղաք է, աղուոր շէնքեր ու բանուկ վաճառականութիւն ունի:

Կուսանա Խուարօ (65000). Մէֆսիգայի ամենէն հարուստ արծաթահանք ալս տեղ է:

Քուէքքարօ (48000). Չուխայի, կաշուի եւ ծխեղիի շատ գործարաններ ունի:

Սան Լուիս (54000). Հարուստ հանք ունի:

Քանսաս (15000). Ետեքսիոն քաղաքէն վերայ շինուած է. մոմի եւ ներկի մեծ առուստը ունի:

Վերա Քրուզ (10000). Մէֆսիգայի ծոցին վերայ ամուր եւ բանուկ նաւահանգիս է: Սա Եւրոպացոց վաճառականութեան գլխաւոր տեղն է, իսկ օդն անառողջ է եւ մանաւանդ վնասակար:

Քանսաս (7000). Համանուն լինի վերայ շինուած նաւահանգիս է:

6° ԿՈՒԱԹԷՄԱԼԱ

Կ Ա Մ

ՄԻԱՅԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳԻՔ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԱՄԵՐԻԳԱՅԻ

Բն. 2,700,000

Տրծ. 450,000 հզ. ֆառ.

Հանրապետութիւն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

402. Կուսթմալան երկար ատեն Սպանեօլնէրուն ձեռք էր, 1821ին զատ հանրապետութիւն եղաւ 5 անկախ տարիներէ ձեւացած. որք են՝ Կուսթմալա, Սան Սալվատոր, Հոնոլուա, Նիքարագուա եւ Բուրա Ռիֆա:

ԸՆԴՀԱՆՈՐ ԳԻՏԵԼՈՒՄ

403. Կուսթմալան Մէֆսիգայի Հարաւային կողմէն սկսելով կ'երթայ մինչ ի պարանոցն Փանամայ:

Այս երկրին մէջէն (Հիւսիսէն դէպ ի Հարաւ). բարձր գօտի մը կ'անցնի, որոյ վերայ շատ հրաբուխ կայ. անոր համար ալ այս տեղ շատ զեմաւոր կը պատահի:

Հողն է խիստ բարեբեր, ունի ցորեն, եգիպացորեն, բամպակ, շաքար, լեղակ, ազնիւ փայտեր, խահուէ եւ քաւիչ:

Կուարէմալայի մէջ կան հարուստ հացներ, բայց երեսի վերայ ձգուած են :

Օղբ բարեխառն է, բայց եւ այնպէս վաստողջ: Արհեստ, գիտութիւնք եւ ուսմունք շատ եւ մնացած են : Բնակչաց մեծ մասը բնիկ Ամերիկացի է, մնացածն ալ եւրոպեան ցեղ: Լեզուներն Սպանեօլերէն. կրօնքը՝ Հռոմէականութիւն: Այս երկրին մէջ ներքին խռովութիւններ պակաս չեն:

ՅԱԵԼՈՒԱՍ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

404. Գլխաւոր լեոներն են Թաշունուշօ, Արիքան, Յուրա եւ Ակուա, որ հրաբուլիս են. վերջինը (4500 մ. բարձր.) շատ կրակ, ջուր եւ քար դուրս կուտայ. Մասաչուս հրաբուլիսին խառնարանէն ոսկւոյ նման քաւ նիւթ մը դուրս կ'ելնէ, որ առաջին անգամ Սպանիացիք ոսկի կարծեցին: Գլխաւոր գետերն են.

Ուսումասէնքա եւ Սան Ճուան, որ կը բափին յԱղլանսեան ովկիանոս :

Գլխաւոր լիներ.

Նիխարակուա, Մանակուա եւ Կոլֆօ Տօլէ:

Բ Ա Ճ Ա Ն Ո Ւ Մ

405. Կեդրոնական Ամերիկան կը պարուանակէ 5 հանրապետութիւն.

1°. Կուարէմալա. գլխ. քաղ. Կուարէմալա

2°. Նիխարակուա » » Ս. Լեօն

3°. Հոնսուրա » » } Բոնայակուա կամ Վաշասոյիս.

4°. Սան Սալվատօր. գլ. քաղ. Սան Սալվատօր
5°. Փօսթա Ռիֆա » » Սան Ճօզէփ:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

406. Կուարէմալա (40000) Ասկէ 16 հզմ. հեռու ուրիշ քաղաք մը կար նոյն անուամբ, որ 1777ին գետնաշարժով մը բոլորովին կործանեցաւ. Տուններն ու շէնքերն ընդհանրապէս միայրկ են :

Ս. Լեօն (55000). Շատ երեսկի շէնքեր ու ձեռագործներ ունի :

Բոնայակուա կամ Վաշասոյիս (20000). Ասոր մայր եկեղեցին, համալսարանն ու հիւանդանոցն անուանի են. քովերը հարուստ հաց ունի :

Սան Սալվատօր (6000). Հրաբուլիս մը մօտ է, 1854ին գետնաշարժով մը քաղաքին մեծ մասը կործանեցաւ, գետնաշարժէն առաջ 50000 բնակիչ ունէր, բայց այժմ աննշան քաղաքաց կարգը մնած է :

Սան Ճօզէպ (18000). Նոր շինուած վանառան քաղաք է :

Քարքակօ կամ Կարքագինէ (14000). Փօսթա-Ռիֆա նահանգին մէջ :

Վերախալ կամ Քուպան (12000). Քովերը խիստ բարեբեր են, բայց տարին 9 ամիս միակերպ անձրեւ կը տեսնուի :

ՀԱՐԱԻԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԳԱ

1° ՔՕԼՕՄՊԻԱ

ՔՁ. 5,500,000

Տրծ. 3,000,000 Հգմ. ֆառ.

Հանրապետություն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

407. Քոլումպիան, Ամերիգայի զննում ա-
սեն, շատ բնակիչ ունեւ եւ բաւական ծաղկած
էր: Առաջին անգամ Սպանիացիք սիրեցին այս
երկրին, բայց 1811 ին տեղացի գլուխ Բաեռով
եւեք հանրապետութիւն կազմեցին, ու Նոր Կրա-
նասա, Վեկեցուէյա եւ Էփուսոր իրարու դաւ-
նակից եղան:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

408. Քոլումպիայի սահմանն է հիւսիսէն՝
Անքիլեան ծով կամ Մէֆսիգայի ծոցն, արեւել-
էն՝ Պրագիլիան, հարաւէն՝ Փէրու, արեւմուտէն՝
Խաղաղական կամ Մեծ ովկիանոսն:

Երկրին մէկ մասը լեռնոտ է, մէկ մասն ալ
դաշտային: Քոլումպիան այրեցած գօտոյ տակ

կ'իյնայ, բայց կլիման ամեն տեղ տաք չ'է, բարձր
լեռանց պատճառաւ. ներսի օդն առողջ ու բա-
րեխառն է, իսկ ծովեզերեայցն անոր հակառակ
վատառողջ:

Հողն բնդհանրապէս բարեբեր է, շատ բնդարձակ
ու անբեր դաշտեր ալ կան, որոց *Իլանու* (ոսին
կամ անքիրրի) անուն կուտան տեղացիք: Երկիրն
հրաբխային է եւ շատ գետնաւարժ կը պատահի:
Գլխաւոր բերքերն են Բաբայ, բամպակ, ծխեղ,
լեղակ, փնա եւ տաք երկրի ամէն տեսակ պտուղ:

Վանառականութիւնն ու արհեստք ալեկ վի-
ճակի մէջ չ'են. երկրին մէջ ոչ ճանքայ եւ ոչ
երկաթուղի կայ, հասարակաց կրթութիւնն ալ
ես մնացած է, 164 մարդու մէջ, միայն 1 հոգի
կարդալ եւ գրել գիտէ:

Բնակչաց մեծ մասը ներմակ եւ Եւրոպացի է,
մնացածն ալ պղնձագոյն բնիկ Ամերիգացիք: Լե-
զուն՝ Սպանեօլերէն, բայց շատ ուրիշ լեզուներ
ալ կը խօսուի. կրօնն է Հռովմէականութիւն:

ՅԱՒԵԼՈՒՄԸ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

409. Անտեզան գօտին (*Բօրսիլլերա սի Անտեզ*)
այս երկրին Հիւսիսային ծովեզերէն կը սկսի եւ
կը հասնի մինչ ի ծայրն Հարաւային Ամերիգայի.
որոյ ամենէն բարձր գագաթներն են *Չիլնյօրաչօ*
(հրաբուղի) 6550 մ. բարձրութեամբ. *Սիլերա*
Նեկլասա սի Մերիսա (4700 մ. բարձր.) *Նեկլասա*

սէ Թօլիմս (5750 մ. բարձր.) Բօթօիսֆսի (հրա-
բուղիս) 4200 մ. բարձրութեամբ եւ Փիլիմս ,
որ սոսկալի հրաբուղիս ունի :

Քօլօմպիայի գետերն Անէզգեան գօտիէն կը բղխին
եւ կը բափին յԱղլանսեան ովկիանոս . *Օրկնօֆ*
ամենէն մեծն է 2000 հզմ. երկայնութեամբ . *Մակ-
շալիմս* (1200 հզմ. երկայն.) *Պօկօրա* , որ Մակ-
ղալիմայի մէջ կը բափի եւ անուանի ջրվէժ մ'ունի
Պօկօրա քաղաքին մօտ , որ 100 մ. բարձրութենէ
վար կը բափի :

Գլխաւոր լիներն են՝ *Փալիքարա* եւ *Հազ Փա-
փազ*՝ Նոր Կրանասայի մէջ . *Մարաֆայիպօն* , որ
Ովկիանոսին հետ հաղորդակցութիւն ունի , Վէ-
նէցուէլայի մէջ ալ *Թաֆարիկուան* :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

410. Քօլօմպիայի երեք հանքապետութիւնք
իրարմէ անկախ կառավարութիւն ունին , բայց
իրարու դաշնակից են . իւրաքանչիւր հանքապե-
տութիւն Նախագահ մ'ու ազգային Ժողով մ'ունի :
1°. Նոր Կրանասա գլխաւոր քաղաք *Պօկօրա*
2°. Վէնէցուէլա » » *Քարաֆաս*
3°. Էփուաթօր » » *Քուիքօ*

ԴԼԽԱԽՈՐ ԲԱՆԱԲՆԵՐ

411. *Պօկօրա* կամ *Սանքա-փե-սի-Պօկօրա*
(45000) . Սորա ղիրքը ծովէն 2260 մ. բարձր է ,
որոյ վասն օդն ալ միշտ բարեխառն է : Քաղաքը

սգեղ եւ աղփոս է , բայց քանի մը նշանաւոր շէն-
քեր եւ ուսումնարաններ ունի :

Քուիքօ (80000) երկրագնէսի մէջ ամենէն
բարձր ղիրք ունեցող քաղաքն է (2900 մ.) . օդը
բարեխառն ու առողջարար , բայց եւ այնպէս
երկրաշարժն անպակաս է :

Քարաֆաս (56000) . Ծովէն 20 հզմ. հեռաւորու-
թեամբ գեղեցիկ քաղաք է . օդը խիստ սափ : Այս
քաղաքն երկրաշարժէ շատ վնաս կրած է :

Կարապիմե (28000) . Ապահով ու բանուկ նա-
ւահանգիստ ունի :

Փանանա (10000) . Համանուն պարանոցին
վերայ բանուկ նաւահանգիստ է . ասկէ մինչեւ
Ասթիկուալ քաղաքը , որ Անքիլեան ծովուն վերայ
է , երկաթուղի մը կայ , որ յԱղլանսեանէ ի Խաղա-
ղական եւ ի Սաղաղականէ ի յԱղլանսեան ովկի-
անոսներն անցնելու ամենէն կարճ ճանքն է :

Փօփօյան (7000) . Վերջի խոռովութիւններէն
առաջ 20000 բն. եւ մեծ առուստու ունէր , բայց
այժմ շատ ինկած է :

Անուանի են նաեւ *Մարաֆայիպօ* (14000) ,
Վալիեցիա (15000) . եւ *Կուանաս* (20000) . Այս
վերջինը շաբաթի մեծ գործարաններ ունի :

Կալիֆօրնիա կղզիները Խաղաղական ովկիանո-
սին մէջ Էփուաթօրի եզերքը 1874 էն ի վեր Մի-
ացեալ Նահանգաց ներքեւն են . ասոնց մէջ շատ
հրաբուղի կայ եւ շատ երկրաշարժ կը պատահի :

2° Կ ՈՒՅ Ա Ն Ա

ԲՁ. 255,000
Տրժ. 400,000 Հզմ. ֆառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

412. Կույանա կ'անուանի Օրենոֆ եւ Ամազոնաց գետերուն մէջ եղած երկիրն, որոյ մէկ մասը Հօլանտացոյ ձեռք է, միւսն ալ Անգլիացոյ եւ Ֆրանսացոյ:

Կույանայի ներսերը դեռ աղէկ նանաչուած չ'են. շատ վայրենիներ կան, որք անտառաց մէջ կը բնակին:

Տաւրին ուրն ամիս միակերպ կ'անձրեւէ մնացած չորս ամիսն ալ սոսկալի օդ կ'ընէ, այնպէս որ կենդանիք անօրի ծառաւ կը ջարդուին:

Մովեզերքը ցած, նախուս եւ անտառներով ծածկուած է. երեւի քէ ներսերն անբեր դաշտեր, լիներ եւ շատ անտառներ կան. ճախուրեան ու խոնաւորեան պատճառաւ այս երկրին մէջ բոյսերը շատ կը զօրանան:

Գլխաւոր բերքերն են՝ խափուէ, շաքար, խէժ, Բաբայ, բամպակ եւ պղպեղ:

Կույանայի մէջ կարելորութիւն չունեցող ուրիշ լեռներ ու գետեր շատ կան:

413. Կույանան երեք մասի կը բաժնուի.

Գլխաւոր քաղաք.

- 1°. Կալուածք Անգլիացոյ (162000). *Ճորձա Թաւն*
- 2°. » Ֆրանսացոյ (62000). *Փարաւարիպո*
- 3°. » Հօլանտացոյ (31000). *Քայենա*

ԳԼԽԱՒՈՐ ԲԱՂԱՔՆԵՐ

414. *Ճորձա Թաւն* (25000 բն.). Տէմէրարի գետին վերայ վանառաւան քաղաք է. բերքն է՝ շաքար, բամպակ եւ խափուէ:

Փարաւարիպո (20000). Սուրինամ գետին վերայ գեղեցիկ քաղաք է եւ մեծ առուստու ունի:

Քայենա (5000). Համանուն կղզւոյն վերայ շինուած առուստուի քաղաք է: Նախօլէօն Գ-ն ի ժամանակ Ֆրանսայի մէջ ապստամբ կարծուած դատաւարեալներն այստեղ ախորուեցան. այժմ եւս քաղաքական յանցանոք մահապարտք այստեղ կը դրկուին:

3° Պ Ր Ա Ձ Ի Լ Ի Ա

ԲՆ. 11,200,000

Տրծ. 8,400,000 Հզմ. ֆուն.

Սահմանադրական Կառավարութիւն

ՊՍՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

415. Պրազիլիոյ Երկիրը մինչեւ 1822ին Փորթուգալացոց ձեռքն էր. յետոյ Տօն Փետրուս, Փորթուգալի բազաւորին տղան, ինքնագլուխ կայսր եղաւ. 1855էն ի վեր Պրազիլեան սահմանադրական կառավարութիւն է:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԵԼԻՔ

416. Պրազիլեա Հարաւային Ամերիգայի Արեւելեան կողմն ընդարձակ երկիր է, Հիւսիսային մասը դաշտային, սափ ու վասառողջ է, Հարաւային մասն ալ լեռնային ու բարեբեր: Կլիման այրեցած գօտոյ սակ զտնուելուն համար խիստ սափ է, երբեմն ալ ամիսներով կ'անձրեւէ:

Հողը բարեբեր՝ տեղ տեղ ալ աղէկ մշակուած է. գլխաւոր բերքերն են՝ բրինձ, խափուէ, շաքար, բամպակ ձխերդ, Բաբաոյ, լեղակ եւ Պրազիլեան փայտ: Ընճանի կենդանիք շատցած են. վայրի

կենդանեաց մէջէն՝ կապիկ, կոկորդիլոս, ջայլամն եւ օձ կը զտնուին:

Պրազիլիոյ հանքերն խիստ հարուստ են, մանաւանդ ոսկոյ, աղամանդի եւ պղինձի հանքերն:

Անտառք առատ փայտ կը հասցնեն շինութեանց համար:

Արհեստք եւ ճարտարագործութիւնք օր ըստ օրէ յառաջ կ'երթան. Ռիօ-Նանէյրօի եւ Սան Սալվատօրի մէջ շատ գործարաններ հաստատուեցան վերջի տարիներս. ճանքաներն ու երկաթուղիք շինուած կամ շինուելու վրայ են, երեք երկաթուղեայ գիծ կայ, որ մայրաքաղաքէն սկսելով մինչեւ ներսի քաղաքներ կ'երթան:

Ուսումնէր եւ գիտութիւնները ծաղկեցնելու համար մեծ հոգ կը տանի կառավարութիւնն. մեծ քաղաքաց մէջ համալսարաններ, դպրոցներ եւ ուսման վերաբերեալ տեղեր կան: Բնակչաց կէսը սեւ է. մնացածին մէկ մասը սերունդով եւրոպացի, մէկ մասն ալ բնիկ վայրենի են. լեզուն՝ Փորթուգէզէն է, կրօնից ազատութիւն կայ, իսկ Պրազիլեացիք ընդհանրապէս Հռոմէականն են:

ՅԱԻԵԼՈՒԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

417. Պրազիլիոյ լեռնէն Ուրուկէի սահմաններէն սկսելով դէպ ի Հիւսիս կը տարածին. գլխաւոր գաղաքներն են *Փէսսէ* (2920 մ. բարձ.) եւ *Իքսօյոյուսի* (1850 մ. բարձրութեամբ):

Աշխարհիս ամենէն մեծ գետերն այս երկրէն
կանցնին. *Ամազոնաց գետն* (7500 հզմ. երկայ.)
Անէկտեան գոտիէն բղխելով կը բափի յԱղլանսեան
ովկիանոս երկու մեծ բերանով, որ 100 էն 200
հզմ. լայնութիւն ունին. այս գետին վերայ դիւ-
րութեամբ կը նաւարկուի: Ամազոնաց գետին մէջ
կը բափին *Քաշիանոզ* (1280 հզմ. երկ.) *Սիւնկու*
(1440 հզմ. երկ.) *Ռիօ-Նեկրօ* (1500 հզմ. երկ.)
Մասէյրա—*Սան-Ֆրանչիսքօ* (1500 հզմ. երկայ.)
Ռիօ-Կրանէսէ եւ *Փառնայիպա*: Այս վերջինները
կը բափին յԱղլանսեան օվկիանոս:

Գ Լ Ե Ա Ի Ո Ր Ք Ա Ղ Ա Ք Ն Ե Ր

418. *Ռիօ-Եանէյրօ* կամ *Ռիօ-Խանէյրօ* կամ
Սան Սեքսասիանօ (296000). Աշխարհիս ամենէն
ապահով ու մեծ նաւահանգիստներէ մին է. շուս
գետեցիկ շէնքեր, ուսումնարաններ եւ հարուս
քանդարան մ'ունի. վանառականութիւնն ալ շատ
ծաղկած է:

Պահիս կամ *Սան Սալվատօր* (118000). Մինչ
ի 1765 այս էր Պրագիլիոյ մայրաքաղաքն. այժմ
երկրին արեւալիսկոպոսն այստեղ կը նստի. Այս
քաղաքը գետեցիկ նաւարան եւ մեծ առուստու
ունի:

Փերնամպուրֆ (50000) երկու զատ քաղաքի մի
ձեւացած է որ ունի ուսումնարաններ, գետեցիկ
շէնքեր ու բանուկ վանառականութիւն:

Սան Փաւլօ (20000). Ոսկւոյ մեծ հանք ունի:
Վիլլա Ռիփա (15000). Պրագիլիոյ ներսերն է
եւ հարուս արծաթահանք ունի:

Փօրթալ Էկրէ (15000). Մեծ ու գետեցիկ քա-
ղաք է *Լակուա-Տօգ-Փաւլօս* լինն վերայ շինուած.
անուանի են ուսման վերաբերեալ տեղիք, մանա-
ւանդ քաւրոնն ու նաւարանը:

4° Փ Է Ր Ո Ի

Բն. 2,500,000

Տրծ. 1,400,000 Հզմ. քառ.

Հանրապետութիւն

ՊՆՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

419. Ամերիկայի զսնուած ասեն՝ Փերուի մէջ
զօրաւոր եւ հարուս քաղաքութիւն մը կար,
որոյ զլուխն *Էնգա* կը կոչուէր: Փերուցիք ոսկին
առ հասարակ եւ ոչինչ տեղ կը գործածէին.
կ'ըսուի քէ իրենց քաղաքին պալատն մէջ
ոսկիէ շինուած ծառեր կային:

1524 ին Ապանիացիք տիրեցին այս հարուս
երկրին, բայց 1821 ին Փերուցիք զլուխ քաղաքով
զատ եւ անկախ հանրապետութիւն կազմեցին:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

420. Փէրուի սահմանն է հիւսիսէն՝ Քօլումպիան, արեւելէն՝ Պրագիլիան, հարաւէն՝ Պօլիպիան եւ արեւմուտէն՝ Նաղաղական ուլկիանուն:

Այս երկրի ծովեզերեայ կողմերն անբեր, աւազուս եւ անմարդաբնակ են. ներսերն Անէզդեան գօտին ծածկած է հիւսիսէն ի հարաւ, այս լեռնոց ստորոք գեղեցիկ դաշտեր ու բարեբեր հովիտներ կան, ուր միշտ զարման կամ աշնան եղանակ կը տփռէ: Փէրուի մէջ սոսկալի գետնաշարժեր կը պատահին, 1868ի գետնաշարժն շատ քաղաքներ հիմնայասակ քրաւ:

Հողն աղէկ մշակուած չ'է. բերքերն են, զինի, օղի, շաքար, բինա, բամպակ եւ բարեխառն գօտայն ներքէ յառաջ եկող ամէն տեսակ բերք:

Վայրի կենդանեաց մէջ կը գտնուի *Լաւա* կոչուած ոչխարի նման կենդանին, ցած եւ խոնաւ տեղերն՝ ահագին օձեր եւ անբիւ ճնիներ կան. տեսակ մը ճնի կայ *Սուրփիլո* անուն, որ բոլորի նման բոյն կը շինէ:

Փէրուի մէջ շատ հաճախ կայ, ոսկւոյ, արծրի, սնդիկի, պղնձի, կապարի եւ շատ ազնիւ քարերու. կը գտնուի նաւ *Կուանօ* կոչուած քոչնոց աղբն, որ զերկիր պարարտացնելու կը ծառայէ եւ մեծ քանակութեամբ յերոպայ կը դրկուի. 1855ին ծախսուած *Կուանօ* 70,000,000 Ֆրանքի կը հաւանի: Արհեստ, վաճառականութիւնն եւ ուսմունքն շատ յառաջ զարգած չեն:

Բնակչաց մեծ մասը բնիկ Ամերիկացի է. մընացածն ալ Սպանիացի ու սեւ մարդ: Կրօնքն է Հռովմէականացութիւն:

Կառավարութիւնն հանրապետական է, վերջի տարիներս խռովութիւնք անպակաս էին:

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

421. Փէրուի մէջ *Անէզդեան* գօտայն ունեցած ամենէն բարձր գագաթներն են *Փիչու-Փիչու* (5670 մ. բարձր.) *Կուանա-Փիլիլիս* (4157. մ. բարձր.) *Արափիա*, որ սոսկալի հրաբուխ մ'ունի:

Գլխաւոր գետեր.

Մարանօն, *Հուալակա Նուֆալալե*, որ իրարու խառնուելով կը քափին Ամազոնաց գետոյն մէջ:

Գլխաւոր լճեր.

Լաւրիփօֆա եւ *Չիֆուաֆօպա*:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

422. *Լիլա* (100000). որ Սպանիացի կանգնեցին 1524ին, քանի մը նշանաւոր շէնքեր ունի. շատ գետնաշարժ կը պատահի, *Քալլաօ* կոչուած տեղը Լիմայի նաւահանգիստն է:

Քուսօ (40000). Փէրուի քաղաւորութեան ասեղի մայրաքաղաքն է, որ ի հնուց մնացած երեւելի շէնքեր ունի:

Արեփիա (20000). Դիրքը խիստ գեղեցիկ, բայց

մեծ հրաբուխի մը մօտ գտնուելուն պատճառաւ սոսկալի գետնաշարժերու ենթակայ է :

Կուսակապիթա (5000) . Փէրուի ոսկւոյ, արծթի եւ սնդկի հարուս հանքերն այս քաղաքի մօտ են :

5° Պ Օ Լ Ի Վ Ի Ա

Կ Ա Մ

Վ Ե Ր Ի Ն Փ Ե Ր Ո Ւ

Բն.	2,000,000
Տրծ.	1,600,000 Հզմ. քառ.

Հանրապետութիւն

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

423. Պօլիվիան 1825 էն ի վեր ինքնագլուխ հանրապետութիւն մը կազմուած է :

Սահմանն է հիւսիսէն՝ եւ Արեւելէն՝ Պրագի-լիան, հարաւէն՝ Լա Փլադան, արեւմուտէն՝ Փէ-րուն եւ Խաղաղական ուղիքանոսն :

Միջերկրեայ կողմը լեռնոտ, արեւելեան կողմը բարեբեր, արեւմտեան մասն ալ անբնակ անապատ է . բերքերն են՝ գինի , ձէք , շաքար , քիւս եւ

ազնիւ փայտեր : Պօլիվիոյ լեռներն արծաթի , պղնձի եւ անագի հանք կը պարուհակեն . Արծաթի հանքը ամենէն առասն է . Քօրօֆօրօյի պղնձի հանքերն ալ խիստ հարուստ են :

Օդը տաք ու խոնար , բայց առողջարար է :

Արհեստներն ու վաճառականութիւնը ետ մնա-ցած են . Պօլիվիան Խաղաղական ուղիքանոսին վերայ նաւահանգիստ չունենալուն համար , բեր-բեր Փէրուի մէջէն կ'անցընեն :

Նրկրին մէջ քիւրուքիւն տուող ճանքայ չ'կայ :

Բնակչաց մեծ մասը բնիկ Ամերիկացի է , մնա-ցածն ալ սերնդով Ներուպացի . Կայ նաեւ վայրենի շատ մարդիկ : Կրօնն է Հռոմէականութիւն :

ՅԱԻԵԼՈՒԱՍ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

424. Անէկզեան զուոյն այս երկրին մէջ ու-նեցած զագարներն են *Թափորա* (7500 մ. բարձր .) *Չիլիիֆանի* եւ *Շահաւա* :

Գլխաւոր գետեր .

Պեհի , *Մարմոռե* , *Ռիօ Կրանիե* եւ *Փարակուա* . Լիճեր .— *Թեքեֆաֆա* եւ *Էլլակուա* :

ԴԱՆՏԱՐՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐ

425. *Չուիլուպա* կամ *Լալիլապա* (24000) . Այս քաղաքը 1529ին Սպանիացիք շինեցին , որ ունի հարուս եկեղեցիներ , համալսարան , քանդաւան եւ արծաթի մեծ հանք :

Հախազ (76000). Գեղեցիկ ֆաղաֆ է, ուր կը
նստի Պօլիմիոյ արեւայիսկոպոսն : Ասոր մօտը
արծաթի հարուս հանք կայ :

Շօշանկա կամ *Օրեքեզա* (41000). Այս ֆաղաֆի
հողերն ալէկ մեակուած ու բարեբեր են :

Փօքօսի (25000). Ասոր արծաթի հանքն Աշխար-
հիս ամենամեծ հանքերէ մին է :

Օրուրօ (8000). Այս է Պօլիմիոյ կառավա-
րութեան մայրաքաղաքն :

6° Փ Ա Ր Ա Կ Ո Ի Ա Յ

Բն. 4,500,000

Տրծ. 250,000 Հզմ. քառ.

Հանրապետութիւն

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ո Ի Ր Դ Ի Տ Տ Է Լ Ի Ք

426. Այս երկիրն ասեցով Սպանեացոյ
ձեռն էր. բնակչաց մէկ մասը, որ *Կուարանիս*
կը կոչուէր, Յիսուսեան կրօնաւորաց ձեռամբ
կրթուեցաւ. բայց 1767ին այս կրօնաւորք երկրէն
արտանետեցան եւ Փարակուայն ինքնագլուխ հան-
րապետութիւն եղաւ :

Փարակուայի սահմանն է Հիւսիսէն եւ Արե-
ւելէն՝ Պրագիլիան. Հարաւէն եւ Արեւմուտէն՝
Լա Փլազան : Երկրին մեծ մասը դաշտային, ջրոս
ու խիստ բարեբեր է եւ Ամերիգայի ամենէն բնօր-
բոյսերը կը հասցնէ, ինչպէս. քէյ (*չայ*), ծխերդ,
բամպակ, եւ շաքար. Հարուս հանք չունի,
միայն աղ եւ երկաթ կայ :

Օդն է տաք, չոր եւ անողորմար :

Գիտութիւնք եւ արհեստք յառաջ զացած չեն.
վաճառականութիւնն, որ երբեմն արգիլուած էր
Եւրոպացոյց, այժմ ազատ է եւ օր քս օրէ կը
ծաղկի :

Բնակչաց մեծ մասը բնիկ Ամերիգացի է. կրօ-
նիւ Հռովմէադաւան են, բայց կոնապաշտ ալ շատ
կը գտնուի :

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

427. Փարակուայի մէջ բարձր լեռ չ'կայ.
գլխաւոր գետերն են *Փարակուայ* եւ *Փարանա*,
որոց վերայ շոգեմաւ կը բանի :

Գ Լ Խ Ա Ի Ո Ր Ք Ա Ղ Ա Ք

428. *Ասանիօն* — *Վերափոխումն* — (8000)
Փարակուայ գետոյն վերայ անկանոն կերպիւ
շինուած փոքր ֆաղաֆ է. այստեղ կը նստին երկրի
առաջին կառավարիչն ու արեւայիսկոպոսը :

Փարակուայի երկիրն յիշատակութեան արժանի ուրիշ փառաբան չունի, քան զի մնացորդ բազմաթիւ տեղերն առանել գիւղ կը համարուին քան թէ փառաբան:

7⁰ ԼԱ ՓԼԱԹԱ

ԿԱՄ

ՌԷՓԻԻԲԼԻՔ ԱՐԺԱՆԹԻՆ

ԲՆ. 1,500,000
ՏՐԺ. 1,400,000 Հզմ. ֆառ.

Հանրապետութիւն

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

429. Լա Փլաթան 1515ին Սպանիացի գահ. բնակիչք 1810ին գլուխ փառելով՝ Լա Փլաթան իրենազուրկ հանրապետութիւն կազմուեցաւ:

Սահմանն է Հիւսիսէն՝ Պալմիրիան. Արեւելէն՝ Պալմիրիան եւ Ուրուկուայն. Արեւմուտէն՝ Զիլի կամ Բիլի. Երկրին Արեւելեան կողմը դաշտային եւ Արեւմտեան մասը լեռնոտ է. Հարաւակողմն ուլ ընդարձակ ու անբեր դաշտեր կը պարունակեն: Հողն ընդհանրապէս աղէկ մշակուած չ'է:

Գլխաւոր բերքերն են՝ գինի, ձէք, բամպակ, շաքար եւ շաւաշի ազնիւ բուրդ. ընտանի կենդանիք խիստ բազմաթիւ են, ուսի եւ տեղացի բազմաթիւ կը վաճառեն. վայրենի կենդանեաց մէջ կան, կոկորդիլոս եւ ջայլամն:

Լա Փլաթայի մէջ թէպէտ շատ հանքեր կան, սակայն երեսէ ձգուած են. ոսկույ եւ արծաթի հանքերը միայն փոքր ինչ կը բանուին:

Օդը խիստ շաք է:

Քաղաքակրթութեան կողմանէ այս երկրին բնակիչք շատ են մնացած են: Վերջի տարիներս կառավարութեան կողմանէ մեծ հոգ տարուեցաւ զերկիրն յառաջացնելու համար:

Վաճառականութիւնը Լա Փլաթա գետոյն միջոցաւ կ'ըլլայ եւ օր ըստ օրէ կը ծաղկի:

Բնակչաց մեծ մասը բնիկ Ամերիկացի է. մնացածն ալ սերունդով Եւրոպացի (Սպանեայ) եւ Աֆրիկեցի սեւ գերի, որք կ'օրհնէ՝ Հռովմէական են ընդհանրապէս:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

430. Անիզգեան գոտին երկրին Արեւմտեան կողմէն կ'անցնի. գլխաւոր գետերն են՝ Լա Փլաթա՝ (2800 հզմ. երկ.) աշխարհիս մեծ գետերէն մին է: Փարանա եւ Ուրուկուա, որ կը քափին Լա Փլաթա գետոյն մէջ, Ռիօ-Մալանսօ՝ (1400 հզմ. երկ.) որ կը քափի Փարանա գետոյն մէջ:

ՊԼԽԱՌՈՐ ԲԱՂԱՔՆԵՐ

431. Պոլեկոս-Այրեզ (200000) Լա Փլաթա գետոյն վերայ վանառաւան քաղաք է. օդն ալ մաքուր. կանոնաւոր փողոցներ, մեծ շէնքեր եւ քանի մ'ուսումնարաններ ունի. մեծ նաւերն սխալւած են քաղաքէն 12 հզմ. հեռի կենալու, որովհետեւ Լա Փլաթայի բերանն աւազով լեցուած է:

Բորսոլա (25000) Վանառաւան քաղաք է Լա Փլաթայի ներսերը:

Մենսոզ (10000). Անտէզեան գետոյն ստորոտն է: Անուանի է սորա գիւղին:

Փարանա կամ Պաֆաքա (8000). Ասենով այս էր Լա Փլաթայի հանրապետութեան գլխաւոր քաղաքը:

8° ՈՒՐՈՒԿՈՒԱՅ

Բն. 240,000

Տրծ. 200,000 չգլ. քառ.

Հանրապետիւն

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

432. Ուրուկուայն Ասենով Սպանիացոց ձեռք էր, 1821ին Պրագիլիացիք առին, բայց

քանի մը տարիէն յետոյ կորուսին զայն. Ուրուկուայն այժմ ինքնագոյն ինքնապետութիւն է:

Սահմանն է Հիւսիսէն եւ Արեւելէն՝ Պրագիլիան. Հարաւէն՝ Ովկիանոսն. Արեւմուտէն՝ Լափլաթան. Երկրին մեծ մասը դաշտային, անմշակ եւ անմարդաբնակ է:

Օդը խոնաւ, բայց վնասակար չէ:

Ընտանի կենդանիք բազմացած են եւ մեծ քանակութեամբ յօտար երկիր կը դրկուին:

Բնակչաց մէջ տաս Զոանասի կան:

Կրօնքն է Հռովմէադաւանութիւն:

Հասարակաց կրթութեան, արհեստից եւ վաճառականութեան վերայ կառավարութիւնը մեծ խրքամբ կը ցուցնէ մանաւանդ քանի մը տարիներէն ի վեր:

Երկրի գլխաւոր գետն է Ռիօ Նեկրօ:

ՊԼԽԱՌՈՐ ԲԱՂԱՔ

433. Մօնթե Վիսկօ (46000). Երկրի մայրաքաղաքն է Լա-Փլաթայի վերայ, որ բանուկ նաւահանգիստ ունի: Կլիման խոնաւ, ձմեռը՝ խիստ ցուրտ, ամառն ալ խիստ տաք է, մեծ փոքորիկներ ալ սեղալ կը պատահին:

9° ԲԻԼԻ ԿՍՄ 2ԻԼԻ

ԲՃ. 1,800,000
ՏՐԺ. 300,000 Հգմ. ֆառ.

Հանրապետություն

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ո Ւ Ր Գ Ի Տ Ե Լ Ի Ք

434. Քիլիմ 1540ին Սպանիացի գնաց. բայց բնակիչ 1818ին զլուխ փաշելով ինքնազուխ հանրապետություն կազմեցին :

Քիլիի հանրապետությունն այժմ շատ ծաղկած է եւ յառաջադիմութեան մասին Ամերիգայի մէջ երկրորդ կը համարուի :

Քիլին՝ Փէրուի Հարաւային կողմը . Անգէզեան լեռանց եւ Խաղաղական ովկիանոսի մէջ կ'իյնայ :

Երկիրը լեռնոտ , ջրոտ ու բարեբեր է :

Հողն աղէկ մշտակուած է , այնպէս որ Եւրոպիոյ շաք կողմանց ամէն տեսակ բերք կը հասցնէ . Դիւաւոր բերքերն են՝ ցորեն , գինի եւ ազնիւ պտուղներ :

Քիլիի մէջ պիտանի կենդանիք բազմացած են . անպիտանք ալ օր ըստ օրէ կը նուազին :

Օղը բարեխառն ու առողջարար է . Սեպտեմբերէն մինչ ի Դեկտեմբեր գարնան եղանակը միակերպ

կը լինէ . անձրեւը քիչ՝ եւ միայն Ապրիլ եւ Օգոստոս ամսոց մէջ կը պատահի :

Այս երկրի մէջ պղնձի , ոսկւոյ , արծաթի , անագի եւ բորակի հանքերն առատ են եւ աղէկ ապրանք դուրս կուտան . այնպէս որ տարին 80 միլիօն Ֆրանկի արծողութեամբ պղինձ միայն դուրս կուտայ :

Արհեստք եւ նարսարգործութիւնք աղէկ վիճակի մէջ են . բայց հողագործութիւնն առաւել եւս յառաջ գացած է :

Վաճառականութիւնը խիստ բանուկ է եւ օր ըստ օրէ կը ծաղկի :

Այս երկրին մէջ երկաթուղեայ գծեր շատ կան : Բնակիչք ընդհանրապէս Եւրոպեան սերնդէ են : Ուսմունքն եւ զիտութիւնք շատ ծաղկած են . Սանքիակօ ֆաղափին մէջ անուանի մէկ համալսարան եւ բարձրագոյն դպրոցներ կան :

Բնակիչք ընդհանրապէս Հռովմէադաւան են , բայց կրօնից ազատութիւն ալ կայ :

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

435. Անգէզեան գօտին երկրին գրեթէ ծովեզերէն կանցնի . եւ այդ պատճառաւ է որ գետերն ալ փոքր , կարճ ու բազմաթիւ են :

Փոքր լիներ ալ նոյնպէս շատ կան :

Չիլիի գազաքներն են . *Աֆոնկակուա* (7000 մ . բարձր .) *Թուփիկալաք* (6400 մ . բարձր .) եւ այլք :

Զիլիի ծովեզերքն քնդհանրապէս ծայրոս ու բարձրադիր են, բայց նաւահանգիստներն ալ խիստ աղէկ դիրք ունին :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ի Մ

436. Զիլին երեք մասի կը բաժնուի .

- 1°. Բուն Զիլի գլխաւոր քաղաք *Սանքիալի* .
- 2°. Արօքանիա » » *Վաշիլիա* .
- 3°. Կղզիք » » *Զիլոք* .

ԳԼԽՈՒՈՐ ԳԱՂԱԲՆԵՐ

437. *Սանքիալի* (115000) . Մեծ ու գեղեցիկ քաղաք է, մասնաւոր շէնքեր եւ ուսման վերաբերեալ շատ շէնքեր ունի :

Վաշիարայզո (70000) . Գեղեցիկ նաւահանգիստ ունի . Հարաւային Ամերիկայի վաճառաւան քաղաքներէն մէկն է . Վալփարայզոն երկաթուղեայ զծով մը մայրաքաղաքին հետ կը հաղորդակցի :

Քօլիալի (15000) . Համանուն գետին վերայ նաւահանգիստ է . պղնձի մեծ առուստն ունի :

Զիլոք կղզիք (61000) . Բարեբեւ եւ աղէկ մշակուած են : Գլխաւոր բերքն են . գետնախնձոր, ծխերդ, բուրդ, կաշի եւ հանքային ածուխ : Կլիման ցուրտ եւ խոնաւ, բայց առողջարար է :

10° Փ Ա Թ Ա Կ Ո Ն Ի Ա

Բն. 200,000

Տրծ. 4,000,000 Հզմ. քառ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

438. Փաքակոնիան Ամերիկայի հարաւային ծայրը՝ գրեթէ անձանօք երկիր է :

Արեւելեան ծովեզերքը քաղ ու աւազուտ է եւ անուշ ջուր չ'ունի :

Բնակիչք բարձրահասակ եւ հիւրասէր մարդիկ են . բնակութեան քաղաք չ'ունին, ուստի եւ դաւաճեալ մէջ խումբ խումբ կը բնակին, եւ հովուական կեանք կը վարեն :

Երկրին արեւմտեան կողմը լեռնային, արեւելեան կողմն ալ դաւաճային է :

Գլխաւոր կղզիներ .

Երկիր Հրոյ . Փաքակոնիոյ հարաւային ծայրի մեծ կղզին է, որ իւր բազմաթիւ փոքր կղզիներով արեւելեան Մակելլանան կը կազմէ, ուր սոսկալի փոքրիկներ սեւեւ կը պատահին . կլիման խիստ ցուրտ է, բնակիչք վայրենի մարդիկ են եւ իրենց միակ սնունդն է ձուկ, փոկ եւ ջրաղուէս կամ ջրումն :

Մաշտիսեան կամ Յաւ-Լեւոյ. Փաթակոնիոյ ա-
րեւելեան կողմն Աղլանեան ուկիանոսի մէջ՝
Արեւելեան եւ Արեւմտեան անուն երկու մասի
բաժնուած կղզիք են, որ Արեւելեան ալ կըս-
ուին ուր եւ շատ գեղեցիկ ցաւահանգիստներ եւ
անհամար հանք կը գտնուին: Կլիման բարեխառն
է. վայրի ազնիւ սագեր, փոկ եւ այլեւայլ կեն-
դանիկ բազմաթիւ են:

ԱՆԹԻԼԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

Բն. 4,000.000

Տրծ. 240.000 Հզմ. քառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

439. Անթիլեան կղզիք կը կոչուին՝ Հիւսի-
սային Ամերիգայի եւ Հարաւային Ամերիգայի մէջ
եղած անթիւ կղզիներն:

Անթիլեան կղզիք, (որ Արեւմտեան Հնդկաստան
ալ կը կոչուին), զաւ. Քրիստափոր Բոլոմպոս 1492
ին: Սպանիացիք հետզհետէ տիրեցին բոլոր այս
կղզեաց, Մեծ Անթիլեանց բնակիչք, որ վախկոտ
էին, շուտով ջնջուեցան, Փոքր Անթիլեանց բնա-
կիչք (որ Բարաչիպ կը կոչուէին), զօրաւոր եւ
հսկայ մարդիկ էին եւ երկար ատեն Սպանիացւոց
դէմ դրին, բայց վերջապէս ընկնեցան, երբ մա-
նուանդ 1600 ին Եւրոպիոյ ուրիշ ազգերն ալ
սկսան օգնել Սպանիացւոց:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

440. Այս կղզիք ընդհանրապէս լեռնոս՝ շա-
տերն ալ հրաբխային են:

Օդը շա՛տ ու խոնաւ է. հոկտեմբերէն մինչեւ ապ-
րիլ անձրեւի երես չեսեսեր, մնացորդ ամիսներուն
մէջ միակերպ անձրեւ կը տեղայ:

Այս կղզեաց մէջ յաճախ գետնաշարժ ու սա-
սիկ մըրիկ կը պատահին, երբեմն ալ շէնքեր ու
տուներ կը կործանին:

Եւրոպացւոց համար օդը խիստ վնասակար է,
բայց եկրին պտղաբերութեան պատճառաւ: Նոր
գաղթականութիւնք անպակաս են:

Դիւաւոր բերքերն են՝ լեղակ, բամպակ, շա՛ւար,
ծխերդ, խնկեղէն եւ այլ ամէն տեսակ բերք:

Եւրոպիոյ բոյսերն ու կենդանիք չ'են ընդելա-
նար այս երկրին մէջ եւ քիչ ատենէն ցեղերնին
կը փոխուի:

Վնասակար կենդանեաց մէջ կան բունաւոր
օձեր, ջրի կրեայ, մըջիւն եւ տեսակ տեսակ ճնի-
ներ, որ շատ անգամ հուճճեռուն մեծ վնաս կը
հասցնեն:

ԲԱԺԱՆՈՒՄ

441. Անթիլեան արեւելեան երեք գլխա-
ւոր խումբի կը բաժնուի:

1°. Մեծ Անթիլեան կղզիք

2°. Փոքր » կղզիք

3°. Լուֆայեան կղզիք

1°. ՄԵԾ ԱՆՔԻԼԵԱՆ ԿՂԶԻՔ

442. Մեծ Անքիլեան կը կոչուին հետեւեալ չորս կղզիք.

Քուպա, Եամայիֆա, Հայիթի կամ *Սան Դոմինկ* եւ *Փոնքո-Ռիֆո* :

Քուպա (1500000 բն.) 126700 հզմ. ֆառ. տարածութեամբ, Սպանիացոց ձեռք՝ Անքիլեան կղզեաց մէջ ամենէն մեծն է :

Երկիրը լեռնոտ է, *Թօրիֆո* լեռը 2300 մ. բարձրութիւն ունի :

Հողը խիստ բարեբեր է եւ աղէկ ծխերդ, շաւար, բամպակ եւ ֆաֆայոյ կը հասցնէ :

Շատ հաճեալ կայ, որոց մէջ անուանի են պղնձի եւ ածխոյ հանքերն :

Անտառներն ալ շինութեան համար աղէկ փայտ կը բերեն :

Այս կղզւոյն մէջ շատ երկաթուղեայ գծեր կայ, կեդրոնն է Համպա քաղաքը :

Բնակչաց կէսը ներմակ, կէսն ալ սերունդով Եւրոպացի է. կայ նաեւ Ափրիկեցի խափեիկներ :

Գլխաւոր քաղաք.

Համպա (150000). Ամրապատ ու վանառաւան մայրաքաղաք է. նաւահանգիստը՝ խիստ գեղեցիկ 1000 հաս պատերազմական նաւ կրնայ պարունակել: Այսեղ շինուած *սիխտո* խիստ անուանի է :

Սանթիակո *սի Քուպա* (25000). Կղզւոյն Հարաւային կողմը աղուոր նաւահանգիստ է, եւ շաւարի ու ծխերդի մեծ առուստը ունի :

Փոնքո Ռիֆո (500000 բն.) Նմանապէս Սպանիացոց ձեռքն է. գլխաւոր բերքերն են՝ խահուէ, շաւար, շինութեան փայտ, բամպակ եւ ծխերդ : Գլխաւոր քաղաք.

Սան Ճուան *սի Փոնքո-Ռիֆո* (14000). Ամուր ու վանառաւան նաւահանգիստ է :

Եամայիֆա (400000 բն.) 16000 հզմ. ֆառ. տարածութեամբ, Անգլիացոց ձեռքն է :

Երկիրը լեռնոտ եւ գետնաշարժի ենթակայ, հողը շատ բարեբեր է, բայց մշակութեամբ միւս կղզեաց բերքերը կը հասցնէ եւ կապարի, պղնձի, երկաթի ու ծարիրի հանք ունի :

Գլխաւոր քաղաք.

Քիւկըսքըն (30000). Մայրաքաղաք է, մահուր շինուած ու գեղեցիկ շէնքերով զարդարուած եւ նաւահանգիստը խիստ բազում է :

Փոն Ռոյէլ (15000) Եամայիֆայի հին մայրաքաղաքն է եւ այժմ շատ ինկած :

Հայիթի կամ *Սան Դոմինկ* (810000 բն.) 90000 հզմ. ֆառ. տարածութեամբ, բարձր լեռներով ծածկուած կղզի է. հողը խիստ բարեբեր. որ խահուէ, շաւար, բամպակ, լեղակ, ֆաֆայո, եւ մանաւանդ ծխերդ շատ կը հասցնէ :

Հայիթի կղզին ասեղով Սպանիոյ եւ Ֆրանսիոյ տակն էր, բայց այժմ երկու հանրապետութեան բաժնուած է :

1°. Հանրապետութիւն Հայիթիոյ

2°. » Սան Դոմինկի

Գլխաւոր ֆաղաֆ.

Փոռքո Փրհնս (21000) Հայիբիոյ հանրապետութեան մայրաքաղաքն է, որ գեղեցիկ նաւահանգիստ է մեծ վաճառականութիւն ունի :

Սան Դուինիկ (14000) Համանուն հանրապետութեան գեղեցիկ մայրաքաղաքն է, զոր շինեց Քալմուկոսի եղբայրն. սորա գլխաւոր շէնքերն են՝ Մայր եկեղեցին ու նաւահանգն :

2⁰ ՓՈՐՔՈ Ս.Ն.Թ.Ի.Լ.Ե.Ա.Ն. Կ.Գ.Ջ.Ի.Բ.

443. Մեծ Անքիլեանց Արեւելեան կողմը բազմաթիւ մանր կղզիք են, որոց կարեւորագոյնն ասոնք են.

Սանթա Քրօշի. — *Սուրբ Խաչ* (24000) Տանքմարգացւոց ձեռք բարեբեր կղզի է, բայց օղբ վաճառողք. բերքերն են՝ խահուէ, շաքար եւ ռում. գլխաւոր ֆաղաֆն է *Քրիսթիանըքսոյ* (5000) :

Սան Պարքիլիս. — *Սուրբ Բարբողիմէոս* (16000) Շուէշի ձեռք լեռնոց կղզի մ'է եւ հողը միայն բամպակ կը հասցնէ : Գլխաւոր ֆաղաֆն է *Կուսթալիս*, որ ազատ նաւահանգիստ է :

Սանթա Լուչիա (21500) Անգլիացւոց ձեռք. հողը բարեբեր, բայց երկիրը հրաբոխային է, օղբ շաքար եւ վնասակար է :

Գլխաւոր ֆաղաֆն է *Փոռքո-Քէսքրի* (8000) Գեղեցիկ նաւահանգիստ ունի :

Սան Վիլհելմ կամ *Ս. Վիլհելմիոս* (30000) Անգլի-

ացւոց ձեռք. երկիրը լեռնոց է. բայց աղէկ շաքար եւ բամպակ կը հասցնէ. գլխաւոր ֆաղաֆն է *Քիւկըսքըն* (8000), որ վաճառաւոր նաւահանգիստ է :

Կրանսաս (27000). Անգլիացւոց ձեռք. հողը խիստ բարեբեր է եւ աղէկ բամպակ, շաքար, խահուէ, ծխեղ բւ լեղակ կը հասցնէ : Գլխաւոր ֆաղաֆն է *Ճորձ-Թսուրն* (11000), որ գեղեցիկ նաւահանգիստ է մեծ առուստու ունի :

Կուսաստուպ կամ *Կուսաստուպիա* (117000 բն.) Ֆոնանացւոց ձեռք. երկու կղզիներէ կը բաղկանայ. երկիրը հրաբոխային եւ գետնաշարժի ենթակայ է :

Հողը բարեբեր եւ աղէկ մշակուած է. Գլխաւոր բերքերն են՝ խահուէ, շաքար, ծխեղ, բամպակ, պղպեղ եւ ֆաֆայ : Գլխաւոր ֆաղաֆն է *Փուանթա Փիքր* (20000). որ մեծ առուստու ունի. 1843ին գետնաշարժով ֆաղաֆը գրեթէ ամբողջապէս կործանեցաւ :

Մարքիլիկ (125000). Ֆոնանացւոց ձեռք. լեռնոց եւ հրաբոխային կղզի է. օղբ շաքար, ու վաճառողք. շաքար մրրիկ կը պատահի. հողին մէկ մասն անբեր, միւս մասն ալ խիստ պտղաբեր է եւ ամեն տեսակ բերք կը հասցնէ :

Գլխաւոր ֆաղաֆն է *Ֆոն Ռոյալ* (15000), որ կը նստի կղզւոյն կառավարիչը :

Սան Փեդրօ (20000). Կղզւոյն ամենէն վաճառաւոր ֆաղաֆն այս է :

3°. ԼՈՒՔԱՅԵՍԱՆ ԿՂԶԻՔ (300000 ՔԱ.)

444. Լուխայեան կղզիք Մեծ Անքիլեաններուն Հիւսիսային կողմի մանր կղզիներն են Անգլիացոց ձեռք առնոց մէջ անուանի է *Կուսնահանի* կամ *Սան Սալվատոր* կղզին, զոր Քոլումպոս գտաւ առաջին անգամ:

Լուխայեան կղզեաց օդն առողջ եւ հողն ընդհանրապէս բարեբեր է. գլխաւոր բերքերն են բամպակ, լեղակ, աղ, նարինջ եւ լեմոն:

Դիսաւոր ֆաղաֆն է Նասո (7000) Նիւ-Փոսփի-շենս կղզւոյն մէջ եւ ուր կը նստի Անգլիացի կառավարիչն:

Ո Վ Կ Ի Ա Ն Ի Ա

ՔԱ. 30,000,000

Տրծ. 10,500,000 Հզմ. ֆառ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

445. Ովկիանիան Եւրոպացոց ծանօթացաւ 16^{րդ} դարուն մէջ գրեթէ Ամերիգայի հետ, բայց Արաբացիք 1100ին ասեցները ասոր Հարաւային Ասիա կոչուած կողմը գացեր ու Մէհմէտականութիւնը տարածեր էին վերջը Փօրթուկալցիք գացին եւ հալածեցին զանոնք: Այժմ Ովկիանիան մեծաւ մասամբ Անգլիացոց, Հօլանդացոց, Սպանիացոց, Փօրթուկալցոց եւ Ֆրանսացոց կը պատկանի:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

446. Ովկիանիա կը կոչուին՝ Հարաւային Ովկիանոսին մէջ զսնուած բազմաթիւ կղզիք, որոց տարածութիւնն Եւրոպայէն շատ ընդարձակ է:

Ներսերու օդն ընդհանրապէս տաք, բայց ծովեզերեայցը բարեխառն է. երկրին մեծ մասը լեռնոս՝ ծովեզերքն ալ շատ տաք է, ուստի եւ նաւարկութեան համար վտանգաւոր. շատ

հրաբուռի կայ. Սոււմադրա կղզւոյն մէջ ալ բարձր լեռանց գօտիներ կան :

Երկրիս այս մասին գլխաւոր բոյսերն են՝ հացի, ֆոֆո, անուռ գետնախնձոր եւ ամէն տեսակ խնկեղէն : Ի սկզբան Եւրոպիոյ ընտանի կենդանիի այս կողմերը չէին գտնուեր, բայց այժմ ոչխար, եզ ու ձի Փօլինեզեայի մէջ խիստ տարած են : Այս կղզիներէն մեծ ֆանակութեամբ բուրդ կը ժողվուի. վայրի կենդանեաց մէջ կան ամէն տեսակ զազանք, ինչպէս. վագր, փիղ, ռնգեղջիւր, գոմէշ, կապիկ եւ մեծ օձեր :

ԲՆԱԿԻԶԲ ԵՒ ՔԱՂԱՎԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

447. Ովկիանիոյ բնակչաց մեծագոյն մասը դեռ տգիտութեան եւ վայրենութեան մէջ է. երկու գլխաւոր ցեղ կայ. Մալանեան եւ Ովկիանեան ցեղ. Մալայեանք՝ Փօլինեզեայի եւ Նոր Զելանդիայի մէջ, Ովկիանեանք աւելցելով ալ Աւստրալիոյ մէջ տարածուած են : Մալայեանք փոքր ինչ ֆաղաւորներ, ընդհանրապէս Մէհմէսական եւ ֆաղցրաբարոյ են. հողագործութեամբ ու բիշ մ'ալ հարստացածութեամբ կ'ապրին. ֆանի մը կղզեաց մէջ ալ կ'առավարութիւն եւ իշխանութիւն հաստատած են. իսկ Ովկիանիայի սեւերն այնչափ վայրենի ու փրամիտ են որ երկիր անգամ մտակել չ'են գիտեր եւ հիւղեռու մէջ խուսնալ խուսնալ կը բնակին եւ որսորդութեամբ կ'ապրին, ոմանք ալ մարդակեր են :

Ներկայ դարուս մէջ Եւրոպացի կամ Ամերիկացի ֆարգիչք տաս աշխատեցան Ովկիանիայի բնակիչք բարեկրթելու համար. այժմ մէկ ֆանի կղզեաց ժողովուրդը կրթուած ու ֆրիստնէութիւնը ընդունած է :

Ովկիանիայի մէջ բնիկներէն զատ, տաս մ'ալ Եւրոպացի գաղթականներ կան :

Ովկիանիայի վաճառականութիւնը Եւրոպացւոց կամ Ամերիկացւոց ձեռքն է. Աւստրալիա կղզին, որ մինչեւ վերջի տարիներս առանց կաշեւորութեան մնացած էր, բոլոր ազգաց ուշադրութիւնը գրաւեց եւ բանուկ վաճառականութեան դուռ բացաւ, ֆանչի ոսկւոյ, ածխոյ եւ ուրիշ նոր գտնուած ալլելալ մետաղաց հանքերն սկսան ամենայն արագութեամբ բանուիլ :

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Մ

448. Ովկիանիայի կղզիները երեք խմբի կը բաժնուին. Մալեզիա, Աւստրալիա եւ Փօլինեզիա:

1° Մ Ա. Լ. Է. Զ. Ի. Ա.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԵԼԻՔ

449. Մալեզիան Ասիոյ Արեւելեան Հարաւային կողմը կիցայ, որուն տաս անգամ Մեծ Արշիպելագոս Հնդկաց կամ Հարաւային Ասիա անունը կուտան. բնակիչք Հնդկաստանէն եկած

կ'երեւան եւ բուն Ովկիանիայի բնակչած նման վայրեցի ու տղէս չ'են. կրօնն է Մէհմէտականութիւն եւ կռապաշտութիւն : Մալէգիայի մէկ ֆանի կողմէս մէջ բազաւորութիւններ եւ իշխանութիւններ ալ կան , եւ ընդհանրապէս եւրոպացւոց պաշտպանութեան ներքեւ են : Ամբողջ Մալէգիան այժմ Սպանիացւոց եւ Հօլանտացւոց ձեռք կրնայ համարուիլ :

Գլխաւոր կղզիք .

Ճաւիա (14000000 բն) . Հօլանտացւոց ձեռքն . Ովկիանիայի ամենէն ծաղկած եւ ամենէն բազմամարդ կղզին է . երկիրը լեռնային է եւ շատ հրաբուխային ունի , սոցա մէջ Սալաֆ անուն հրաբուխ (2666 մ. բր.) , 1761ին սաստիկ բռնկելով մեծ վնաս հասուց : Այս երկրին մէջ շատ գետեր կան եւ որոց մէկ ֆանին ալ նաւարկելի են :

Հողը բաւական մշակուած է եւ ամեն տեսակ բերք կը հասցնէ , ինչպէս . ցորեն , եգիպտացորեն , բրինձ , շաքար , խափուէ , լեղակ , չայ եւայլն :

Ընհանրի կենդանիք բազմաքիւ են . տեղացիք ծանր բեռ կրելու եւ կառք լծելու համար գովէ կը գործածեն . կը զտուի նաեւ տաք երկրի յատուկ ամէն գազաններ :

Գլխաւոր քաղաք .

Պարավիա (115000) Մալէգիայի մէջ Հօլանտացւոց վերաբերեալ երկիրներուն գլխաւոր քաղաքն ու վանառականութեան կեդրոնն է . այս քաղաքն ի սկզբան աղտոտ ու անկարգ վիճակի

մէջ էր , բայց վերջերք Հօլանտացիք վայելուչ շէնք ու կանոնաւոր փողոցներ շինելով , վերանորոգեցին զայն բոլորովին , որով եւ տղն ալ մաքրուեցաւ : Պարավիոյ մէջ 10000 եւրոպացի եւ 20000 Զինասանցի կը զտուի , կան նաեւ մեր ազգէն ֆանի մը երեւելի վանառականք :

Որոնք Հօլանտացւոց
Ճօփօփարբու (90000) } հարկատու իշխանութեանց գլխաւոր քաղաքներն են :
Սուրաբա (70000)

ՍՈՒՄԱՏՐԱ (4000000) . որուն կէտք Հօլանտացւոց ձեռքն է , մնացած կէտն ալ ինքնագլուխ : Ասոր մէջէն լեռ մը կ'անցնի , որ 4500 մետր բարձրութեամբ գագաթներ ունի . երկիրը բարեբեր է , ուր աղէկ բրինձ ու բամպակ յառաջ կուգայ , բայց կլիման վատաւոր է : Այստեղ գետնաշարժք եւ փոքորիկ անպակաս են : Այս կղզին երկաթի , անագի , ծծմբոյ , պղնձի եւ ածխոյ հանք ունի :

Գլխաւոր քաղաքներ .

Փասանկ (10000) } Հօլանտացւոց ձեռք են :
Պալամպուկո (24000)

Սելեմ (20000) : Սումատրա կղզւոյն Արեւմտեան ծայրը Համանուն քաղաւորութեան մայրաքաղաքն է . անտուք եւ գիւղի նման :

Սիւս (5000) . Այս ալ կղզւոյն Հիւսիսային կողմն ուրիշ քաղաւորութեան մը մայրաքաղաքն է :

Պանֆա (250000) Հօլանտացւոց ձեռքը մեծ կղզի

է եւ անագի անուանի հանք ունի. բնակչաց մեծագոյն մասը Զինացի է :

Պորնեոյ (250000). Մեծ կղզի է 1044000 հզմ. ֆառ. սարածութեամբ, Հիւսիսէն դէպ ի Հարաւ լեռան գօտի մը կայ, որոյ զագաթները մինչեւ 5250 մ. բարձրութիւն ունին : Կլիման բարեխառն է եւ Նոյեմբերէն մինչեւ Մայիս միակերպ անձրեւ կը տեղայ. գլխաւոր բերքերն են՝ պղպեղ, խէժ եւ ազնիւ փայտեր : Այս կղզին շատ հարուստ հանքեր ունի ադամանդի, ոսկւոյ, երկաթի եւ ածխոյ : Այժմ երկրի մէկ մասն Հօլանտացոց իշխանութեան ներքեւ է, մէկ մասն ալ անկախ :

Գլխաւոր քաղաքն է *Պորնեոյ* (10000 բն.) համանուն կղզւոյ Հիւսիսային Արեւմտեան կողմը ծովեզերքի վերայ շինուած, ուր Սուլթան մը կը նստի, որ աստեանով կղզւոյ մեծագոյն մասին կ'իշխէ :

Մոլոմեան կղզիք, (600000 բն.) . որոց գլխաւորներն են՝ *Կիլոյո*, *Աւսոյան*, *Սերաւ*, *Պուրու*, *Օպի* եւ *Միսոյ* . սոցա մէկ մասն Հօլանտացոց՝ մէկ մասն ալ հարկատու իշխանաց տակ են : Երկիրը հրաբոլային է եւ սոսկալի գետնաշարժից ենթակայ . կլիման է տաք, խոնաւ եւ վառաւոր : Բերքերն են *մեխակ* (մեխակի ծառ) հրնդկընկոյզ (Հինսիստան ճէվիզի), շաքար եւ ներկի նիւթեր : Գլխաւոր քաղաքն է *Աւսոյան* (7000 բն.) ուր կը նստի Հօլանտացի կառավարիչն :

Չելեպեան կղզիք (500000 բն.) Հօլանտացոց ձեռք մեծ կղզի է եւ շատ հրաբուխներ ու բարձր լեռներ

ունի : Այստեղ տեսակ մը ծառ կայ, որոյ խէժը բոլորովին բոյն է. բերքն է՝ մեխակ, խահուէ, *հոֆ* եւ ազնիւ փայտեր : Կլիման բարեխառն ու առողջ է : Գլխաւոր քաղաքներն են՝ *Մաֆասսար* (17000), որ կղզւոյն Հարաւային կողմը կ'իյնայ եւ կանոնաւոր փողոցներ, հաստատուն շէնքեր եւ մեծ առուստու ունի : *Փալոս* եւ *Մոնասոյ*, առաջինը կղզւոյն Արեւմտեան եզեր ծոցին վերայ գեղեցիկ նաւահանգիստ մըն է, երկրորդն ալ Հիւսիսային ծայրի նաւահանգիստն է :

Փիլիպպեան կղզիք (5665000) Սպանիացոց ներքեւ. որոց գլխաւորներն ասոնք են.

1°. *Լուսոն* (2500000) որ մեծաւ մասամբ Սպանիացոց կը վերաբերի : Երեւելի է *Մանիլլա* (100000) . որ հարուստ ու վաճառատան նաւահանգիստ ունի : Այս կղզւոյն բնակչաց մէջ դեռ շատ վայրենի եւ բարբարոս մարդիկ կը գտնուին :

2°. *Մինեսանայ* (1200000 բն.) . որոյ գլխաւոր քաղաքն է Մինեսանոյ, որ կղզւոյն Արեւմտեան ծոցի Սպանիական կալուածոց գլխաւոր տեղն է : *Սուրիկաոյ* (10000) . կղզւոյն Հիւսիսային ծայրն առանձին իշխանութեան մը գլխաւոր քաղաքն է :

3°. *Փալաւան*, Մեծ կղզի է, սակայն ներսերը դեռ անճանօթ են :

Փիլիպպեան կղզեաց մէջ շատ հրաբուխ կայ, ուր եւ սաստիկ անձրեւ կը տեղայ եւ մեծամեծ փոքորիկ սէպ կը պատահին :

Հողը բարեբեր է եւ ամեն բերք կը հասցնէ.

Հանեաց մէջ կան՝ ոսկի, արծաթ, տուղս (կիւլհա-
քէմ), բորակ եւ ծծումբ :

2՝ Ա Ի Ս Տ Ր Ա Լ Ի Ա

Կ Ա Մ

ՆՈՐ ՀՕԼԱՆՏԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

450. Աւստրալիա կը կոչուի Մալէզիայի հա-
րաւային կողմը ցրուած կղզեաց արշիպելագոսն,
որոյ մէջ նշանաւոր է Նոր Հօլանտս կամ Աւստրա-
լիա կղզին: Ասոնց ամենն ալ հասարակածին
սակ կ'իյնան հարաւային կիսագնդին մէջ, տեղւոյս
բնիկներն աշխարհիս մէջ ամենէն վայրենի,
անկիրք ու պակասամիտ մարդիկն են:

Աւստրալիա կամ Նոր Հօլանտս (1200000 բն.)
Աշխարհիս ամենէն մեծ կղզին 7750000 հզ. ֆառ.
սարածութեամբ. ծովեզերքն Անգլիացոց ձեռք է:
Արեւելեան եւ Հարաւային ծովեզերաց վերայ
մինչեւ 1000 մ. բարձրութեամբ լեռներ կայ.
ներսեր, որ դեռ աղէկ նանչուած չեն, քանի
մը նանապարհորդաց վկայութեան նայելով,
երեւի քէ անբեր ու չոր դաշտեր են. այստեղ մեծ
գետ չկայ: Կլիման Եւրոպիոյ կլիմային հակա-
ռակն է, այսինքն՝ մեր ամրան եղանակին ասեմ
Աւստրալիայի մէջ ձմրան եղանակ է. աշուն
եղանակն ալ անձրեւոտ է եւ սոսկալի փոքորիկներ

կը յարուցանէ. Հարաւային կողման օդը բարե-
խառն ու խիստ առողջ է. Եւրոպիոյ հիւանդու-
քեանց շատերն այս կողմերը տեսնուած չեն մինչեւ
ցարդ. Հարաւային կողմանց հողերը նմանապէս
բարեբեր են եւ ամեն տեսակ բերք կրնան հաս-
ցրնել:

Եւրոպացի գաղթականք՝ ոչխարն ու եզն անե-
ցրնելով՝ մեծ քանակութեամբ բուրդ ու մորթ յա-
ռաջ կը բերեն. վերջերս՝ այստեղ՝ անխոյ,
երկաթի, պղնձի եւ ոսկոյ հարուստ հանքե-
րացնուեցան, եւ կղզւոյն կարեւորութիւնը կրկնա-
պատկուելով՝ երկաթուղիք ալ շինուեցան:

Անգլիացի գաղթականութիւնք հետեւեալներն
են.

1°. Նոր Կալէդոն Հարաւային. գլխաւոր քաղաքն
է Սիսնի (70000 բն.). որ 1788ին հիմնուած նոր
եւ գեղեցիկ քաղաք է, որոյ ղիսարանն, ուսում-
նաստիքի, հիւանդանոցն ու չուխայի գործա-
րանք անուանի են:

2°. Վիկտորիա՝ գլխաւոր քաղաքն է Մելպորն
(125000), որ 1857ին հիմնադրուեցաւ եւ ուր
ոսկոյ մեծ առուստը կայ:

3°. Արեւմտեան Աւստրալիա. գլխաւոր քաղաքն
է Փերթ:

Վան-Տեմսեն կամ Մելբի կղզւոյի հիւսիսա-
կողմն առանձին կղզի մըն է:

Նորֆոլկ Այստեղ կ'ախորհուին Անգլիոյ քաղա-
քական յանցաւորք:

Տեկենիս կամ *Երկիր Տեկենի*. (90000) Աւստրալիոյ Հարաւային կողմն է, որ Պապսի նեղուցով անկէ կը բաժնուի: Այս մեծ կղզին 1642ին զսնուեցաւ Հոլանտացի Թասման անուն նաւապետի ձեռամբ եւ այս պատճառաւ ումանք *Թասման* կոչեցին այս կղզին, որ խիստ բարեբեր է եւ անագին անտառներ ու գեղեցիկ նաւահանգիստներ ունի. Երկրիս քանի մը մասերուն Եւրոպացիք կը տիրեն, իսկ մնացորդն անկախ իշխանութիւններու կը բաժնուի. բուն երկրացի սեւամորդ աբիսարհի մարդոց մէջ ամենէն անկիրքն ու փրամիսն համարուած են:

Գլխաւոր քաղաքներ.

Հոպարտ-Տաւն (22000). Երկրիս Հարաւային կողմը՝ նորաւէն քաղաք եւ խիստ բաճուկ նաւահանգիստ է, զոր Անգլիացիք շինեցին 1804ին:

Տալիմանիլ կամ *Ճորճս-Տաւն*, Երկրիս Հարաւային կողման երեւելի քաղաքն ու նաւահանգիստն է, զոր Անգլիացիք շինած են 1809ին:

Նոր Զելանտիա (175000). Անգլիացւոց ձեռք. երկու կղզի են, որ *Քուկայ* նեղուցով կը զատուին, Արեւելեան կողմինն *Իսլանտաի* եւ Արեւմտեան կողմինը *Քաւայ Փունամունու* կը կոչուի: Երկիրը բարեբեր է եւ աղէկ ցորեն կը հասցնէ:

Նոր Կուինսլանտ կամ *Փափուազիա* (500000) Անկախ կղզեաց արեւելափոսն է որ Աւստրալիոյ Հիւսիսային կողմը կ'իյնայ եւ *Թորրեսի* նեղուցով անկէ կը զատուի. այս երկրի մէջ կը գրս-

նուին՝ բնաւահաւ, դրախտահաւ ու սեւ կարապէ:

Նոր Բրիտանիա կամ *Նոր Իսլանտ* (60000). Անկախ կղզեաց կը վերաբերին, որոց ծովեզերեայ կողմերը միայն ծանօթ են:

Արշիպելագոս կամ *Կղզիք Սողոմոնի* (100000). սոցա բնակիչք կ'առնուին ու բարբարոս մարդիկ են. երկիրն ալ հրաբխային է:

Արշիպելագոս Սանթա Բրուզի (50000). Սողոմոնեան կղզեաց Արեւելեան կողմն աննշան կղզիներ են, ուր նաւաբեկ եղաւ Լա Փէրուզ անուն Ֆրանսացի նաւապետն 1788ին. որոյ առօրի այս երկիրը Լա Փէրուզիա կոչեցին:

Արշիպելագոս Հոգույն Սրբոյ կամ *Նոր Հերիքեանք* (150000 բն.). Բնակիչք սեւամորթ՝ շատերն ալ մարդակեր են. այս կղզեաց մեծին անունն է, *Կղզի Հոգույն Սրբոյ* (Իլ Տը Սէնթ Էսփրի):

Նոր Քալեդոնիա (60000 բն.). Ֆրանսացւոց ձեռքն անբեր կղզիներ են, բնակիչքն ալ անկիրք եւ բարբարոս: Այսեղ ախորուեցան՝ Փարիզու 1871ին ապստամբութեան մէջ յանցաւոր զսնուող դասապարտեալք:

3° ՄԻՔՐՕՆԵԶԻԱ. ԵՒ ՓՕԼԻՆԵԶԻԱ.

~~~~~

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԵԼԻՔ

451. Խաղաղական ուկիանոսին մէջ տարածուած անբիւ կղզիներն ու արեւելափոս-

ներն ամբողջապէս *Փօլիսեզիա* եւ *Միֆրոնեզիա* կը կոչուին. մաս մի եւս կայ որ *Մելլանեզես* կ'ըսուի : Ասոնց շատերն անխայիճ հրաբուխներէ յառաջ եկած են. եւ որովհետեւ ծովեզերեայ կողմերը բուստի մանր ու անբիւր ցեղերով պատած են, նաւարկութիւնն ալ նոյն իսկ պատահաւ խիստ դժուար ու վտանգաւոր է :

Միֆրոնեզիա Աւստրալիոյ Հիւսիսային կողմը կ'իյնայ, որոյ զլխաւոր կղզիք են.

Մարիսեան կամ *Աւազակաց*, *Կղզիք* (8000 բն.) Սպանիացոց կը պատկանին. բնակչաց մեծ մասը քրիստոնեայ է եւ մեակութեամբ կ'ապրի. Այս կղզեաց Հիւսիսակողմն ահագին ժայռ մի կայ բրգածել, որ *Դոլսայ կիւն* կ'ըսուի :

Քարոլինեան Կղզիք (15000 բն.) Սոցաթիւրմինչեւ 500 կը հասնի, որք խիստ բարեբեր են եւ հացի ծառ ունին. Իւրաքանչիւր կղզի իրեն յատուկ կառավարութիւնն ունի. բնակիչք ճարպիկ նաւորդ են :

Ասոնց նման են նաեւ *Արեթայելաֆոս Մունիլեան* եւ *Անտոնի* :

ՓՈԼԻՆԵԶԻԱՅՆ ՈՎԿԻԱՆԻՈՅ կամ Նոր Հոլանտայի Արեւելեան կողմը կ'իյնայ, որոյ զլխաւոր կղզիք են.

Նաւորդաց Կղզիք (55000). Բարեբեր տեղեր են, բնակչաց մեծ մասն ալ քրիստոնեայ է :

Բարեկամաց կամ *Թոնկա* կղզիք (50000). Քրիստոնէութիւնն այստեղ յառաջ երբալու վերայ է, Գոյժ զատոնք կը կոչէ *Կղզիք Բարեկամաց*. բնակչաց կողմանէ վայելած մարդասիրութեան համար:

Սանտուիչ Կղզիք (60000 բն.) Սոցա բնակիչք ծաղկեալ վիճակի մէջ են քէ քաղաքականութեան եւ քէ քրիստոնէութեան մէջ. կանոնաւոր կառավարութիւն, դպրոցներ եւ ընդարձակ վաճառականութիւն ունին : Այս կղզեաց մէկուն մէջ սպանուեցաւ Գոյժ նաւապետն : Գլխաւոր քաղաքն է *Հանտուրու* (15000). որ բանուկ նաւահանգիստ է եւ Ասիոյ ու Ամերիգայի հետ մեծ առուստը ունի :

Թայիթի կամ *Հնկերութեան Կղզիք* (10000). Ֆոանսացոց ներքեւ՝ բարեբեր ու վաճառաւան կղզիներ են, բնակիչքն ալ քրիստոնեայ :

Մարիզեան կամ *Նուֆա-Հիւլա Կղզիք* (12000). Ֆոանսացոց ձեռքն անբեր ու անմշակ կղզիներ են. բնակիչքն ալ բարբարոս :

Արշիպելաֆոս Քուֆայ կամ *Մաճիայ* (1000). Այս կղզեաց բնակիչք ձաքօնէն գաղթած կ'երեւին :

Ասոնց նման են նաեւ *Վիթի* կամ *Ֆիճի* եւ *Փոմոնթեան* կղզիք, նոյնպէս եւ *Վսանգաւոր* եւ *Դժճնդակ ծովու* Արեթայելաֆոս :

452. ՈՎԿԻԱՆԻՈՅ կղզեաց ոմանք Եւրոպացոց ձեռքն, ոմանք ալ անկախ մնացած են :

Հետեւեալ աղիւսակն Եւրոպացոց կալուածները միայն ցոյց կուտայ :

Ա Ղ Ի Ի Ս Ա Կ

ԿԱԼՈՒԱԾՔ	Կ Ղ Զ Ի Ք	ԲՆԱԿԻԶՔ
Հօլանսացւոց	Ճաւա. Սոլմադրա. Պոր- նեոյ. Զեյսկեան. Մո- լուֆեան կղզիք	21600000
Սպանիացւոց	Փիլիպեան կղզիք. Աւա- զակաց կղզիք.	5675000
Յոլանսացւոց	Նոր Քալիֆոռնիա. Ընկե- րութեան կղզիք. Փոմու- րու. Մարֆիզեան կղզիք.	72000
Փօրթոկալցւոց	Թիմորի մէկ կտորը. . . .	2000
Անգլիացւոց	Աւստրալիա . Վան-Տե- մեն. Տեմենիս Նոր Զե- լանսա. Լապուան.	1700000
Անկախ կղզիք	Նոր Կուիկեա. Նոր Բը- րիսանիա. Կղզիք Սոդո- մոնի. Նոր Հեքրիսեանք. Քառոյինեան կղզիք . Սանտուիլ կղզիք. Նա- ւորդաց. Թոնկա.	953000

ԲԵԻԵՌԱԿԱՆ ԿՂԶԻՔ

Կ Ա Մ

Ե Ր Կ Ի Ր Ք

453. Ներկայ դարուս մէջ քանի մ'անուանի
նաւորդներ՝ Հակարջային կամ Հարաւային բեւե-
ռին մօտ՝ նոր երկիրներ գտան, ինչպէս. Վիկտորիա,
Քլարի, Փաշմեր, Լուի-Ֆիլիպ, Ժօանվիլ,
Էւանլն, որք սառնապատ եւ անմարդաբնակ եր-
կիրներ են:

Ոմանք կը կարծեն թէ այս ամէն տեղերը միեւ
նոյն ցամաքին կը վերաբերին եւ ոմանք կը պն-
դեն ընդհակառակն թէ զատ զատ կղզիներ են:

Կլիմային սասկուրքիւնը չը՛նեւէր որ բոյսերն
ու կենդանիք բարգաւաճին, վասն որոյ եւ այս
Կղզիք կամ երկիրք այնչափ կարեւորութիւն ու-
նենալու տեղի չունին, մանաւանդ թէ Հարաւային
բեւեռին մօտ ժայռի նման ահագին սառի կտոր-
ներ գտնուելուն պատճառաւ՝ նաւարկելն ալ
խիստ վտանգաւոր կը համարուի:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Հայաստանի վերայ առաջին ծանօթ տիրողն եղաւ Հայկ նահապետ, Նոյի բոռան բոռն, որ իւր անուամբ մեր ազգն ալ Հայ կոչուեցաւ. բայց օտար զմեզ Արամեան, Արմենեան կամ Էրմենի անուանեցին՝ Արամ նահապետին անուամբ:

Ահաւասիկ Հայաստանեայց Թագաւորութեանց համառօտ պատմութիւնը.

Հայկայ եւ իւր ցեղի Թագաւորութիւնն, որ Հայկազանց Իշխանութիւն կը կոչուէր, տեւց 2000 տարիէն աւելի, եւ Քրիստոսէ 528 տարի առաջ վերջացաւ: Հայաստան 179 տարի կիսով չափ ինքնիշխանաբար եւ կիսով չափ ընդ իշխանութեամբ Սելեւկիացոց կառավարուեցաւ. յետոյ սկսաւ Արշակունեանց Տէրութիւնն, որ տեւց 580 տարի եւ վերջացաւ Քրիստոսի 453 բուսկանին. 883ին Բագրատունեանց Թագաւորութիւնն սկսաւ, եւ տեւց 160 տարի, մինչ ի 1045: Ասկէ 35 տարի յետոյ Ռուբինեանց Թագաւորութիւնն սկսաւ Կիլիկիոյ մէջ, որ տեւց 295 տարի եւ վերջացաւ 1375ին:

Այնուհետեւ Հայաստան չունեցաւ ազգային ազատ իշխանութիւն եւ վերջապէս Նրկիրն հետզհետէ բաժնուեցաւ ի մէջ Օսմանցոց, Ռուսաց եւ Պարսից:

Պատմութիւնը Հայկէն առաջ որոշ ժողովուրդ կամ ազգութիւն եւ կամ ծաղկեալ լեզուներ ցոյց չի տար. եւ այդ նկատմամբ է որ Հայն աշխարհիս ամենէն հին ազգերէն մէկն համարուելու մեծ հաւանականութիւն կայ: Մեր ազգը տեսած է հին Բաբելոնացոց, Ասորեստանցոց, Քաղթեացոց, Հելլադացոց, Պարթեաց, Հռովմայեցոց, Արաբացոց եւ այլ ժողովուրդոց զօրանալը, սկարանալն ու վերջապէս անհետանալը. ուստի եւ որչափ որ այսօր՝ Ինքնիշխանութիւնը կորուսած է, ունի ազգայնութիւն, հին լեզու եւ կրօնք, որ պիտի յիշեցնեն եւ հաստատեն միշտ Հայաստան աշխարհին եւ Հայոքեան հնութիւնը:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԹ

Հայաստան աշխարհն եփրատ գետոյն երկու կողմերը կ'իյնայ, Արեւելէն՝ մինչ ի յԱլիս գետ եւ Արեւմուտէն՝ մինչ ի Կուր. Հիւսիսէն՝ մինչ ի Վրաստան եւ Հարաւէն՝ մինչեւ Միջագետք:

Ի սկզբան Հայաստան աշխարհն երկու մասի կը բաժնուէր. Մեծ Հայք եւ Փոքր Հայք (Եփրատայ աջակողմը), որոց վերայ կաւելնան նաեւ Հայաստանի հետ ի վերջոյ միացած նահանգներն, որոնք շատ ժամանակ Հայոց Թագաւորութեան

երկիր եղած են, ինչպէս *Ասրպասական, Ադուանֆ, Պոնտու, Միջագետք* եւ *Կիլիկիա* :

Բուն Հայաստան Մեծ Հայոց նահանգներէն կը բաղկանայ :

Հայաստանի տարածութիւնն է 385000 հզմ. եռ. եւ ամենէն մեծ երկայնութիւնն է՝ 650 հզմետր :

Հայաստանի կեդրոնը կրնայ համարուիլ *Այրարատեան շերանց* գոտին, որ երկիրը երկու աւազանի կը բաժնէ, մէկ կողմէն Կասպից լիճն ու Սեւ ծովն, միւս կողմէն Պարսից ծոցն ու Միջերկրական ծովն :

Այս լեռներն, ուրիշ գոտիներու նման, կանոնաւոր շարք չունին, այլ միայն լեռնակոյսներ եւ առանձին սարեր կը կազմեն, որով Հայաստան կրնայ լեռնակղզի մը սեպուիլ ի մէջ Միջագետքաց, Վրաստանի եւ Սեւ ծովու. այս կողմոյն միջին բարձրութիւնն է 2000 մ. եւ լեռանց գագաթը 5000 մ.

Այրարատեան լեռին հրաբոլխային են եւ մեծաւ մասամբ պորփիրէ ու պազալիէ (յետան) կազմուած. նոյն իսկ Մասիս լեռը միակնոր սեւ պորփիր քար է. եւ երեւի քէ Բաբելոն եւ Նինուէ այս լեռներէն հանուած քարերով կանգնեցան :

Հայաստանի մէջ ամենէն նշանաւոր քարերն են հրաբոլխային նիւթերն, որ ծառայեցին հազարաւոր Մենենից եւ եկեղեցեաց շինութեան, եւ այս շինութեաց (ոմանք ամբողջ մնացած, ոմանք կիսակործան), գործ եւ գոյնգոյն քարերն, այսպէս

դարերէ ի վեր, փոխանակ մաշելու՝ եւս առաւել կարծրութիւն ստացած կ'երեւին :

Հայաստան աշխարհը, որչափ որ պատմութեանց մէջ հնագոյն կը համարուի, բոլորովին նոր կազմուածք ունի. եւ արդարեւ իւր հրաբուխներէն շատերը պատմական դարէ վերջը բռնկած ըլլալուն համար երկրահողով փոփոխութիւնք շատ կրած է եւ մինչեւ ցարդ յայտնի կը տեսնուին Լաւայի գոյնգոյն հեղեղները :

Հայաստանի կլիման բարեխառն կը համարուի, օդը շատ առողջարար է, ամառը զուարճալի եւ ձմեռը սասիկ ցուրտ. լեռանց մօտերն մինչեւ 26° պաղութիւն եւ Վրաստանի մօտերն ալ 50° ցաւութիւն տեսնուած է :

Հայաստան քարերը դաշտեր ու հովիտներ շատ ունի. երկիրը բերրի եւ պարարտ է. զիսաւոր բերքերն են՝ ցորեն, զարի, հաճար, բրինձ, ծրխերդ, բնփր պտուղներ. բնդեղեններ. եւ այլն :

Այստեղ նաեւ յառաջ կուգայ մեղր, գազպէ, խաշնդիլ, վուշ, կանեփ, բամպակ, բուրդ եւ տեսակ տեսակ ազնիւ ու գոյնգոյն ծաղիկներ : Ընտանի կենդանեաց մէջ անուանի են արջառ, այծ, ոչխար, ձի, ջորի. եւ այլն :

Հայաստանի լեռանց մէջ շատ հաճախ կայ. ոսկին, — որ Ս. Գրոց մէջ Փիսովնի (Նքեմայ առաջին գետը, այժմ ձորոխ) ափանցը վերայ նշանակուած է. այսինքն այժմու Խաղսիկ գաւառը — այժմ հոն չ'տեսնուիր. բայց սա կայ որ Մովսէ-

սէն ի վեր 54 դար անցած է : Նոր ասեցներս
ստուգուեցաւ որ Կարնոյ լերինք շատ հանք կը
պարունակեն, ինչպէս արծաթ, պղինձ, կապար,
զնոխիկ եւ անագ : Հայաստանի մէջ կայ նաեւ
հայկաւ, բազմասեռակ աղեր, երկաթ, ածուխ եւ
նաւթի ակունք :

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ ԲՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Հայաստանի լեռանց կեդրոնն է Այրարատեան
գօտին, յորմէ կը սկսին գրեթէ *Sornu*, *Անիսորու*
(սես յԱսիական Թուրքիա) եւ Պարսից սահմա-
նազիւն լեռները : այս լեռանց ամենէն բարձրն
է *Մասեաց* գագաթը (5250 մ. բարձր.), որուն
սանկներ կ'ըսեն *Այլըր սաղ*, քերեւս Ակոռի գիւ-
ղին անունէն առնելով :

Sornu (ցոր) Լերինք, որ Հայաստանի Արեւմտե-
կան Հարաւային կողմը կ'իյնան :

Կորդուաց լերինք, որ Կորդուք գաւառին անու-
նովը կոչուած են, Արեւելեան Հարաւային կողմը
կ'իյնան :

Մոսիկեան, Պարխար, Կղարջք եւ այլ լերինք,
որ Արեւմտեան Հիւսիսային կողմերը կ'իյնան :

Կան նաեւ լերինք, ինչպէս Աղու, Առիծ,
Ալոս կամ Պինկեօլ, Արայի, Բարդող, Դեղամալ,
Գրգուն, Նեքրովքայ, Ծաղկե կամ Շահապիւնեան,
Արագած եւ Վարագ :

Հայաստանի գլխաւոր գետերն են.

Եփրատ (սան. *Մուրատ չայր*), որ երկու նիւղի

բաժնուած է, մէկը կը բղխի Կարնոյ լեռներէն եւ
սանկերէն կ'ըսուի *Գարա սու*, միւսը Ծաղկեոյ
լեռներէն եւ կը կոչուի *Արածանի*, եւ այս է
բուն *Մուրատ չայր*, այս երկու նիւղերն իրարու
միանալով Խուռնա քաղաքին քով Տիգրիսի հետ
կը խառնուին :

Երասխ կամ *Արասխ*, որ կը բղխի Կարնոյ
լեռներէն եւ մէջը շատ վտակներ առնելով կը մի-
անայ *Կուր* գետոյն հետ եւ կը բափի Կասպից
ծովոյն մէջ :

Ճորոխ, սանկերէն *Չորուգ սույու*, Բաքերքի
մօտ, Սպերու լեռներէն կը բափի Սեւ ծովոյն
մէջ :

Ապսար, որ Պարխար լեռներէն կը բղխի եւ կը
բափի Սեւ ծովոյն մէջ :

Առեւս, Թուխ, *Մարմիս* գետերը կը բափին
Բզնունեաց կամ Վանայ ծովոյն մէջ :

Հայաստանի գլխաւոր գետակներն ու վտակներն
են.

Գալլ, Մանանագի, Մեղու, որ կը բափին
Եփրատայ մէջ :

Ագուս, Ախուրեան, Կարմիր, Հրազդան, Մեծա-
ւօր, Մուրց, Ռահ, Ռոսան եւ Բասագ, որ կը
բափին Երասխայ մէջը :

Աղսեւոյ գետակը կը բափի Կուր գետոյն մէջ :

Ջաղիս կամ Ջալլ, որ կը բափի Տիգրիս գետոյն
մէջ :

Հայաստանի գլխաւոր լիներն են.

Բզնունեաց ծով, որ կը կոչուի նաեւ *Վանայ* ծով կամ լիւն, *Ռշտունեաց* ծով, *Վասպուրականի* ծով, *Տոսպայ* ծով:

Կեղաւնայ կամ *Սեւանայ* ծով, որուն մէջ *Սեւան* կղզին կայ եւ որոյ ջուրն անուշ է:

Կասպուսյան կամ *Ռումեայ* լիւն, մէջը *Թեյա* անուն կղզի մ'ունի:

Փայլասոյ ծով, սորա մէջէն կ'անցնի *Պաշըք* ջայ բութած գետն:

Կարնոյ ծով, Կարին քաղաքին մօտն է:

Փաշար լիւն, իւր մէջ ունի կղզի մը *Փաշար*:

Մովակ Հիւսիսոյ կամ *Փառաւառ* (*Չրթր*) Այրարատ նահանգին Հիւսիսային կողմերը, ասկէ վսակ մը կ'ելնէ եւ կը քափի Կուր գետոյն մէջ:

Խարքերդու ծով, *Արզնոյ* ծովակ. եւայլն եւայլն:

Թէ եւ Հայաստան շատ քիչ կամ բնաւ չ'ունի ծովեզերք, բայց շատ ծուկ կ'ելնէ իւր գետերէն ու լներէն: *Հոսիւն* (*Saumon*) մարդաչափ մեծութեամբ՝ Կասպից ծովէն գալով վեր կ'ելնէ Երասխայ եւ Կուրի մէջ, եւ այնքան առատ որ միայն ծուկերը կը հանեն ազնիւ աղկիթ (խաւեար) շինելու համար եւ միտը կը քափեն. Հայաստանի ամենէն հասարակ եւ ծանօթ ծուկն է *Կարմրախայս*, Վանայ ծովուն մէջէն ալ տեսակ մը ծուկ կ'ելնէ, որ *Տարեխ* կը կոչուի եւ չորցուցած կը դրկուի չորս կողմի գաւառները: Այս լներն ունին նաեւ բազմաթիւ ջրային բուշուններ, մանաւանդ

Կարնոյ լիւն քովերն, ուր երկու հարիւր տեսակ բուշուն համուռած է: Յիշելու արժանի են նաեւ որսի կամ վայրի հաւերն, ինչպէս՝ կափաւ, սարսարեկ (պէհացա), ափոր, արօր, ուրուր, լուղիկ եւ քաջահաւ:

ԲԱԺԱՆՈՒՄԵ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Ա. ՄԵՐ ՀԱՅԻՐ

Մեծ Հայք 15 նահանգներու 190 գաւառներու կը բաժնուէր, այսինքն.

1°. Բարձր Հայք, որ ունի 9 գաւառ՝ Դարաւագի, Առիւծ, Մեծուր, Եկեղիք, Մանաւադի, Դերջան, Սպեր, Շաքովք եւ Կարին:

2°. Չորրորդ Հայք, որ ունի 8 գաւառ՝ Խորձեան, Հաշտեան, Պաղնասուն, Բաշահովիտ, Ծոփք, Հանձիթ, Դորեք եւ Դեղիք:

3°. Աղձնիք, որ ունի 10 գաւառ՝ Արզն, Նիշուրկեր, Քեղ, Կեթիկ, Տափիկ, Ազնուան, Խերեթք, Գդեղ, Սալնոյ ձոր եւ Սաուն:

4°. Տուրուքերան, որ ունի 16 գաւառ՝ Խոյք, Ասպակունիք, Տառն, Աշնունիք, Մարդագի, Դաւանաւորք, Տուրաճասարայի, Դաշառ, Հարփ, Դարաձնունիք, Բզնունիք, Երիւարք, Աղիւղիտ, Ապահունիք, Կորի, Խոռխոռունիք:

5°. Մոկի, որ ունի 9 գաւառ՝ Իշայր, Միւս-Իշայր, Իշոց գաւառ, Առուենից ձոր, Միջաց,

Առանձնակ Մոկֆ, Արֆայից գաւառ, Արգաւսովիս
եւ Ջերմաձոր :

6°. Կորճայֆ, որ ունի 11 գաւառ՝ Կորդոֆ,
Վերին Կորդրիֆ, Միջին Կորդրիֆ, Ներքին Կոր-
դրիֆ, Այտուակ, Այգառֆ, Մոքոդակ, Ուսիւրակ,
Կարաքունիֆ, Ճահուկ եւ Փոֆր Աղբակ :

7°. Պարսկահայֆ, որ ունի 9 գաւառ՝ Այշի կամ
Կուրիհան, Մարի, Թրաքի, Ացուերս, Ըռնայ,
Տաւթերս, Զարեհաւան, Զարեհաւանք եւ Հեր :

8°. Վասպուրական, որ ունի 56 գաւառ՝ Ռըշ-
տունիֆ, Տոսք, Բադունիֆ, Արճիջահովիս, Աղո-
ւիիս, Կուղանովիս, Առքերանի, Դաւնի, Բու-
ժունիֆ, Առնոյոսն, Անձեւացիֆ, Մարդասան,
Արսազ, Ալիկ, Աղբակ մեծ, Արճախաձոր, Թոռ-
նաւան, Ճուաշոոս, Կրճունիֆ, Պաշունիֆ, Գու-
կան, Աղուանդոոս, Պասսպարունիֆ, Արսաշկու-
եան, Արդաւանեան, Բաֆան, Գաքիթեան, Գազ-
րիկեան, Տանկրիայն, Վարաժնունիֆ, Գոդրն,
Նախճաւան, Մարանդ :

9°. Սիւնիֆ կամ Սիսական, որ ունի 12 գա-
ւառ՝ Երեջակ, Ճահուկ, Վայոց ձոր, Դեղարֆու-
նի, Սոսֆ, Աղահեճֆ, Ծղուկֆ, Հարանդ Բաղֆ,
Զորֆ, Արեւիֆ, Կուսական :

10°. Արցախ, որ ունի 12 գաւառ՝ Միսսիա-
քանդ, Վախունիֆ, Բերձոր, Մեծկուտակ, Մեծե-
րանֆ, Հարճանֆ, Մոխսանֆ, Պիսանֆ, Պարժ-
կանֆ, Սիսականֆ, Քուսիփառնեւ, Կողք :

11°. Փայտկարան, որ ունի 12 գաւառ՝ Հրա-

ֆոսպերոժ, Վարդանակերս, Եօթն փորակեան
քաղիկֆ, Ռոսիքազա, Բազահոոս, Առոսպիժան,
Հանի, Արի, Բազաւան, Սպանդարան, Պերոժ,
Ռոնդդապերոժ, Աղեւան :

12°. Ռշի, որ ունի 8 գաւառ՝ Արսւնոոս, Տոի,
Ռոսպացեան, Աղուե, Տուջֆասակ, Դարգեան,
Շիկաշէն, Ռշի առանձնակ :

13°. Գուգարֆ, որ ունի 9 գաւառ՝ Զորոփոր,
Ծորոփոր, Կողքոփոր, Տաշիր, Թոնդֆ, Կան-
դարֆ, Արսահան, Զաւազֆ, Կդարշֆ :

14°. Տայֆ, որ ունի 9 գաւառ՝ Կոդ, Բերդա-
փոր, Պարսիզազփոր, Ճակասֆ կամ Ճակֆ, Բու-
խա, Ռֆադե, Աղորդ, Կափոր, Ասիացփոր :

15°. Այրարատ, որ ունի 20 գաւառ՝ Բասեան,
Գաքեղեանֆ, Վահունիֆ, Արշաքունիֆ, Բագրե-
ւանդ, Ծաղկոսն, Շիրակ, Վանանդ, Արագածոսն,
Ճակասֆ, Մասեացոսն, Կողովիս, Աշոցֆ, Նիզ,
Կոսայֆ, Մազադ, Վարաժնունիֆ, Ռոսան, Դուին :

ՄԵՐ ՀԱՅՈՑ ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐՆ ՈՒ ԴԻԴԵՐԸ

Կարին կամ Էրզրում, որ Թեոդոսյոյիս ալ
կոչուեցաւ 445 ին, Թէոդոս կայսեր կողմանէ
նորոգուելուն համար :

Ղեռնդոսյոյիս կամ Յուսիսանոսյոյիս, որ
Երեւի քէ հիմակուան Հասան Ղաշա ըսուած
բաղափին տեղն է :

Երզնկա՝ Եկեղեաց գաւառին մէջ :

Կարս՝ Վանանդ գաւառին մէջ , ասոր բնակիչներն 960ին փոքր բազաւորութիւն մ'ունեցան , որ կը կոչուէր *Թագաւորութիւն Կարոյ* :

Վան՝ որ առաջ Շամիրամակերս կը կոչուէր , Տոսք գաւառին մէջ , ուր կը գտնուի նաեւ *Վարազ* լեռն ու *Աղքաւար* կղզին , Վանայ ծովուն մէջ :

Պաշազիս՝ (որ կ'ըսուէր *Դարոյնի*) անառիկ բերդ , զոր նորոգեց Սուլթան Պալէզիս :

Մուշ՝ որ Տուրուքերանի Տարոն գաւառին գրիւխաւոր քաղաքն է . ասոր մօտ եղած Ս. Կարապետի վանքը երեւելի է , որուն առաջ Գլակայ վանք կ'ըսէին . այս վանքին հիմը Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ դրաւ , եւ 12 զիւղ անոր կալուած բողոյց . որոց միայն եօթնին մէջ 14570 տուն կար :

Բաշու՝ որ Զորուրդ Հայոց Բալանովիս գաւառին մէջ կ'իյնայ :

Սարքերդ ամրոցը՝ Կանձէք գաւառին մէջ , ուր կը գտնուի նաեւ *Ճապաղ ջուր քերդն* , *Հարաւ քաղաք* եւ *Էկէշ* ամրոցն :

Տիգրանակերս՝ Սասուն գաւառին մօտ , որ Տիգրան Ա. շինեց Տիգրիս գետոյն եզերքի վերայ Քրիստոսէ գրեթէ 560 տարի առաջ :

Մանաւազակերս՝ Հարկ գաւառին մէջ . ուր կը գտնուի նաեւ *Հայկաշէն*՝ մեր Հայկ նախահօր առաջին շինած տեղը :

Բաղէշ՝ Վանառաւան քաղաք է Բգնունեաց գաւառին մէջ :

Կորդուք՝ գաւառը բարեբեւ երկիր մ'է . կ'սուի թէ ասոր բնակիչը Մարաց հետ խառնուելով նոր ազգ մը կազմած է եւ իրենց անունն ալ գաւառին անուամբ *Քորդ* ըսուած է :

Սաղանաս՝ որ հիմայ *Սալմաս* կ'ըսուի Կորդի գաւառին մէջ :

Խոյ՝ Ամուր ու գեղեցիկ քաղաք է Պարսկահայոց Հեր գաւառին մէջ :

Մանազկերս՝ Ռեսունեաց գաւառին մէջ . այստեղ է նաեւ Նարեկայ վանքը :

Ջուղա՝ որ այժմ *Հին Ջուղա* կը կոչուի՝ Գողթն գաւառին մէջ :

Նախնաւան՝ որ Երասխ գետին Հիւսիսակողմը , Մասիս լեռան մօտ կ'իյնայ , համանուն գաւառին մէջ :

Տայք նահանգին գլխաւոր տեղերն են :

Արահնէ գիւղ՝ ուրկէց էր Գիւտ կաթողիկոսը :

Թուղսու , անառիկ բերդ , որ ճորոխ գետին վերայ շինուած է :

Մամրուան Աւան՝ որ հիմայ *Նառխան* կ'սուի :

Իշխանաց գիւղ՝ որոյ մօտ է *Սաւցիկէ* , որ վրացերէն երեք բերդ ըսել է :

Այլդիսա՝ որ վրացերէն Նոր բերդ ըսել է :

Վաղարշապան՝ Բասեան գաւառին մէջ Մուրց գետոյն Երասխայ հետ խառնուելու տեղը շինուած

էր, այժմ աւերակ է եւ փոքր պղծ գիւղ մի կայ *Քեօփրիս-Քեօյիս* անուամբ :

Վաղարշակներս՝ Բերդաւաղաւ, որ հիմայ կ'ըսուի *Աշաշկներս*, Բագրեւանդ գաւառին մէջ է:

Ծաղկոսն գաւառ, որ այժմ *Տիսսին* կ'ըսուի:

Անի՝ Երեսկ գաւառին մէջ հռչակաւոր փաղա՝ էր, կ'ըսուի թէ միլիօնէն աւելի բնակիչ ունէր եւ 1001 եկեղեցի. այժմ բոլորովին աւերակ է:

Ակոռի գիւղ՝ Մասեացոսն գաւառին մէջ, որ 1840ին Մասիս լեռան բռնկելովը, անկէ ելած փախուցն եւ մոխիրներուն տակ ծածկուեցաւ մէջի բնակչօք հանդերձ:

Երեւան՝ Ամուր բերդ ունի. ասոր մօտ է Էջմիածնայ Վանքը, որ ամենայն Հայոց կաթողիկոսարանն է, ուր կը նստին մեր Կաթողիկոսները, որ է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի յաջորդութիւնը:

Վաղարշապատ՝ Այրարատ նահանգին մէջ կիլնայ, Ս. Էջմիածնայ մօտ, որ Հայոց երեւելի քաղաւորանիստ փաղաւնէրէն մին էր. առաջ *Արսխէղ* կը կոչուէր, բայց յետոյ Վաղարշ քաղաւորի օրով նորոգուելուն համար *Վաղարշապատ* կոչուեցաւ: Հիմայ փոքր գիւղ մը կայ, որ *Թոփ-րազաշէ* կ'ըսուի:

Բ. ՓՈՒՐ ԼՍՅԻՐ

Փոքր Հայք երեք մասի կը բաժնուի. *Առաջին Հայք*, *Երկրորդ Հայք*, *Երրորդ Հայք*:

Առաջին Հայոց գլխաւոր փաղաւնէրն են.

Կեսարիա՝ որ Քրիստոսէ 2000 տարի առաջ մեր Արամ նահապետին Մշակ կուսակալը շինած է Արգէոս լեռան ստորոք, որ ի սկզբան իւր անւամբը *Մաժաֆ* կը կոչուէր: Ասեմ անցնելէ յետոյ Մեծն Միհրդատայ որդին Փոքր Միհրդատ՝ Քրիստոսէ 40 տարի առաջ այս փաղաւն ընդարձակեց եւ ի պատիւ Յուլիոս կայսեր, անունը *Կեսարիա* դրաւ:

Երկրորդ Հայոց գլխաւոր փաղաւնէրն են.

Սեբասիա, *Աւարա*, *Տիքրիկէ*, *Տարսնդա*, *Ակն*, *Զիւնարա*, *Արաքկեր*, *Արօրակ*. Եւայլն:

Երրորդ Հայոց գլխաւոր փաղաւնէրն են.

Մելիտենէ կամ *Մաշաքիս*, *Քեսուն*, *Ռազան*, *Ուննի*. Եւայլն եւայլն:

Գ. ԼՍՅՍՍՍՍՆԻ ՄԻՍՅՍԻՐ ՆՍԼՍՆԳԻՐ

1° *Ասրպատական*, որոյ երեւելի փաղաւնէրն են. *Դալրեժ*, *Արտաշի*, *Մարաղա* եւ *Դառին*:

2° *Ադուանի*, որոյ երեւելի փաղաւնէրն են *Դարբանդ*, Կասպին ծովուն մօտ, որ կ'ըսուի նաեւ *Դուռն* կամ *Պահակ ճորայ* կամ *Հոնայ*. *Շաւախի* եւ *Շիրուան*:

3° *Վրաստան*, որոյ գլխաւոր փաղաւնէրն են *Տիֆլիս* կամ *Թիֆլիզ*, *Կորի*, *Թեղան*. Եւայլն:

4°. *Խաղտիք*, որոյ գլխաւոր փաղափներն են *Տարբոր*, որ հիմայ կ'ըսուի *Համշէն*, *Պարուռ*, *Խօփա* եւ *Օփ*:

5°. *Պոկոս*, որոյ գլխաւոր փաղափներն են *Տրապիգոն*, *Կիւմիւշխանե*, *Պաղեռնիտե*, որ հիմայ կ'ըսուի *Ճարաս*. *Ամասիա*, *Քերասոն*, *Սիւնոյ*, *Սաւսոն*. եւ այլն:

6°. *Միջագեւ* Հայոց, որոյ երեւելի փաղափներն են *Մծքին*, *Եդեսիա*, *Խառան*, *Բերդա*, որ այժմ կ'ըսուի *Պերեճիկ*, *Մերսին*, *Ռաֆա*. եւ այլն. ու այլն:

7°. *Եփրատացիք*, որոյ գլխաւոր փաղափներն են *Գերմանիկ* կամ *Մարաշ*, *Անքաշ*, *Կուրիս*, *Թըշպաշար*, այսինքն *Բշուր Աւեսեաց*. *Հոռոկկայ*. եւ այլն եւ այլն:

8°. *Կիլիկիա*, որոյ գլխաւոր փաղափներն են *Սիս*, որ Ռուբինեաց մայրափաղափն էր, ուր կը նստի մինչեւ ցայժմ մեր երից Կաթողիկոսաց մին, *Տարսոն*, *Այաս*, *Ասանա*, *Մշուն*, որոյ մօտ է *թազաւորաշէն* աւանը, *Հարգան*, որ այժմ կ'ըսուի *Համին*, *Լամբրոն քերդ*. եւ այլն եւ այլն:

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՆՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Հայաստան այժմ երեք տարբեանց ձեռքն ըլլալով երեք մասի բաժնուած է, *Օսմանեան Հայաստան*, *Ռուսի Հայաստան* եւ *Պարսից Հայաստան*:

1°. ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Օսմանեան Հայաստանի մէջ կիլիկայ՝ Մեծ Հայոց *Բարձր Հայք*, *Չորրորդ Հայք*, *Ադանիք*, *Կորդուք*, *Մոկի*: *Տուրուբեանի*, *Վասպուրականի* եւ *Այրարատայ Արեւմտեան կողմերը* կ'իլանան՝ *Գուգարք* եւ *Տայք* նահանգք, *Միջագեւ* եւ *Կիլիկիա*:

Տանկի տէրութիւնն այս նահանգները զանազան *Վիշապներու* բաժնած է այժմ (սեւ Ասիական Թուրքիա), ինչպէս. *Էրզրում*, *Քիւրտիստան*, *Սըրիս*, *Ասանա*, *Էնկիւրիւ* եւ *Հալեպ*:

2°. ՌՈՒՍԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ռուսի Հայաստանը կը պարունակէ Մեծ Հայոց *Սիւնիք*, *Արցախ*, *Ուշի*, *Փայտակարան* եւ *Այրարատ* ու *Գուգարք* նահանգներուն մէկ մասը. նաեւ *Երեւան* ու *Նախիջեւան*:

3°. ՊԱՐՍԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Կը պարունակէ *Այրարատ*, *Վասպուրական* եւ *Ասրպատական* նահանգաց՝ մասերը:

ԲՆԱԿԻՉՔ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հայաստանի բնակչաց թիւը 4265000 կրնայ հաշուիլ, հետեւեալ կերպով.

Օսմանեան Հայաստան	5465000
Ռուսաց	» 500000
Պարսից	» 500000

Այս քիւր կը պարունակէ նաեւ շատ *Թուրք*, *Քիւրս*, *Թիւրքմէն*, *Պարսիկ*, *Վրացի*, *Ռուս* եւայլն եւայլն :

Տարակոյս չկայ որ Հայկազեանց եւ Արշակունեաց բազաւորութեանց ասեմ Հայաստանի բնակիչք այս աւուր պէս քիչ չէին, եւ Բագրատունեանց ժամանակ անշուշտ աւելի բազմամարդ էր, բայց Բագրատունեաց բազաւորութեան վերջանալէն յետոյ շատեր զաղքեցին. այնուհետեւ Թաթարաց, Պարսից, Արաբացոց եւ Թրքաց արշաւանքն հետզհետէ նուազեցուցին Հայաստանի բնակչաց քիւր :

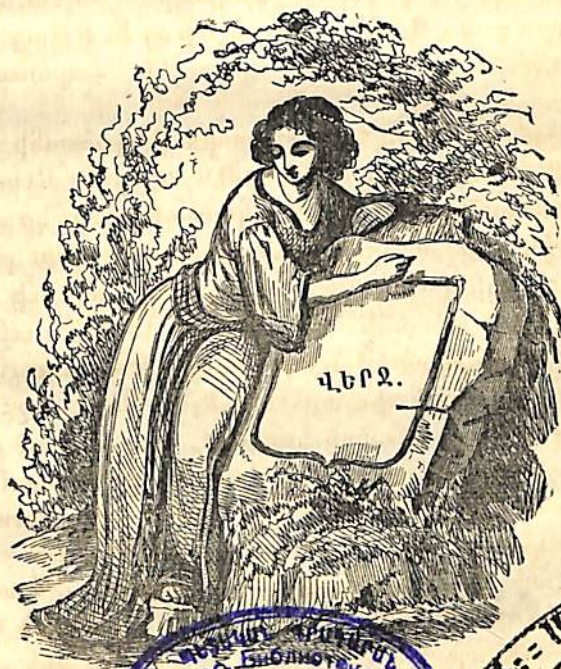
Այժմեան Հայք ամբողջապէս Հայաստանի մէջ չ'են բնակիր, այլ գրեթէ ամէն երկրի եւ Աւստրիայէն սկսելով մինչեւ Հնդկաստանու մէջ կը գրքնուին : Աւստրիա վերայ մեր Հայոց քիւր, քէն աղէկ գիտցուած չ'է, բայց կը կարծուի որ 4,000,000ի հասնի. որուն 2,500,000ը Թուրքիոյ մէջ. մնացած 1,700,000ն ալ Ռուսաստանի, Պարսկաստանի եւ այլեւայլ երկիրներու մէջ :

Մեր ազգը ուսման կողմանէ դեռ շատ ետք մընացած կըրնայ սեպուիլ. քանի մը մեծ քաղաքացի մէջ միայն կանոնաւոր դպրոցներ եւ վարժարաններ կան :

Հայերն ընդհանրապէս հողագործ, արհեստւոր եւ վաճառական են. Թուրքիոյ մէջ եղած հողագործները դժբախտաբար խեղճ վիճակի մէջ ըլլալով կը ստիպուին շատ անգամ մեծ քաղաքներ

զաղքել եւ իրենց կեանքը պանդխտութեամբ անցնել :

Այժմ Հայաստանի Թուրքիական մասին մէջ ուսմունք եւ քաղաքականութիւն չ'կայ, միայն ապրուստի հարկաւոր արհեստներ մնացած են. հողագործութիւնն ալ քարամ վիճակի մէջ է :

Յ Ա Ն Կ

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻՔ

Արագուրիւն հողմոց	18
Ելեհրապարակուիւն	25
Երկրագունք	25
Լոյս	25
Ծովային ջուր	15
Կենդանիք, հանք եւ բոյս	37
Հանքային ջուր	15
Հասարակ ջուր	11
Մրնուորս	17
Ջերմութիւն	22
Ջուր	11
Ջրեղէն Մէտէորայք	19
Յամաք	15
Յեղ Մարդոյ, Ազգ, Կառավարութիւն, Կրօնք, Լեզու	29

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՄԱՍՈՒՆՔ ԱՇԽԱՐՀԻ

ԱՄԵՐԻԳԱ. եւ Աշխարհի Ընդհանրութիւն	56
Աշխարհի Ասիոյ	47

Աշխարհի Ափրիկէի	55
Աշխարհի Եւրոպիոյ	41
ԱՍԻԱ	47
ԱՓՐԻԿԷ	55
Բաժանումն Ովկիանիոյ	62
Գեոգր. Ամերիգայի	61
Գեոգր. Ասիոյ	52
Գեոգր. Ափրիկէի	56
Գեոգր. Եւրոպիոյ	46
Գոսիփ լեռանց Եւրոպիոյ	45
Երկրի հինգ մեծ բաժանումներն	59
ԵՒՐՈՊԱ	40
Թերակղզիի Ամերիգայի	59
Թերակղզիի Ասիոյ	50
Թերակղզիի Եւրոպիոյ	44
Լերինցի Ամերիգայի	60
Լերինցի Ասիոյ	51
Լիւնցի Ամերիգայի	61
Լիւնցի Ասիոյ	51
Լիւնցի Ափրիկէի	55
Լիւնցի Եւրոպիոյ	46
Մովի Ամերիգայի	57
Մովի Ասիոյ	48
Մովի Ափրիկէի	54
Մովի Եւրոպիոյ	41
Մոնցի Ամերիգայի	58
Մոնցի Ասիոյ	49
Մոնցի Ափրիկէի	54

Մոնցի Եւրոպիոյ	45
Կղզիի Ամերիգայի	59
Կղզիի Ասիոյ	50
Կղզիի Ափրիկէի	54
Կղզիի Եւրոպիոյ	44
Հին և նոր աշխարհ	40
Հրաբուխի Ամերիգայի	61
Հրաբուխի Ասիոյ	51
Հրաբուխի Եւրոպիոյ	46
Հրուանդանցի Ամերիգայի	60
Հրուանդանցի Ասիոյ	50
Հրուանդանցի Ափրիկէի	55
Հրուանդանցի Եւրոպիոյ	45
Նեղուցի Ամերիգայի	58
Նեղուցի Ասիոյ	49
Նեղուցի Եւրոպիոյ	42
Պարանցի Եւրոպիոյ	45
Ովկիանիոյ	62
Ովկիանոս	40

ԳԼՈՒԽ Գ.

Ե Ր Ո Պ Ա

Ալգաս-Լորէն	155
Ալպանիա	192
Անգլիա	74
Առնալուս	182
Արեւելեան Դանեաց	80

Աւստրիա	114
Բրիտանիա	70
Բուլսիա	123
Գերմանիա	121
Եւրոպանք քերակղզին	81
Զուիցեր	110
Թեսալիա	192
Թունա	189
Թուրքիա	157
Թրակիա	188
Իռլանտ	76
Իսլանտ կղզի	81
Իտալիա	145
Կրետէ կամ Կիրիս	195
Հայք	185
Հարաւային դաւնակցութիւն Գերմանիոյ	151
Հիւսիսային դաւնակցութիւն Գերմանիոյ	128
Հոլանտ	107
Մակեդոնիա	191
Մօլտօ-Վալաքիայի կամ Ռումանիա	182
Յունաստան	151
Յոյն	185
Նորվեգիա	85
Շուէս	84
Շուէտի կղզի	85
Շուէս-Նորվեգիա	82
Շօտլան	191
Պաս կամ մեծ դիստրիկտ Պասի	152

Պալիերա	151
Պէլցիա	105
Պուլլար	182
Պոնա	190
Ռումանիա կամ Մօլտօ-Վալաքիա	194
Ռուսաց կղզի	94
Ռուսիա	86
Սաֆոնիա	150
Սէրվիա	196
Սլաւ	181
Սկովսիա	76
Սպանիա	158
Վիրթէմպերկ	152
Տանքմարա	78
Տէրոքիւնք Եւրոպոյ	70
Յուցակ վիճակագրական Հիւսիս. Գերմ.	129
Յուցակ բնակչաց Օսմանեան Պետութեան	180
Փորթոկալ	154
Օսմանեան Պետութիւն	157
Օսմանցի կամ Թուրք	180
Ֆռանսայի կղզի	102
Ֆռանսա կամ Գաղղիա	95

ԳԼՈՒԽ Դ.

Ա Ս Ի Ա

Անտամ	279
Այսքն կամ Լիւքիա	224

Ասանա	252
Արաբիա	256
Աֆղանիստան	264
Բերիա կամ Հալէպ	241
Դամասկոս կամ Շամ	143
Էնկիւրիւ	250
Թաքարիստան կամ Թուրքիստան	246
Լիբանան կամ Ճէպէլ	244
Խիւսալէնիկեար	222
Կարին կամ Էրզրում	255
Կովկասու երկիր	204
Հիւսիսային աշխարհի	201
Հնդկա-Ձին	273
Հնդկաստան	267
Հինազ-Սէմէն	245
Ճափօն	253
Մալաքա	281
Միջին աշխարհի	209
Չինաստան	248
Պանրի Սէֆիս	223
Պաղսաւս	259
Պարսկաստան	259
Պափլագոնիա	229
Պէլունիստան	266
Պիրման	278
Ռուսիական Ասիա	201
Սեբաստիա կամ Սըվազ	254
Սիամ	280

Տրապիզոն	255
Տէրուքիւնի Ասիոյ	201
Փոքր Ասիա	209
Քամպոժ կամ Քամպոն	281
Քարաման	251
Քիւրտիստան	257

ԳԼՈՒԽ Ե.

Ա Փ Ր Ի Կ Է

Անձանօք երկիր	520
Ափրիկեան կղզիք	521
Գլուխ Բարեյուսոյ	515
Եգիպտոս	286
Երովկիա կամ Հապէթիստան	507
Զանկէպար	519
Թարապլուս	296
Թունուզ	295
Հարաւային Կուինէա կամ Քօնկօ	512
Հիւսիսային Կուինէա	500
Ճէզայիր	295
Մարօք	294
Մօզամպիք	518
Նիկրիսիա, Սուսան կամ Թաֆրուր	505
Նուպիա	506
Պերպէթիստան	292
Սահարա	297
Սէնէկամպիա	298

Սօմալ կամ Սօմալիս	510
Քաթրասան	517
Օրենքացւոց երկիր	514

ԳԼՈՒԽ Է.

Ա Մ Ե Ր Ի Դ Ա

Անքիւեան կղզիք	574
Երկիր Ալաւայի	550
Լա Փլաթա կամ Ռէփիւրիք Արժանքին	566
Լուֆայեան կղզիք	580
Կեդրոնական Ամերիգա	547
Կուսքէմալա կամ Միաց. Նան. Կեդր. Ամեր.	547
Կուլյանա	554
Կրօէնլանսա	551
Մեծ Անքիւեան կղզիք	576
Մէխիգա	545
Միացեալ Նահանգք, Հիւսիս. Ամերիգայի	557
Նոր Բրիտանիա	552
Ուրուկուա	568
Պրազիլիա	556
Պօլիվիա կամ Վերին Փէրու	562
Փարակոնիա	575
Փարակուայ	564
Փոքր Անքիւեան կղզիք	578
Փէրու	559
Քիլի կամ Զիլի	570
Քօլոմպիա կամ Հարաւային Ամերիգա	550

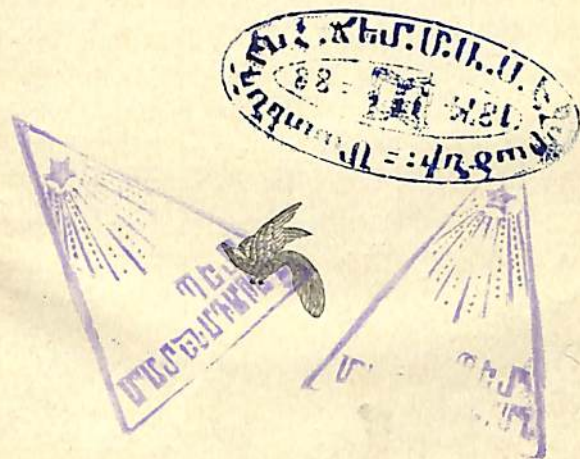
ԳԼՈՒԽ Ը.

Ո Վ Կ Ի Ա Ն Ի Ա

Աղիւսակ Եւրոպեան վիճակաց Ուկրաինոյ	594
Աւստրալիա կամ Նոր Հօլանսա	588
Բելուսական կղզիք	595
Մալէզիա	585
Միքսոնէզիա եւ Փօլինէզիա	591
Նոր Հօլանսա կամ Աւստրալիա	588

Յ Ա. Ի Ե Լ Ո Ւ Ա. Ծ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ	596
--------------------	-----

80w 2h \$

7120

0003289

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0003289

